

Latvijas zemes no
19. gadsimta beigām
līdz 1918. gadam:
ceļš līdz valstij

Sastādītājs Ēriks Jēkabsons

Latvijas Nacionālā bibliotēka
Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte

Latvijas zemes no 19. gadsimta beigām līdz 1918. gadam: ceļš līdz valstij

Sastādītājs Ēriks Jēkabsons

Latvijas Nacionālā bibliotēka
Rīga 2020

Latvija 100

Latvijas zemes no 19. gadsimta beigām līdz 1918. gadam: ceļš līdz valstij.
Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2020, 304 lpp.

Latvia's lands at the end of the 19th century to 1918: the road to statehood

Sastādītājs Ēriks Jēkabsons

Zinātniskie recenzenti *Dr. hist.* Valters Ščerbinskis, *Dr. hist.* Jānis Ķeruss

Latvijas simtgades jubilejai veltītā konferenču cikla “Valsts pirms valsts” Piektās konferences,
Latvijas Nacionālā bibliotēka, Rīga 11.–13. aprīlis 2019., rakstu krājums

Rakstu krājums apspriests un rekomendēts izdošanai Latvijas Nacionālās bibliotēkas
Zinātniskās padomes sēdē 2020. gada 23. novembrī (protokols Nr. 5/2020)

Tulkojums no angļu valodas un angļu valodā Ivo Puzo

Literārā redaktore Ieva Jansone

Mākslinieciskais noformējums un salikums Anete Krūmiņa

Projekta vadītāja Vija Daukšte

Izdevējs Latvijas Nacionālā bibliotēka

Projekta atbalstītāji

Latvijas Republikas Kultūras ministrija

Programma “Latvijas valsts simtgade”

Latvijas Nacionālā bibliotēka

Latvijas Universitāte

Kultūras ministrija

ISBN 978-9984-850-92-4

ISBN 978-9984-850-93-1 (e-grāmata)

© Latvijas Nacionālā bibliotēka, izdevums latviešu valodā, 2020

© Rakstu autori

Saturs

Ad lectorem

- 8 *Andris Vilks, Vija Daukšte*
Priekšvārds
- 12 *Ēriks Jēkabsons*
Ievads. Latvija un reģions: gadsimtu mija un 20. gadsimta sākums
- 20 *Ilgvars Butulis*
Dažas kopīgas un atšķirīgas iezīmes Centrālās un Austrumu Eiropas jauno nacionālo valstu veidošanās procesā 20. gs. otrajā gadu desmitā

Latvija

- 62 *Līga Lapa*
1905. gada revolūcija Latvijā: ietekme, idejas un refleksijas ceļā uz neatkarīgu valsti
- 80 *Toms Ķikuts*
Baltijas guberņu pārvalde un latviešu sabiedrība pēc 1905. gada revolūcijas
- 104 *Jānis Šiliņš*
Straujā piecgade: latviešu politiskās domas attīstība 1912.–1917. gadā
- 120 *Aivars Stranga*
Latviešu sociāldemokrāti – maziņieki Latvijas neatkarības pasludināšanas priekšvakarā. 1917. – 1918.
- 148 *Raimonds Cerūzis*
“Baltija” un “baltieši”. Valsts un tauta vācbaltiešu uzskatos mainīgajā 19.–20. gadsimta vēsturē

Reģions

- 176 *Artūrs Svarausks*
Valstiskuma ideja Lietuvas politisko partiju programmās
19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā
- 194 *Kari Aleniuss*
Aģitācija un vardarbība Somijā rusifikācijas periodā
no 1899. līdz 1917. gadam
- 218 *Dariušs Ježiornijs*
Poļu dilemmas Pirmā pasaules kara laikā.
Politiskie koncepti attiecībā uz poļu nācijas nākotni
- 234 *Aleksandrs Gužalovskis*
Baltkrievu ceļš uz modernu valstiskumu
- 258 *Ivelīns Ivanovs*
Bulgāru un latviešu ceļš 1918. gada rudenī: salīdzinošā analīze
- 274 *Silviu Miloīu*
Lielrumānijas izveide Pirmā pasaules kara laikā un pēckara periodā

Pielikums

- 300 Par autoriem

Ad lectorem

Priekšvārds

Andris Vilks

Latvijas Nacionālās bibliotēkas direktors

Vija Daukšte

Latvijas Nacionālā bibliotēka, projekta vadītāja

Pateicoties Kultūras ministrijas atbalstam, mums bija dota unikāla iespēja piedalīties Latvijas Republikas simtgades svinēšanas pasākumos. Latvijas valsts finansētajā programmā “Latvijas valsts simtgade” Latvijas Nacionālā bibliotēka (LNB) sadarbībā ar Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāti no 2017. līdz 2019. gadam īstenoja projektu “Latvijas valstiskuma idejas vēsturiskais ceļš kopējā Eiropas kultūras telpā” – tika sarīkotas piecas starptautiskas zinātniskas konferences par Latvijas vēsturi no 12. gadsimta līdz 1918. gadam – Latvijas valsts nodibināšanai.

Konferenču cikla pirmā konference “Vara, zeme, sabiedrība: politiskās un sociālās transformācijas Austrumbaltijā 12. un 13. gadsimtā”, kas bija veltīta pirmskristianizācijas periodam mūsdienu Latvijas teritorijā, notika 2017. gada septembrī. 2017. gada decembrī rīkotā konference bija veltīta viduslaiku Livonijas vēsturei. Jauno laiku vēstures problemātikai Eiropā un Latvijā bija veltīta trešā starptautiskā zinātniskā konference “Latvijas teritorija agrīni modernā laikmeta politiskajā dimensijā 16.–18. gadsimtā” 2018. gada septembrī. Savukārt 19. gadsimta problemātikai bija veltīta konference “Valsts valstī. Latvija – Krievijas impērijas provinces 19. gadsimtā” 2018. gada decembrī. Latvijas vēstures problemātikai veltīto starptautisko zinātnisko konferenču ciklu pēdējās konferences “Latvijas zemes no 19. gadsimta beigām līdz 1918. gadam: ceļš līdz valstij” tematika aptvēra 19. gadsimta beigas un laiku līdz Pirmajam pasaules karam, un tā risinājās 2019. gada aprīlī.

LNB ierosināja pievērsties vēsturiskajiem procesiem, kas norisinājās mūsdienu Latvijas teritorijā, kuras pamatiedzīvotāji gadsimtiem ilgi virzījās uz nacionālu valsti 19. un 20. gadsimta izpratnē. Tā izrādījās pateicīga izvēle, jo citas atmiņas institūcijas detalizēti koncentrējās uz notikumiem tiešā saistībā ar Latvijas Republikas izveidošanos un simtgadi. Mūsu izvēli ietekmēja vēl tagad viltus ziņās dzirdamais – bez PSRS (lasi: pateicoties Vladimiram Uļjanovam (Ļeņinam) un / vai Ļevam Trockim vai arī Brestļitovskas miera līgumam 1918. gada 3. martā) Latvijas valsts nebūtu. Zināms, ka arhīvos, bibliotēkās un muzejos glabājas dokumenti, ir veikti pētījumi un sarakstītas publikācijas, kuras liecina par pakāpenisku un nenovēršamu valstsgribas īstenošanos Latvijā. Minētā iecere sakrita ar bibliotēkas stratēģiju stimulēt pētniecisko vidi ne tikai tās auditorijā, bet arī pašu darbinieku vidū. Šajos gados ir izveidojusies pētnieku grupa, kura līdzās bibliotekāru un bibliogrāfu pienākumiem ir iesaistījusies krājumu un datu pētniecībā. Šis darbības rezultāts ir virkne izstāžu, konferenču, publiski lasījumi, publikācijas vai izdevumi. Kopš 2017. gada liela daļa norišu ir pakļautas vienotam mērķim – sniegt ieskatu procesos, kuri soli pa solim tuvināja Latvijas valstij.

Latvijas teritorijā ir krustojušās daudzu citu tautu un reliģisko virzienu intereses un savstarpējas cīņas. Vēlējāmie pievērst uzmanību tam, ka no Somijas līdz Grieķijai starp Krievijas impēriju, Svētās Romas impēriju un tās pēctecēm Austroungāriju un Vāciju, kā arī Osmaņu impēriju tur esošās tautas veidojās par nācijām un valstīm pēc līdzīgiem scenārijiem.

Pēdējo 20–30 gadu pētījumi un atziņas aizvien nav noņēmušas virkni klišeju un stereotipu, kuri valda Latvijas sabiedrībā. Visu šo iemeslu dēļ izvēlējamies mazliet izaicinošu programmas nosaukumu “Valsts pirms valsts”. Konferenču cikls tika sadalīts piecos posmos. “Valsts pirms valsts” ietvaros esam centušies veicināt to, lai sabiedrībā no jauna palūkotos uz kristietības pirmsākumiem un robežām, Livonijas tapšanā un norietā; Reformācijas un pretreformācijas notikumos, kuros dzima latviešu rakstu valoda. Vēršam uzmanību uz Kurzemes hercogisti, par kuru Imants Lancmanis teicis: “Kurzemes vārds Eiropu ilgi sagatavojis Latvijas vārda iepazīšanai.” Mūsu uzmanība ir pievērsta brāļu draudžu jeb pašas pirmās atmodas vēsturei. Iespējams, hernhūtieši bija pirmie, kuri nosauca Latvijas vārdu – *Lettland*. Apgaismības konsekvences bija dzimtbūšanas atcelšana. Līdz ar to tiek pārvērtēta vācbaltiešu nozīme un likteņi, bet tā sauktā Baltijas autonomija ir nesaraujami saistīta ar jaunlatviešiem, Rīgas Latviešu biedrību, kuras dzīlēs varam jau konkrēti pamanīt topošās valsts konstrukcijas. Visbeidzot pretrunīgie un dažādie procesi, kuri noveda līdz Latgales kongresam un 18. novembrim – rusifikācija, nacionālās kultūras un Rīgas ekonomiskais uzplaukums, 1905. gads, atmoda Latgalē un Pirmais pasaules karš ar strēlniekiem un Bēgļu komitejām.

Pateicamies visiem ārvalstu pētniekiem, kuri ir devuši iespēju mums palūkoties uz līdzīgiem procesiem ārpus Latvijas un pie mums no malas. Konferencēs ar referātiem piedalījās vēsturnieki no Latvijas, Lietuvas, Igaunijas, Somijas, Dānijas, Zviedrijas, Francijas, Šveices, Polijas, Ukrainas, Rumānijas, Čehijas, Bulgārijas, Vācijas. Mēs visi kopā esam ieinteresēti paskatīties no jauna uz daudziem notikumiem un plašāk par tiem komunicēt ar sabiedrību. Mēs pateicamies galvenajai sadarbības institūcijai Latvijas Universitātei (LU), bez kuras iesaistīšanās šis cikls nav iedomājams. Īpaši vēlamies pateikties visai LU Vēstures un filozofijas fakultātei, kura bija galvenais partneris konferenču satura izveidē un referentu piesaistē kā Latvijā, tā ārvalstīs! Konferenču cikls ir nostiprinājies LU un LNB sinerģiju kopumā, jo to dalībnieku vidū ir arī citu fakultāšu un institūtu pārstāvji. Mēs pateicamies citiem sadarbības partneriem, institūcijām, kurās strādā vēsturnieki, dažādu disciplīnu pētnieki, muzeju un arhīvu speciālisti. Latvijas Nacionālā bibliotēka pateicas par sadarbību konferenču organizēšanā Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes profesoriem Andrim Šnē, Ilgvaram

Misānam, Andrim Levānam, Gvido Straubem, Ērikam Jēkabsonam, asociētajai profesorei Valdai Kļavai un Latvijas Nacionālās bibliotēkas vadošajam pētniekam Gustavam Strengam par konferenču satura koncepciju sagatavošanu un starptautiskās dimensijas nodrošināšanu! Paldies tekstu tulkotājiem Maijai Levānei, Evai Eihmanei un tulkotājam Ivo Puzo. Pateicība pienākas literārajām redaktorēm Ievai Jansonei un Agitai Kazakevičai. Elīnai Guščikai atzinība par ļoti lietpratīgu un atbildīgu konferenču organizācijas komunikāciju un dokumentācijas sagatavošanu. Paldies Latvijas Nacionālās bibliotēkas galvenajai grāmatvedei Līgai Upmalei par finanšu plānošanu un uzraudzību. Visbeidzot pateicība visiem Latvijas Nacionālās bibliotēkas kolēģiem par atbalstu konferenču norises nodrošināšanā.

Nobeigumā vēlamies izteikt dažus secinājumus par konferenču ciklu kopumā. Visas konferences bija starpdisciplināras; tajās nolasītie referāti skāra ne tikai politisko vai sociālo vēsturi, bet bija veltīti arī kultūras, valodas, rakstniecības, grāmatniecības, teoloģijas, arhitektūras, mākslas, mūzikas aspektiem pagātnē. Konferenču ciklā skartās tēmas aptvēra ļoti plašu ģeogrāfisko telpu Eiropā, kā arī apskatīja visas Latvijas teritorijā dzīvojušās nacionālās un etniskās grupas.

Visas cikla konferences piesaistīja plašu auditoriju: pētniekus, mācībspēkus, studentus un ieinteresētu publiku. Šīs konferences bija arī citā ziņā iekļaujošas; referentu vidū līdzās nozarē atzītām autoritātēm izdevās pulcēt arī pētniekus, kuri ir sava akadēmiskā ceļa sākumā. Lai saglabātu konferencēs izteiktās atziņas, jau organizējot konferenču ciklu, bija iecere to materiālus publicēt zinātnisko rakstu krājumos.

Jāatzīst, ka, rīkojot šo konferenču ciklu, pati LNB ir kļuvusi spēcīgāka. Šo konferenču laikā tās pētnieku grupa ir sasniegusi veikspēju, kas ir nodrošinājusi LNB iekļaušanu Valsts pētījumu programmā. Tāpat LNB cikla ietvaros apliecināja arī sevi citā jomā – 2018. gadā LNB darbinieki sadarbībā ar partneriem izveidoja apjomīgu izstādi “Valsts pirms valsts. Atbrīvošanās gadsimts 1817–1918”. Laiku pa laikam ir izskanējuši kritiski viedokļi par to, ka mēs lielāku gadskārtu reizē atceramies notikumus vai cilvēkus. Taču, ja ieskatāmies dažādu jubileju svinēšanas vēsturē, varam konstatēt, ka tajās notiek būtisku vērtību radīšana un atziņu pārvērtēšana. Jubileju iespaidā tiek radītas nozīmīgas publikācijas, piemiņas vietas un izstādes ar paliekošu nozīmi. Cerams, ka konferenču cikls “Valsts pirms valsts” atstās noteiktas pēdas Latvijas historiogrāfijā.

Šī grāmata noslēdz konferenču cikla rakstu krājumu sērijas izdošanu.

Ievads

Latvija un reģions: gadsimtu mija un 20. gadsimta sākums

Ēriks Jēkabsons

19. gadsimta otrajā pusē, sekojot Rietumeiropai, kur šie procesi savu kulmināciju bija sasnieguši ievērojami agrāk, arī Austrumeiropā ienāca romantisma virzītais nacionālisms, kas strauji veidoja modernās nācijas, reformas sabiedrībā, ekonomikas modernizāciju. Šie procesi bija savstarpēji saistīti un gadsimtu mijā, līdz pat Pirmajam pasaules karam, turpināja attīstīties. Faktiski 19. gadsimtā nebijušu uzplaukumu, tajā skaitā strauju demogrāfisko attīstību, piedzīvoja Eiropas kontinents, tā vēsturē iestājās jauns laikmets.

Krievijas impērijā esošā Latvija, sevišķi Baltijas guberņu teritorijas zemes, nebija izņēmums, kopā ar Polijas un Somijas zemēm, kā arī impērijas lielpilsētām veidojot saimnieciski un sabiedriski attīstītākos lielvalsts apgabalus. Rūpniecības attīstības rezultātā strauji augošajās pilsētās, pirmām kārtām Rīgā un Liepājā, radās kreisi orientētas latviešu politiskās organizācijas (1904. gadā tās apvienojās, izveidojot Latviešu sociāldemokrātisko strādnieku partiju). Vienlaikus arī pilsētās un miestos turpināja pieaugt latviešu pilsonisko aprindu, bet laukos – turīgo latviešu zemes īpašnieku ietekme. Jaunlatviešu un Jaunās strāvas sabiedriskās cīņas pieredzējuši latviešu inteliģences daļa pakāpeniski pieņēma jaunus ideālus. Priekšplānā izteikti izvirzījās sociāla rakstura prasības. Galvenokārt tās noteica Latvijas zemēs – Vidzemes un Kurzemes guberņā, kā arī Vitebskas guberņas trijos latviskajos Latgales apriņķos – valdošā situācija. Latviešu zemnieks joprojām bija spiests zināmā mērā pakļauties saimnieciski un politiski ietekmīgākajiem vācbaltiešu (Latgalē – poļu) muižniekiem, bet visu sabiedrisko kārtu latvieši pilsētās – vācbaltiešu un krievu saimnieciskajai un sabiedriskajai elitei. Klāt nāca arī atkarība no cara patvaldības ierēdņiem, kuri pastiprināti centās panākt Baltijas guberņu pārkrievošanu. Turklāt šajā kontekstā, vienlaikus ar aktīvas nacionālās kustības attīstību, turpinājās arī ievērojamas latviešu daļas pārvācošanās un pārkrievošanās (galvenokārt pilsētās), kā arī pārkrievošanās un pārpoļošānās (Latgalē).

Uz Eiropas valstīm un ASV izbraukušie latviešu politiskie emigranti uzsāka tur aktīvu sabiedrisko darbību, kas izpaudās galvenokārt sociāldemokrātiskas ievirzes preses izdevumu iespēšanā. Lielbritānijā un Šveicē dzīvojošie bijušie Jaunās strāvas dalībnieki Londonā 1899. gada vasarā izveidoja Vakareiropas latviešu sociāldemokrātu savienību un sāka iespiest mēnešrakstu “Latviešu Strādnieks”. Tomēr starp šīs organizācijas vadošajiem darbiniekiem jau 1900. gadā notika šķelšanās. Daļa biedru (arī vēlākie Latvijas politiķi Frīdrihs Vesmanis un Hermanis Punga), būdami neapmierināti ar Miķeļa Valtera un vēl vairāku savienības biedru paustajiem uzskatiem par nepieciešamību panākt latviešu tautas autonomiju Krievijas

impērijā, izstājās no tās (1900. gadā viens no vēlākajiem ievērojamākajiem latviešu marksistiem Fricis Roziņš pārmeta M. Valteram, ka viņš mēģina pagriezt strādnieku kustību uz “ekstrātautiskas latviešu republikas nodibināšanas pusi”). Tomēr M. Valtera un Ernesta Rolava vadītā organizācija darbu turpināja, bet 1903. gadā apvienojās ar vēl vienu sociāldemokrātu grupu un kļuva par Latviešu sociāldemokrātu savienību. Tieši šīs organizācijas laikraksts “Proletāriets”, kurš iznāca 1903.–1904. gadā, sevišķu uzmanību pievērsa nacionālajam jautājumam. Tika runāts par pārkrievošanas un pārvācošanas briesmām, izvirzīta doma par Latvijas autonomiju. Tomēr tā vēl nebija noteikta prasība par nacionālas valsts izveidošanu, kaut arī organizācijas programmā vadošā vieta bija nacionālajam jautājumam. Krievijas impērija programmā raksturota kā “valsts surogāts, viltota valsts, verdzības saimniecība”. Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas programmā bija teikts, ka jāpanāk Krievijas demokrātiskas republikas izveidošana, kurā jādod “pašnoteikšanās tiesības visām tautām”, kā arī “plaša politiska un saimnieciska pašvaldība (autonomija) provincēm”. Savukārt Latviešu sociāldemokrātu savienības programmā prasīts: 1) lai katra tauta varētu veiksmīgāk realizēt demokrātiskus pārkārtojumus savā valstī, tai ir vajadzīga politiskā patstāvība; 2) demokrātisko pārveidojumu panākumi valstī lielā mērā atkarīgi no valsts teritorijas lieluma – tie sasniedzami mazās demokrātijās; 3) lai latvieši atbrīvotos no reakcionārās Krievijas iespaidiem. Faktiski līdz ar to Miķelis Valters ir pirmais, kas jau 1903. gadā izvirzīja latviešu valstiskuma ideju.

Lielākā daļa latviešu sociāldemokrātu šajā laikā saskatīja savu nākotni kopīgā cīņā ar krievu sociāldemokrātu partijas biedriem un vispār nedomāja par nacionālajiem jautājumiem. Tieši ar to latviešu sociāldemokrāti atšķīrās, piemēram, no poļu sociālistiem, ar kuriem viņi sadarbojās preses izdošanas jautājumos Anglijā. Vēlākā Polijas valsts vadītāja Juzefa Pilsudska vadītie poļu sociālisti par savu galveno uzdevumu uzskatīja poļu nacionālo atbrīvošanos un cīņu pret krievu patvaldību ne tikai šķiriskā, bet arī nacionālā jomā. Pieminētais H. Punga vēlāk atcerējās savu tikšanos ar J. Pilsudski un citiem poļiem, kuri bijuši “krasi nacionālisti”. Latviešu sociāldemokrāti “gan cienījuši poļu draudzību, bet idejiskā noskaņojumā dažkārt radušās pretestības”. Sarunās Pilsudskis krasi kritizējis priekšlikumus par “mazo tautu autonomiju” un aizstāvējis nepieciešamību cīnīties par pilnīgu nacionālu neatkarību.

1905. gadā karā ar Japānu iesaistīto Krievijas impēriju pārņēma nepieredzēti revolūcionāri procesi, kuri ievērojami izmainīja valsts iekārtu un sabiedrību. Revolūcijas notikumi sevišķi asi noritēja teritorijās, kurās blakus sociālajām problēmām bija vērojama arī nacionālā apspiestība – Polijā,

Aizkaukāzā, Baltijas guberņās u. c. Latvijā revolūcijas notikumi un procesi norisinājās sevišķi traģiski, īpaši tāpēc, ka revolucionāro kustību pavadīja arī pret valsts un privātīpašumu, kā arī pret daudzu abās pusēs esošu cilvēku dzīvību un veselību vērsta darbības, turklāt latvieši bija abās pusēs. Tomēr pasaulē pirmo reizi plašāk sāka runāt par Baltijas jūras krastā dzīvojošo tautu, kuras pārstāvji ar ieročiem rokās nebaidījās stāties pretī Krievijas regulārās armijas daļām un soda vienībām. Šajā laikā atsevišķi latviešu politiķi (pirmām kārtām minētais Miķelis Valters) jau noteiktāk izvirzīja domu par Latvijas autonomijas nodibināšanu nākotnē. Latvijas tautskolotāju kongresā 1905. gada novembrī Rīgā tika runāts par “nacionālo autonomiju”, taču kongress ar balsu vairākumu noraidīja Latviešu sociāldemokrātu savienības biedra – dzejnieka Kārļa Skalbes izvirzīto rezolūcijas projektu, kurā bija pieprasīta “tālu ejoša valstiska autonomija”. Nacionālais moments bija klātesošs revolūcijas norisēs visā Latvijā, tomēr vēl nekļuva par vadmotīvu tautas kustībā, jo to noteica latviešu tautas vēstures īpatnības. Piemēram, lietuvieši, kuri 1905. gadā kopējā izglītības un sabiedriskās attīstības līmeņa ziņā vēl atpalika no latviešiem, šajā laikā aktīvi izvirzīja domu par nacionālu neatkarību. Arī Rīgā, Grīziņkalnā notiekošajos mītiņos blakus latviešu turētajiem sarkanajiem karogiem bija redzami karogi lietuviešu nacionālajās krāsās ar uzrakstu “Brīvību Lietuvai!” Rīgas lietuviešu strādnieku rokās. Galvenais, kas to noteica, bija lietuviešu vēsturiskā atmiņa par savu, kaut arī ļoti senu valstiskumu, kā arī sociālajai un nacionālajai kustībai īpaši labvēlīgi apstākļi industriāli un sabiedriski attīstītajā reģiona metropolē – Rīgā.

Kaut arī 1905. gada revolūcija cieta sakāvi, cara valdība bija spiesta būtiski liberalizēt savu iekšējo politiku. Sāka darboties politiskās partijas, Valsts dome, kurā tika ievēlēti vairāki latvieši, nacionāla rakstura izglītības iestādes un sabiedriskās organizācijas. Strauji attīstījās rūpniecība un tirdzniecība. Faktiski šajā laikā Krievijas impērijas saimnieciski attīstītākās daļas piedzīvoja straujāko uzplaukumu.

Arvien lielāku nozīmi pilsētu dzīvē ieguva latvieši, pieaugot viņu saimnieciskajam iesaistam un sekmīgi konkurējot ar vāciešiem pašvaldību vēlēšanās (ne tikai Rīgā, bet arī citās pilsētās un miestos). Arī laukos turpinājās līdzīgi procesi. Tomēr joprojām zināmā mērā saglabājās Baltijas vāciešu noteicošais iesaistam, turpinot radīt pretrunas starp viņiem un arvien lielāku saimniecisko iesaistam gūstošo latviešu eliti laukos un pilsētās. Taču latvieši joprojām bija pakļauti arī krievu ierēdņu un Krievijas varas iestāžu realizētajai patvaļai, kaut arī ievērojami mazākā mērā nekā pirms revolūcijas. Cīņu pret pastāvošo iekārtu turpināja latviešu sociāldemokrāti, daļa no kuriem

pievērsās boļševismam, saskatot tajā vienīgo perspektīvo Latvijas attīstības ceļu. Bet vienlaikus darbību arvien vairāk izvērsa arī pilsoniskie grupējumi. Pasaules kara priekšvakarā latviešu tauta bija sasniegusi politiskā brieduma pakāpi, kas noteiktos apstākļos varētu veidot vienu no galvenajiem neatkarīgas nacionālas valsts izveidošanas priekšnosacījumiem.

1914. gada vasarā sākās Pirmais pasaules karš, kuram bija lemts aizsākt radikālas pārmaiņas Eiropas politiskajā kartē un visu tautu un sabiedrību dzīvē. Pakāpeniski lielākā daļa Latvijas vīriešu tika mobilizēti Krievijas armijā un iesaistīti karadarbībā. 1915. gada pavasarī un vasarā kaujas norisinājās jau Latvijas teritorijā. Fronte uz vairākiem gadiem nostabilizējās gar Daugavas līniju, apņēmot Rīgu, kura bija kļuvusi par latviešu sabiedriski politiskās dzīves centru. Sekoja iestāžu un rūpniecības uzņēmumu evakuācija uz Iekškrieviju. Vācu karaspēka ieņemto Kurzemi un Zemgali atstāja tūkstošiem bēgļu, kuru priekšā bija bēgļu gaitas impērijas plašumos un ar tām saistītās neizsakāmās grūtības. Savukārt latviešu sabiedriskie darbinieki iesaistījās bēgļu aprūpes komiteju darbā. Līdzīgi procesi bija vērojami arī citu reģiona tautu – poļu, lietuviešu, ukraiņu, baltkrievu u. c. – dzīvē.

Latviešiem īpaši būtisks, taču ne unikāls pavērsiens notika 1915. gadā (Pirmā pasaules kara laikā faktiski visas impērijas mēģināja izmantot vairāku tautu nacionālisma jūtas un vēsturisko naidu, veidojot no tiem karaspēka vienības – tādas bija poļiem Vācijas un Krievijas armijā, somiem Vācijas karaspēkā, armēņiem, latviešiem u. c. Krievijas spēkos). Pēc Krievijas armijas militārajām neveiksmēm pavēlniecība piekrita latviešu strēlnieku bataljonu formēšanai un to izmantošanai cīņā pret vāciešiem. Rezultātā tika izveidoti latviešu bataljoni, kurus 1916. gadā pārveidoja par pulkiem. Latviešu daļas, ciešot smagus zaudējumus, apliecināja savas kaujasspējas un dziļo, gadsimtiem ilgas apspiešanas rezultātā radušos naidu pret vāciešiem. Pateicoties Krievijas armijas augstāko komandieru zemajam profesionālajam līmenim, kura dēļ strēlniekiem daudzkārt bija jācieš nevajadzīgi zaudējumi, daļa strēlnieku pieņēma politiski radikālus uzskatus, kļūstot par lieliniecisma atbalstītājiem. Šajā pašā laikā latviešu pilsoniskajām aprindām arvien pieņemamāka kļuva doma par autonomiju Krievijas sastāvā.

1917. gada martā ilgā pasaules kara un iekšpolitisko saimniecisko problēmu nomocītajā Krievijā sākās revolūcija un cars atkāpās no troņa. Formālo izpildvaru pārņēma Krievijas Pagaidu valdība, kurai bija jārēķinās ar otru varas faktoru – strādnieku, zemnieku un zaldātu padomēm, kuras mērķtiecīgi virzījās uz varas sagrābšanu. Krievijas “nomalēs” dzīvojošo tautu apziņā spēcīgākas kļuva autonomijas un neatkarības tendences. Aprīlī tika piešķirta

formāla autonomija Igaunijai, taču uz latviešu pārstāvju līdzīgu prasību tika atbildēts noraidoši. Vienlaikus neatkarības centienus pauda arī Aizkaukāza un Vidusāzijas tautas. Jūnijā Ukrainas neatkarību pasludināja Ukrainas Rada. Neatkarību pieprasīja Somija un Polija. Tomēr latviešiem vēl oktobrī Krievijas valdība bija gatava piešķirt tikai kultūras autonomiju.

Viss minētais kopumā ar pieaugošu karaspēka demoralizāciju, iedzīvotāju slīgšanu nabadzībā, kā arī politisko grupējumu savstarpējiem cīņiem veidoja 1917. gada Krievijas iekšpolitisko haosu, kas nevarēja neiespaidot arī ārpolitiku. Septembra sākumā Vācijas karaspēks frontē pārgāja uzbrukumā demoralizētajai Krievijas armijai un ieņēma arī Rīgu. Stāvokli vēl vairāk sarežģīja lielinieku apvērsums novembrī, kura rezultātā šī partija sagraba varu savās rokās. Sekoja Padomju Krievijas un Vācijas miera sarunas Brestļitovskā. Pēc to izgāšanās vācieši 1918. gada februārī bez cīņas ieņēma arī visu Vidzemi un Latgali. Šajā laikā savu valstiskumu proklamēja lietuvieši, igauņi, ukraiņi, baltkrievi, taču šo nāciju situācija ievērojami atšķīrās no bēgļu gaitās esošo latviešu stāvokļa, turklāt Vācijas varas iestādes faktiski nepieļāva reālu Igaunijas, Lietuvas un Baltkrievijas valstiskuma izveidi, jo Vācijas valdība un armijas virspavēlniecība vēl nebija izšķīrusies par austrumos ieņemto teritoriju statusu nākotnē.

Vācijas karaspēka neieņemtajā Latvijas daļā laikā pēc marta revolūcijas politiskās norises bija sevišķi straujas. Tautā šajā laikā dominēja karadarbības un bēgļu gaitu vēl vairāk uzkurinātais vēsturiskais naids pret vāciešiem. Pastāvošā dubultā apspiestība (no muižniecības un Krievijas varas iestādēm) kombinācijā ar Baltijas guberņu iedzīvotāju samērā augsto izglītības līmeni padarīja populāru sociālās vienlīdzības ideju un tās radikālo izpausmi – boļševismu. Savukārt Padomju Krievijas boļševistiskā valdība 1917. gada 15. novembrī divkosīgi deklarēja savu atbalstu tautu pašnoteikšanās tiesībām. Vienlaikus Vidzemē un Latgalē izveidojās specifiskā “Iskolata” (boļševiku kontrolētās Latvijas Strādnieku izpildu komitejas) pārvalde, kuras laikā iedzīvotāji pirmo reizi iepazinās ar boļševiku varas metodēm, ieskaitot terorismu.

Latvijas pilnīgas neatkarības ideja latviešu politiskajās aprindās nobrieda ievērojami vēlāk nekā kaimiņvalstīs, kaut arī jau 1917. gada beigās Valkā, faktiski boļševiku kontrolētajā teritorijā izveidotā Latviešu Pagaidu nacionālā padome deklarēja nepieciešamību pēc savas nacionālas valsts. Reāli pieņemama plašākiem tautas slāņiem tā kļuva tikai 1918. gadā – vācu okupācijas apstākļos, kad sociāldemokrāti (no boļševistiskās Latvijas Sociāldemokrātijas atšķēlušies latviešu maziņi) un iepriekšējā gadā izveidotā Latviešu zemnieku savienība izvirzīja par savu mērķi Latvijas neatkarības

sasniegšanu. Taču vēl 1918. gada rudenī Latvijā visas nacionāli noskaņoto aprindu aktivitātes bija atkarīgas no vācu okupācijas varas iestādēm.

Tikai pēc pārmaiņām Vācijas iekšējā un ārējā stāvoklī novembrī (revolūcija un pamiera noslēgšana Rietumu frontē) radās reāla iespēja proklamēt Latvijas neatkarību. 17. novembrī tika izveidots jauns latviešu pārstāvniecības orgāns – Tautas Padome, kuras sastāvā iegāja politisko partiju pārstāvji (vēlāk viņiem pievienojās arī nacionālo minoritāšu un atbrīvoto teritoriju iedzīvotāju pārstāvji). Tika ievēlēts arī pirmais ministru prezidents – Kārlis Ulmanis. Nākamajā dienā – 18. novembrī – savā otrajā sēdē padome proklamēja Latvijas neatkarību.

Krājuma tematiku ievada I. Butuļa raksts, kurā autors pirmo reizi latviešu historiogrāfijā analizē kopīgo un atšķirīgo Centrālās un Austrumu Eiropas jauno nacionālo valstu veidošanās procesā.

Divās daļās sadalītā krājuma mērķis ir dot izpratni par Latvijas vietu un lomu aplūkojamajā sarežģītajā laika periodā, salīdzinot ar citām reģiona zemēm.

Pirmās daļas raksti padziļināti analizē Latvijas teritorijai un iedzīvotājiem unikālus laika posma aspektus, kuri atspoguļo sarežģīto un lielā mērā Latvijai specifisko situāciju – 1905. gada revolūcijas procesu nozīmi ceļā uz valstisko neatkarību (L. Lapa), savdabīgā situācijā esošo Krievijas impērijas Baltijas guberņu pārvaldes un latviešu sabiedrības attiecības (T. Ķikuts), latviešu politiskās domas jeb nācijas nākotnes koncepta attīstību pirms Pirmā pasaules kara un tā laikā (J. Šiliņš), vienu no ievērojamākajiem, Latviešu Sociāldemokrātijas šķelšanās rezultātā izveidotajiem politiskajiem spēkiem – sociāldemokrātiem – maziņkiem neatkarības pasludināšanas priekšvarā 1917.–1918. gadā (A. Stranga), kā arī neatņemamas un būtiskas, taču līdz šim latviešu historiogrāfijā zināmā mērā aizmirstas Latvijas sabiedrības daļas – vācbaltiešu – vietu un lomu aplūkojamajā vēstures posmā, skatot to uzskatus par valsti un tautu (R. Cerūzis). Tādējādi monogrāfija nepretendē uz pilnīgu valsts un nācijas vēstures apskatu aplūkojamajā laika posmā, kas vēl ir nākotnes uzdevums, taču caur atsevišķu būtisku problēmjautājumu prizmu apliecina, cik minētais uzdevums ir svarīgs un neatliekams, kā arī ievada vēstures zinātnes aprītē jaunu, avotos balstītu informāciju un secinājumus.

Viena no raksturīgākajām praktiski visu reģiona valstu nacionālās vēstures zinātnes nepilnībām līdz šim ir mēģinājums skatīt savu vēsturi izolēti, tādējādi nespējot pilnībā novērtēt tajā notiekošo procesu un norišu raksturu. Tāpēc krājuma otrajā daļā ietverti attiecīgo zemju vēsturnieku raksti par

stāvokli un procesu attīstību Lietuvā, Somijā, Polijā, Baltkrievijā, kā arī Rumānijā un Bulgārijā. Tādējādi galvenā uzmanība pievērsta Latvijas kaimiņzemju vēsturei (Latvijas, Somijas, Lietuvas, Baltkrievijas un lielā mērā arī Polijas situāciju iespaidoja atrašanās vienā konkrētā Krievijas impērijas reģionā), taču otrajā daļā iekļauti arī pētījumi par Bulgārijas un Rumānijas attīstības ceļu, apliecinot, ka arī šo, šķietami “tālo” un “atšķirīgo” zemju vēsturē varam saskatīt daudz līdzību ar Latviju un kaimiņvalstīm, turklāt arī redzamās atšķirības ļauj pilnvērtīgāk novērtēt un izprast Latvijai raksturīgās likumsakarības, procesus un norises.

Tādējādi pirmo reizi latviešu historiogrāfijā vienuviet sniegta iespēja salīdzināt reģiona tautu attīstības ceļu 20. gadsimta pirmajās desmitgadēs, kas ļauj pilnīgāk apzināt arī mūsu nācijas un valsts vietu un lomu Eiropas vēsturē.

Dažas kopīgas un atšķirīgas iezīmes Centrālās un Austrumu Eiropas jauno nacionālo valstu veidošanās procesā 20. gs. otrajā gadu desmitā

Ilgvars Butulis

Eiropas vēsturē 20. gadsimta otrais gadu desmits bija Balkānu karu un Pirmā pasaules kara laiks, daudznacionālo Krievijas, Austroungārijas, Osmaņu impērijas sabrukuma laiks. Centrālajā un Austrumu Eiropā tad izveidojās desmit jaunas valstis – Albānija, Austrija, Čehoslovākija, Dienvidslāvija, Igaunija, Latvijā, Lietuva, Polija, Somija, Ungārija. Šo valstu neatkarības iegūšanas vēsture ir ārkārtīgi plaša, komplicēts jautājums, skatīts un analizēts neaptveramā skaitā pētījumu daudzās valodās. Salīdzinošā aspektā šīs problēmas pētītas reti, Latvijas historiogrāfijā var minēt Alda Miņina fundamentālo monogrāfiju “Cīņa par varu Krievijas impērijas Rietumu perifērijā 1917.–1920.”. Lielā mērā ārpus pētnieku uzmanības loka ir palikusi jauno valstu neatkarībai nozīmīgu personu un neatkarības dokumentu aplūkošana salīdzinošā aspektā. Raksta avotu bāzi veido vispārpieejamas personālijas par redzamiem neatkarības darbiniekiem un neatkarību proklamējošo un skaidrojošo dokumentu teksti.

Ņemot vērā izpētes stāvokli un avotu iespējas, rakstam ir trīs galvenie uzdevumi: 1) nedaudz kolorītāk iezīmēt to Vācijas firstu un Austroungārijas Habsburgu nama pārstāvju personības, kuri faktiski vai nomināli pretendēja kļūt par jauno valstu vai valstisko veidojumu monarhiem; 2) tuvāk aplūkojot dažus vecuma, izglītības, arī sociālās izcelšanās un politiskās pieredzes aspektus, rast kopīgo un atšķirīgo jauno valstu dibinātāju un veidotāju portretā; 3) sniegt salīdzinošu ieskatu jauno valstu proklamējošos un skaidrojošos dokumentos.

Veidojot avotu bāzi, raksta autors ir izvēlējis sešdesmit (sešus no katras valsts) jauno valstu dibinātājus un veidotājus, kuru personālijas sniedz pētniecībai nepieciešamo informāciju. Lai atvieglotu raksta lasītājiem orientāciju, ir izveidots pielikums (sk. 1. pielikumu) ar šo neatkarības līderu vārdiem, uzvārdiem, dzīves gadiem un viņu politiskās darbības iezīmīgākajiem momentiem jauno valstu veidošanās laikā. Raksta ietvaros mēģināts analizēt divdesmit divus dokumentus – ne tikai neatkarības deklarācijas vai manifestus, bet arī citus nozīmīgus neatkarību pamatojošus vai skaidrojošus dokumentus. Tas ir bijis iespējams Latvijas, Polijas, Čehoslovākijas, Austrijas, Ungārijas un Dienvidslāvijas gadījumos. Somijas, Igaunijas un Lietuvas gadījumā tās ir tikai neatkarības deklarācijas. Diemžēl autoram nav izdevies atrast kādā no viņam saprotamām valodām dokumentus par Albānijas neatkarības pasludināšanu. Dokumentu teksti ir ņemti no rakstu krājumiem, preses, interneta resursiem. Tā kā, izņemot Latvijas, Igaunijas, daļēji Polijas neatkarības dokumentus, pārējie latviski nav publicēti, autoram nācās tos tulkot no vācu, angļu, krievu, poļu, serbu–horvātu valodām. Raksta 2. pielikumā ir šo divdesmit divu dokumentu saraksts ar norādēm, no kāda avota tie ņemti.

Lai palielinātu izmantoto avotu informatīvo atdevi, autors ir centies darbā ar tiem ievērot vairākus nosacījumus. Pēc iespējas ir lietotas dažādas pētniecības metodes – salīdzinošā metode, kontentanalīzes elementi u. c. Avotu materiālu formalizācijas rezultātā ir izveidots jauns avotu kopums, informāciju lielā mērā ietverot tabulās, kuras ir veidojis un tāpat aprēķinus veicis autors pats. Visa informācija par minēto desmit jauno valstu sakarā aplūkotajiem jautājumiem rakstā tiek interpretēta kā vienots veselums, bet informācija par atsevišķām valstīm – kā šī veseluma sastāvdaļas. Ņemot vērā, ka raksta saturs objektīvi vairāk ir virzīts uz personību vērtējumu, jauno valstu neatkarības dokumentu salīdzinošu vērtējumu, nevis uz vēsturisku norišu sīku aprakstu, autors ir centies piešķirt izklāstam mazliet esejiski populāru toni.

Pirms sākt risināt augstāk formulētos pētniecības uzdevumus, šķiet, lietderīgi nedaudz ielūkoties jauno valstu neatkarības proklamēšanas un neatkarības tālākizveides procesā. Ieskatu neatkarības proklamēšanas procesā sniedz 1. tabula. Šajā un turpmākajās tabulās desmit jaunās valstis sarindotas pēc ģeogrāfiski vertikālā principa no Somijas līdz Albānijai.

1. tabula. Jauno valstu neatkarības proklamēšanas gaita (1912.–1918.)

Valsts	Neatkarības proklamēšanas gads un datums
Somija	1917. gada 6. decembris
Igaunija	1918. gada 24. februāris
Latvija	1918. gada 18. novembris
Lietuva	1918. gada 18. februāris
Polija	1918. gada 11. novembris
Čehoslovākija	1918. gada 28. oktobris
Austrija	1918. gada 12. novembris
Ungārija	1918. gada 16. novembris
Dienvidslāvija	1918. gada 1. decembris
Albānija	1912. gada 28. novembris

Kā izriet no 1. tabulas, Centrālās un Austrumu Eiropas valstu neatkarības pasludināšana ir norisinājusies no 1912. līdz 1918. gadam. Neatkarības pioniere ar savu 1912. gadā proklamēto neatkarību ir Albānija, 1917. gada nogalē to izdara Somija. Vairums jauno valstu ir proklamētas 1918. gadā, turklāt Igaunijai un Lietuvai izdevās pasludināt neatkarību jau 1918. gada sākumā. Tabula rāda, ka Latvijai, Polijai, Čehoslovākijai, Austrijai, Ungārijai un Dienvidslāvijai izdodas proklamēt neatkarību, beidzoties Pirmajam pasaules karam ar Centrālo valstu sakāvi, monarhijas likvidāciju Vācijā un Austroungārijas sabrukumu.

Daudzveidīgi interesantu ainu paver valsts iekārtas attīstības process jauno valstu neatkarības pirmajos gados (sk. 2. tabulu).

2. tabula. Jauno valstu valsts iekārtas attīstība (1912.–1920.)

Valsts	Valsts iekārtas maiņa
Somija	Deklarēta neatkarība, nenorādot valsts iekārtu → monarhija → republika
Igaunija	Deklarēta neatkarīga republika → republika
Latvija	Deklarēta neatkarīga republika → republika
Lietuva	Deklarēta neatkarība, nenorādot valsts iekārtu → monarhija → republika
Polija	Deklarēta neatkarīga republika → republika
Čehoslovākija	Deklarēta neatkarība, nenorādot valsts iekārtu → republika
Austrija	Deklarēta neatkarīga republika → cita republika
Ungārija	Deklarēta neatkarīga republika → monarhija bez monarha, ar reģentu
Dienvidslāvija	Deklarēta monarhistiska valsts → monarhija
Albānija	Deklarēta neatkarīga republika → monarhija → deklarēta neatkarība, nenorādot valsts iekārtu

No 2. tabulas redzams, ka jaunajās valstīs dominē republikāniskā valsts iekārtas forma, kaut gan tās iedibināšana un attīstība bija dažāda. Igaunija, Latvija, Polija jau ar proklamēšanas brīdi kļuva republikas un arī līdz 1920. gadam attīstījās kā republikas. Faktiski tas pats notiek ar Čehoslovākiju un Austriju, kaut gan ar zināmām atrunām. Deklarējot neatkarīgu valsti, Čehoslovākija nenoteica savu valsts iekārtu, kaut gan jau pēc divarpus nedēļām, 14. novembrī, republika bija kļuvusi par realitāti. Proklamējot neatkarīgo Austriju, tās nosaukums skanēja Vācaustrijas republika (*Republik Deutschösterreich*), arī neatkarības deklarācija minēja saites ar Vāciju. 1919. gada 10. septembra Senžermēnas miera līguma 88. pants izslēdza tādas Austrijas pastāvēšanas iespēju. Austrijas parlaments, respektējot miera līgumu, 1919. gada 21. oktobrī to ratificēja, mainot valsts nosaukumu no Vācaustrijas Republika uz Austrijas Republika (*Republik Österreich*). Tabula liecina, ka Somija un Lietuva uz republikānisku valsts iekārtu veica garāku, visai līdzīgu ceļu. Abu valstu neatkarības deklarācijās valsts iekārtas noteikšanu atstāja vēlākam laikam. 1918. gadā Somija un Lietuva izvēlējās iet konstitucionālās monarhijas ceļu, aicinot par karaļiem vācu firstus. Pēc Vācijas kapitulācijas un monarhijas likvidācijas Vācijā gan Somija, gan Lietuva atgriezās pie republikāniskās valsts iekārtas. Sarežģīti bija Albānijas likloči šai valsts iekārtas aspektā. No 1912. gadā pasludinātās republikas, caur 1913. gadā Londonas sūtņu konferencē iedzīvināto Albānijas firstisti līdz 1920. gadā Lužņas (pilsēta Albānijā) kongresā atjaunotajai Albānijas neatkarībai bez skaidri noformulētas valsts iekārtas, formāli saglabājot firstistes statusu. Arī Ungārija, komplicētā iekšējā un ārpolitiskā situācijā proklamēta kā republika, 1920. gadā oficiāli kļuva par monarhiju bez monarha, kura funkcijas pildīja pavaldonis. Pavisam skaidri monarhistiska bija Dienvidslāvija, kura jau tika proklamēta kā Serbu, horvātu, slovēņu karaliste.

Jauno valstu tapšanas procesā vairākās no tām notika mēģinājumi ieviest vai restaurēt monarhiju. Jau pirms Pirmā pasaules kara vācu prinči un firsti bija iecienīta eksportprece Balkānu reģionā. Veidot Eiropas austrumos vācu firstu pārvaldītas vasaļvalstis, īpaši Pirmā pasaules kara beigu posmā, centās ķeizariskā Vācija. Arī pašās šajās valstīs bija šaurākas vai plašākas politiskās aprindas, kas iniciēja monarhijas ideju, aizrāvās ar monarhistiskas valsts vīziju.

No šodienas viedokļa visi šie mēģinājumi šķiet vienīgi ne īpaši nozīmīgas epizodes, bieži ar operetisku raksturu, nereāli, jau iepriekš nolemti neveiksmēi. Jāatzīst, ka toreiz tas nepavisam tā nelikās un ārkārtīgi mainīgajā, nestabilajā tā laika realitātē monarhistiskās aktivitātes bija izmisīgi stabilitātes meklējumi. Zināmu ieskatu šais procesos sniedz 3. tabula.

3. tabula. Vācu firstu un bijušās Austroungārijas Habsburgu nama pārstāvji Centrālās un Austrumu Eiropas jauno valstu un valstisko veidojumu valdnieku statusā

Valsts, valstiskais veidojums	Personas			
	personu statuss Vācijā vai agrākajā Austroungārijā	personu statuss jaunveidoto valstu vadībā	personu valdniecības vai pavaldoņības laiks	personu dzīves dati
Somijas karaliste	Hesenes landgrāfs Frīdrihs Kārlis	Somijas karalis Frīdrihs Kārlis	67 dienas (9.10.1918.–14.12.1918.)	1868–1940
Apvienotā Baltijas hercogiste	Meklenburgas hercogs Ādolfs Frīdrihs	Apvienotās Baltijas hercogistes hercogs Ādolfs Frīdrihs	24 dienas (5.11.1918.–28.11.1918.)	1873–1969
Lietuvas karaliste	Virtembergas grāfs un Urahas hercogs Vilhelms	Lietuvas karalis Mindaugs II	114 dienas (11.07.1918.–2.11.1918.)	1864–1928
Ungārijas karaliste	Austrijas erchercogs Jozefs Augusts	Ungārijas pavaldonis	18 dienas (7.08.1919.–24.08.1919.)	1872–1962
Ungārijas karaliste	Austroungārijas ķeizars Kārlis I	Formāli Ungārijas karalis Kārlis IV	1921. gadā mēģinājumi reāli kļūt par Ungārijas karali	1887–1945
Albānijas firstiste	Vīdas princis Vilhelms	Albānijas firsts Vilhelms	6,5 mēneši (21.02.1914.–08.09.1914.)	1876–1945

Te gan nav fiksētas visas aktivitātes monarhijas virzienā, bet tikai tās, kas nonāca līdz vēlamajai monarha personai. Tālab nav pieminēta Polijas karalistes pasludināšana un Kurzemes-Zemgales hercogistes atjaunošana, ko sankcionēja Vācija. Tabula veidota, lai aplūkotu monarhistiskos mēģinājumus caur vācu firstu darbības prizmu. Vēl cits 3. tabulas mērķis ir pievērst uzmanību arī bijušās Austroungārijas valdošās Habsburgu dinastijas pārstāvju monarhistiskajām rosībām jaunajā Ungārijas valstī.

Tabula apliecina, ka vācu firstu operetisko epopeju jauno valstu valdnieku statusā aizsāka Vīdas princis Vilhelms, ļaujot 1914. gadā sevi kronēt par “suverēnās un autonomās” Albānijas firstistes valdnieku. Vienīgajam no vācu firstiem, jauno valstu troņa tīkotājiem, Vilhelmam izdevās reāli nonākt savā jaunajā zemē un pusgadu tur valdīt. Salīdzinot ar vēlākajiem likteņa brāļiem, Albānijas firstam Vilhelmam bija vēl pāris šķietamu priekšrocību. Par Albānijas valdnieku viņu ieteica ietekmīgā miesīgā tante – dinastisku sakaru pārbagātā Rumānijas karaliene Elizabete. Vilhelma un viņa pārvaldītās jaunās Albānijas statusu starptautiski garantēja 1913. gada sūtņu konference Londonā. Patiesībā vāciski kārtīgajam firstam pusgads valdnieka godā līdzinājās ļaunam murgam. Politiski, finansiāli un militāri Albānija atradās pilnīgā atkarībā no lielvalstu – Vācijas, Austroungārijas, Anglijas, Francijas,

Krievijas un Itālijas – žēlastības. Reāla valsts pārvalde Albānijā neeksistēja, tāpat neeksistēja infrastruktūra, robežas. Reāli visu noteica savstarpēji naidīgu klanu cīņas, pār kurām firstam nebija nekādas kontroles. Sākoties pasaules karam, situācija kļuva vēl sarežģītāka un Vilhelmam nācās Albāniju pamest. Paši albāņi sprieda, ka vācu princis ir neticami ilgi izturējis, un kāds trāpīgi piezīmēja: “Ja ko var Vilhelmam pārņemt, tad tikai to, ka viņš nepaveica brīnumu.” Oficiāli firsts Vilhelms no Albānijas troņa nekad neatteicās, formāli to ieņemot līdz pat 1925. gadam.

Kara gados Berlīnē pastāvīgi grozījās savs ducis vācu firstu. Izmantojot sakarus, pazīšanos, radniecību ar ķeizaru vai tam tuvu stāvošām ietekmīgām personām, firsti meklēja savu dinastisko laimi. Virtembergas grāfs, Urahas hercogs Vilhelms viņu vidū bija gandrīz vai pats pieredzējušākais dažādu troņu pretendents. Padzīvojušais Urahas Vilhelms jau pirmskara un kara gados pretendēja uz Monako firsta, Albānijas firsta, Elzasas–Lotringas lielhercoga un Polijas karaļa troni. Tabula atgādina, ka 1918. gada jūlijā Lietuvas Zemes padome (*Taryba*) Urahas hercogu ievēlēja par Lietuvas karali Mindaugu II. Jaunais karalis jau sāka mācīties lietuviešu valodu, taču Vācijas augstākās instances ar Vāciju nesaskaņoto lietuviešu pašdarbību neatzina un Urahas hercogam neļāva ierasties Lietuvā. Pēc 114 dienām 1918. gada 2. novembrī, pavisam jaunā politiskā situācijā, *Taryba* savu agrāko lēmumu atcēla.

Kā rāda 3. tabula, 1918. gada 5. novembrī Baltijas vācu muižniecības pārstāvji Rīgā proklamēja Apvienoto Baltijas hercogisti, par hercogu uzaiicinot Meklenburgas hercogu Ādolfu Frīdrihu. Hercogs bija populāra un dinamiska persona, pirms kara kaislīgs pasaules apceļotājs, izcils Āfrikas pētnieks, koloniāls dēkainis un Togo gubernators. Kara laikā Ādolfs Frīdrihs apliecināja sevi kā izmanīgs dažādu militāri politisku misiju vadītājs. Nokļuvis Apvienotās Baltijas hercogistes valdnieka godā, Meklenburgas hercogs gan nekādas aktivitātes uzsākt nepaguva, jo jau 28. novembrī hercogistes reģentu padome savu darbību izbeidza.

Daudz vairāk peripetiju saistījās ar Somijas kroni. Sākotnēji par nopietnu kandidātu tika uzskatīts tas pats Meklenburgas Ādolfs Frīdrihs, taču šāda kandidatūra nepatika Vācijas augstākām militārām aprindām. Kā alternatīva tika izvirzīts ķeizara Vilhelma II dēls, Prūsijas princis Oskars, kas, kā izrādījās, arī nebija galīgais variants Somijai. Par tādu kļuva Hesenes landgrāfs Frīdrihs Kārlis, Vācijas ķeizara svainis. Sarakstē ar ķeizaru viņš gan dažu personisku apsvērumu dēļ lūdza sev Kurzemes kroni. Kad Vilhelms II nepiekrīta, Frīdrihs Kārlis bija ar mieru vadīt arī kādu citu “Vācijas varenības bastionu tālajās Austrumu zemēs”. Kā izriet no tabulas, 1918. gada 9. oktobrī

Somijas parlaments ievēlēja Hesenes landgrāfu Frīdrihu Kārli par Somijas karali. Nopietnie somi monarhijas ieviešanai gatavojās pamatīgi. Augsti Somijas diplomāti devās pie Frīdriha Kārļa uz Vāciju ar oficiālu lūgumu, pie reizes nogādājot iecerētajam karalim studēšanai īsu kursu Somijas vēsturē, ģeogrāfijā un somu valodā. Izstrādāja karaļa sagaidīšanas rituālu, kas paredzēja viņa svinīgu ierašanos Helsinkos ar kuģi no Tallinas. Tika izstrādāts Somijas karaļa kroņa mets, jauno karali sauktu Kārlis (somiski Kaarle) I, bet oficiāli viņš skaitītos “Somijas un Karēlijas karalis, Ālandu hercogs, Lapzemes lielhercogs, Kalevalas un Ziemeļu kungs”. Populārs somu humo-ristis karalim deva vārdu Vaino I, kas dažkārt sastopams arī avotos.

Tomēr situācijā, kad Somijas neatkarībai aizvien svarīgāks kļuva Antantes valstu atbalsts, nebija iedomājams, ka uzvarētājvalstis pieļautu Somijas tronī nonākt vācu firstam. Arī cerības uz Anglijas karaļa Džordža, Frīdriha Kārļa sievas brālēna, atbalstu, izrādījās veltas. Somijas parlamentam atlika lūgt Hesenes landgrāfu Frīdrihu Kārli atteikties no Somijas troņa, ko tas 14. decembrī, 67 dienas pēc ievēlēšanas, arī izdarīja.

Sabrūkot monarhijai Vācijā, sabruka arī vācu firstu monarhistiskie un dinastiskie sapņi. Bija beigusies vadeviļu atgādinošā vācu firstu eņopeja Eiropas austrumos. Dižciltīgie personāži vienkārši izrādījās ne tajā vietā un ne tajā laikā. Likteņi pēc lielajām Eiropas jukām gan viņiem iezīmējās visai dažādi. Kādreizējais Albānijas firsts Vilhelms pārcēlās uz Rumāniju, kur visu aizmirsts dzīvoja līdz mūža galam. Frīdrihs Kārlis, iecerētais Somijas karalis, atgriezās savā Hesēnē, kur nost no politiskajām aktivitātēm pavadīja atlikušo mūžu. Neapšaubāmi spējīgais kavalērijas ģenerālis Urahas Vilhelms izrādījās daudzpusīgs talants un metās zinātnē. 1922. gadā izbijušais Lietuvas karalis Tībingenes Universitātē aizstāvēja doktora disertāciju ģeogrāfijā. Apbrīnojami turpi- nāja izvērsties Meklenburgas hercoga mūžs. Ādolfs Frīdrihs laikā starp abiem pasaules kariem organizēja vācu autosportu, kļuva par Vācijas Olimpiskās komitejas un Starptautiskās Olimpiskās komitejas locekli, vienu no galvena- jiem 1936. gada Berlīnes olimpiādes organizētājiem. Pēc Otrā pasaules kara Ādolfs Frīdrihs kļuva par Vācijas Olimpiskās komitejas prezidentu, 1956. gadā par SOK locekli uz mūžu un nodzīvojis gandrīz gadsimtu, 1969. gadā beidza mūžu kā cienīts un godāts pasaules mēroga sporta organizators.

1918. gada rudenī, brūkot Austroungārijas impērijai, tās pēdējais ķeizars par savu pilnvaroto pārstāvi Ungārijā iecēla erhercogu Jozefu Augustu. Jau 13. novembrī parakstītajā dokumentā Kārlis apņēmās nekādi nejauk- ties Ungārijas politiskajā dzīvē. No Ungārijas karaļa troņa bijušais monarhs oficiāli neatteicās. Svārstīgais Kārlis atradās savas sievas Zitas ietekmē.

Kādreizējā Parmas Burbonu princese Zita bija gudra, stipras gribas sieviete ar nesalaužamu monarhistisku pārliecību un ticību monarhijas svētumam. 1919. gada martā, dodoties trimdā uz Šveici, atstādinātais monarhs paziņoja, ka atsauc savu apņemšanos neiejaukties Ungārijas un Austrijas lietās. Kā rāda tabula, tad 1919. gada augustā, atjaunojot Ungārijā monarhiju, par Ungārijas pirmo reģentu kļuva erchercogs Jozefs Augusts. Erchercogam patiesi šķita, ka būt par reģentu ir viņa pilnas tiesības un pienākums. Uzvarētājvalstīm bija cits viedoklis, un populārais pasaules kara karavadonis, Austroungārijas pēdējais feldmaršals, turklāt vēl Habsburgs, tām nebija pieņemams. Erchercogam pietika saprāta, lai turpmāk vairs nepiedalītos līdzīgās politiskās avantūrās. Būdams kulturāls, daudzpusīgi apdāvināts, ar Budapeštas Universitātē iegūtu jurista izglītību, Jozefs Augusts vēlāk (1936–1944) kļuva par Ungārijas Zinātņu akadēmijas prezidentu.

Atstādinātais monarhs Kārlis Šveices trimdā nebija atmetis cerības atgriezties Ungārijas tronī. Kārlis neadekvāti vērtēja gan savas personas nozīmību, gan Ungārijas starptautisko situāciju. Eksmonarhs pārvērtēja ungāru tautas mīlestību pret viņu, toreizējā reģenta Mikloša Hortija lojalitāti Habsburgiem, uzvarētājlielvalstu iecietību Habsburgu tīkojumiem pēc Ungārijas troņa. Tabula liecina, ka Kārļa mēģinājumi restaurēt Habsburgu varu Ungārijā notika 1921. gadā. Stipri vien tie līdzinājās kādai Vīnes operetei. Ironiskā kārtā arī par Kārļa padomnieku Ungārijas jautājumā kļuva pasauleslavenā operešu komponista Ferencs Lehārs brālis, agrākais Austroungārijas armijas pulkvedis Antons Lehārs. Pirmais eksmonarha mēģinājums atgriezties Ungārijas tronī notika 1921. gada Lieldienās. No Šveices caur Franciju un Austriju, ceļojot inkognito, mainot viltotas pases un identitāti, mainot transporta līdzekļus, Kārlis 26. martā ar auto no Vīnes ieradās Ungārijā. Ne saukts, ne aicināts Kārlis nākamajā dienā devās pie Hortija, ultimātīvā tonī pieprasot tam nolikt reģenta pilnvaras un atdot varu kronētajam karalim. Hortijs liedzās to darīt. Par Kārļa rīcību sašuta Ungārijas kaimiņvalstis – Dienvidslāvija, Rumānija, Čehoslovākija. Arī Francija, uz kuras atbalstu Kārlis cerēja, kategoriski atteicās viņu atbalstīt. Eksmonarhs neziņā nika Rietumungārijā, līdz 1921. gada 5. aprīlī tika izraidīts no valsts.

Nākamais un, kā izrādījās, pēdējais bijušā monarha pasākums, lai restaurētu Habsburgu varu Ungārijā, notika 1921. gada rudenī un šķita labāk sagatavots. Saskaņā ar plānu, iepriekš brīdinājis ar šifrētu telegrammu savus piekritējus, Kārlis, kuru šoreiz pavadīja Zita, 20. oktobrī ar lidmašīnu no Šveices atlidoja uz Ungāriju. Telegramma aizkavējās veselu diennakti, un viņus neviens nesaņēma. Viss bija jāatliek, un tikai 21. oktobra vakarā eksšeizariskais pāris, steigā saformētā Pagaidu valdība un bruņotās vienības sēdās vilcienā, lai dotos

uz Budapeštu. Ārēji tas viss izskatījās ļoti iespaidīgi, tomēr Kārlis bija zaudējis veselu diennakti dārgā laika un visu viņa akcijas slepenību. Hortijs mobilizēja sev uzticīgās karaspēka daļas un 23. oktobrī Budapeštas pievārtē sākās cīņas, kurās bija pāris desmiti kritušo. Kārļa spēki tika sakauti, un pretēji A. Lehāra ieteikumam izvērst ilgstošu un plašu cīņu Kārlis, negribēdams izraisīt pilsoņu karu, padevās. Kārli un Zitu īslaicīgi internēja. Arī vēl tagad bijušais monarhs kategoriski liedzās parakstīt atteikšanos no troņa, bet šoreiz viņam un viņa ģimenei tas izrādījās liktenīgi. Tiepīgo Habsburgu kopā ar ģimeni izsūtīja uz Portugālei piederošo Madeiras salu Atlantijas okeānā, 950 km no Eiropas krastiem. Te Kārļa liktenim bija lemts izskanēt dramatiski traģiskos toņos – nepilnus piecus mēnešus pēc ierašanās Madeirā, Kārlis tikai trīsdesmit piecu gadu vecumā nomira no tā laika biedējošās slimības – spāņu gripas. Ar Kārļa nāvi simboliski beidzās vesels laikmets Eiropā un īpaši Ungārijā. 1921. gada 6. novembrī Ungārijas parlaments pieņēma likumu, kas aizliedza Habsburgiem ieņemt Ungārijas troni.

Zināmu ieskatu jauno Centrālās un Austrumu Eiropas valstu dibinātāju un veidotāju vecuma struktūrā sniedz 4. tabula.

4. tabula. Centrālās un Austrumu Eiropas jaunizveidojušos valstu redzamāko dibinātāju un veidotāju vecuma struktūra uz 1918. gadu

Valsts	Personu skaits vecuma grupās				Personu skaits kopā	Vidējais vecums
	30–39 gadi	40–49 gadi	50–59 gadi	vecāki par 60 gadiem		
Somija	–	1	5	–	6	53,1
Igaunija	1	3	2	–	6	47,2
Latvija	1	3	2	–	6	46
Lietuva	4	1	–	1	6	41,6
Polija	1	1	4	–	6	48,6
Čehoslovākija	2	1	2	1	6	48,1
Austrija	1	4	1	–	6	45,6
Ungārija	1	4	1	–	6	43,1
Dienvidslāvija	1	3	1	1	6	48,8
Albānija	5	–	–	1	6	41
Kopā	17	21	18	4	60	46,3

No 4. tabulas izriet, ka uz 1918. gadu minēto valstu dibinātāju un veidotāju vidējais vecums ir 46,3 gadi. Vislielākais vidējais vecums, kā rada tabula, ir

jaunās Somijas neatkarības līderiem (53,1 gads), vismazākais Albānijas valsts veidotājiem (41 gads). Somijas gadījumā sava nozīme ir tam, ka Somijas neatkarību pasludina nevis jauni neatkarības censoņi, bet pieredzējuši, autoritatīvi Somijas senatori. Savukārt sarežģītajā un juceklīgajā Albānijas neatkarības atgūšanas procesā pēc Pirmā pasaules kara sāk dominēt jauna politisko līderu paaudze. Tabula liecina, ka lielum lielais vairums (55 no 60) jauno valstu veidotāju 1918. gadā ir vīri spēka gados. Vecāki par 60 gadiem ir tikai četri. Četru patriarhu godā ir 67 gadus vecais Lietuvas neatkarības kustības veterāns Jons Basanavičs, Albānijas 1912. gada neatkarības proklamētājs Ismails Kemali un Čehoslovākijas pirmais prezidents Tomašs Masariks, kuriem abiem ir 68 gadi. Visvecākais no visiem sešdesmit ir “serbu politikas lauva”, jaunās Serbu, horvātu un slovēņu karalistes delegācijas vadītājs Parīzes miera sarunās Nikola Pašičs (73 gadi). Jaunā dienvidslāvu valsts var lepoties ne tikai ar visvecāko, bet arī ar visjaunāko no nacionālo valstu veidotājiem un dibinātājiem. Princim troņmantniekam Aleksandram Karadžordževićam, kurš 1921. gadā kļūst par Dienvidslāvijas karali, ir tikai 30 gadi. Latvijas dibinātāji un veidotāji kopumā ar īpašiem vecuma parametriem neizceļas. Viņu vidējais vecums – 46 gadi ir gandrīz identisks visu jauno valstu kopuma vidējam vecumam. Puse no viņiem – Gustavs Zemgals, Miķelis Valters, Kārlis Ulmanis – ir vecumā no 40 līdz 49 gadiem – attiecīgi 47, 44 un 41 gadu veci. Vecākajiem – Jānim Čakstem un Francim Trasunam – ir 59 un 54 gadi. Ievēribas cienīgs ar saviem gadiem gan ir Latvijas pirmais ārlietu ministrs Zigfrīds Anna Meierovics. Trīsdesmit vienu gadu vecais Meierovics nacionālo darbinieku vecuma grupā no 30 līdz 39 gadiem aiz troņmantnieka, serbu prinča Aleksandra, ir otrs jaunākais visā aplūkotajā jauno valstu dibinātāju un veidotāju saimē.

Jau plašākas iespējas jauno valstu veidotāju raksturošanai sniedz viņu augstākās izglītības vairāku aspektu salīdzināšana. Patiesības labad jāteic, ka 4 no aplūkojamajām 60 personām ieguvušas vien vidējo izglītību. Serbu kroņprinča Aleksandra, tāpat albāņu neatkarības patriarha M. Kemali gadījumā var runāt par patiešām izcilu vidējo izglītību. Pirmais tādu ieguva, mācoties elitārajā Pēterburgas Pāžu korpusā, otrs – slavenajā Zoosimea ģimnāzijā Grieķijas pilsētā Joanninā. Abos pārējos gadījumos figurē Nikolaja Kavalērijas skola Pēterburgā un Sanktpeltenas skolotāju seminārs Austrijā. Somijas armijas virspavēlniekam Karlam Gustavam Mannerheimam un Austrijas Nacionālās Sapulces priekšsēdim Karlam Zeicam tās deva ja ne izcilu, tad savam laikam visnotaļ labu vidējo izglītību. Sekojošajā 5. tabulā, kur dominē augstākās izglītības aspekti, raksta autors ar atrunu ir iekļāvis arī četrus minēto nestudējošo personu izglītības datus.

Tabulā konstatēti 90 studiju gadījumi, no tiem 26 Krievijas impērijas, 35 Austroungārijas impērijas, 3 Osmaņu impērijas un 26 citu zemju augstskolās. Krievijas impērijā studējošie jauno valstu veidotāji visbiežāk mācījušies Pēterburgas, Helsinku, Tērbatas, Maskavas un Varšavas augstskolās. Kā rāda tabula, tad visi aplūkojamie Somijas un visi Igaunijas nacionālās neatkarības līderi savu augstāko izglītību ieguvuši vienīgi Krievijas impērijas mācību iestādēs. Austroungārijas impērijā studējušie jauno valstu veidotāji parasti mācījās Vīnes, Prāgas, Budapeštas universitātēs, arī Krakovas, Zagrebas, Grācas augstskolās. No tabulas redzams, ka visi pieminētie jaunās Austrijas dibinātāji un veidotāji savu izglītību kaldinājuši Austroungārijas Austrijas daļas izglītības iestādēs. Citās zemēs studējošo nacionālās neatkarības līderu vidū populārākās bija studijas Šveicē, Francijā, Vācijā ar centriem Cīrihē, Parīzē, Leipcīgā. Studijas Amerikas Savienotajās valstīs, acīmredzot, tolaik bija vēl diezgan ekskluzīva lieta, un tikai divi no visiem minētajiem jauno valstu nacionālajiem darbiniekiem līdz tam nonāca. Latvijas Pagaidu valdības vadītājs K. Ulmanis Nebraskas Universitātē mācījās lauksaimniecību, bet Albānijas lielais reformators Fan Noli Hārvardā studēja mākslu.

Aplūkojot studiju gadījumu skaitu citās zemēs, nākas konstatēt, ka visvairāk, skaitā 8, to ir Čehoslovāķijas valsts veidotājiem. Latvijas pirmā iekšlietu ministra M. Valtera un K. Ulmaņa plašās ārzemju studijas nodrošina Latvijai ar 6 studiju gadījumiem šai rādītājā otro vietu. Arī kopējo studiju gadījumu skaita ziņā čehoslovāķi ar 18 studiju gadījumiem tālu apsteidz jaunās Dienvidslāvijas līderus (11 studiju gadījumi). Turpat, ar 10 studiju gadījumiem katra, ir Latvija un Polija. Šāda situācija, studiju gadījumu skaitam pārsniedzot studējošo skaitu, skaidrojama ar studijām vairākās augstskolās. Gandrīz trešdaļa jeb 19 no visiem apskatītajiem neatkarības darbiniekiem ir mācījušies vismaz divās augstskolās. To vidū 8 censoņi paguvuši studēt 3 un vairāk augstskolās. Ieskatu te sniedz 5. tabula.

5. tabula. Jauno valstu dibinātāji un veidotāji, kas studējuši vismaz trijās augstskolās

Jaunizveidotā valsts	Studējošā persona	Studiju gadījumu skaits	Studiju ģeogrāfija
Polija	J. Paderevskis	3	Varšava, Berlīne, Vīne
Dienvidslāvija	A. Trumbičs	3	Zagreba, Vīne, Grāca
Latvija	K. Ulmanis	3	Leipcīga, Cīrihe, Linkolna
Latvija	M. Valters	3	Berne, Cīrihe, Parīze
Čehoslovāķija	T. Masariks	3	Brno, Vīne, Leipcīga
Čehoslovāķija	E. Benešs	3	Prāga, Parīze, Dižona
Čehoslovāķija	M. Hodža	3	Budapešta, Klauzenburga (Kluža), Vīne
Čehoslovāķija	K. Kramāržs	6	Prāga, Vīne, Berlīne, Strasburga (Strasbūra), Parīze, Londona

Kā redzams, 5. tabula ierindo K. Ulmani ar viņa pamatīgajām lauksaimniecības un M. Valteru ar tieslietu, filozofijas, mākslas vēstures studijām patiesi respektablā sabiedrībā. Te ir vēlākais Polijas pirmais prezidents, ģeniālais poļu mūziķis Ignācijs Paderevskis ar dziļajām mūzikas studijām un viens no Dienvidslāvijas valsts “tēviem”, horvāts Ante Trumbičs, studējot tiesības vairākās Austroungārijas universitātēs. Te redzam talantīgos un darbīgos vēlākos Čehoslovākijas dibinātājus. Līdzās T. Masarika nopietnajām filozofijas studijām, viņa gadus jaunākā līdzgaitnieka, Čehoslovākijas pirmā ārlietu ministra Eduarda Beneša tiesību, politikas un filozofijas studijas, slovāku līdera Milana Hodžas plašās studijas tiesībās, vēsturē, slavistikā, filozofijā. Neviens no aplūkotajiem politiskajiem darbiniekiem gan nav spējis pat tuvoties Čehoslovākijas pirmās valdības vadītāja Karela Kramārža studiju darba vērienam, apgūstot tiesības, politiku un tautsaimniecību sešās (!) Eiropas universitātēs.

Vēl viena būtiska liecība jauno valstu veidotāju ievērojamam intelektuālajam potenciālam ir katra trešā neatkarības līdera saistība ar akadēmisko, zinātnisko vidi. Viņu lokā netrūka augstskolu pasniedzēju, docentu, profesoru, daudz bija zinātņu doktoru. Pragmatisko igauņu vidū tādus nerodam, kas, starp citu, netraucēja viņiem itin stabili un pārlicinoši veidot Igaunijas neatkarību. Pa vienam “akadēmiķim” var atrast starp Polijas, Austrijas, Latvijas neatkarības dibinātājiem. Labāk, jau ar diviem zinību vīriem izskatās Lietuva, Dienvidslāvija un Albānija. Ļoti cienījami, ar trim akadēmiskām personām prezentējas Somija un Ungārija. Apbrīnojamie Čehoslovākijas dibinātāji ir pārlicinoši labākie arī te, jo izņemot Pšemislū Šamalu, Prāgas pilsētas pirmo galvu neatkarīgajā Čehoslovākijā, visi pieci pārējie ir zinātņu doktori.

Noapaļojot Centrālās un Austrumu Eiropas jauno valstu dibinātāju un veidotāju izglītības aspektu salīdzināšanu, svarīgi ir apzināt viņu studiju virzienus un specialitātes.

6. tabula. Jauno valstu dibinātāju un veidotāju studiju virzieni

Jaunizveidotās valstis	Studiju virzieni un studiju gadījumu skaits			
	sociālās zinātnes	humanitārās zinātnes	pārējās zinātnes	kopā
Somija	5	4	–	9
Igaunija	6	–	2	8
Latvija	4	3	3	10
Lietuva	2	6	1	9
Polija	1	6	3	10
Čehoslovākija	8	5	2	15
Austrija	4	4	–	8
Ungārija	6	1	–	7
Dienvidslāvija	5	1	2	8
Albānija	5	1	1	7
Kopā	46	31	14	91
Kopā, %	51%	34%	15%	100%

Kā rāda 6. tabula, visizplatītākās nākamo jauno valstu veidotāju vidū bija sociālo zinību studijas – 46 gadījumi jeb 51% no visiem studiju gadījumiem. Humanitāro zinību studijas fiksētas 31 gadījumā jeb 34% no visiem studiju gadījumiem. Par pārējo zinību studijām var runāt 14 gadījumos, kas veido 15% no visiem studiju gadījumiem. No tabulas izriet, ka, gan dominējot sociālajām zinībām, nākamo Čehoslovākijas, Latvijas, Somijas, Austrijas nacionālo līderu studijās netrūka intereses par humanitārajām zinībām. Humanitārais virziens ir noteicošais poļu un lietuviešu nacionālās neatkarības veidotāju studijās, kurpretī racionālo igauņu studiju interešu lokā tas vispār nav konstatējams.

No sociālajām zinātnēm nākamie jauno valstu dibinātāji visbiežāk studēja jurisprudenci. 29 jurisprudences studiju gadījumi veido gandrīz divas trešdaļas no sociālo zinātņu un vienu trešdaļu no visiem studiju gadījumiem. Jurisprudences studijas ignorēja nākamie jaunās Polijas veidotāji, visai maz tās interesēja arī Lietuvas, Ungārijas, Dienvidslāvijas studiozusi. Albānijas, Austrijas, Latvijas, Somijas, Čehoslovākijas nacionālo darbinieku vidū jurisprudences studijas bija populāras, bet visvairāk jurisprudences studiju gadījumu (5) bija Igaunijas nacionālajiem līderiem.

Bez jurisprudences jauno valstu veidotāju saime pievērsās arī citām sociālajām zinībām, studējot filozofiju, politiku, socioloģiju, tautsaimniecību, pedagogiju. Īpaša sociālo zinību joma ir militārā zinātne, kuras studijām

nodevās vairāki redzami nākamie jauno valstu neatkarības veidotāji. Līdzās jau iepriekš minētajām serbu kroņprinča Aleksandra un somu militārā vadītāja G. Manerheima militārajām studijām būtu jāmin vēl daži studiju gadījumi. Igaunijas nacionālās armijas komandieris, ģenerālis Johans Laidoners ieguva augstāko militāro izglītību Krievijas Ģenerālštāba akadēmijā Pēterburgā; vienam no Polijas nacionālās armijas veidotājiem, ģenerālim Jozefam Halleram bija Austroungārijā, Vīnes Artilērijas akadēmijā iegūta izglītība; Ungārijas pavaldonis, admirālis Miklošs Hortijs beidza Austroungārijas Jūras kara akadēmiju Fjumē (šodien Rijeka). Tiesa gan, aplūkotajā nacionālo valstu veidotāju saimē daži kļuva par izciliem militārajiem vadītājiem arī bez augstākās militārās izglītības. Neatkarīgās Polijas pirmā vadītāja, “pirmā maršala” Jozefa Pilsudska kontā bija vien aizsāktas medicīnas studijas Harkovas (tagad Harkivas) universitātē. Savukārt mākslinieciski apdāvinātais ģenerālis Eduards Ridzs-Smigļijs, viens no Polijas armijas veidotājiem, studēja filozofiju Krakovas Universitātē un glezniecību Krakovas Mākslas akadēmijā. Arī Čehoslovāku leģiona komandiera, Čehoslovākijas pirmā aizsardzības ministra, leģendām apvītā ģenerāļa Milana Štefanika studijas Prāgas Kārļa universitātē un Cīrihes Universitātē saistījās ar astronomiju un inženierzinātnēm.

Humanitāro disciplīnu jomā nākamo jauno valstu veidotāji studēja filozofiju, reliģiju, vēsturi, mūziku un vizuālo mākslu, literatūru un valodas. Runājot par valodām, noteikti jāatzīmē augstais valodu prasmes līmenis aplūkojamo personu vidū. Daudzi zināja senās – latīņu, sengrieķu, senebreju – valodas. Trīs četru valodu prasme bija gandrīz vai norma, bet netrūka arī tādu, kas brīvi runāja daudzās valodās. Tā, piemēram, Čehoslovākijas jaunās valsts dibinātājs T. Masariks bez čehu un slovāku valodām prata krievu, vācu, angļu, franču, poļu valodu; jau minētais slovāku līderis M. Hodža bez čehu un slovāku valodām brīvi runāja vācu, franču, angļu, poļu, serbu-horvātu, rumāņu un ungāru valodā. Pirmais Lietuvas Pagaidu valdības vadītājs Augustīns Voldemārs līdztekus lietuviešu valodai runāja krievu, franču, vācu, angļu, itāliešu, zviedru, poļu valodā. Kā rāda tabula, tad 15% studiju gadījumu jauno valstu dibinātāji un veidotāji nav studējuši sociālās vai humanitārās zinātnes, bet gan zinātnes, kas tabulā atzīmētas kā “citas”. Tās ietvēra sevī medicīnas, lauksaimniecības, dabas zinātņu, inženierzinātņu un pedagoģijas studijas.

Ārpus izglītības aspektiem vēl jauno valstu dibinātāju un veidotāju kolektīvajā portretā varētu atzīmēt, ka vairāk nekā ceturtdaļai bija muižnieciska izcelsme. Poļu, ungāru, albāņu līderu vidū tie veidoja noteiktu vairākumu. No aplūkotajiem jaunās Polijas valsts veidotājiem pieci bija poļu šļahtiči. Bez jau minētajiem J. Pilsudska, I. Paderevska, J. Hallera arī 1918. gada t.s.

Ļubļinas valdības vadītājs Ignācijs Dašiņskis un Polijas delegācijas pārstāvis 1919. gada Parīzes miera sarunās Romāns Dmovskis nāca no šlahtas. Ungāru vidū muižniecību pārstāvēja ne tikai sīkmuižnieks Hortijs, bet vēl trīs titulēti muižnieki. Vienai no iespaidīgākajām Ungārijas muižnieku dzimtām piederēja grāfs Mihajs Karoži – 1918. gada Ungārijas Tautas Republikas izveidotājs, tās pirmais valdības vadītājs. Ungārijas pārstāvis Parīzes miera konferencē grāfs Pals Teleki un viens no tuvākajiem Hortija līdzgaitniekiem grāfs Ištvens Betlens nāca no Transilvānijas ungāru muižnieku dzimtām. Tāpat četri no pieminētajiem albāņu darbiniekiem piederēja musulmaņu aristokrātijai un nesa beja titulu. Līdzās I. Kemali tādi bija gan viens no Albānijas neatkarības proklamētājiem 1912. gadā, toreizējais iekšlietu ministrs Mufits Libohova, gan Albānijas pirmās pēckara valdības vadītājs Suleimans Delvina un šīs valdības ārlietu ministrs Mehments Konica. Somijas valdības vadītājs un pavaldonis 1918. gadā Pērs Ēvinds Svinhufvuds, kura dzimtas saknes iesniedzās 16. gs. un barons *alias* brīvkungs G. Mannerheims reprezentēja Somijas zviedru muižniecību. Šai dižciltīgo saimei, protams, vēl jāpievieno serbu Karadžordževiču dinastiju pārstāvošais kroņprincis Aleksandrs. No sociāli ekskluzīvās ļaužu grupas – muižniecības nākuši, viņi ar savu noblesu, audzināšanu, izglītību, tradīcijām, pašapziņu jūtami ietekmēja politiski sabiedriskos procesus, kuros tiem bija lemts piedalīties.

Kā rāda 2. pielikums, tad no 22 neatkarības dokumentiem 1. dokuments vēstī par Somiju, 2. dokuments par Igauniju, 3., 4., 5. dokuments par Latviju, 6. dokuments par Lietuvu, 7., 8., 9., 10. dokuments par Poliju, 11., 12., 13., 14. dokuments par Čehoslovākiju, 15., 16., 17. dokuments par Austriju, 18., 19., 20. dokuments par Ungāriju, 21., 22. dokuments par Dienvidslāviju. Jāpiebilst, ka 22. dokuments pēc būtības ir vairāku dokumentu kopojums. Rakstam nav uzdevums veikt minēto dokumentu aptverošu, vispusīgu analīzi, ietverot tajā juridiskos, lingvistiskos utt. aspektus. Ņemot vērā dokumentu izkārtojumu pēc numerācijas 2. pielikumā, atsaucies uz tiem tekstā veidotas, norādot attiecīgā dokumenta numuru. Analizējot dokumentus, rakstā akcentēti sekojoši, autoraprāt, būtiski momenti: 1) skats uz savu valsti un tautu, neatkarības pasludināšanas pamatojums un mērķi; 2) citu tautu un valstu redzējums; 3) tuvākie risināmie uzdevumi, kādai jābūt valstij nākotnē; 4) kara un miera jautājums.

Virknē jauno valstu neatkarības dokumentu, neatkarības idejas saknes tiek meklētas to vēsturē. Somijas Senāta paziņojumā minēts “gadsimta sapnis par brīvību”(1.), Čehoslovākijas Nacionālās padomes manifests, vēršoties pie tautas, saka “tavs mūžsenais sapnis” (12.). Līdzīgi jaunās Dienvidslāvijas vadītāji, uzrunājot savu tautu, piemin “tavu dēlu sapni” (22.). Jau nedaudz

plašāk šo domu akcentē Latvijas Pagaidu valdības vadītājs K. Ulmanis savā uzrunā 1918. gada 18. novembra neatkarības pasludināšanas aktā: “Ilgiem gadiem daudzi mūsu tautas locekļi lolojuši šo mūsu tautas cerību, jau agrāk klusībā vai atklāti strādājuši, nesot domu par brīvo Latviju savās sirdīs” (4.). Par gadsimtu cerībām un alkām pēc neatkarības vēsta arī Manifests visiem Igaunijas iedzīvotājiem. Šis igauņu jaunās valsts dokuments, vairākkārt runājot dzejas vārsnās, no visiem rakstā aplūkotajiem noteikti ir vispoētiskākais. Nacionālais eposs “Kalevipoegs” stāsta, ka igauņu tauta allaž ir gaidījusi laiku, “kad no abām pusēm spraišļi aizdegsies jo gaišās liesmās” un “Kalevs tad mājās pārņāks saviem bērniem laimi atnest” (2.).

Salīdzinoši negaros dokumentos plaši pagātnes tēmu izvērš slovāki un ungāri. Slovākijas Nacionālās Padomes deklarācijā, no vienas puses, Pelnrušķītes stilā gaužas par slovāku “nedzirdēto apspiestību” pagātnē, no otras, meklē pamatojumu slovāku nozīmībai pagātnē. Viena no jaunās Čehoslovākijas valsts veidošanas pamatatziņām deklarēja, ka slovāku tauta ir daļa no valodas un kultūrvēstures ziņā vienotās čehoslovāku tautas. Šis teikums, savukārt, deva iespēju Slovākijas Nacionālajai Padomei deklarēt, ka “visās kultūras cīņās, kuras izcīnīja čehu tauta un kuras padarīja to pazīstamu visā pasaulē, piedalījās arī tās slovāku zars” (13.).

Ungārijas Republikas radiogrammā visām civilizētajām tautām mēģināts mainīt uz labo pusi Ungārijas negatīvo tēlu tai pakļauto valstu un sabiedroto lielvalstu acīs. Atzīstot pagātnes “grēkus”, vienlaikus norādīts, ka ungāru tauta par tiem atbildību nenes un tagad, kad ir uzvarējusi “asteru revolūcija”, būs pavisam cita Ungārija. Radiogramma plaši apraksta 1848.–1849. gada revolūciju Ungārijā kā cīņu par brīvību un neatkarību, solot, ka jaunā Ungārija no savas vēstures pārņēms tikai cēlākās tradīcijas (20.).

Aplūkojamos dokumentos minēti dažādi jauno valstu neatkarības proklamēšanas pamatojumi. Somijas, Igaunijas, Slovākijas un Dienvidslāvijas gadījumā notiek atsaukšanās uz nāciju pašnoteikšanās principu (1., 2., 13., 22.). Gan Slovākijas Nacionālās Padomes deklarācijā un Dienvidslāvijas pasludināšanas proklamācijā, gan Čehoslovākijas Nacionālās padomes manifestā un Ungārijas Republikas radiogrammā uzsvēta ASV prezidenta V. Vilsona iniciatīvu loma un nozīme (13., 22., 12., 20.).

Kā liecina virkne Somijas, Igaunijas, Čehoslovākijas un Ungārijas neatkarības dokumentu, būtisks neatkarības pasludināšanas mērķis ir panākt uzņemšanu citu tautu saimē. Šī ilgotā tautu saime zīmēta košiem epitetiem kā “brīvu”, “kultūras”, “civilizētu” nāciju kopība (1., 2., 12., 13., 20.)

Protams, ka neatkarības dokumenti katras savas jaunās valsts tautu un tās mērķus rāda mazliet piepacelti. Somijas Senāta paziņojums deklarē, ka Somijas tautai ir tiesības noteikt savu nākotni sakarā ar tās gadsimtiem ilgo kultūras attīstību un nepieciešamību realizēt Somijas nacionālo un vispasaules misiju (1.).

Manifestā Igaunijas iedzīvotājiem izskan kvēls aicinājums: “Visi dzimtenes dēli un meitas, vienosimies visi kā viens dzimtenes celtniecības svētajā darbā! To prasa mūsu senču sviedri un asinis, kas ir lietas pār šo zemi, to mums uzliek par pienākumu mūsu nākošās paaudzes” (2.). Slovākijas Nacionālā Padome pauž pārliecību, ka “centīgā un apdāvinātā slovāku tauta” spēs attīstīt savu īpatnību un dos ieguldījumu vispasaules progresā (13.). Savā ziņā nacionālās retorikas kalngalus, uzrunājot čehoslovākus, sasniedz Čehoslovākijas Nacionālās Padomes manifests: “Čehoslovāku tauta! Tu nedrīksti pievilt visas kultūras pasaules gaidas, kuras domā par tavu varonīgo vēsturi [...] Visa pasaule seko taviem soļiem jaunajā dzīvē, tavai ienākšanai apsolītajā zemē!” (12.).

Neatkarības dokumenti fiksē jaunu valstu un tautu uznākšanu uz Eiropas vēstures skatuves – Čehoslovākija un Dienvidslāvija, čehoslovāki un dienvidslāvi. Šie oficiālie dokumenti gan neatspoguļo viedokļus, kas apšaubīja vai noliedza jauno valstisko un etnisko veidojumu dzīvotspēju un lietderību. Sajūsma, ticība, bezrobežu optimisms viennozīmīgi valda dokumentu tekstos. Čehi ar slovākiem, serbi ar horvātiem un slovēņiem ir “brīvi”, “vienoti”, “stipri”. Čehiem slovāki noteikti ir brāļi (14.), arī troņmantnieks Aleksandrs vērsas pie “maniem mīļajiem dienvidslāvu brāļiem” un “brāļu sirdīm” (22.). “Vienotā, trīs nosaukumu tautā” pat šajos dokumentos iezīmējas esošā un turpmākā Serbijas dominance, ko rāda slovēņu un horvātu priekšstāvju pazemīgie reveransi. Dokumentos zibēt zib “slavenā Serbijas karaliste”, “slavenās Karadžordževiću dzimtas stiprais zizlis”, troņmantnieks Aleksandrs kā priekšnoteikumu radītājs Serbijas, Horvātijas, Slovēnijas valsts jeb Dienvidslāvijas izveidošanai (22.).

Runājot par citu tautu redzējumu, interesantu ainu sniedz jauno valstu nacionālo mazākumtautību pieminējums. Aplūkojamajā dokumentu klāstā tikai trīs valstu – Igaunijas, Latvijas un Ungārijas – dokumenti uzsver nacionālo mazākumtautību tiesības. Uzskaitot valsts galvenās mazākumtautības, Manifests Igaunijas iedzīvotājiem deklarē to nacionāli kulturālās autonomijas tiesības (2.). Latvijas Tautas Padomes politiskajā platformā mazākumtautību tiesībām veltīta speciāla sadaļa, kurā fiksētas mazākumtautību tiesības būt pārstāvētām parlamentā, valdībā, mazākumtautību tiesību nodrošināšana speciālos likumos (3.). Arī K. Ulmaņa uzrunā 18. novembrī minēta visu tautību ticību nodrošināšana bez tautību izšķirības (4.), Pietiekami

skaidri, gan vispārīgāk un poētiskākā izteiksmē, mazākumtautību tiesības skaidro Ungārijas Republikas radiogramma. Ungārijas novados dzīvojošajām tautām tiek solīts, ka tagad, pēc revolūcijas, tām “būs sagatavots silts pavards un iespēja pa jaunam iekļauties tautu sabiedrībā kā tās īstiem un cienītiem locekļiem” (20.). Netiešu attieksmi pret agrāk Austrijas sastāvā ietilpstošajām mazākumtautībām var konstatēt Uzsaucumā Vācaustrijas tautai. Te pausts apmierinājums, ka tagad ir Vācaustrija, kurā dzīvo vienas cilmes un vienas tautas pārstāvji – vācaustrieši, kuriem vairs nav jānes upuri svešām tautām (16.). Dienvidslāvijas, Polijas, Čehoslovākijas šeit aplūkojamajos dokumentos nacionālās mazākumtautības nav pieminētas. Un tas, neņemot vērā visnotaļ iespaidīgo mazākumtautību īpatsvaru šais valstīs, – Dienvidslāvijā ap 17%, Polijā ap 30%, Čehoslovākijā ap 35%.

Attiecībā uz citu valstu un tautu redzējumu jauno valstu neatkarības dokumentus varētu iedalīt vairākās grupās. Pirmo grupu veido 1917. gada beigās–1918. gada sākumā proklamēto valstu – Somijas, Igaunijas, Lietuvas – dokumenti, un galvenā vieta tajos ierādīta Krievijas un Vācijas raksturojumam. Somijas Senāta paziņojumā izpaužas atzinīga, cieņpilna attieksme pret carismu gāzušo Krievijas tautu, izsakot pārliecību, ka “brīvā Krievijas tauta” neliks šķēršļus Somijas neatkarības centieniem (1.). Manifests Igaunijas iedzīvotājiem uzsver nepieciešamību tikt prom, atdalīties no Krievijas. Manifestam raksturīgajā spožajā izteiksmē vēstīts, ka “pāri Sarmātijas līdzenumiem veļas pašiznīcību nesošas jukas, draudot zem sevis aprakt visas tautas, kas mīt bijušās Krievijas valsts robežās” (2.). Vēlreiz Krievija igauņu dokumentā minēta kopā ar Latviju Igaunijas kaimiņvalstu statusā, ar kurām pēc kara būs jānosaka robežas (2.). Līdzīgi Krievijai, arī Vācija šai dokumentā figurē kā drauds Igaunijai, jo “Vācijas varenie karapulki grib pārņemt savā varā Baltijas jūras piekrastes zemes” (2.). Savukārt Lietuvas Neatkarības aktā Krievija un Vācija ir tikai pieminētas kā valstis, kuras Lietuva informē par savas neatkarības pasludināšanu (6.). Jāpiezīmē, ka Latvija ar tās neatkarības dokumentiem neiekļaujas nevienā grupā, jo tajos citas valstis un to tautas vispār netiek minētas.

Otra valstu grupa ir Polija, Čehoslovākija, Dienvidslāvija. Šo valstu neatkarības dokumenti tapuši laikā, kad jau ir skaidri zināmas zaudētājvalstis un uzvarētājvalstis. Dokumentu retorika ir skarba pret zaudētājiem un slavinoša uzvarētājiem.

Skarbu, bet tomēr korektu attieksmi pret uzvarēto Vāciju savos uzsaucumos pauž Polijas nacionālais līderis Juzefs Pilsudskis. No vienas puses, J. Pilsudskis konstatē vācu okupācijas beigas Polijā, priecājas par to, ka “vācu karavīri atstāj mūsu tēvzemi”, un saprot tautas sarūgtinājumu par okupācijas

varu. Tai pat laikā nacionālais līderis aicina saprast, ka gan Vācijā, gan Polijā ir jauna lietu kārtība, neļauties dusmām un atreibības alkām, nodrošinot vācu iestāžu un karavīru izbraukšanu vispilsnīgākajā kārtībā (8.). Vairākos Čehoslovākijas neatkarības dokumentos, īpaši tajos, kas vairāk skar Slovēkiju, veidojas ungāru kā ienaidnieku tēls. “Uzvarētā ungāru tauta ar šaubīgu rīcību un intrigām grib izjaukt Čehoslovākijas Republikas veidošanu” (14.). Slovēkijas Nacionālās Padomes deklarācija min ungārus kā visa slovēkiem pagātnē nodarītā ļaunuma galvenos vaininiekus (13.).

Jaunajai Dienvidslāvijai ievērojamas galvassāpes 1918. gada nogalē sagādā Itālija, kura, pretēji vairākām starptautiskām vienošanām, ir okupējusi plašus tās reģionus. Neatkarības dokumenti pauž satraukumu, bet reizē pret Itāliju ir jāizturas uzmanīgi, jo tā ir viena no uzvarētājvalstīm. 1918. gada 4. decembra proklamācijā ietvertajā troņmantnieka Aleksandra runā norādīts sekojošais: “Itālija ir mūsu lielais kaimiņš un sabiedrotais. Mēs gribam labas kaimiņattiecības ar itāļu tautu. Bet mēs arī vēlamies, lai Itālija ievērotu starptautiskas vienošanās un runātu tādu valodu, kādā runāja 19. gs. tās lielie dēli” (22.).

Visnotaļ pozitīvu, pateicības pilnu attieksmi pret uzvarētājvalstīm pauž jaunā Polija. J. Pilsudskis skaidri norāda, ka Polijas neatkarība ir bijusi iespējama, tikai pateicoties sabiedroto spožajām uzvarām, un cer, ka “varenās Rietumu demokrātijas” sniegs Polijai palīdzību un brālīgu atbalstu (9.). Arī jaunās Dienvidslāvijas izveidošanas iespējamību ir nodrošinājusi cīņa kopā ar “mūsu spēcīgajiem, varenajiem sabiedrotajiem”, saņemot viņu “lielo un dedzīgo atbalstu” (22.). Jaunās Čehoslovākijas valdība, iedrošinot un uzmundrinot slovēkus, skaidro, ka Čehoslovākijas Republikas izveidošanai ir starptautiskas garantijas, kuras ir devušas gan Četrsavienības valstu, gan arī citas valdības. Tiek secināts, ka “čehoslovāku nācijas teritoriālās, saimnieciskās un politiskās vēlmes” uzvarētājlielvalstis saprot un tādēļ var runāt par to pilnīgu apmierināšanu (14.).

Savdabīgu pieeju citu valstu un tautu atainojumam demonstrē zaudētājnāciju ungāru un austriešu jauno valstu Ungārijas Republikas un Vācaustrijas Republikas pirmie dokumenti.

Ungāri vērsās pie visām lielajām nācijām, pret kurām tikko karots, aprādot, ka ungāru tauta “bija spiesta to darīt”. Ungāru tautas ienaidniekus jaunā republika redz pagātnē. Galvenais dubultienaidnieks ir Austrija, kura ne tikai apspieda Ungārijas 1848.–1849. gada revolūciju, bet arī kopš 1867. gada Austroungārijas dubultmonarhijas sastāvā indēja Ungārijas attiecības ar citām tautām. Pagātnes ienaidniekos tiek ierindota arī cara Krievija, kura palīdzēja apspiest 1848.–1849. gada revolūciju (20.).

1918. gadā, veidojoties Vācaustrijas valstij, tā pretendē uz visiem vācaustriešu apdzīvotajiem rajoniem, īpaši arī uz Sudetijas zemēm. Ir pārliecība, ka Vācaustrijai paliks arī starptautiski regulēta pieeja Adrijas jūrai.

Vācaustrijas Pagaidu Nacionālās sapulces 1918. gada 12. novembra likums ar tajā pausto attieksmi pret Vāciju ir unikāls mūsu aplūkojamo dokumentu vidū. Ar frāzi, ka “Vācaustrija būs Vācijas valsts sastāvā” Vācaustrija netieši apliecināja ciešās, draudzīgās saites ar Vāciju, uzticību vienotas, varenas vācu valsts vīzijai (15.). Sabiedroto lielvalstu plāniem tas klaji runāja pretī un skanēja biedējoši. Jaunajā, 1919. gada 21. oktobra likumā tika anulēta iepriekšējā norāde uz Vācaustriju kā Vācijas valsts sastāvdaļu un revidēts pats valsts nosaukums, “Vācaustrijas” vietā liekot “Austriju” (17.).

Gandrīz katrā neatkarības dokumentā pieminēts “karš”, “miers”, vairākos no tiem arī nacionālie bruņotie spēki. Tā kā lielais vairums šo dokumentu radušies vai nu kara laikā, vai tūlīt pēc tā, kara un militārā tematika šajos dokumentos dabiski iederas. Tiek minēti kara postījumi, sekas saimniecībā un sociālā dzīvē, uzdevumi ar armiju demobilizāciju, karavīru atgriešanos, gūstekņu apmaiņu. Daži dokumenti ieskicē jauno valstu veidojamo bruņoto spēku aprises. Tā, Igaunijas armiju paredzēts samazināt līdz tam apmēram, kas nepieciešams iekšējās kārtības nodrošināšanai (2.), bet Latvijā veidos tautas miliciju, kas stāv tiešā Pagaidu valdības pārziņā (3.).

Īpaša vieta nacionālajiem bruņotajiem spēkiem ierādāta Dienvidslāvijas, Čehoslovākijas un Polijas neatkarības dokumentos. Dienvidslāvi cildina nacionālos bruņotos spēkus un to virspavēlnieku troņmantnieku Aleksandru, kurš vadījis cīņu pret ienaidniekiem. Arī pats Aleksandrs runā par tiem, “kuri kopā ar mani uzvarēja spēcīgo pretinieku” (22.).

Čehoslovākijas Nacionālās Padomes manifests tam raksturīgajā patētiskajā stilā runā par čehoslovāku leģiona nemirstīgajiem veikumiem Rietumu frontē un Sibīrijā, kuri vainago čehoslovāku tautas varonības pilno vēsturi (12.). Turpat tālāk leģions noder, lai aicinātu tautu ievērot kārtību un disciplīnu: “Turi savu vairogu tīru, kā savējo ir turējis tīru nacionālais karaspēks – čehoslovāku leģions!” (12.).

Nav noliedzama Polijas armijas un tās virspavēlnieka J. Pilsudska loma valsts izveidošanā. Iespējams tāpēc Polijas neatkarības dokumenti atstāj vismilitarizētāko iespaidu ar militārās terminoloģijas plašo izmantojumu, militāro izklāsta stilu, nepārtraukto armijas nozīmības pasvīturošanu. Divus teikumus īsajā Polijas reģentu padomes paziņojumā ir klātesoša gan “militārā valdība”, gan “poļu armijas virspavēlniecība”, gan vairākkārt “militārā vara” un briga-

dieris Jozefs Pilsudskis (7). Citi dokumenti, kas parakstīti ar J. Pilsudska vārdu, atgādina armijas pavēles: “Es uzņemos virspavēlniecību pār Polijas bruņotajiem spēkiem”, “es kā Polijas armijas virspavēlnieks”, “balstoties uz manis komandēto Polijas armiju” (8., 9.).

Vairākos aplūkojamajos dokumentos pausti Centrālās un Austrumu Eiropas jauno valstu tautu miera centieni. Spilgtāk un noteiktāk tas izpaužas Vācaustrijas, Igaunijas, Ungārijas, Čehoslovākijas gadījumā. Uzsaukums Vācaustrijas tautai izsaka cerību, ka pēc “dažiem mēnešiem gan pasaulē, gan Vācaustrijā atsāksies normāla dzīve” (16.). Igaunijas Zemes Padomes manifests beidzas ar saukli: “Lai dzīvo miers starp tautām!” (2.) Ungārijas Republikas valdības vadītājs M. Karoži, uzrunājot tautu pie Ungārijas parlamenta, savu sūtību redz miera nodrošināšanā ungāriem: “Bet tauta baidās no kara un grib mieru, mieru ar visiem. Mēs nesam zemei mieru un gribam to arī nodrošināt. Mūsu valdības pirmā programma ir miers” (19.). Kaismīgi par patiesu mieru savā deklarācijā iestājas Slovākijas Nacionālā Padome: “Mēs prasām nekavējoties noslēgt mieru uz vispārcilvēciska un kristīga pamata. Lai būtu tāds miers, kuram būtu starptautiski tiesiskas garantijas pret tālāku karu un turpmāku bruņošanos” (13.).

Daudzi jauno valstu neatkarības dokumenti vēršas pie iedzīvotājiem, lai panāktu to aktīvāku iesaistīšanos valsts veidošanas darbā. Somi tiek aicināti veikt “savus patriotiskos pienākumus”, igauņi “sākt celt dzimteni”, Latvijas iedzīvotāji “uzturēt mieru un kārtību un visiem spēkiem pabalstīt Pagaidu valdību” (1., 2., 5.).

Jo bieži, kas ir saprotams haosa un juku pilnajā pārejas periodā, dokumentos akcentēta masu stihiskās uzvedības tematika. Polijā J. Pilsudskis mudina visus “saglabāt vēsu prātu, līdzsvaru un mieru, kādiem jāvalda tautā, kas ir droša par savu lielo un spožo nākotni” (9.). Čehoslovākijas Nacionālas Padomes Manifests atgādina neaizmirst nacionālo disciplīnu un respektēt pilsoniskās sabiedrības pamatvērtības – personas un privātīpašuma neaizskaramību (12.). Visizvērstāk un emocionālāk par to runā Uzsaukums Vācaustrijas tautai, saucot pēc uzupurēšanās, solidaritātes, savstarpējas izpratnes un iejūtības. Kvēlais aicinājums rezumējas sauklī “Uzticību, vienību, pašaizsardzību, kopīgu apziņu!” (16.).

Šķiet, ka austrieši visprecīzāk un lakoniskāk formulē arī jaunās valsts galveno uzdevumu: “Jāatjauno valsts pilsoniskā kārtība un saimnieciskā dzīve” (16.). Pievērsties atsevišķiem saimnieciskiem un sociāliem jautājumiem, Somijas, Latvijas un Vācaustrijas neatkarības dokumenti uzsver tautas saimniecības, īpaši rūpniecības atjaunošanas nepieciešamību, tāpat kā vienu no prioritātēm minot iedzīvotāju nodrošināšanu ar pārtiku (1., 14., 16.).

Igaunijas un Latvijas gadījumā kā būtiski jauno valstu celtniecības uzdevumi izcelti agrārā jautājuma un strādnieku jautājuma noregulēšana (1., 3., 4.). Gan Ungārijas premjera M. Karoži uzrunā, gan Nolēmumā par Ungārijas Tautas Republikas izveidošanu agrārā jautājuma atrisināšana jau skaidrota tuvāk: "Iedzīvotājiem, kas apstrādā zemi, dot šo zemi īpašumā" (19., 18.).

Jauno valstu pirmie neatkarības dokumenti, neskaidrojot detaļas, pretrunas u.tml., tomēr iezīmē nākamo valsts politiskās iekārtas pamatā. Proklamācijā par vienotās serbu, horvātu un slovēņu valsts izveidi šai sakarā uzdevumi pausti izteiksmē precīzi un solidi: "Atbilstoši modernajam parlamentārajam principam, ievērojot tiesiskas valsts principus, izveidot parlamentāru valsti un nacionālās pārstāvniecības institūciju" (22.). Kopumā aplūkojot minētos dokumentus, jāatzīmē ļoti īpaša loma, kas tiek ierādīta vispārīgām, vienlīdzīgām vēlēšanu tiesībām, Satversmes Sapulces sasaukšanai, tāpat, tiesa, dažādā apjomā un intensitātē, demokrātiskajām brīvībām un tiesībām.

Dokumenti uzsver arī attiecīgās valsts īpatnības, veidojot valsts politisko ēku. Piemēram, 1918. gada 2. novembra likums par Vācaustrijas valsts un pārvaldes formu plašāk skaidro ķeizara un muižniecības īpašā stāvokļa un lomas zaudēšanu, viņu politisko privilēģiju atcelšanu (15.). Savukārt dienvidslāvu Neatkarības proklamācija sīki aprāda, kādi propagandas uzdevumi nekavējoties veicami, lai propagandētu jauno valsti. Tā nosaka īpašas tautas sapulces, dievkalpojums ar svētku zvaniem, karaspēka parādes kara apgalbu centros. Proklamācija reglamentē pat svinīgo pasākumu saturu. Tajos ir jāiepazīstina ar "pirmo dienvidslāvu vienības cīnītāju darbību" un "jāsniedz īss Karadžordževiču dzīves apraksts, uzsverot viņu nopelnus tautu draudzības stiprināšanā" (22.).

Skatoties jauno valstu nākotnē, dokumentos netrūkst jūsmīgu saukļu, urravas un augstas laimes brīvībai, neatkarībai, gaidāmajam spožumam un sasniegumiem. Dažādās toņkārtās futuristiskās nākotnes ainas tēlo jauno valstu nacionālie līderi. J. Pilsudskis lakoniski nosaka, ka "jaunā iekārta nodrošinās kārtību un taisnīgumu" (9.). Dziļi izjustā pārdzīvojumā un ticībā Latvijas nākotnei par to runā K. Ulmanis: "Uzplauks atkal lauksaimniecība, mūsu rūpniecība un tirdzniecība, atjaunosies dzīvība visā mūsu dzimtenē, vēl spilgtāk nekā agrāk un pārspēs visu, kas līdz šim mums bijis. Tā būs demokrātiska taisnības valsts, kurā nedrīkst būt ne apspiešanas, ne netaisnības" (4.).

1. pielikums

Valsts	Uzvārds	Vārds	Dzīves gadi (vecums neatkarības proklamēšanas gadā)	Aktivitātes un ieņemamie amati 1918.–1920.
Somija	Kastrēns	Karls	1860–1938 (58)	Baņķieris un politiķis. Pārliecināts republikānis. 1918.–1919. gadā finanšu ministrs. Pēc tam 1919. gadā Somijas valdības vadītājs.
Somija	Svinhufvuds	Pērs Evinds	1861–1944 (57)	Jurists un politiķis. Somijas Senāta priekšsēdētājs, kura vadībā senāts 1917. gada 6. decembrī pieņēma Somijas Neatkarības deklarāciju. 1918. gadā Somijas reģents un valsts galva. Iestājās par monarhijas izveidošanu Somijā.
Somija	Stolbergs	Karls	1865–1952 (54)	Jurists, profesors, valsts darbinieks. Pārliecināts republikānis. 1918.–1919. gadā Somijas Augstākās Konstitucionālās tiesas priekšsēdētājs. 1919. gadā kļuva par neatkarīgās Somijas pirmo prezidentu.
Somija	Mannerheims	Gustavs Karls	1867–1951 (52)	Zviedru izcelsmes militārs darbinieks un politiķis. Viena no galvenajām personām neatkarīgās Somijas valsts izveidē. 1918. gadā Somijas “Baltās” armijas virspavēlnieks pilsoņu karā. 1919. gadā Somijas pavaldonis, kuram izdodas panākt Somijas starptautisku atzīšanu no Anglijas un Francijas pusēs.
Somija	Ingmans	Lauri	1868–1934 (50)	Teologs, profesors, redzams konservatīvs politiķis. 1918.–1919. gadā Somijas valdības vadītājs.
Somija	Pāsikivi	Juho Kusti	1870–1956 (48)	Baņķieris un politiķis. Monarhijas atbalstītājs. 1918. gadā Somijas valdības vadītājs un valsts ministrs.
Igaunija	Poska	Jāns	1866–1920 (52)	Jurists un valsts darbinieks. Igaunijas pirmais ārlietu ministrs. 1918. gadā Igaunijas Pagaidu valdībā tieslietu ministrs un valdības vadītāja pienākumu izpildītājs. 1919. gadā Igaunijas pārstāvis Parīzes miera konferencē, delegācijas vadītājs miera sarunās ar Padomju Krieviju.
Igaunija	Tenisons	Jāns	1868–1941 (50)	Jurists, izdevējs, politiķis. 1918. gadā pilnvarots ministrs darbam ārzemēs. 1919.–1920. gadā Igaunijas valdības vadītājs.
Igaunija	Koniks	Konstantīns	1873–1936 (45)	Mediķis un politiķis. Viens no neatkarīgās Igaunijas “tēviem dibinātājiem”. Igaunijas Glābšanas komitejas vārdā 1918. gada 24. februārī parakstīja Igaunijas neatkarības manifestu. 1918.–1919. gadā Igaunijas veselības aizsardzības vadītājs.

Valsts	Uzvārds	Vārds	Dzīves gadi (vecums neatkarības proklamēšanas gadā)	Aktivitātes un ieņemamie amati 1918.–1920.
Igaunija	Petss	Konstantīns	1874–1956 (44)	Izdevējs un politiķis. Viens no neatkarīgās Igaunijas “tēviem dibinātājiem”. Igaunijas Glābšanas komitejas vārdā 1918. gada 24. februārī parakstīja Igaunijas Neatkarības deklarāciju. Igaunijas Pagaidu valdībā iekšlietu, kara ministrs, Igaunijas valsts pirmais valdības vadītājs.
Igaunija	Strandmans	Otto Augusts	1875–1941 (43)	Jurists, politiķis, diplomāts. 1918.–1919. gadā Igaunijas Pagaidu valdībā ārlietu un lauksaimniecības ministrs. 1919. gadā Igaunijas valdības vadītājs un kara ministrs.
Igaunija	Laidoners	Johans	1884–1953 (34)	Militārs un politisks darbinieks. 1918. gadā Igaunijas militārais pārstāvis Padomju Krievijā. Veiksmīgs un ietekmīgs Igaunijas Bruņoto spēku virspavēlnieks Igaunijas Neatkarības karā (1918–1920). 1920. gadā paaugstināts ģenerāļa (ģenerālleitnanta pakāpē).
Latvija	Čakste	Jānis	1859–1927 (59)	Jurists, sabiedriska un politiska darbinieks. 1917.–1918. gadā aktīvi darbojas Latviešu Pagaidu nacionālajā padomē. 1918. gadā ievēlēts par Tautas Padomes priekšsēdētāju, bet Latvijas Republikas proklamēšanas sēdē nepiedalās. 1919. gada pirmajā pusē Latvijas delegācijas vadītājs Parīzes miera sarunās. Tā paša gada otrajā pusē atkal pilda Tautas Padomes priekšsēdētāja pienākumus. 1920. gadā ievēlēts par Satversmes sapulces priekšsēdētāju. Kopā ar K. Ulmani un Z. Meierovicu tiek uzskatīts par vienu no Latvijas “neatkarības tēviem”.
Latvija	Trasuns	Francis	1864–1926 (54)	Teologs, sabiedriska un politiska darbinieks. 1917. gadā vada Latgales kongresu, kurš nolemj par Latgales apvienošanos ar Vidzemi un Kurzemi. Latviešu Pagaidu nacionālās padomes loceklis, Latvijas Tautas Padomes loceklis, 1919.–1920. gadā K. Ulmaņa Pagaidu valdībā iekšlietu ministra biedrs.
Latvija	Zemgals	Gustavs	1871–1939 (47)	Jurists un politiķis. 1918. gadā iesaistās Latviešu Pagaidu nacionālās padomes darbā. Ievēlēts Latvijas Tautas Padomē no radikāldemokrātu partijas. Kā Tautas Padomes priekšsēdētāja otrais biedrs, J. Čakstem promesot, vada 1918. gada 18. novembra Latvijas Republikas proklamēšanas sēdi. 1919. gadā Rīgas pilsētas galva. Ievēlēts par Tautas Padomes viceprezidentu.

Valsts	Uzvārds	Vārds	Dzīves gadi (vecums neatkarības proklamēšanas gadā)	Aktivitātes un ieņemamie amati 1918.–1920.
Latvija	Valters	Miķelis	1874–1968 (44)	Politīķis, publicists, diplomāts. 1917. gadā viens no Demokrātiskā bloka dibinātājiem. 1918. gadā viens no Tautas Padomes dibinātājiem. Piedalās Latvijas Republikas proklamēšanas sēdē 1918. gada 18. novembrī. 1918.–1919. gadā iekšlietu ministrs K. Ulmaņa Pagaidu valdībā. Ministru prezidenta pienākumu izpildītājs. Latvijas sūtnis Romā.
Latvija	Ulmanis	Kārlis	1877–1942 (41)	Politīķis, valstsvīrs. 1917. gadā viens no Demokrātiskā bloka dibinātājiem. 1918. gadā viens no Tautas Padomes dibinātājiem. Piedalās Latvijas Republikas proklamēšanas sēdē. Kā ievēlēts Latvijas Pagaidu valdības pirmais Ministru prezidents uzrunā svinīgā akta dalībniekus. 1920. gadā ievēlēts Satversmes sapulcē. Kā Latvijas Pagaidu valdības pirmajam vadītājam nenoliedzami nopelni valsts izveidošanā un nosargāšanā.
Latvija	Meierovics	Zigfrīds Anna	1887–1925 (31)	Politīķis, diplomāts. 1917. gadā viens no Latviešu Pagaidu nacionālās padomes dibinātājiem. 1918. gadā kā Latviešu Pagaidu nacionālās padomes emisārs aktīvi darbojas Eiropā, panākot, ka Lielbritānijas ārlietu ministrs A. Balfūrs 1918. gada 11. novembrī atzīst Latvijas neatkarību <i>de facto</i> . 1918.–1920. gadā ārlietu ministrs K. Ulmaņa Pagaidu valdībā. 1919. gadā kādu laiku vada Latvijas delegāciju Parīzes miera sarunās. 1920. gadā ievēlēts Satversmes sapulcē. Kļūst par jaunās Latvijas diplomātijas korifeju un simbolu.
Lietuva	Basanavičs	Jons	1851–1927 (67)	Zinātnieks, publicists, politiķis. Dēvēts par “tautas patriarhu”, “izcilāko XX gs. lietuvieti”. Nacionālās atmodas veterāns un aktivists. Lietuvas Padomes (<i>Taryba</i>) loceklis. 1918. gada 16. februārī parakstīja Lietuvas Neatkarības aktu.
Lietuva	Smetona	Antans	1874–1944 (44)	Politīķis, sabiedriska darbinieks, 1917. gadā Lietuvas Padomes līdzizveidotājs, vēlāk tās priekšsēdētājs. Viens no divdesmit Lietuvas Padomes locekļiem, kuri 1918. gada 16. februārī parakstīja Lietuvas Neatkarības aktu. 1918.–1919. gadā uzturas Vācijā un Skandināvijā, lai iegūtu atbalstu Lietuvas neatkarībai. 1919. gadā Lietuvas Padomes ievēlēts par Lietuvas pirmo prezidentu. 1920. gadā demisionē.

Valsts	Uzvārds	Vārds	Dzīves gadi (vecums neatkarības proklamēšanas gadā)	Aktivitātes un ieņemamie amati 1918.–1920.
Lietuva	Īcs	Jons	1880–1931 (38)	Politīķis, sabiedriska darbinieks. Pazīstamā politiķa Martina Īča brālis. 1918. gadā Lietuvas Padome uztic vadīt izglītības komisiju ar mērķi reformēt izglītības sistēmu Lietuvā. Izglītības ministrs pirmajās Lietuvas valdībās. Nopelni jaunās Lietuvas izglītības sistēmas izveidē.
Lietuva	Voldemars	Augustīns	1883–1942 (35)	Politīķis, sabiedriska darbinieks. 1918. gadā kooptēts Lietuvas Padomē. Ievēlēts par pirmo Lietuvas Pagaidu valdības vadītāju. Īsu laiku kara ministrs, līdz 1920. gadam arī Lietuvas ārlietu ministrs. 1919. gadā Lietuvas delegācijas vadītājs Parīzes miera sarunās. Devis atzīstamu ieguldījumu Lietuvas neatkarības izveidošanā.
Lietuva	Īcs	Martins	1885–1941 (33)	Publicists, politiķis, sabiedriska darbinieks. 1918. gadā kooptēts Lietuvas Padomē. Lietuvas pārstāvis Ukrainā. 1918. gadā pirmais Lietuvas finanšu ministrs, arī rūpniecības un tirdzniecības resoru pārzinātājs. 1919. gadā Lietuvas delegācijas vadītāja vietnieks Parīzes miera sarunās. Kā finanšu sakārtotājam, banku un rūpniecības uzņēmumu dibinātājam un veidotājam izcila loma jaunās valsts saimniecības organizēšanā. Jona Īča brālis.
Lietuva	Stulginskis	Aleksandrs	1885–1969 (33)	Kristīgi demokrātisks politiķis. Lietuvas Padomes loceklis, parakstīja Lietuvas Neatkarības aktu. Organizēja Lietuvas Bruņotos spēkus un valsts aizsardzību. Pirmajās Lietuvas valdībās ieņēma ārlietu, zemkopības u. c. ministru amatus. 1920. gadā ievēlēts par satversmes Seima priekšsēdētāju, vienlaikus veicot arī valsts prezidenta pienākumus. Pārlicināts demokrāts un republikānis.
Polija	Paderevskis	Ignācijs	1860–1941 (58)	Aktīvs mūziķis, politisks darbinieks, valstsvīrs. 1918. gada patriotiskā runa Poznaņā, pēc kuras sākās Lielpolijas sacelšanās, izšķīra reģiona valstisko piederību. 1919. gadā Polijas premjerministrs, ārlietu ministrs. Kopā ar R. Dmovski pārstāv Poliju Parīzes miera konferencē, paraksta Versaļas līgumu. Pēc tam 1918.–1920. gadā Polijas pārstāvis Tautu Savienībā.

Valsts	Uzvārds	Vārds	Dzīves gadi (vecums neatkarības proklamēšanas gadā)	Aktivitātes un ieņemamie amati 1918.–1920.
Polija	Dmovskis	Romāns	1864–1939 (54)	1917. gadā organizēja poļu armijas izveidošanu Francijā. 1919. gadā Polijas delegāts Parīzes miera konferencē, Polijas vārdā parakstīja Versaļas miera līgumu. Polijas robežu t. s. inkorporatīvās koncepcijas izveidotājs, paredzot iekļaut Polijas sastāvā vienīgi tādas teritorijas, kuru iedzīvotājus var pārņemt.
Polija	Dašinskis	Ignācijs	1866–1936 (52)	Politīķis, valstsvīrs. Viens no Polijas Nacionālās komitejas līdzdibinātājiem. 1918. gadā Ļubļinā izveidotās Pagaidu valdības vadītājs un ārlietu ministrs. 1919. gadā Seima deputāts. 1920. gadā valdības vadītāja vietnieks.
Polija	Pilsudskis	Jozefs	1867–1935 (51)	Valstsvīrs, militārs darbinieks. Viens no izcilākajiem poļu neatkarības kustības vadītājiem. 1918.–1922. gadā Polijas valsts vadītājs, 1919.–1920. gadā armijas virspavēlnieks, 1920. gadā maršals. Polijas neatkarības simbols, Polijas armijas dibinātājs. 1920. gadā viens no galvenajiem Polijas–Padomju Krievijas kara iniciatoriem.
Polija	Hallers	Jozefs	1873–1960 (45)	Militārs darbinieks. Ģenerālis. Teicams militārs organizators. Komandējošos amatos Poļu leģionos. Formēja jaunas militārās vienības Ukrainā un Francijā (Francijā t. s. “zilo armiju”, tā nosaukta formas tērpu krāsas dēļ). Polijas–Padomju Krievijas kara laikā izveidoja brīvprātīgo armiju un bija Ziemeļaustrumu frontes komandieris.
Polija	Ridz–Smiglijs	Edvards	1886–1941 (32)	Valstsvīrs, militārs darbinieks. 1918. gadā Ļubļinā izveidotās Pagaidu valdības kara ministrs. 1918.–1920. gadā vadošos amatos armijā. Vada Viļņas ieņemšanu, komandē poļu spēkus Latvijas Neatkarības karā. Polijas–Padomju Krievijas kara laikā armijas komandieris un frontes pavēlnieks.
Čehoslovākija	Masariks	Tomašs	1850–1937 (68)	Zinātnieks, publicists, pasaules mēroga čehu un čehoslovāku politiķis. Čehoslovākijas neatkarīgās valsts galvenais organizators un ideologs, “neatkarīgās Čehoslovākijas tēvs”. Spēja pārliecināt ASV, Anglijas, Francijas vadītājus par Čehoslovākijas valsts nepieciešamību. 1918. gadā sabiedrotie atzina T. Masariku par Čehoslovākijas Pagaidu valdības vadītāju. 1918. gada novembrī Nacionālā sapulce ievēlēja T. Masariku par Čehoslovākijas pirmo prezidentu. 1920. gadā atkal tika pārvēlēts.

Valsts	Uzvārds	Vārds	Dzīves gadi (vecums neatkarības proklamēšanas gadā)	Aktivitātes un ieņemamie amati 1918.–1920.
Čehoslovākija	Kramāržs	Karels	1860–1937 (58)	Čehu un čehoslovāku politiķis. Atbalstīja T. Masarika ievēlēšanu par Čehoslovākijas prezidentu. Kopā ar ārlietu ministru E. Benešu piedalījās Parīzes miera konferencē. 1918.–1919. gadā pirmais Čehoslovākijas ministru prezidents (valdības vadītājs).
Čehoslovākija	Šamals	Pšemislis	1867–1941 (51)	Jurists, politiķis. Aktīvs Čehoslovākijas neatkarības kustības dalībnieks. Čehoslovākijas Nacionālās sapulces deputāts. 1918.–1919. gadā Prāgas pilsētas virsbirģermeistars. Kopš 1919. gada pēc T. Masarika aicinājuma Čehoslovākijas prezidenta kancelejas vadītājs.
Čehoslovākija	Hodža	Milans	1878–1944 (40)	Slovāku, arī Čehoslovākijas politiķis, žurnālists. Slovākijas Nacionālās Padomes loceklis. Parakstīja Slovākijas Nacionālās Padomes deklarāciju, ar kuru Slovākija kļuva par Čehoslovākijas sastāvdaļu. 1918.–1919. gadā Čehoslovākijas valdības pārstāvis Ungārijā. 1919. gadā iekšlietu ministrijas valsts sekretārs, 1919.–1920. gadā tiesību unifikācijas ministrs.
Čehoslovākija	Štefaniks	Milans	1880–1919 (38)	Slovāku politiķis, diplomāts, ģenerālis. Viens no trim jaunās valsts – Čehoslovākijas “neatkarības tēviem”. Militārās misijās ASV, Francijā, Itālijā, Krievijā ar mērķi izveidot bruņotos spēkus. Čehoslovāku leģionu izveidotājs. 1918. gadā Čehoslovākijas kara ministrs. Iet bojā 1919. gadā lidmašīnas katastrofā.
Čehoslovākija	Benešs	Eduards	1884–1948 (34)	Čehoslovāku politiķis. Čehoslovākijas līdzdibinātājs. Kopā ar T. Masariku un M. Štefaniku viens no trim Čehoslovākijas “neatkarības tēviem”. T. Masarika tuvs līdzstrādnieks. No 1918. gada Čehoslovākijas ārlietu ministrs. Čehoslovākijas delegāts Parīzes miera konferencē.
Austrija	Hauzers	Johans Nepomuks	1866–1927 (52)	Teologs un kristīgs politiķis. 1918.–1919. gadā Pagaidu Nacionālās sapulces prezidents. 1919.–1920. gadā Nacionālās Satversmes sapulces otrais prezidents. 1920. gadā Nacionālās Padomes deputāts. Kā kristīgi sociālās partijas vadītājs pavēra ceļu republikas proklamēšanai. Panāca savas partijas iekļaušanos republikas politiskajā dzīvē.

Valsts	Uzvārds	Vārds	Dzīves gadi (vecums neatkarības proklamēšanas gadā)	Aktivitātes un ieņemamie amati 1918.–1920.
Austrija	Zeics	Karls	1869–1950 (49)	Politīķis un viens no sociāldemokrātu vadītājiem. 1918.–1919. gadā viens no Pagaidu Nacionālās sapulces trim prezidentiem, tās priekšsēdētājs. 1919.–1920. gadā kā ievēlēts Nacionālās Satversmes sapulces prezidents faktiski bija valsts galva. 1920. gadā ievēlēts par Nacionālās Padomes otro prezidentu.
Austrija	Renners	Karls	1870–1950 (48)	Politīķis, jurists, viens no sociāldemokrātu vadītājiem. Viens no Austrijas pamatlicējiem. 1918.–1920. gadā Vācaustrijas un Austrijas valsts kanclers (valdības vadītājs). Iestājās par potenciālu apvienošanos ar Vāciju. 1919. gadā vadīja Vācaustrijas delegāciju Parīzes miera konferencē un parakstīja Senžermēnas līgumu.
Austrija	Dinghofers	Francis	1873–1956 (45)	Tiesnesis un vācnacionāls politiķis. Vācaustrijas republikas pasludinātājs. 1918.–1919. gadā viens no Pagaidu Nacionālās sapulces prezidentiem. 1919.–1920. gadā Nacionālās Satversmes sapulces trešais prezidents (faktiski vicekanclers, valdības vadītāja vietnieks). 1920. gadā ievēlēts par Nacionālās Padomes trešo prezidentu. Iestājās par potenciālu apvienošanos ar Vāciju.
Austrija	Zeipels	Ignacs	1876–1932 (42)	Teologs un kristīgs politiķis. 1919. gadā Nacionālās Satversmes sapulces loceklis. Viens no galvenajiem cīnītājiem par konstitūcijas izveidošanu. No 1919. gada Nacionālās Padomes deputāts. Uztājās pret sociāldemokrātu un vācnacionāļu pausto eiforiju par potenciālo apvienošanos ar Vāciju.
Austrija	Bauers	Otto	1881–1938 (37)	Sociāldemokrātisks politiķis. 1918.–1919. gadā valdības sastāvā kā ārlietu ministrs un sociālo lietu valsts sekretārs organizēja un vadīja konsultācijas un sarunas, gan bez redzamiem rezultātiem, ar Vācijas pārstāvjiem par iespējamu Vācaustrijas un Vācijas apvienošanos. Sabiedroto spiediena rezultātā atkāpās no ārlietu ministra amata.
Ungārija	Hortijs	Miklošs	1868–1957 (50)	Austroungārijas admirālis, konservatīvs ungāru politiķis. 1919. gadā organizē kontrrevolūciju pret Ungārijas Padomju Republiku. Tiek saistīts ar “balto teroru”. Ungārijas Bruņoto spēku virspavēlnieks. Atjauno Ungārijā monarhiju bez monarha. 1920. gadā kļūst par Ungārijas karalistes pavaldoni un valsts galvu. Antikomunistisks, antiliberāls, paternālistiski autoritārs valsts vadītājs.

Valsts	Uzvārds	Vārds	Dzīves gadi (vecums neatkarības proklamēšanas gadā)	Aktivitātes un ieņemamie amati 1918.–1920.
Ungārija	Betlens	Ištvens	1874–1946 (44)	Aristokrāts un valstsvīrs. Ungārijas pārstāvis Parīzes miera konferencē. Atgriezies Ungārijā, pievienojās Hortija “baltajai valdībai” Segedā, kļūstot par Hortijam pietuvinātu padomdevēju un 1921. gadā arī par Ungārijas premjeru.
Ungārija	Jaši	Oskars	1875–1957 (43)	Sociologs un politiķis. “Asteru revolūcijas” laikā Ungārijas Nacionālās Padomes loceklis. Kāroji valdībā nacionalitāšu ministrs. Vēlējās maksimāli brīvu tautu apvienību – Donavas konfederāciju pēc Šveices parauga. Pēc Ungārijas Padomju Republikas sagrāves pārcēlās uz Austriju.
Ungārija	Kāroji	Mihajs	1875–1955 (43)	Politiķis, diplomāts. 1918. gadā izveido Ungārijas Tautas Padomi, kļūstot par tās priekšsēdētāju. Pēc Ungārijas neatkarības proklamēšanas Ungārijas prezidents un arī valdības galva. Ārzemju okupācijas spēku klātbūtnes un vispārēja haosa apstākļos nespēj risināt valstij svarīgākos uzdevumus un 1919. gada martā atkāpjas no amatiem. Pārceļas uz Prāgu.
Ungārija	Teleki	Pals	1879–1941 (39)	Ģeogrāfs, publicists, politiķis. Konservatīvs ideālists. Jau 1919. gadā viens no redzamākajiem antikomunisma ideologiem Ungārijā. Ungārijas pārstāvis Parīzes miera konferencē. 1920.–1921. gadā Ungārijas valdības vadītājs. Centās izmainīt Ungārijai nelabvēlīgos starptautiskos līgumus. Ierobežoja labējo un kreiso radikāļu aktivitātes.
Ungārija	Kunfi	Žigmonds	1879–1929 (39)	Sociālistisks publicists, politiķis. Viens no 1918. gada “asteru revolūcijas” līderiem. Jaunajā Ungārijas Tautas Republikā 1918.–1919. gadā darba un izglītības ministru posteņos. Kvēls revolucionārs, cīnījās pret Ungārijai uzspiesto mieru, bet arī pret komunismu Ungārijā. Ungārijas Padomju Republikā 1919. gadā izglītības komisārs. Domstarpību ar komunistiem dēļ atstāj amatu. Lai izvairītos no “baltā terora”, aizbēg uz Vīni, kur darbojas kā redzams publicists.
Dienvidslāvija	Pašičs	Nikola	1845–1926 (73)	Serbu politiķis. Viens no vienotās dienvidslāvu valsts tēviem. 1917. gada jūlijā parakstīja t. s. Korfu deklarāciju, kas paredzēja šo valsti kā monarhiju Serbu dinastijas vadībā. 1918. gada decembrī vadīja šīs valsts delegāciju Parīzes miera sarunās. Pārlicināts monarhists un serbu tautas vadošās lomas apoloģēts.

Valsts	Uzvārds	Vārds	Dzīves gadi (vecums neatkarības proklamēšanas gadā)	Aktivitātes un ieņemamie amati 1918.–1920.
Dienvidslāvija	Trumbičs	Ante	1864–1938 (54)	Horvātu politiķis. Viens no vienotās dienvidslāvu valsts “tēviem”. 1917. gada jūlijā parakstīja t. s. Korfu deklarāciju, kas paredzēja šo valsti kā monarhiju Serbu dinastijas vadībā. 1918. gada decembrī parakstīja aktu par Serbu, horvātu, slovēņu karalistes izveidi. Serbu, horvātu, slovēņu karalistes pirmajās valdībās ārlietu ministrs, piedalījās šis valsts sastāvā Parīzes miera sarunās. Kritizēja serbu centrālismu un iestājās par valsts federalizāciju.
Dienvidslāvija	Radičs	Stjepans	1871–1928 (47)	Horvātu politiķis. Aktīvi darbojās Slovēņu, horvātu, serbu īslaicīgās valsts Nacionālajā Padomē, iestājās par vienotas dienvidslāvu valsts veidošanu, taču kategoriski bija pret diviem jaunās valsts uzbūves principiem. Noraidīja serbisko centrālismu un unitārismu, iestājās par spēcīgu federālismu. Pārlicināts republikānis, neatzina Karadžordževiču monarhijas dominanti, redzēja jauno valsti kā brīvu dienvidu slāvu zemnieku republiku savienību. Propagandēja šos uzskatus arī Parīzes miera konferencē.
Dienvidslāvija	Korošecs	Antons	1872–1940 (46)	Katoļu garīdznieks, konservatīvs slovēņu politiķis. Viens no vienotās dienvidu slāvu valsts “tēviem”. 1918. gada 28. oktobrī pasludināja īslaicīgi pastāvošo Slovēņu, horvātu, serbu valsti. Kā šis valsts Nacionālās Padomes priekšsēdētājs realizēja kursu uz apvienošanos ar Serbijas karalisti. Pēc Serbu, horvātu, slovēņu karalistes izveidošanas šis valsts vicepremjers.
Dienvidslāvija	Pribičevičs	Svetozars	1875–1936 (43)	Publicists, horvātu–serbu politiķis. Viens no enerģiskākajiem jugoslāvisma realizētājiem. Īslaicīgās Slovēņu, horvātu, serbu valsts Nacionālās Padomes priekšsēdētāja vietnieks. Jaunajā Serbu, horvātu, slovēņu karalistē ieņēma iekšlietu ministra posteni. Pārlicināts unitārists, jaunās dienvidslāvu valsts federalizācijas pretinieks.
Dienvidslāvija	Karadžor- dževičs	Aleksandrs	1888–1934 (30)	Dienvidslāvijas karalis, kopš 1914. gada princis reģents. 1918. gada 1. decembrī proklamēja Serbijas apvienošanos ar bijušajām Austroungārijas dienvidu slāvu zemēm vienotā Serbu, horvātu, slovēņu karalistē. Kā reģents atkāpās, atdodot vietu tēvam, karalim Pēterim. Kā kroņprincis joprojām palika politiski ļoti ietekmīgs. Serbu hegemonisma, centrālisma un autokrātisma piekritējs.

Valsts	Uzvārds	Vārds	Dzīves gadi (vecums neatkarības proklamēšanas gadā)	Aktivitātes un ieņemamie amati 1918.–1920.
Albānija	Kemali	Ismails	1844–1919	Politīķis un publicists. Kā Vloras kongresa priekšsēdētājam 1912. gadā galvenā loma Albānijas neatkarības proklamēšanā. Albānijas Neatkarības deklarācijas autors. Līdz 1914. gadam Albānijas pirmās valdības vadītājs un pirmais ārlietu ministrs. Tiek uzskatīts par modernās Albānijas “neatkarības tēvu”.
Albānija	Libohova	Mufits	1876–1927	1912. gadā viens no aktīviem dalībniekiem cīņā par Albānijas neatkarību un viens no tiem, kas parakstīja 1912. gada Neatkarības deklarāciju. Pirmajā I. Kemali valdībā iekšlietu ministrs, ārlietu ministrs. 1913. gadā Albānijas pārstāvis starptautiskajā kontroles komisijā, kas uzraudzīja Londonas sūtņu konferences lēmumus par Albāniju ievērošanu.
Albānija	Gurakuģi	Luidži	1879–1925	Politīķis, diplomāts, publicists. Līdzās I. Kemali viens no Albānijas neatkarības kustības līderiem 1912. gadā un Vloras neatkarības kongresa vadītājiem. Izglītības ministrs I. Kemali valdībā.
Albānija	Konica	Mehmets	1881–1945	Politīķis un diplomāts. 1913. gadā piedalījās sūtņu konferencē Londonā par Albānijas neatkarību. 1914. gadā ārlietu ministrs. Kā to albāņu, kas iestājās par ciešu sadarbību ar Itāliju, pārstāvis darbojās Parīzes miera konferencē. Pēc līdzdalības 1920. gadā Lužņas kongresā atkal Albānijas ārlietu ministrs un pavadīja Fan Noli braucienā uz Tautu Savienību.
Albānija	Noli	Fan	1882–1965	Pareizticīgo bīskaps, politiķis, literāts. ASV prezidentam V. Vilsonam pietuvināta persona. Albāņu diasporas līderis ASV. Veicināja ASV pozitīvu nostāju Albānijas neatkarības jautājumā 1919. gada Parīzes miera konferencē. Tiek uzskatīts, ka arī Albānijas uzņemšana Tautu Savienībā 1920. gadā lielā mērā ir Fan Noli pūliņu rezultāts.
Albānija	Delvina	Sulejmans	1884–1932	Politīķis un diplomāts. 1919. gadā pārstāv albāņu diasporu Parīzes miera konferencē. 1920. gadā viena no galvenajām figūrām Lužņas kongresā un Albānijas valdības vadītājs.

2. pielikums

1. Somijas Senāta paziņojums par Somijas neatkarību "Somijas tautai" (Helsinkos, 1917. gada 4. decembrī), in: К народу Финляндии.
URL: <http://hist.doc.net/history/ru/itsjul.htm>
2. Igaunijas Zemes Padomes Vecāko padomes Manifests visiem Igaunijas iedzīvotājiem (Tallinā, 1918. gada 24. februārī), in: Latvijas Vēstnesis 24.02.1998, Nr. 48/49.
3. Latvijas Tautas Padomes politiskā platforma (Rīga, 1918. gada 17. novembrī), in: Latvijas Tautas Padome 1. puse, 1920, Rīga: Satversmes Sapulces izdevums, 6.–7. lpp.
4. Latvijas Pagaidu valdības vadītāja K. Ulmaņa runa Latvijas neatkarības proklamēšanas aktā (Rīgā, 1918. gada 18. novembrī), in: Latvijas Tautas Padome 1. puse, 1920, Rīga: Satversmes Sapulces izdevums, 8.–9. lpp.
5. Latvijas Tautas Padomes uzsaukums "Latvijas Tautai" (Rīgā, 1918. gada 18. novembrī), in: Jaunākās Ziņas 20.11.1918, Nr. 5.
6. Lietuvas Padomes pieņemtais Lietuvas neatkarības akts (1918. gada 16. februārī Viļņā), in: Vasario 16-osios akto lietuviško prašimaštinio originalo fotografine faksimile/Lietuvas valstybes atkusimo procesas 1918. m. sausis – vasario 2018, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 151.
7. Polijas Reģentu padomes paziņojums (Varšavā, 1918. gada 11. novembrī), in: Polijas ārējā politika 1918.–1937. gadā. Vēstures avotu krājums. Sērija "Vēstures avoti augstskolai". Sastādījis, tulkojis un komentējis Ēriks Jēkabsons, Rīga 2009, 15.–16. lpp.
8. Juzefa Pilsudska uzsaukumi (Varšavā, 1918. gada 12. novembrī), in: Polijas ārējā politika 1918.–1937. gadā. Vēstures avotu krājums. Sērija "Vēstures avoti augstskolai". Sastādījis, tulkojis un komentējis Ēriks Jēkabsons, Rīga 2009, 16.–17. lpp.
9. Polijas valsts priekšnieka un armijas virspavēlnieka J. Pilsudska un ārlietu ministra v. i. T. Filipoviča telegramma lielvalstu, visu karojošo un neitrālo valstu valdībām (Varšavā, 1918. gada 16. novembrī), in: Polijas ārējā politika 1918.–1937. gadā. Vēstures avotu krājums. Sērija "Vēstures avoti augstskolai". Sastādījis, tulkojis un komentējis Ēriks Jēkabsons, Rīga 2009, 17. lpp.
10. Polijas republikas dekrēts par augstāko varu Polijas republikā (Varšavā, 1918. gada 22. novembrī), in: Monitor Polski 22.11.1918, Nr. 210.
11. Čehoslovākijas Nacionālās Padomes likums, kurš *de jure* apstiprina Čehoslovākijas kā neatkarīgas valsts izveidošanu (Prāgā, 1918. gada 28. oktobrī), in: Prager Tagblatt 29.10.1918, Nr. 251.
12. Čehoslovākijas Nacionālās Padomes Manifests Čehoslovākijas tautai (Prāgā, 1918. gada 28. oktobrī), in: Prager Tagblatt 29.10.1918, Nr. 251.
13. Slovākijas Nacionālās Padomes deklarācija (Turcas Sant.-Martīnā, 1918. gada 30. oktobrī).
URL: http://lis.muni.cz/elportal/estud/praf/ps08/recht/no_av/pages/1211.html
14. Čehoslovākijas valdības uzsaukums slovākiem (Prāgā, 1918. gada 15. novembrī). URL:
https://lis.muni.cz/elportal/estud/praf/ps08/recht/no_av/pages/1213.html
15. Vācaustrijas Pagaidu Nacionālās sapulces likums par Vācaustrijas valsts un pārvaldes formu (Vīnē, 1918. gada 12. novembrī). Gesetz über die Staats und Regierungsform von Deutschösterreich, in: Neues Wiener Tagblatt 12.11.1918, Nr. 309.

16. Uzsaukums Vācaustrijas tautai (Vīnē, 1918. gada 12. novembrī). Die Proklamation an das deutschösterreichische Volk, in: Neues Wiener Tagblatt 13.11. 1918, Nr. 310.
17. 1919. gada 21. oktobra likums par valsts reformu (Vīnē, 1919. gada 21. oktobrī). Gesetz vom 21. Oktober über die Staatsform, in: Staatsgesetzblatt für den Staat Deutschösterreich 23.10.1919, Nr. 484.
18. Tautas nolēmums par Ungārijas Tautas republikas izveidošanu (Budapeštā, 1918. gada 16. novembrī). Den Volkbeschluss über die Errichtung der ungarischen Volksrepublik, in: Pester Lloyd 16.11.1918, Nr. 269.
19. Grāfa Karoĵi uzruna tautai pie Ungārijas parlamenta 1918. gada 16. novembrī, in: Pester Lloyd 16.11.1918, Nr. 269.
20. Ungārijas Republikas radiogramma visām civilizētajām nācijām (Budapeštā, 1918. gada 16. novembrī). Ein Funkspruch der ungarischen Republikaon allen zivilisierten Nationen, in: Pester Lloyd 17.11.1918, Nr. 270.
21. Korfu deklarācija par nodomu veidot vienotu serbu, horvātu un slovēņu valsti (Korfu, 1917. gada 20. jūlijā), in: The Corfu Declaration 20.07.1917. URL: https://www.firstworldwar.com/source/guater-serbia_corfudeclaration.html
22. Proklamācija par Serbijas apvienošanas ar neatkarīgo slovēņu, horvātu, serbu valsti vienotā serbu, horvātu, slovēņu karalistē (Belgradā, 1918. gada 4. decembrī). Proklamation vom 4. Dezember 1918. URL: www.verfassungen.net/yl/leiste-gesetee-18-41.htm

Selected commonalities and differences
in the forming of new
Central and Eastern European national states
in the second decade of the 20th century

Ilgvars Butulis

This article covers certain aspects of the forming of ten new national European states in the second decade of the 20th century, namely, Albania, Austria, Czechoslovakia, Estonia, Finland, Hungary, Latvia, Lithuania, Poland, and Yugoslavia. The author aims to focus on three main tasks: 1) to identify and characterise those German princes and Austro-Hungarian Habsburg dynasty representatives who held claim to become monarchs of the newly established states; 2) to identify common traits and differences in the profile of the founders of the newly established states based on analysis of their age group, education, and social background; 3) to provide a comparative overview of the fundamental documents and explanatory notes that form a legal basis for the newly established states.

The bulk of the source material is comprised of personal information of sixty (six from each country in question) founders and builders of the new states. The article is supplemented with an appendix containing personal information of these independence movement leaders, i.e., name, years of birth and death, highlights of political activity before and during the emergence of the relevant state. Another category of sources is comprised of twenty-two documents such as Independence declarations, manifestos, and other substantiating or explanatory documents. The appendix to this article includes the list of these documents with source references.

In the process of research the source materials have been systematised, thus forming a new body of source material, mainly consisting of data arrangements in tables and calculations performed by the author. All the data on the relevant ten states has been interpreted as a single data collection, while data on separate states - as a part thereof.

The article reveals that although most of the new states are founded as republics, the early stages of development still featured certain attempts to restore monarchy. The author provides a comparative profiling of four German princes and two Austro-Hungarian Habsburg dynasty representatives, including their monarchist approach to governing the new states, and their consequent fates.

The article provides an extensive analysis of the independence movement leaders' age, education and social background. It is concluded that their average age as of 1918 was 46.3. The highest average age is identified in Finland (53.1), while the lowest in Albanian founding fathers (41). Both the youngest and oldest among the 60 independence movement leaders are found in Yugoslavia, namely, Nikola Pašić (73) and crown prince Alexander Karađorđević (30).

As to the education of the independence movement leaders, altogether 90 instances of acquiring higher education have been identified. The Finnish and Estonian national independence leaders studied exclusively in the universities of the Russian Empire, while the Austrian activists graduated from the universities of the Austrian part of the Austro-Hungarian Empire. Among the leaders of the other emerging states, 26 instances of higher education acquisition can be tracked back to other foreign universities—Swiss, French and German being most popular. As many as 19 (almost one-third) of all the researched independence leaders have studied in more than one university. Czechoslovakian national independence movement leaders deserve a special mention due to the fact that 4 out of 6 leaders had studied in several universities, especially Karel Kramář, who managed to study in 6 different universities.

One in three founding fathers represents the academia; also here Czechoslovakia stands out with 5 out of six leaders holding doctoral degrees.

The article shows that 46 out of 90 instances of university studies are related to social sciences. Furthermore, 29 instances (almost two-thirds of all social science studies) represent legal studies. Most legal study instances (5) are found among the Estonian independence movement leaders.

Another noteworthy feature found among the founders of the newly independent states is the fact that more than one-fourth of them are of noble background. Out of the studied national independence leaders, in Poland 5 represented the szlachta, in Hungary 4 represented nobility, and in Albania 4 leaders were of Islamic aristocracy background, holding the title of bey.

Based on the analysis of independence documents, the article emphasises the following important aspects:

1) views on their own state and people, substantiation and objectives of the proclamation of independence; 2) views on other states and peoples; 3) the defined immediate tasks and future vision of the state; and 4) the question of war and peace.

Several independence documents refer to historical roots and considerations in favour of independence. They often include poetical rendering of the past; especially the Estonian manifesto to the people of Estonia stands out as the most poetic of the studied independence documents. The Slovak and Hungarian independence documents include extensive references to the past, especially the injustices of the past. As to the substantiation of independence, several of the studied documents refer to the principle of national self-determination, defining the main objective as “joining the family of other independent states”. Generally, the studied independence documents tend to speak of the new state, its people and objectives in a distinctly elevated language. In a way, the Czechoslovakian National Council manifesto addressed to the Czechoslovakian people can be considered the pinnacle of the national rhetoric.

The independence documents serve as announcements of the entrance of new states and peoples on the European stage, namely, the emergence of the new state of Czechoslovakia with its Czechoslovakian, and Yugoslavia with Yugoslavs. The content of the independence documents is rich in elation, faith and unconditional optimism.

The article also examines how the independence documents reflect views on other peoples, including ethnic minorities. Of all the studied documents only the Estonian, Latvian, and

Hungarian independence documents include clauses on the protection of ethnic minorities' rights. The Yugoslavian, Polish and Czechoslovakian independence documents do not even mention ethnic minorities.

As to the views on other nations and peoples, the author divides the independence documents of the new states into several groups. The first group consists of independence documents of the newly established states proclaimed in late 1917- early 1918, namely, Finland, Estonia and Lithuania, mainly focusing on their views on Russia and Germany. The second group includes Poland, Czechoslovakia and Yugoslavia. The independence documents of these countries were drafted at a time when the winners and the losers of the war were already obvious. The rhetoric of the documents harshly criticises losers and glorifies the winners.

The article makes a special note of the Czechoslovakian independence documents that openly demonise Hungarians. The Polish, Czechoslovakian and Yugoslavian independence documents exude high praise, gratitude and stylistically rich dedications to the winners of the war.

Meanwhile, the independence documents of the studied loser countries, i.e., the Republic of Hungary and the Republic of German-Austria, manifest a rather curious approach towards other states. The new Republic of Hungary perceives Austria and Russia as their main enemies from the past. The German-Austrian Provisional National Assembly law adopted on 12 November 1918 is a unique case among the independence documents examined in the article, since it indirectly refers to the close and friendly ties with Germany and pledges allegiance to the vision of a united and mighty state of Germany.

It is underlined in the article that nearly all of the studied independence documents mention “war” and “peace”, on several occasions also referring to national armed forces. Especially the Yugoslavian, Czechoslovakian and Polish independence documents focus on the special role of their respective national armed forces in the founding of the new independent state,

sparing no praise and glory. The Polish independence documents really stand out as the most militarised, featuring a wide use of military terminology and style, while making countless references to the important role of the national army.

At the same time, the article reveals that several of the studied independence documents, most notably those of the emerging Central and Eastern European national states, emphasise the people's aspirations for peace. The most prominent examples come from German-Austria, Estonia, Hungary and Czechoslovakia.

The examined independence documents, with different degrees of intensity, outline the tasks and objectives of the newly established states. They include narratives of active participation of the people in the forming and developing of the new state, restoring of civic order and economic activity. The economic and social aspects mainly focus on the restoring of industry, providing people with food, as well as agrarian and workers' matters. Regarding political issues, independence documents mostly focus on equal and general voting rights, convening of the Constitutional Assembly, judicial system, democratic freedoms and rights in varying scope and intensity.

As to the future vision, the independence documents are bristling with elevated slogans, praise and exaltation of freedom and independence, as well as glorification of the bright future, eloquently painting a glorious and futuristic picture of the days to come.

Latvija

Līga Lapa

1905. gada revolūcija Latvijā: ietekme, idejas un refleksijas
ceļā uz neatkarīgu valsti

Toms Ņikuts

Baltijas guberņu pārvalde un latviešu sabiedrība pēc 1905. gada revolūcijas

Jānis Šiliņš

Straujā piecgade: latviešu politiskās domas attīstība 1912.–1917. gadā

Aivars Stranga

Latviešu sociāldemokrāti – maziņki Latvijas neatkarības
pasludināšanas priekšvakarā. 1917. – 1918.

Raimonds Cerūzis

“Baltija” un “baltieši”. Valsts un tauta vācbaltiešu uzskatos
mainīgajā 19.–20. gadsimta vēsturē

1905. gada revolūcija Latvijā: ietekme, idejas un refleksijas ceļā uz neatkarīgu valsti

Līga Lapa

1905. gada revolūcija ir atstājusi neizdzēšamas pēdas latviešu tautas vēsturē un pēc Latvijas valsts nodibināšanās visā tās parlamentārisma periodā uz šīs revolūcijas mantojumu ir pretendējuši dažādas ievirzes politiskie spēki. Visai zīmīgi ir rakstnieka Kārļa Skalbes vārdi Satversmes sapulces I sesijas sēdē 1920. gada 26. augustā, kurš, raugoties uz zāli, teica: “.. še sēd 1905. gads. Uz visiem soliem – labā pusē, kreisā un centrā sēd 1905. gada kustības vadoņi. Viņi ir arī mūsu nacionālās kustības vadoņi. 1905. gads, nacionālās revolūcijas gads, iezīmēja mūsu neatkarības kustību, kura tagad ir sasniegusi savu piepildījumu.”¹ Tā bija atziņa, ka Latvijas republikas pirmajā parlamentā Satversmes sapulcē, neskatoties uz dažādo politisko uzskatu spektru un pārstāvniecību, lielai daļai to dalībnieku aktīva politiskā dzīve sākās saistībā ar 1905. gada revolūcijas notikumiem.

¹ Satversmes sapulces stenogrammas, 7. burtn., 664. lpp.

Savstarpēji samezglojušies revolūcijas cēloņi – Baltijas provinču atšķirīgā modernizācijas pakāpe Krievijas impērijas ietvaros, agresīvā rusifikācijas politika, cara iekārtas anahronismi, pretrunas starp autokrātisko valsts formu un reālo sociālo un sabiedrisko dzīvi 20. gadsimta sākumā veidoja situāciju, kad evolucionālās attīstības iespējas, kādas atļāva cariskās Krievijas režīms, bija izsmeltas. Spriedzi radīja arī neatrisinātais agrārais jautājums ar nesamērīgi lielo muižnieku zemes īpašumu īpat-

- 2 ILGVARS BUTULIS: Jaunā strāva un 1905. gada revolūcija Latvijā//1905. gads Latvijā:100. Pētījumi un starptautiskās konferences materiāli, Rīga, 2005. gada 11.-12. janvāris, Rīga, 2006, 204., 205. lpp.
- 3 Turpat, 205. lpp.

svaru un bezzemnieku daudzumu, feodālās paliekas muižnieku privilēģiju veidā, patriarhālais dzīves veids uz laukiem, kas veidoja pretstatu pilsētu urbanizācijai un industrializācijai, kur strauji augošā strādniecība sāka cīņu par savām ekonomiskām un politiskām tiesībām. Kā zināms revolucionāro notikumu katalizators ir jāmin arī neveiksmīgais Krievijas–Japānas karš.

Jaunlatviešu iesākto nacionālās atmodas posmu 19. gadsimta beidzamajos gados turpināja jaunstrāvnieki, popularizējot sociālisma idejas, kas tolaik jau bija guvušas plašu sabiedrības ievēribu Rietumeiropā un nopietnu interesi arī Krievijā. Ar laikraksta “Dienas Lapa” starpniecību latviešu lasītāji tika iepazīstināti ar starptautisko revolucionāro pieredzi, tas stāstīja par izciliem 19. gadsimta revolucionāriem, propagandēja dažādas masu cīņas un uzstāšanās formas, cildināja demokrātiskās kustības panākumus Rietumeiropā, raksturoja dažādas demokrātiskas brīvības – vēlēšanu tiesības, astoņu stundu darba dienu, sapulču un biedrošanās tiesības.² Pētnieks Ilgvars Butulis ir atzīmējis, ka, lai diskreditētu cara patvaldību, kas bija galvenais šķērslis demokrātijas attīstībai Krievijā, jaunstrāvnieki izmantoja Rietumeiropas monarhiju un ķeizarkārta personu kritiku un par savu organizatorisko ideālu uzskatīja Vācijas sociāldemokrātiju.³

20. gadsimta sākumā Latvijā pilsētās un laukos veidojās nelegāli sociāldemokrātiski pulciņi, īpaši – rūpnieciski attīstītajā Vidzemes guberņas centrā Rīgā, kas nodarbojās ar pašizglītošanos, iepazīšanās un studēja marksistiska satura literatūru, 1904. gada jūnijā tie apvienojās, kļūstot par salīdzinoši iespaidīgu politisko spēku – Latviešu sociāldemokrātisko strādnieku partiju (saīsinājumā LSDSP), kas tobrīd apvienoja ap 2,5 tūkstošus biedru. Nedaudz agrāk 1898. gadā izveidotās Krievijas sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (saīsinājumā KSDSP), Latviešu sociāldemokrātu savienības 1903. gadā, 19. gadsimta 80. gados izveidotās Vispārējās ebreju strādnieku savienības Krievijā, Lietuvā un Polijā (turpmāk Bunds) skaitliski nelielās grupas nekādu plašāku darbību nespēja izvērst. Krievijas impērijas likumdošanā līdz 1905. gada revolūcijai politisku partiju eksistence nebija leģitīma, tāpēc tās bija nelegālas un jau no pirmajām pastāvēšanas dienām pret tām bija vērsta aktīva represīvo iestāžu pretdarbība.

Tomēr tieši nelielā Latviešu sociāldemokrātu savienība pirmo reizi vēsturē noformulēja un publiski atzina ideju par Latvijas valsts izveidošanu, ko puda viens no tās izveidotājiem Miķelis Valters rakstā “Patvaldību nost! Krieviju nost!” laikrakstā “Proletārietis” 1903. gadā. Pētnieks Jānis Bērziņš to ir saistījis ar savienības vadošo darbinieku: Miķeļa Valtera, Emīla Skubiņa, Ernesta Rolava personībām, kas bija ieguvuši plašu izglītību Rietumeiropā, iepazinušies ar idejām par valsts uzbūvi un attīstību un demokrātiskām idejām vispār.⁴ Savukārt trimdas vēsturnieks Edgars Andersons pieminas rakstā sakarā ar M. Valtera nāvi 1968. gadā uzsvēris: “Kamēr latviešu tautiskās kustības vadoņi vēlējās iegūt vismaz zināmas balss tiesības vietējās baltvācu muižnieku oligarhijas dominētajās pašvaldībās, bet sociāldemokrātu vairākums pasvītvoja solidaritāti ar “krievu biedriem”, Valters pirmo reizi latviešu publicistikā prasīja latviešu tautas atraisīšanos no Krievijas vairāk nekā 15 gadus pirms Latvijas valsts dibināšanas.”⁵ Pētnieks J. Bērziņš ir atzinis, ka savienības izvirzītās Latvijas valstiskuma idejas gāja pa priekšu ekonomiskajiem un politiskajiem notikumiem un eksistēja vienīgi teorētiskajos atzinumos.⁶ Ideja par Latvijas nākotnes valstiskumu vispilnīgāk ir pausta Latviešu sociāldemokrātu savienības programmā, kas tika pieņemta tās 1. kongresā 1905. gada 29. un 30. decembrī (1906. gada 11., 12. janvārī). Programmas iedaļā “Valsts iekārta” ir uzsvērts: “.. visas zemes, ko pašlaik apdzīvo latvieši – Kurzeme, Dienvidvidzeme un Inflantija (Latgale), ir jāapvieno vienā pašvaldības apgabalā – Latvijā, kur ir jādod tiesības vadīt savas iekšējās lietas. Šīs tiesības pieder visai tautai, un tās tiek realizētas, pieņemot savus likumus, t. i., darbojoties autonomam parlamentam, un šos likumus realizējot caur autonomu izpildvaru.” Pētnieks Andrejs Plakans to vērtē kā mēģinājumu izklāstīt pirmos separātas Latvijas valsts pamatprincipus.⁷ Kopumā var atzīt, ka šīs partijas teorētiski Latvijas nākotnes valstiskuma ideju bija attīstījusi vispilnīgāk, kaut gan partijas ietekme sabiedrībā bija niecīga. Tomēr ir vērā ņemama Latviešu sociāldemokrātu savienības drosme, pārliecība un tālredzība vienā no vissmagākajiem mūsu vēstures posmiem, kad Latvijas laukos sāka plosīties soda ekspedīcijas, domāt par neatkarīgu Latvijas valsti.

- 4 JĀNIS BĒRZIŅŠ: Latvijas valstiskuma ideja 1905. gada revolūcijā, in; Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls 3 (1992), 100. lpp.
- 5 EDGARS ANDERSONS: Dr. Miķelis Valters (1874–1968), in: Jauna Gaita 69 (1968): jaunagaita.net.
- 6 BĒRZIŅŠ (kā 4. atsauce), 100. lpp.
- 7 ANDREJS PLAKANS: Rusifikācijas politika Latvijā: Latvieši. 19. gadsimta 90. gadi, in: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls 1 (1997), 83. lpp.

- 8 ILGA APINE: Nacionālais komponents 1905. gada revolūcijā, in: 1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskās konferences materiāli, Rīga, 2005. gada 11.–12. janvāris, Rīga 2006, 236. lpp.
- 9 BĒRZIŅŠ (kā 4. atsauce), 91., 92. lpp.

Savukārt LSDSP politiskajās aprindās eksistēja nevienprātība nacionālajā jautājumā, dominējot uzskatiem par proletārisko internacionālismu. Partijas programmā, ko izstrādāja Jānis Ozols (Zars) un Janis Jansons (Brauns), ko apsprieda I kongresā 1904. gadā un pieņēma II kongresā 1905. gadā, tika formulēta Latvijas autonomijas ideja Krievijas demokrātiskās republikas ietvaros. Pētniece Ilga Apine atzīst, ka “ši autonomija nebūtu šauri administratīva ar ierobežotām pilnvarām, bet plaša autonomija, kas aptvertu politisku un ekonomisku dzīvi novadā. Turklāt autonomijas apmēri un veids būtu jānosaka pašai tautai.”⁸ LSDSP partijas teorētiķu vidū bija arī atšķirīgi uzskati, bez tam partijai bija jāiztur samērā iespaidīgs politisks spiediens no revolucionāro pārkārtojumu pretinieku nometnes puses par to, ka latviešu revolucionāri gatavojas atdalīties no Krievijas. Būtībā nācijas pašnoteikšanās princips jau arī ietver tiesības atdalīties. Tomēr pētnieks J. Bērziņš atzīst, ka LSDSP prasība pēc tautas pašnoteikšanās tiesībām paliek abstrakta un nekonkretizējas noteiktā valstiskā ietvarā, kas arī ir saprotams, jo marksistiskais pasaules uzskats pauda, ka strādniekam nav tēvijas, tam ir jācīnās par proletariāta atbrīvošanu visā pasaulē.⁹ Latvijas autonomijas ideju atbalstīja ar 1905. gada novembrī notikušie Vidzemes un Kurzemes pagasta delegātu un tautskolotāju kongresi.

1905. gada revolūcijas laikā strauji auga iedzīvotāju politiskā apziņa, un kopumā nacionālais jautājums 1905. gada priekšvakarā ir nodarbinājis dažādo Latvijas politisko grupējumu prātus un sociāldemokrātiskās partijas šāda attieksme bija tikai taktisks gājiens. Protams, tas bija arī meklējumu ceļš.

Revolūcijas notikumi, tās attīstība un ietekme uz sabiedrisko dzīvi ienesa daudzas korekcijas uzskatos par latviešu nācijas tālāko likteni, virzības un attīstības ceļu. Tam pamatu ielika pārliecība, ka pastāvošo valsts iekārtu nepieciešams mainīt, to izraisīja varas iestāžu neprasmīgā iekšpolitika un atklāti naidīgā, netaisnīgā attieksme pret savas valsts iedzīvotājiem.

Gan pārmaiņu novēlošanās, gan carisma pretdarbība un varas uzurpācija, kur katra patvaldnieciskās valsts iedzīvotāju iniciatīva tika uztverta kā nevēlama, pastāvošo kārtību apdraudoša un sodāma, radīja revolūcijas vardarbīgu ievirzi.

1905. gadā lielos apmēros attīstījās streiku kustība, tiem bija gan ekonomisks, gan politisks raksturs. Kopumā ekonomiski spēcīgā Vidzemes guberņa ar tās administratīvo un industriālo centru Rīgu bija streikotāju pirmajās rindās. Atšķirībā no attīstītajām Rietumeiropas valstīm, kur attiecības starp darba devējiem un darba ņēmējiem regulēja arodbiedrības, Krievijā to īstenoja ar represīvā aparāta palīdzību, atsevišķās fabrikās tika iekārtoti policijas posteņi, bet pēc 1905. gada janvāra notikumiem arī vairākās karaspēka nodaļās. Revolūcijas laikā sāka veidoties pirmās arodbiedrības, pavisam to skaits gada beigās sasniedza apmēram 25, aptverot visas galvenās rūpniecības nozares. Pēc Rīgas fabriku inspektora, vēlāk aktīvā kadetu partijas darbinieka Aleksandra Bikova¹⁰ iniciatīvas fabrikantu un arodbiedrību pārstāvji aktīvi meklēja kontaktus problēmu risināšanā, bet to pārtrauca karastāvokļa ieviešana. Turpmāko arodbiedrību eksistenci noteica 1906. gada 4. (17.) marta pagaidu noteikumi, un arodbiedrības neapšaubāmi ir 1905. gada revolūcijas iekarojums.

1905. gada pavasarī un vasarā pirmo reizi streikoja arī laukstrādnieki, un streikos piedalījās galvenokārt muižu kalpi, uzstādot samērā mērenas ekonomiskas prasības. Valdības vienīgā atbilde uz daudzām protesta akcijām bija pastiprinātas apsardzības stāvokļa ieviešana Vidzemes un Kurzemes guberņās no 1905. gada 15. (28.) marta. Savukārt muižu īpašnieki kārtības uzturēšanai savās muižās sāka izmitināt karaspēka daļas, kas visbiežāk situāciju tikai saasināja, vardarbīgi izturoties pret iedzīvotājiem. Vasaras laukstrādnieku streiki, kas jau bija plašāki, aptvēra arī turīgo zemnieku saimniecības un notika tieši labības novākšanas laikā. Tiem bija raksturīga augsta vardarbības pakāpe, kas izpaudās kā pašvaldības iestāžu postīšana un demolēšana, bija arī atsevišķi dedzināšanas akti. Zemnieku un muižu īpašnieku vai to starpnieku – pārvaldnieku un rentnieku savstarpējās attiecības raksturoja neiecietība, paštaisnums, neprasme un nevēlēšanās rast kompromisu, kā arī uzsvērtā muižnieku augstprātība, kas atsevišķos gadījumos noveda pie traģiskām sekām. Tā, piemēram, 1905. gada 19. jūlijā (1. augustā) Asītes pagasta Mežnieku muižā šādu sarunu laikā ar zemniekiem tika nāvīgi ievainots barons Ādolfs fon Bistrams.¹¹Savukārt rudenī līdzīgās sarunās ar zemniekiem

10 Aleksandrs Bikovs (1860–1919) – beidzis Pēterburgas Tehnoloģisko institūtu, strādājis fabriku inspekcijā Tulā, Maskavā, Smoļenskā un Rīgā. 1906. gada beigās uzaicināts strādāt Tirdzniecības ministrijā, lasījis lekcijas Pēterburgas Politehniskajā institūtā, konstitucionāli demokrātiskās partijas biedrs. Pēc Februāra revolūcijas strādāja Darba ministrijā. Pilsoņu kara laikā Nikolaja Judeņiča izveidotās valdības galva. Pēc sakāves Viskrievijas Ārkārtējā komisija apcietināja un 1919. gada novembrī nošāva.

11 Sīkāk sk. LĪGA LAPA: Kaujinieki un mežabrāļi 1905. gada revolūcijā Latvijā, Rīga 2018, 102., 103. lpp.

- 12 LVVA, 5570. f., 1. apr., 22. l., 60. lp., AL nr. 0378; turpat, 35. l., 9., 11. lp.; Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas garāmata, 1. s., 1. d., Rīga 1976, 167. lpp.
- 13 ILJA GERASIMOV (red.): Novaja imperskaja istorija Severnoi Jevrazii. Tom 2. Balansirovanije imperskoi situacii: XVIII–XX vv., Kazan 2017, s. 667, 668.
- 14 Rakstnieks Jānis Jaunsudrabiņš 1941. gada 2. decembrī Ropažos ir precējies ar Natāliju Valdmani (1888–1976), kura pēc tēva Ropažu kalēja Friča Valdmaņa nogalināšanas tautas sapulcē 1905. gada 13. (26.) novembrī, pamatoti baidoties no turpmākām represīvo orgānu vajāšanām, vairākus gadus strādāja Krievijā. Ir versija, ka viņa pati arī varēja piedalīties sapulcē.
- 15 Aleksandrs Medinskis (1884–1916) – dzimis Uzbekistānā Novij Margelanas (kopš 1924. gada Fergāna) gubernatora ģimenē. 1905. gadā dienējis 9. Jelizavetgradas dragūnu pulkā, kornets. Kritis Pirmajā pasaules karā 1916. gada 21. jūlijā Volīnijas gubernā ģenerāļa Brusilova pārrāvuma laikā.

par nesamērīgi augstajiem zemes rentes maksājumiem Vecgulbenes muižas pilnvarnieks barons Manfreds Volfs ar revolveri smagi ievainoja zemniekus Jāni Bičku un Kārli Dumpernieku.¹²

1905. gada revolūcijas notikumus kā zināma robežšķirtne sadala cara Nikolaja II 17. (30.) oktobra manifests “Par valsts kārtības pilnveidošanu”, kas pasludināja Krievijas iedzīvotājiem pilsoniskas brīvības, atcēla cenzūru un par likumdošanas orgānu pasludināja Valsts domi. Tai pašā laikā manifests nepiedāvāja mehānismu, kā visu to realizēt dzīvē. Krievu vēsturnieki Ilja Gerasimovs, Marija Mogiļuna, Sergejs Gļebovs atzīst, ka starp jaunajiem pilsonisko brīvību principiem un veco valsts mašīnu atradās bezdibenis, un uzskata, ka tā bijusi cara Nikolaja II vēlēšanās ar šī manifesta palīdzību atgūt zaudēto autoritāti. Manifests radīja plaisu starp tajā pasludinātajiem principiem un veco valsts aparātu.¹³ Dažādās sabiedrības sociālās grupas un slāņi manifestu uztvēra dažādi, tostarp gan tikpat kā revolūcijas uzvaru un demokrātiskās republikas nodibināšanos vai arī stāvokli visai tuvu tam. Baltijas guberņās Vidzemē un Kurzemē pilsētās un laukos sākās iedzīvotāju sapulces, kurās LSDSP aģitatori vai arī sabiedrībā aktīvi cilvēki, piemēram, skolotāji, centās pastāstīt iedzīvotājiem par radušos situāciju tā, kā to izprata. Savukārt varas iestādes, t. i., vecais valsts aparāts, nesaņemot jaunus konkrētus rīkojumus un instrukcijas, pamatoti uzskatīja, ka tādā gadījumā vecos neviens nav atcēlis, un rīkojās kā parasts. Izcēlās vairāki asiņaini konflikti, karaspēka daļām uzbrūkot tautas sapulcēm, pamatojoties uz to, ka to rīkošana nav saskaņota pēc ierastās kārtības. Tā, piemēram, Ropažos 1905. gada 13. (26.) novembrī 9. Jelizavetgradas dragūnu pulka 4. rota aplenca tautas sapulci un bez brīdinājuma sāka šaut. Pavisam tika nogalināti seši un ievainoti ap divdesmit cilvēki. Šis notikums neapšaubāmi ietekmēja pagasta iedzīvotāju turpmākās attiecības ar varas iestādēm un muižnieku Volfu dzimtu, kam piederēja Ropažu muiža, kā arī atsevišķu ģimeņu likteņus. Tā rakstnieka Jāņa Jaunsudrabiņa biogrāfi ir atzīmējuši, ka viņa pēdējās sievas skolotājas Natālijas dzīvi kardināli izmainīja tēva Friča Valdmaņa nāve šajā sapulcē.¹⁴ Laikraksts “Baltijas Vēstnesis” par sadursmes galveno vaininieku nosaucis 9. dragūnu pulka kornetu Aleksandru Medinski¹⁵ un atstāstījis muižas īpašnieka Džeimsa Georga

fon Volfa¹⁶ atzinumu, ka tāda sadursme nebūtu notikusi, ja viņš būtu bijis mājās.¹⁷ Par sadursmi sākās tiesvedība un izmeklēšanas laikā Rīgas apgabaltiesas 2. iecirkņa tiesu izmeklētājs Perro ir atklājis, ka apšaudē dragūnu pusē tika iesaistīti daži militārajam formējumam nepiederoši cilvēki, to skaitā muižas sulainis Kārlis Rozenbergs, mežsargs Hugo Freidendorfs, bez tam Medinska uzdevums bijis apsargāt muižu, nevis izdzenāt mītiņu, kas ir viņa dienesta pilnvaru pārkāpšana.¹⁸ Perro ir ierosinājis visas trīs nosauktās personas saukt pie atbildības, kas no viņa puses bija neapšaubāmi drosmīgs solis, tomēr rezultātus nedeva. Tiesvedība par šo gadījumu beidzās 1911. gadā, un tiesas prāvu veda Pēterburgas tiesu palātas izbraukuma sesija Rīgā, un šoreiz apsūdzētie bija Ropažu pagasta zemnieki par noziedzīgas sabiedrības (rīcības komitejas) un kaujas vienības (tautas milicijas) dibināšanu. Pavisam prāvā bija 18 apsūdzētie, no kuriem 11 bija sadursmē ievainotie, Andrejs Ledīņš un Ernests Lācis no gūtajiem ievainojumiem jau bija miruši, tāpēc tiesas priekšā stājās 16, no kuriem par vainīgiem atzina četrus.¹⁹

Šādu un līdzīgu varas iestāžu pārstāvju inspirētu vardarbīgu ekscesu rezultātā daļai iedzīvotāju varēja rasties priekšstats, ka cara dotās brīvības vietējās varas iestādes patvarīgi nepilda un tās ir jāiekaro, katrā ziņā savstarpējā neuzticība un konfrontācija tikai pastiprinājās.

Piektā gada revolūcijas kontekstā ir nepieciešams runāt par tādu īpaši smagu mūsu tautas vēstures posmu, kāds bija soda ekspedīciju periods. Rīkojumu par Baltijas pagaidu ģenerālgubernatūras izveidošanu cars Nikolajs II parakstīja 1905. gada 28. novembrī (11. decembrī). Pētnieks Indulis Ronis par galveno soda ekspedīciju ierašanās cēloni uzskatījis latviešu un vācu aprindu savstarpējos centienus vienai otru denuncēt, apsūdzot separātismā un centienos atdalīties no impērijas.²⁰ Visticamāk tieši ieplānotās ofensīvas dēļ no laukiem novembra beigās tika atsauktas karaspēka daļas, kas tur bija izvietotas kārtības uzturēšanai. Savukārt revolūcijas dalībnieki un sabiedrība kopumā to kļūdaini uztvēra kā apliecinājumu revolūcijas uzvarai un tieši novembra beigās un decembra sākums bija laiks, kad notika visradikālākie pasākumi – bruņotas sadursmes ar karaspēka daļām un muižu dedzināšana. Liela nozīme bija informācijas trūķumam par situāciju citos Krievijas impērijas

16 Džeimss Georgs Leonhards Volfs, fon (*James Georg Leonhard von Wolff*) (1854–1928) – Ropažu muižas īpašnieks, miris Bavārijā Furstenfeldbrūkā.

17 Baltijas Vēstnesis 21.11.1905, Nr. 257.

18 Rīgas apgabaltiesas 2. iecirkņa tiesu izmeklētāja Perro ziņojums Rīgas apgabaltiesas prokuroram 1905. gada 22./24. novembrī: LVVA, 117. f., 1. apr., 1923. l., 37.–38. lp.

19 Rīgas Avīze 4.(17).06.1911, Nr. 125.

20 INDULIS RONIS: Latvijas valsts izveidošanās vēsturiskie priekšnoteikumi, in: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls 3 (1993), 81. lpp..

- 21 No Talsiem, in: Rīgas Avīze 26.05.(08.06.) 1911, Nr. 118.
- 22 Jānis Sliede (1859–1921) – beidzis Cimzes skolotāju semināru Valkā, ilggadējs Vecpiebalgas draudzes skolas skolotājs un pārzinis.
- 23 Milda Sliede (dz. Kronvalde) (1872–1960) – dzimusi Tērbatā, strādājusi par mājskolotāju Krimā, pēc tam par meiteņu skolotāju Vecpiebalgas draudzes skolā, mācījusi ģeogrāfiju, angļu un franču valodu. No 1927. gada pensijā. 1944. gadā kopā ar meitu evakuējusies uz Vāciju, no 1949. gada dzīvoja ASV, mirusi Linkolnā.
- 24 Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora ziņojums Vidzemes gubernatoram 1906. gada 13. (26.) augustā: LVVA, 6989. f., 2. apr., 3. l., 34. lp.

reģionos, jo vispārējā Viskrievijas politiskā streika laikā, kurā piedalījās dzelzceļnieki, pasta un telegrāfa darbinieki, neiznāca arī laikraksti.

Soda ekspedīcijas daļas ienāca decembra vidū, kad pēc Viskrievijas politiskā streika sāka darboties dzelzceļš. Karaspēks savā ceļā pretošanos vairs nesastapa, tomēr daudzas apdzīvotas vietas un pilsētas tika pakļautas artilērijas apšaudei. Artilēriju pielietoja vispirms decembra sākumā, apspiežot bruņotās sacelšanās akcijas vairākās pilsētās kā, piemēram, Tukumā un Talsos. Talsos 1905. gada 5. (18.) decembra rītā, kad pēc ģenerāļa Horunženko uzstādītā ultimāta tautas miliči no laukiem bija pilsētu atstājuši, ieroči visi bija savākti, uz pilsētu ar civiliedzīvotājiem bez brīdinājuma tika atklāta artilērijas uguns, kas pilnībā sagrāva un nodedzināja ap 60 namu, vairāki lielgabalu lādiņi trāpīja baznīcā. Apšaudei sekoja piedzērušu dragūnu iebrukums, kam par upuri krita ap 20 pilsētnieki un apmēram tikpat bija ievainoti.

Korespondencē no Talsiem laikrakstā “Rīgas Avīzē” pēc pieciem gadiem – 1911. gada maijā – ir atzīmēts, ka māju īpašnieki ir ilgstoši tiesājušies ar uguns apdrošināšanas sabiedrību, kas atteikusies izmaksāt atlīdzību cietušajiem, un tiesvedība vēl nav pabeigta. Tomēr “pēdējo divu gadu laikā uz nodedzināto namu drupām pacēlušies vēl jo staltāki nami un reizē ar to izdzēš to drūmo iespaidu, kuru atstāja nodegušo namu drupas un daudzie no ugunsgrēka nokūpējušie skursteņi. Kā vienīgās laika zīmes vēl palikuši divu lielgabalu lodes iedobumi luterāņu baznīcā – viena lielgabalu lode trāpījusi baznīcas tronī virs jumta, otra ieurbusies akmeņu mūrī pretī ģērbkambarim.”²¹

Ar lielgabaliem 1906. gada 5. (18.) janvārī sagrāva krāšņo Vecpiebalgas draudzes skolu, jo no tās pirms mēneša bija apšaudīti 28. Donas un 93. Irkutskas kazaku pulka kazaki. Ēka bija stipra, tāpēc vienu tās stūri uzspridzināja ar mīnām. Tajā bez mācību telpām atradās arī skolotāju dzīvokļi, kuriem mantu izvākšanai bija dots īss laiks. Skolas pārzinis Jānis Sliede²², kura dzīvesbiedre bija Ata Kronvalda meita Milda²³, arī šīs pašas skolas skolotāja, mēģināja meklēt palīdzību pie Baltijas ģenerālgubernatora, norādot, ka ir zaudējuši visu iedzīvi un kazaki pie skolas ir vēl izlaupijuši septiņus bišu stropus.²⁴ Ģenerālgu-

bernators Vasīlijs Sologubs ziņojumā Vidzemes gubernatoram ir atzīmējis, ka prasītājs pretvalstiskā kustībā nav piedalījies, viņa mantas iznīcināšana nav notikusi ar mērķi viņu sodīt, tāpēc dabīgi, ka viņš atzīst savas tiesības prasīt atlīdzību. Sologubs uzdevis zaudējumu apmēru izvērtēt īpašai komisijai un tās slēdzieni nodot Viļņas kara apgabala padomei.²⁵ Nav saglabājušies materiāli par kādas atlīdzības saņemšanu, un skolas ēkas rekonstrukcija notika tikai pēc 1936. gada.

Soda ekspedīciju darbības laikā karaspēks siroja pa Latvijas laukiem faktiski visu 1906. gadu, atsevišķās vietās pabūdam vairākas reizes pat bez cēloņsakarības, rīkodamies kā svešas valsts karaspēks naidīgā teritorijā. Plašos apmēros tika piemērots miesas sods, pat līdz 300 un vairāk sitienu, formāli mēģinot realizēt kolektīvo atbildības principu, kaut gan parasti kalpoja vienam mērķim – iebaidīšanai. Miesas sodu Krievijas impērijā atcēla 1904. gada 11. augustā ar īpašu cara manifestu, bet, ieviešot karastāvokli, par valsts kārtību atbildīgām institūcijām bija tiesības izvirzīt savus noteikumus, kas bieži bija pretrunā ar citiem. Tā laikrakstā “Rīgas Avīze” 1906. gada februārī parādās ziņa, ka Vidzemes ziemeļu daļas soda ekspedīcijas priekšnieka ģenerāļa Alekseja Orlova izvirzītos noteikumus Vidzemes iedzīvotājiem ir nokritizējis ievērojamais jurists Vladimirs Kuzmins-Karavajevs²⁶, salīdzinādams tos ar vispārējo kara laika likumu.²⁷ Miesas sodu bieži piemēroja pagastu rīcības komiteju locekļiem kā, piemēram, 1906. gada janvārī Mālpilī, kur ar to sodīja gandrīz visus 20 dalībniekus.²⁸ Ir saglabājušās liecības par soda ekspedīcijas nodaļu rīcību Adulienas pagastā, kur leibgvardes ulānu pulka rotmistra Georga Nazimova²⁹ vadībā tika ar miesas sodu sodīti Antons Ābele ar 100 sitieniem, Gustavs Jēkabsons ar 160, Aleksandrs Lācis ar 75, Jēkabs Pāvulītis ar 50, bet liela daļa sodīto sitienu skaitu nemaz nezināja. Soda ekspedīcijas nodaļa, ko komandēja rotmistrs Pjotrs Krasnovs, Mēdzulas pagasta zemnieku Pēteri Purviņu sodīja ar 200 sitieniem, no kuriem viņam radās kustību traucējumi, Priekules pagasta zemnieks Fricis Jautiks zaudēja prātu.³⁰

Viens no mežabrāļu kustības vadītājiem Dobeles apkaimē Dāvids Beika savā atmiņu grāmatā “Mežabrāļu gads” ir mēģinājis atstāt aprakstu par to, kāds izskatās cilvēka ķermenis pēc tādas eksekūcijas: “Istabas vidū plata koka gulta. Uz tās kails

25 Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora ziņojums Vidzemes gubernatoram 1906. gada 18. septembrī: LVVA, 6989. f., 2. apr., 3. l., 48. lp.

26 Vladimirs Kuzmins-Karavajevs (1859–1927) – Krievijas Kara juridiskās akadēmijas mācītspēks, 1905. gadā savu liberālo uzskatu dēļ bijis spiests dienestu atstāt. Krievijas Valsts domes I un II sasaukuma deputāts no Tulas guberņas. No 1908. gada profesors Pēterburgas Universitātes juridiskajā fakultātē, no 1909. gada zvērināts advokāts Pēterburgas tiesu palātā. Piedalījies kā aizstāvis daudzās politiskajās prāvās, to skaitā lielākajā politiskajā prāvā Latvijā, t. s. Saldus revolūcijas prāvā no 1910. gada 23. jūlijā (5. augusta) līdz 1910. gada 6. (19.) oktobrim, kur bija apsūdzētas 224 personas. Pēc Februāra revolūcijas senators, 1919. gada martā emigrējis no Krievijas, miris Parīzē.

27 Rīgas Avīze 04.(17.)02. 1906, Nr. 28.

28 Baltijas Vēstnesis 25.01.1906, Nr. 19.

29 Georgs Nazimovs (1869–1906) – beidzis Pāžu korpusu, no 1900. gada leibgvardes ulānu pulka rotmistrs. Piedalījās soda ekspedīcijas darbībā Vidzemē – Jaungulbenē, Adulienā, Aderkašos, Taurenē, Ikšķilē, Lejasciemā, Alūksnē u. c. Laikrakstā “Mūsu Laiki” 1906. gada 17. (30.) jūlijā ir ievietota ziņa par to, ka 8. (21.) jūlijā Hanko pilsētā Somijā viesnīcā “Grand Hotel” nošāvis rotmistrs Nazimovs, atstājot zīmīti, ka pašnāvības iemesls ir sirdsapziņas pārmetumi par darbību soda ekspedīciju laikā.

30 LVVA, 5570. f., 1. apr., 52. l., 47. lp.: AL nr. 01773; Ibidem, 90. l., 117. lp.: AL nr. 03531.

- 31 DĀVIDS BEIKA: Mežabrāļu gads. Memuāri. Cīņas un cilvēki piektā gada revolūcijā, Rīga 1956, 329. lpp.
- 32 Rīgas Avīze 11.11. 1906, Nr. 252.
- 33 Mūsu Laiki 28.06. 1906, Nr. 109.
- 34 LVVA, 5570. f., 1. apr., 74. l., 74. lp., AL nr. 02669. Millers Indriķis tika 1906. gada 7. (20.) novembrī nogalināts.

un asiņains cilvēka ķermenis, apklāts ar tumši brūnu kreveli. Krevele sasprēgājusi simtiem čulojošām rievām, kur izspiedušās bālas asins lāses. No dziļākām brūcēm ap muguras vidu asinis lāso un krājas muguras iedobumā.”³¹ Dobeles mežabrāļi apsola eksekūcijas upurim, kura īsto vārdu nav izdevies noskaidrot, nodedzināt Remtes pili, ko arī 1906. gada 11. jūlijā izdarīja.

Miesas sodu atcēla Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora Aleksandra Mellera-Zakomeļska 1906. gada 2. novembrī izdotā pavēle, kas attiecās uz viņam pakļauto teritoriju Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas guberņām: “.. pavēlu uz priekšu ne zem kādiem apstākļiem neķerties pie miesas soda. Bet gadījumā, ja uz kādu bez šaubām krīt apvainojums svarīgā noziedzības darbā, tad es jo stingri nosaku karaspēka pavēlniekiem bez kavēšanās un neatliekami vainīgos nodot lauka kara tiesai priekš notiesāšanas pēc kara laika likumiem.”³²

Ir saglabājušās liecības par karavīru un virsnieku atklātu laupīšanu, kukuļņemšanu, žūpošanu.

Soda ekspedīciju laikā plaši tiek pielietota ķīlnieku institūcija, kuras rašanos vēstures literatūrā pieņemts saistīt ar leitnanta Pjotra Šmita vadīto sacelšanos uz Melnās jūras kara flotes kuģiem 1905. gada novembrī, tomēr jāatzīst, ka ķīlnieku ņemšana un sodīšana īsto vainīgo vietā bija plaši piekopta prakse cariskās Krievijas armijā. Ķīlnieki visbiežāk kļuva ģimenes locekļi, kuriem ar savu veselību un mantu nācās atbildēt aizbēgušo vietā. Tā 1906. gada sākumā Skrundā dēla vietā, kas nebija piedalījies revolūcijas notikumos, bet izvairījās no iesaukšanas rekrūšos, tika apcietināts viņa tēvs Strīķis. Laikraksts “Mūsu Laiki” stāstīja, ka dēls pārtikas meklējumos ieradies mājās, kur to pārsteiguši strazņiki, kas ļoti cietsirdīgi izturējušies gan pret viņu, gan pret viņa māti, kas gaidījusi bērniņu.³³ Meklējot Kuldīgas skolotāju semināra pēdējā kursa audzēkni Indriķi Milleru, tika spīdzināti viņa vecāki, māte no traumām zaudēja redzi un drīz mira, tēvs kļuva kurls.³⁴

Par mežabrāļu veiktajām akcijām pagastu locekļiem parasti tika uzlikts maksāt ievērojamu soda naudu, atsevišķos gadījumos zemnieki uz aizdomu pamata tika apcietināti un pratināti vai sodīti vainīgo vietā. Tā 1906. gada 10. augustā Drustos, pēc tam, kad tur pirms dažām dienām tika nogalināts uradņiks

Ernests Reinvalds, ieradās soda ekspedīcija Pjotra Krasnova vadībā. Nespējot atrast vainīgo, ko zemnieki arī patiešām nezināja, kā ķīlnieki tika nošauti skolotājs Jēkabs Šīrons un Dāvis Šūlmeisters kopā ar dēlu Jāni,³⁵ kuriem pirms nošaušanas vēl tika izpildīts miesas sods. Tā 19 gadus vecais Jānis Šūlmeisters pirms nošaušanas saņēma 150 sitienus. Tad pat lielākā daļa Drustu pagasta vīriešu kārtas zemnieku arī tika sodīti ar miesas sodu, to skaitā arī nepilngadīgie.

Jāuzsver bieži sastopamā īpaši cietsirdīgā un vardarbīgā izturēšanās pret sievietēm. Biedrības “Piektais gads” aptaujas anketā ir atsevišķa iedaļa par seksuālo vardarbību un jāatzīst, ka tā nav retums. Tieši seksuālā vardarbība pret strādniecēm ir minēta kā iemesls kaujinieku uzbrukumam fabrikā “Provodņik” novietotajai 9. Jeļizavetgradas pulka dragūnu nodaļai 1905. gada 20. decembrī. Nav izņēmums arī tas, ka miesas sodus piemēroja sievietēm, kuras bija stāvoklī. Saglabājušās gan atmiņas, gan liecinieku sniegtās ziņas par daudzām tā saucamajām pratināšanām, kurās, piemēram, zemniecei Emīlijai Bērziņai no Bauskas apkārtnes sakropļoja kāju un roku; Matildei Krēgerei no Lielvārdes sākās daļēja paralīze, jo bija traumēts mugurkauls; Ļaudonas pagasta zemnieku meiteni Alvīni Tikiņu dragūni nolaupīja, un tā vispār pazuda bez vēsts; par māsu Paulīnes un Karlīnes Meņģeļu spīdzināšanu Bukaišu pilī ir atstājis atmiņas fotogrāfs Vilis Rīdzenieks.³⁶

Revolūcijas dalībnieku atmiņās nereti ir uzsvērtas arī morāla rakstura ciešanas, pazemojumi, kas pamatā bija saistīti ar nacionalitāti – latvietis, kas tika lietots kā sinonīms vārdiem “dumpinieks, nelietis, cilvēks ar zemu kultūras un izglītības līmeni”, pratināšanas nereti notika krievu valodā bez tulka. Par ieslodzījuma vietām kalpoja muižu pagrabi, kūtis, zirgu stalli, ieslodzītos turēja bez pārtikas un dzeramā ūdens.

Publiskajās vardarbīgajās eksekūcijās un nāves sodu izpildīšanas aktos ir piespiesti skatīties bērni, un tas neapšaubāmi ir atstājis dziļas pēdas viņu psihē.

Soda ekspedīcijas nopostīja, izlaupīja un nodedzināja ap 300 zemnieku saimniecības,³⁷ pamatojoties uz aizdomām par to īpašnieku piedalīšanos revolūcijas notikumos, bet bieži vien iedzīvošanās nolūkos vai arī paļaujoties uz baumām un pārliecībā

- 35 Sīkāk sk. LAPA (kā 11. atsauce), 198.–201. lpp.
- 36 LVVA, 5570. f., 1. apr., 18. l., 248. lp.: AL nr. 11827; Ibidem, 250. lp., 260. lp. o. p.; Ibidem, 19. l., 264. lp.: AL nr. 03298; Ibidem, 62. l., 203., 204. lp.: AL nr. 01378; Ibidem, 207.–210. lp.; Ibidem, 75. l., 16.–18. lp., 18. lp. o. p.; Ibidem, 167. l., 9. lp.
- 37 20. gadsimta Latvijas vēsture. I. Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai. 1900–1918, Rīga 2000, 389. lpp.

38 Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora ziņojums Vidzemes gubernatora vietas izpildītājam 1906. gada 8. jūlijā: LVVA, 6989. f., 2. apr., 3. l., 27. lp.

39 Ibidem, 1906. gada 6. (19.) jūlijā: Ibidem, 22. lp.; Mūsu Laiki 12.07. 1906, Nr. 120.

40 Rīgas apriņķa Ķēču pagasta zemes īpašnieka sievas Karolīnas Kārļa m. Zviukšas lūgumraksts Rīgas apriņķa komisijai atlīdzību izmaksāšanai par zaudējumiem nekārtību laikā: LVVA, 210. f., 1. apr., 32. l., 1. lp., 1. lp. o. p.

41 Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora pavēle nr. 8 1906. gada 8. (21.) novembrī: Ibidem, 6989. f., 1. apr., 47. l., 47. lp.

par savu neierobežoto varu. Tomēr ievērojama daļa saimniecību īpašnieku ir protestējuši pret šo nepamatoto vardarbību, rakstot sūdzības visām iespējamām instancēm, sīki uzskaitot zaudējumus un pierādot formālus likuma pārkāpumus. Tā Cēsu apriņķa Lubānas pagasta Apogu māju īpašnieka atraitne un viņas mazgadīgo bērnu aizgādnis sūdzējās, ka soda ekspedīcija naktī uz 1906. gada 9. februāri mājas ir nodedzinājusi, tā radot zaudējumus 2744 rubļus un 44 kapeikas.³⁸ Sūdzībā nav minēts dedzināšanas iemesls, visticamāk, tur kādu laiku bija uzturējies kāds no policijas meklēšanā izsludinātajiem.

Cēsu apriņķa Saikavas pagasta Jaunzeltiņu māju saimnieks Jānis Čakšs sūdzējās par to, ka 1906. gada 4. janvārī soda ekspedīcija izlaupīja un sagrāva viņa dzīvojamo māju un veikalu ar precēm tāpēc, ka nav bijis mājās. Viņš lūdzis pārkāpumu izmeklēt un atmaksāt zaudējumus 4150 rubļus. Laikrakstā "Mūsu Laiki" ir ziņas, ka 700 rubļu lielu atbalstu mājas atjaunošanā ir sniegusi Saikavas uguns apdrošināšanas biedrība.³⁹

Ķēču pagasta Brendu saimniecības īpašniece Karolīna Zviukša sūdzējās par to, ka mājas ir kopīpašums ar vīru un to nodedzināšanas dēļ viņa ir cietusi netaisnīgi, tāpēc pieprasīja atmaksāt 9300 rubļus.⁴⁰ Parasti sūdzības tika noraidītas formālu iemeslu dēļ un saimniecību atjaunošana palika vienīgi uz to īpašnieku pleciem daudzu gadu garumā, bieži vien sniedzoties līdz pat Pirmajam pasaules karam, kas atkal nesa jaunus postījumus. Zemnieku īpašumu dedzināšana tika pārtraukta ar Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora Mellera-Zakomeļska pavēli 1906. gada 8. novembrī, tad pat, kad tika apturēta miesas soda pielietošana. Kā izņēmums tika minēts vienīgi gadījums, kad "ēkā slēpjas ļaundari, kas, karaspēkam tuvojoties, atklāj uz to uguni".⁴¹

Biedrības "Piektais gads" savāktie materiāli liecina par visai bieži sastopamo muižnieku praktizēto vēl neizpirkto zemnieku māju rentes līgumu pārtraukšanu, kas kalpoja gan kā atriebšanās akts par piedalīšanos revolūcijas notikumos, gan kā līdzekļu ieguves avots, jo mājas pārdošanu tagad varēja īstenot no jauna. Tā iepriekš minētās Drustu pagasta Šulmeisteru ģimenes loceklis Roberts, kuram 1906. gadā bija 16 gadi, biedrībai "Piektais gads" rakstījis, ka pēc tēva un vecākā brāļa nošaušanas ģimene

tikusi izdzīta no rentes mājām, jo pats, saņemdamis miesas sodu ar 75 sitieniem, ticis sakropļots un pārējie bērni vēl bijuši mazi, kas fiziski smagus lauku darbus nespēja veikt.⁴²

Ādažu pagasta zemnieks Jānis Niedre ir rakstījis, ka, baidoties no represijām, kļuvis par mežabrāli. Lai viņu atrastu, ticis spīdzināts tēvs, kurš eksekūcijas laikā miris.⁴³ Soda ekspedīcija mājas atņēma un vēlāk pārdeva, personīgās mantas izūtrupēja.

Madlienas pagasta Galakroga rentnieku Šilingu ģimenes turība tika iznīcināta viņu vecākās meitas Klāras sabiedrisko aktivitāšu dēļ. Vairāk kā divdesmit gadu gaitā, kopš ģimene rentēja mājas, tika uzceltas jaunas ēkas un ierīkota ādas ģērētava ar modernu aprīkojumu, tas viss 1906. gada 29. janvārī tika iznīcināts un sadedzināts, rentes līgums izbeigts, pat neņemot vērā to, ka ikgadējie rentes maksājumi jau bija veikti.⁴⁴

Soda ekspedīcijas karaspēks Kurzemē ievazāja infekcijas slimību zirgiem t. s. ļaunos ienāšus, kas iznīcināja ievērojamu daļu zirgu ganāmpulka. Tā laikraksts "Jaunā Dienas Lapa" 1909. gada decembrī konstatēja, ka cīņai ar šo slimību izveidotās īpašās veterinārās komitejas stingri seko līdzī visiem saslimšanas gadījumiem un izsniedz saslimušo zirgu īpašniekiem zināmu atbildību, tomēr pavisam nesen Jelgavas–Bauskas apriņķī nogalināti 24 saslimušie zirgi. Laikraksts "Rīgas Avīze" vēl 1911. gadā atzina, ka ar šo slimību joprojām slimo Bēnēs, Vecaucēs un Brandenburgas pagastos.⁴⁵

1906. gada rudenī un 1907. gadā sākās karaspēka pārgrupēšanās, cars Nikolajs II ieguldījumu revolucionārās kustības apspiešanā novērtēja ar dāsniem apbalvojumiem visa līmeņa komandējošam sastāvam. Vienlaikus Krievijas armijā daudzas vienības ieguva jaunus nosaukumus. Tā, piemēram, 9. Jeļizavetgradas dragūnu pulks, kas Latvijas vēsturē vārda tiešākajā nozīmē bija atstājis asiņainas pēdas, ieguva 3. huzāru Jeļizavetgradas pulka nosaukumu, par tā patronesēm kā īpašu atzinības zīmi cars iecēla savas meitas Olgu un Tatjanu. 10. Novotroicas-Jekaterinoslavas dragūnu pulks, kas līdzīgi darbojās Saldus, Kuldīgas un Bēnēs apkaimē, kļuva par 4. Novotroicas-Jekaterinoslavas dragūnu pulku u. tml.

42 Ibidem, 5570. f., 1. apr., 113. l., 84. lp.: AL nr. 03833.

43 Ibidem, 235. f., 15. apr., 1. l., 17. lp. o. p., 18. lp.; Ādažu draudzes ev. lut. baznīcas grāmatas mirušo sarakstā J. Niedres tēva 73 gadus vecā Gotharda Niedres miršanas iemesls ir minēts sirds slimība; 5570. f., 1. apr., 79. l., 150., 151. lp.: AL nr. 02979

44 Ibidem, 5570. f., 1. apr., 110. l., 48. lp. Māju saimnieku Moricu Šilingu 1906. gada 1. (13.) februārī nošāva.

45 Jaunā Dienas Lapa 2.(15.)12.1909, Nr. 279; Rīgas Avīze 3.(16.)06.1911, Nr. 124.

Un tomēr, lai cik lieli bija zaudējumi – materiālās, kultūras vērtības, cilvēki – piektā gada revolūcija bija iekarojusi plašākas politiskās darbības iespējas, valsts bija kļuvusi par konstitucionālu monarhiju ar daudzpartiju sistēmu. Stabīlu vietu saimnieciskajā dzīvē ieguva arodbiedrības. Bija augusi nacionālā pašapziņa, kas ļāva noteiktāk pretoties rusifikācijas centieniem, un šeit jāatzīmē, ka tam iedvesmoja kaimiņu – Somijas paraugs. Auga vēlēšanās iegūt izglītību un turību, pievērsties uzņēmējdarbībai. Daudzi jaunās paaudzes pārstāvji ieguva nopietnu izglītību augstākajās mācību iestādēs gan Rietumeiropā, gan citur Krievijā un, nodibinoties neatkarīgai valstij, faktiski visās saimniecības nozarēs atradās speciālisti. Latviešu nācija bija stiprinājusi savu politisko identitāti, ieguvusi zināmu cīņas pieredzi.

1917. gada maijā Rīgas frontē viesojās kara ministrs un Pagaidu valdības galva Aleksandrs Kerenskis. Apmeklējot latviešu strēlnieku pulku dislokācijas vietas, viņš tāpat kā citur aicināja atcerēties karavīra pienākumus un ievērot disciplīnu un pēc tam saņēma no Latviešu strēlnieku pulku izpildu komitejas rakstisku atbildi: “..mums ir cita disciplīna. Mēs, latvieši, kā jau 1905. gadā apšaudīti revolucionāri esam pilnīgi organizējušies un vienoti kaujas gatavībā. Ne mums runāt par kaujas gatavības atjaunošanu, jo kaujas gatavību mēs nekad neesam zaudējuši.”⁴⁶

The 1905 Revolution in Latvia: influence, ideas and reflections on the way to independent state

Līga Lapa

The 1905 Revolution has left indelible traces in the history of the Latvian people, and after the foundation of the State of Latvia, during the whole period of its parliamentarism, various political forces have claimed their right to the heritage of this revolution. Thus, in the Constitutional Assembly of the first Parliament of the Republic of Latvia, notwithstanding the diverse political views and representations of its members, for the majority of them active political life started in association with the events of the 1905 Revolution.

The period of national awakening that was started by the New Latvians in the late 19th century was continued by the members of the New Current movement, who popularised the ideas of socialism, which had gained wide public attention in the Western Europe and even serious interest in Russia.

In the beginning of the 20th century, in the towns and rural territories there were formed illegal Social Democratic circles, especially in Riga, the industrially developed centre of Vidzeme Governorate. In June 1904, they united and became a comparatively powerful political force – the Latvian Social Democratic Workers Party (LSDWP), which at that time included about 2.5 thousand members.

The numerically not large groups of the Russian Social Democratic Workers Party that was formed in 1898, of the Latvian Social Democratic Union, formed in 1903, and the General Jewish Labour Bund (further Bund) in Russia, Lithuania and Poland, formed in the 1880s, were unable to expand their activities. Until the 1905 Revolution, the existence of political parties was not legitimate in the legislation of the Russian Empire, and therefore, these were illegal and since the very first days of their existence encountered active counteraction by repressive institutions.

However, exactly the numerically not large Latvian Social Democratic Union for the first time in the history formulated and publicly acknowledged the idea about the formation of the State of Latvia. The theoreticians of this party had most perfectly elaborated the idea of future statehood of Latvia although the influence of this party in the society was negligible. In

the political circles of the LSDWP there was discord concerning the national issue, and the dominating ones were views about proletarian internationalism. Nonetheless, the demand of LSDWP for the right of the people to self-determination remained abstract and was not concretized within any specific national framework. This is understandable, since the Marxist world view stated that a worker does not have motherland, he should struggle for liberation of proletariat in the whole world.

During the 1905 Revolution, the political awareness of the population increased rapidly and on the eve of the year 1905 the national issue was on the agenda of various Latvian political groupings.

The events of the revolution, its developments and influence on the public life introduced many corrections in the views about the future destiny of the Latvian nation, its route and development. The basis for this was laid by the conviction that the existing state order should be changed, which was aroused by the unskilful domestic policy of state authorities and openly hostile and inequitable attitude towards the state inhabitants.

The events of 1905 Revolution were divided, as a kind of borderline, by the Manifest of Tzar Nikolai II of 17 (30) October, "On the Improvement of the State Order", which declared civic rights for the inhabitants of Russia, rescinded censorship, and declared the State Council as a legislative body. At the same time the Manifest did not offer any mechanism how to implement all of the abovementioned. Various social groups and layers perceived the manifest in a different way, including almost as the victory of the revolution and foundation of a democratic republic, or a state quite close to that.

The old state apparatus, without receiving new specific orders and instructions, justifiably considered that in such a case nobody had annulled the old ones, and acted in a traditional way. Several bloody conflicts arose as military bodies attacked people's meetings grounding on the fact that their organisation had not been coordinated according to the routine order. As a result of violent excesses, part of the inhabitants could develop the conception that the local authorities autocratically avoided implementation of the freedoms granted by the Tzar and that they had to be gained by force – anyway the mutual distrust and confrontation increased.

Within the context of the 1905 Revolution, it is necessary to consider an especially severe period in our country's history, namely, the period of punitive expeditions characterised by repressions against inhabitants without investi-

gation and judicature, development of the institution of hostages, plundering and arson on the territory of one's own country. Memories of the members of the revolution often highlight also moral sufferings, humiliations which were basically associated with one's ethnicity – a Latvian was used as a synonym for “rebel, villain, a person with a low cultural and educational level”, and interrogations were often held in Russian, without a translator.

Notwithstanding the damages – material and cultural values, people – the 1905 Revolution had achieved wider opportunities for political activities, the state had become a constitutional monarchy with a multi-party system. A stable place in the economic life was taken by trade unions. The national self-awareness had grown, which allowed to oppose more resolutely the efforts of Russification, and here it should be noted that exactly the example of Finland, the neighbours, were especially inspiring. The desire to acquire education and prosperity increased, as well as to do business. Many representatives of the young generation acquired decent education in higher educational establishments in Western Europe as well as elsewhere in Russia, and actually with the foundation of the independent state there were specialists in all branches of economy. The Latvian nation had consolidated its political identity and acquired certain struggling experience.

Baltijas gubernu pārvalde un latviešu sabiedrība pēc 1905. gada revolūcijas

Toms Ķikuts

Viena no centrālajām tēmām Krievijas impērijas Baltijas gubernu (provinču) vēsturē ir rusifikācijas politika. Ar to parasti saprasti tādi Krievijas impērijas centrālās pārvaldes politikas virzieni, kas dažādos reģionus tiecas pievilkt impērijas centram tuvākā orbītā. Rusifikācijas jēdziens bieži minēts gan historiogrāfijā, gan arī avotos, bet vienlaikus pēdējās desmitgadēs arī kritizēts, aicinot to rūpīgi pārskatīt, precizēt, zināmā mērā pat dekonstruēt. Neiedziļinoties detaļās, vērts paturēt prātā galveno kritikas apsvērumu – ir grūti atrast viendabīgu, skaidri formulētu, pastāvīgu un konsekventu “rusifikācijas politiku” – tai piedēvējamo parādību klāsts hronoloģiski, ģeogrāfiski, arī izpausmju un sekmju ziņā ir teju nepārskatāmi daudzveidīgs, turklāt pats jēdziens ir attiecināms gan uz praktiskiem politikas soļiem, gan sociālām un kultūras parādībām, gan pētnieciski pamatots, gan reizē arī ideoloģiski piesātināts, vērtējošs.¹ Rusifikācijas jēdziens, to sīkāk nekonkretizējot, gandrīz pilnībā sevī ietver vienu no galvenajiem impēriju iekšpolitikas izaicinājumiem – centra un perifērijas attiecības. Arī Baltijas vēsturē tas apzīmē ļoti plašu tēmu loku, jo aptver teju visu 200 gadu ilgo Krievijas impērijas varas posmu, kura laikā nomainījušās gan valdošās idejas, gan dzīves reālijas. Vienlaikus rusifikācija kā Krievijas impērijas politikas vektors ir bijusi un joprojām ir svarīga latviešu nācijas tapšanas stāsta daļa – gan vienkārši to konstatējot kā pagātnes fenomenu,

1 Viens no autoritatīviem Krievijas impērijas identitāšu, nacionālisma un centra–perifērijas attiecību pētniekiem Aleksejs Millers īpaši izceļ “rusifikācijas” jēdziena pārāk plašo saturu un šī impērijas politikas vektora heterogenitāti dažādos laikos un vietās. Sk.: ALEXEI MILLER: *The Romanov Empire and Nationalism*, Budapest 2008.

- 2 VALDIS BĒRZIŅŠ (atb. red.): 20. gadsimta Latvijas vēsture. I. Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai 1900–1918, Rīga 2000; ELLA BUČENIECE (sast.): Ideju vēsture Latvijā. Jaunā strāva – 20. gs. sākums. I. daļa. Antoloģija, Rīga 2005; Varas Latvijā. No Kurzemes hercogistes līdz neatkarīgai valstij. Esejas, Rīga 2019; ALEKSANDRS PLENSNERS: Latvijas atbrīvošanās. Pirmā grāmata: Latvija Pasaules kara priekšvakarā, Rīga 1928; FĒLIKSS CIELĒNS: Laikmetu maiņa. Atmiņas un atziņas, 1. sēj., Lidingö 1961 u.c.
- 3 TOMAS KAR'JACHJARM: Imperskaja politika Rossii v Pribaltike v načale 20 veka. Sbornik dokumentov i materialov, Tartu 2000; KRISTĪNE ANTE (sast.): Baltijas guberņas un Somija Krievijas impērijas sastāvā, Rīga 2014; JĀNIS BĒRZIŅŠ: Pagasta pašvaldības reformas jautājums Vidzemes un Kurzemes guberņu provinciālpadomēs 1905.–1907. gadā, in: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls 2 (2016), 35.–67. lpp. u.c. raksti; KARSTEN BRÜGEMANN: The Baltic Provinces and Russian Perceptions in Late Imperial Russia, in: IDEM., BRADLEY D. WOODWORTH (Hrsg.): Russland an der Ostsee. Imperiale Strategien der Macht und kulturelle Wahrnehmungsmuster (16. bis 20. Jahrhundert), Köln 2012, S. 111–142 u.c.; JĀNIS RIEKSTIŅŠ: Padomju impērijas koloniālā politika un Latvijas kolonizācija 1940–1990, Rīga 2015.

gan arī vairāk vai mazāk to konceptualizējot vēstures un citos pētījumos. Ar to ir saistītas svarīgas vēstures problēmas – gan konkrētākas, tādas kā latviešu vai Baltijas iedzīvotāju stāvoklis, politiskās, sociālās un ekonomiskās iespējas, gan konceptuālākas, piemēram, tēma par rusifikācijas izpratni un instrumentālizāciju tīri politiskiem mērķiem latviešu un vācbaltiešu sabiedrībās, arī rusifikācijas ietekmes izcelšanu latviešu nācijas tapšanas stāstā un citas.

Pievēršot uzmanību laika posmam starp 1905. gada revolūciju un Pirmā pasaules kara sākumu, visi iepriekšminētie momenti ir tikuši piesaukti, izmantoti, vairāk vai mazāk pētīti. Memuāros, vēstures mācību grāmatās, arī akadēmiskos pētījumos par aplūkojamo laika periodu rusifikācija izglītībā, pārvaldes sistēmā, industrializācija un etniskā sastāva pārmaiņas ir ietilpusi “obligātajā tēmu lokā”.² Ar to saistīti centieni raksturot topošās latviešu nācijas vietu “Krievijas Piebaltijas novada” situācijā, skaidrot apstākļus, kādos norisa latviešu nācijas tapšana un veidojās nākamo Latvijas valstsvīru un sabiedrisko darbinieku personības. Neraugoties uz tēmas biežo piesaukšanu, nav daudz avotpētniecisku darbu, kuros rusifikācijas politikas mērķu, plānu un ideju ietvarā analizēti Krievijas valdības īstenotie pasākumi Baltijā 20. gadsimta sākumā. Pēdējo gadu pienesumu raksturo atsevišķi publicēto avotu krājumi, pētījumi par pašvaldības reformu centieniem, Valsts domes vēlēšanām, bet kopumā “rusifikācijas laikmeta” politikas virzieni un metodes vēl aizvien spilgtāk ir izzīmētas memuāru literatūrā nekā pētījumos.³

Šī raksta mērķis ir parādīt dažus rusifikācijas politikas tālākvirzīšanas mēģinājumus Baltijā pēc 1905. gada revolūcijas, raksturojot pārvaldes institūciju vai amatpersonu mērķus, kā arī retorisko toni, kādā tie tikuši ietverti. Uzmanības centrā galvenokārt paturēts Krievijas centrālās pārvaldes skatījums uz topošo latviešu nāciju – latviešu (un citu “cittautiešu” (*inorodci*)) iesaisti Baltijas guberņu pārvaldē, to lomā Baltijas sabiedriskajā un kultūras dzīvē, un šajās jomās iecerētās reformas. Kā piemēri īsi raksturotas arī dažas latviešu preses reakcijas uz konkrētajām Krievijas politikas iecerēm. Jāņem vērā, ka politiskie jautājumi pēc 1905. gada revolūcijas aizvien plašāk tika iztirzāti publiskajā telpā (pamatā drukātajos medijos). Tas daļēji mainīja

komunikācijas modeli, attiecības starp varu un sabiedrību, tādēļ raksta ievadā īsi norādīts uz galvenajām pārmaiņām šajā jomā.

4 Ko agrāk cenzūra mums strīpoja, in: Dzimtenes Vēstnesis 03.08.1910.

Paplašinot rusifikācijas politikas izpētē izmantoto avotu loku, pētījumā galvenokārt izmantoti npublicēti Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora lietvedības dokumenti.

Sabiedrība un vara: informācijas telpa un politikas atspoguļojums presē pēc 1905. gada revolūcijas

Lai raksturotu centrālās varas politikas manevru iespējas, jāņem vērā vispārējā politiskā atmosfēra un latviešu sabiedrības situācija laika posmā pēc 1905. gada revolūcijas. To raksturoja vairākas tendences. Dažas no tām: pirmkārt, pārmaiņas publicētajā informatīvajā telpā – revolūcijas laikā atlaistie cenzūras groži vairs tik stingri neierobežoja latviešu preses publicēto politisko saturu. Otrkārt, latviešu sabiedrības sociālā un ekonomiskā nostiprināšanās, arī daudz atklātākas un radikālākas politiskās prasības latviešu sabiedrībā, ko stiprināja revolūcijas bezprecedenta mērogs un arī sekas (tiesu procesi, politiskā emigrācija u. c.). Treškārt, cerības par vispārēju pakāpenisku demokrātisku reformu turpināšanu Krievijā, ko zināmā mērā stiprināja Valsts domes ievēlēšana un darbība. Ceturtkārt, – revolūcijas laikā izteiktie reformu solījumi un vēl aizvien uzturētie pašvaldības, tiesu un citu reformu plāni Baltijā.

1905. gada revolūcija bija bezprecedenta satricinājums – tā nebija ne tūliņ apslēpjama, ne dažos gados aizmirstama. Vēl jo vairāk – preses satura daļēja atbrīvošana no kontroles žņaugiem pēc revolūcijas turpināja latviešu sabiedrības “politizāciju” un līdz ar to arī Krievijas politikas reāliju apzināšanu tālāk par katra ikdienišķās personiskās pieredzes lauku (piemēram, rusifikāciju izglītības sistēmā, ierēdņu patvaļu un tamlīdzīgiem faktiem). Pārmaiņas izcēla arī paši avīžnieki: kā 1910. gadā norādīja “Dzimtenes Vēstnesis” – [pirms 1905. gada] “cenzors ar savu sarkano zīmuli vai tinti tad daudz ko izšķēpa, kas bija pat gluži nevainīgs. Gandrīz katrs spirtāks drošāks vārds, kam bija kāda politiska nokrāsa, tapa dzēsts”.⁴

- 5 Izredze, in: Liepājas Atbals 02.01.1910.
6 Atskats uz 1910. gadu, in: Dzimtenes Vēstnesis 31.12.1910.

Kādas noskaņas legālajā presē ieskanējās attiecībā uz Krievijas politiku vispār un tās rīcību Baltijā? Pirmkārt, laiku pa laikam bija lasāmi vispārēji Krievijas politiskās sistēmas novērtējumi, tostarp šādi: [Krievijā demokrātiskā pārvaldes] “kārtība, kura citām Eiropas kultūras tautām pārgājusi miesās un asinīs, bez kuras īsts kultūras cilvēks tāpat nevar iztikt kā bez barības un gaisa, mums izmantojama tikai ļoti homeopātiskā mērā un arī tā vēl nav spējusi iesakņoties. [..]”⁵

Otrkārt, daudz uzmanības latviešu prese veltīja pēc revolūcijas solīto reformu ieviešanas procesam – kā zemstu pašvaldību jeb zemes padomju plānošanai, tā arī Krievijas pārvaldes demokratizēšanai kopumā. Secinājumi bija varai neglaimojoši, piemēram: “Kaut kādu reformu vārda īstā nozīmē mums nemaz nav ticis. [..] Mēģinājums reformēt vietējo tiesu izjuka aiz Valsts padomes pretestības, tāpat palikusi pusceļā pašvaldības reforma sešām rietumu guberņām, ja to šaurā nacionālisma garā sastādīto projektu vispār drīkst dēvēt par reformu.” Tas attiecināts, šķiet, uz zemstes pašvaldību pilnvērtīgu ieviešanu Ziemeļrietumu (tostarp arī Vitebskas) guberņās. Tepat par Krievijas centrālās varas attiecībām ar Somiju rezumēts – “cik tas arī jauki un vilinoši izklausās no nacionālistu stāvokļa, ja var visas nomales jo ciešāk padot centra iespaidiem, tad galu galā tas tomēr nedrīkst notikt uz vietējo tautu un iedzīvotāju pašdarbības un kultūras rēķina”. Arī attiecībā uz Baltiju autora vērtējums nav optimistiskāks – “diemžēl neskatoties uz visām ilgām un cerībām, šis [1910.] gads atstāj mūs turpat, kur mūs saņēma, no kautkādiem atklātās dzīves pārlobojumiem tas nav mums devis ne pašu mazāko – un kas pats bēdīgākais, nedod mums arī nekādas cerības uz tuvāko nākotni”.⁶ “Dzimtenes Vēstneša” 1910. gada pēdējā numura politiskais apskats rāda nepārprotami kritisku toni un skaidru atbalstu impērijas mazākumtautību nacionālajām kustībām, prasot novērst patvaldības režīma nedemokrātiskumu un negatīvās rusifikācijas politikas izpausmes. Šī pēcrevolūcijas politiskā atmosfēra savienojumā ar visaptverošo un straujo modernizāciju industriālajos reģionos veidoja atšķirīgu, īpašu laikposmu Krievijas caru valdīšanas gadsimtu griezumā. Ja vērtējam publiski pausto attieksmi pret autokrātisko varu, tad tā laika “atklātība” būtu bijusi neiedomājama uzdrīkstēšanās visu vēlāk piedzīvoto autoritāro un totalitāro režīmu laikā Latvijā.

Treškārt, būtiski bija arī vienveidīgie, bet regulārie un apjomīgie Krievijas Valsts domes debašu atreferējumi, kuru šķietami nevainīgajos citātos spilgti parādījās krievu nacionālistu retorikas tonis, sadursmes etniski atšķirīgo “nomaļu” jautājumu risināšanā u.tml., kas arī politiskos procesus “pietuvināja” latviešu sabiedrības redzeslokam.⁷

Ceturtkārt, savs iespaids bija arī ar preses starpniecību uzturētajai 1905. gada revolūcijas pēcskaņai. Tas varēja izpausties dažādās formās: kā preses atreferējumi par tiesas procesiem, kā plašāki polemiski komentāri un atspēkojumi par “latviešu revolucionārismu” (ne tikai avīžrakstos, bet arī grāmatās un brošūrās), sava loma bija arī konservatīvo vācbaltiešu un krievu nacionālistu “politisko demonstrāciju” atainojumam latviešu presē (piemēram, rakstiem un vērtējumiem par vācu un krievu kolonizācijas idejām).⁸

Politiski un ideoloģiski atklātāka sabiedrības un varas komunikācija izpaudās arī citā veidā. Iepriekšējās desmitgadēs taisnības meklēšana pie varas aprindām izpaudās kā individuālu un kolektīvu lūgumrakstu sagatavošana, vai arī kā neatlaidīga tiesāšanās pret amatpersonu lēmumiem. Pēc revolūcijas jaunu “politizācijas” pakāpi varam ieraudzīt arī, raugoties uz izmeklēšanas procesiem un debatēm par soda ekspedīcijām (un varas patvaļu!) Baltijā visaugstākajā varas līmenī – Valsts domē. Vairākkārt (1906., 1908. gadā) tika oficiāli pieprasīts izmeklēt soda ekspedīciju pārestības, un šo izmeklēšanu atreferējumi plašā apjomā nonāca arī latviešu presē, ietverot arī revolūcijas cēloņu un Baltijas vispārējo problēmu raksturojumu.⁹

1907. gada maijā uz Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora Aleksandra Mellera-Zakomeļska galda nonāca 42 Valsts domes deputātu (sociāldemokrātu) parakstītais ziņojums par soda ekspedīciju nelikumībām. Sākās tajā izvērsto varas patvaļas faktu pārbaude un pārvaldes iestāžu ziņojuma sastādīšana par šo politiski iniciēto dokumentu. Pārvaldes iestāžu attieksmes būtību raksturoja Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora rezumējošā piezīme uz petīcijas eksemplāra: “daudz muļķību; visi nevainīgi! Tā vienmēr ir bijis un būs ļaužu sacelšanās laikā”.¹⁰ Attaisnojot soda ekspedīciju darbību, Zakomeļskis apjomīgajā 1908. gada 30. septembra atbildes rakstā uzsvēra, ka Valsts

- 7 Trešā Dome un poļi, in: Dzimtenes Vēstnesis 12.12.1908; Valsts dome, in: Jaunās Latviešu Avīzes, 08.02.1911; Baltijas deputātu runas Valsts domē mātes valodas lietā, in: Lūdums 13.05.1914. u.tml.
- 8 Krievu zemes īpašums Vidzemē un krievu kolonizācija, in: Zemkopis 17.06.1909; Krievu kolonizācijas jautājums Kurzemē, in: Liepājas Atbalss, 30.09.1913 u.c.
- 9 Interpelācija par sodu ekspedīciju nelikumīgu un patvařígu rīcību Baltijā, in: Balss, 05.07.1906; Ziņojums Valsts Domei par spīdzināšanām Baltijā, in: Balss, 12.04.1907; Debates Baltijas sodu ekspedīcijas interpelācijā, in: Tēvija, 04.01.1911.
- 10 [Paziņojums Nr. 19 par pieprasījumu iekšlietu, kara, jūras un tieslietu ministram par kara un civilo iestāžu nelikumīgu rīcību Baltijā, iesniegts 1908. gada 2. maijā], in: Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA), Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora kanceleja (BPČGK), 6989. fonds, 20. apraksts, 38. lieta, 30. lp.

domes deputātu “iesniegumā visādos veidos tiek noklusēta latviešu un igauņu īpašā sasaistītība ar sociālistiskajām un revolucionārajām idejām, kuru propagandā iesaistījās šo tautu inteliģence. Nav pieminēti arī šo tautu t.s. “pašnoteikšanās” īstenošanas centieni [...]”. Ģenerālgubernators spēja atrast attaisnojumus arī attiecībā uz praktiskajiem revolūcijas apspiešanas soļiem.¹¹ Tomēr, lai gan izmeklēšana bija drīzāk formāla un varas iestādes attaisnojoša, bija būtiski, ka tā notika pēc politiska spiediena “no apakšas” un izvērsta ziņas par to nonāca presē.

Kā padarīt pārvaldi krievisku? Administratīvās rusifikācijas metožu meklējumi un pārvaldes realitāte Baltijā

Iepriekš raksturotajai jaunajai sabiedrības un varas attiecību situācijai pēc 1905. gada Oktobra manifesta cita starpā būtu bijis jāiespaido arī rusifikācijas politikas raksturu vai vismaz tās publisko tēlu. Varētu šķist, ka lielākas atklātības gaisotnē likumsakarīgi būtu vismaz deklaratīvi soļi pretim nekrievu reģionu interesēm, rusifikācijas politikas retorikas mīkstināšana un tās diskrētāka veidošana, tādējādi to padarot efektīvāku. Taču, iepazīstoties ar Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora atsevišķiem lietvedības dokumentiem, rodas iespaids, ka krievu nacionālisma, patriotisma un impērisma spiediens lika aktuālus uzturēt iepriekš formulētos rusifikācijas politikas mērķus un arī retoriku pat tad, ja radikālākie rusifikācijas uzdevumi nekrievu reģionos pirms revolūcijas nebija sasniegti (par spīti tālaika varas šķietamajai nesatricināmībai!), un būtu bijis saprātīgi meklēt citus politikas līdzekļus. Cēloņi šai politiskās taktikas tuvredzībai, domājams, meklējami valdošajās nacionālisma un impērisma ideju strāvās, apdraudējuma izjūtā un Krievijas impērijas varas elišu domāšanā, bet acīmredzamais rezultāts bija tas, ka, izvēloties vecās metodes un retoriku, drastiskos rusifikācijas politikas mērķus piepildīt bija komplicētāk.

Šajā pētījumā piedāvāsim ieskatu trijos Baltijas ģenerālgubernatora kancelejā sagatavotos pārskatos, kas raksturo rusifikācijas politikas virzību pēc 1905. gada revolūcijas – valdības iniciētajā pārbaudē par pārvaldes iestāžu darbinieku tautību Baltijā;

pārskatos par biedrību un citu organizāciju darbības raksturu un politisko uzticamību, kā arī par krievu iedzīvotāju stāvokli, to politisko, kultūras un saimniecisko ietekmi Baltijā.

Viens no administratīvās rusifikācijas¹² atklāti vai slēpti iecerētiem līdzekļiem bija amatpersonu nomainīšana nekrievu reģionu pārvaldes institūcijās. Jau senatora Nikolaja Manaseina 1882.–1883. gadā vadītās revīzijas ziņojumā pēc būtības bija rosināts ne tikai veikt tiesu vai pārvaldes sistēmas reformēšanu Baltijas guberņās, bet arī nomainīt tajā dominējošo vācisko ierēdniecību.¹³ Šajā punktā administratīvās rusifikācijas līdzekļiem bija jāveicina kultūras rusifikācijas ideja, lai “stiprinātu krievu faktoru reģionā”, un šī kombinācija bija ilgstoši aktuāla – vismaz no slavofila Jurija Samarina ierēdņa gaitām Rīgā 19. gs. 40. gados līdz pat 20. gs. sākumam.

Vēlme izmantot pārvaldes reformas un krievu ierēdniecību kā centrālās varas un impērijas idejas klātbūtnes veicinātāju izpaudās arī Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora Aleksandra Mellera-Zakomeļska organizētajā datu apkopošanā par Baltijas pārvaldes etnisko un konfesijālo sastāvu 1908. gadā.¹⁴ Šī pētījuma aizsākums bija Ministru padomes priekšsēdētāja Pjotra Stolipina 1908. gada 10. februāra vēstule Baltijas pagaidu ģenerālgubernatoram, kurā valdības vadītājs atsaucās uz personisku cara norādi par kāda anonīma autora rakstu “No Baltijas” laikrakstā “Okraiņi Rossii”. Rakstā bija sakāpinātas bažas, ka Baltijas guberņās pavājinās krievu faktors un, bez citām problēmām, te esot pārāk maz krievu ierēdņu. Raksta politisko vēstījumu ietvēra tā autora draudīgais salīdzinājums ar tolaik aktuālo Somijas jautājumu – “ja ies šādā virzienā, tad nav tālu tas laiks, kad Baltija kļūs par Somiju, bet krievus izspiedīs no šejienes tā, ka atmiņas par tiem nepaliks”.¹⁵ Stolipins novada augstākajam ierēdnim deva tobrīd jau vismaz 150 gadus veco vispārīgo uzdevumu – stiprināt Baltijas integrāciju Krievijā un vēlēja, lai pagaidu ģenerālgubernatora pārraudzībā esošajās iestādēs “kā augstas, tā arī zemas amatpersonas tiktu aizvietotas pārsvarā ar krievu izcelsmes personām”.¹⁶

Cara norādītais raksts vietām bija gandrīz sensacionāls pārspilējums – tajā vēstīts, piemēram, ka Alsungā 1905. gadā esot nodibināta latviešu republika un pie Jūrkalnes jau piestājuši

12 Eduards Tādens un citi pētnieki izdalījuši vairākus nosacītus rusifikācijas politikas virzienus jeb pieejas. Tostarp tikusi nodalīta administratīvā rusifikācija un kultūras piespiedu rusifikācija, pirmo attiecinot uz pārvaldes modernizācijas, unifikācijas, hierarhizētas centralizācijas tieksmi, savukārt, otro – mēģinājumu definēt un uzspiest vērtību politiku, kura 19. gadsimta otrajā pusē Krievijas impērijā tika sakoncentrēta ap krievu valodu, pareizticību, tautiskumu. Lai gan abu šķautņu nošķirums ir diskutabls un zināmā mērā nevēsturisks, tas vēl aizvien palīdz precizēt dažādās rusifikācijas politikas izpausmes. Sk.: ALEXEI MILLER (kā 1. atsauce), pp. 46–47.

13 ALEKSANDRS DRĪZULIS (red.): Manaseina revīzija, Rīga 1949, 342.–364. lpp.

14 [Par rīcību amatpersonu nomainīšanai Baltijas guberņās ar krievu izcelsmes personām, 14.02.1908. –20.02.1909.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 9. apraksts, 9. lieta.

15 [Ministru padomes priekšsēdētāja Pjotra Stolipina vēstule Baltijas pagaidu ģenerālgubernatoram, 10.02.1908.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 9. apraksts, 9. lieta, 1. lp.

16 Ibidem.

- 17 Japāņu profesora Chiharu Inaba, somu vēsturnieka Anti Kujalas un citu pētnieku publikācijas par šo tēmu: MOTOJIRO AKASHI: Rakka ryūsui: Colonel Akashi's Report on His Secret Cooperation with the Russian Revolutionary Parties during the Russo-Japanese War, Vammala 1988; ANTI KUJALA: Attempts at Fostering Collaboration among the Russian Revolutionary Parties during the Russo-Japanese War, in: Acta Slavica Iaponica 9 (1991), pp. 134–145.
- 18 [Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora vēstule Ministru padomes priekšsēdētājam, 14.02.1908.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 9. apraksts, 9. lieta, 7. lp.
- 19 Ibidem, 9.–10. lp.
- 20 [Ministru padomes priekšsēdētāja Pjotra Stolipina vēstule Baltijas pagaidu ģenerālgubernatoram, 16.03.1908.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 9. apraksts, 9. lieta, 22., 22. o.p. lp.

somu kuģi ar ieročiem (iespējams, te domāta epizode par japāņu mēģinājumiem slepeni piegādāt ieročus somiem un atbalstīt citu nekrievu tautību nacionālās kustības Krievijas iekšējās nestabilitātes veicināšanai).¹⁷ Šis no plašākas notikumu ainas izrautās epizodes, varētu teikt, pat saniknoja ģenerālgubernatoru. Cita starpā viņš atbildes vēstulē Stolipinam nekautrējās norādīt, ka rakstā vērojamas “parastas krievu cilvēku žēlabas, kuri ir nonākuši nomalē un nav spējuši iekārtoties tur atbilstoši savām visbiežāk vērienīgajām gaidām.”¹⁸ Mellers-Zakomeļskis dzīrās aizstāvēt arī esošo birokrātiju, uzsverot, ka vācu ierēdņi ir profesionāli, viņiem ir nepieciešamās valodu zināšanas, savukārt iesūtītie krievu ierēdņi Ziemeļrietumu guberņās un Polijā bieži vien esot sakompromitējuši Krievijas varas reprezentantu misiju. Ģenerālgubernators, protams, nebija Baltijas autonomijas aizstāvis, taču uzskatīja, ka, lai ko mainītu, jābūt skaidrām un konsekventām politiskām direktīvām “no augšas”, kurām tad varētu sekot rīcība reģionos. Mellers-Zakomeļskis nepārspilēja nelojalitātes draudus un kritiski attiecās pret iespējam un nepieciešamību reģionā radikāli izmainīt etnisko sastāvu, kultūrvidi vai saziņas valodas; ģenerālgubernators uzskatīja, ka vāciešu tiesības ir palikt par vāciešiem, ja vien viņi ir lojāli pavalstnieki.¹⁹ Stolipins turpretī pamācoši atgādināja, ka Baltijas valdnieks ir cars un viņa varu iemieso institūcijas, kurām “jābūt krieviskām ja ne pēc izcelsmes, tad pēc pārliecības un uz tām gulstas atbildība uzturēt nomalēs krievu valstiskuma intereses, kuras jāstāda augstāk par dažādu atsevišķo tautību interesēm” un šajā ziņā “krieviem jābūt saimniekiem visā Krievijas impērijas teritorijā”.²⁰

Augstākā līmeņa ierēdņu domu apmaiņa rezultējās ar Aleksandra Mellera-Zakomeļska 1908. gada 31. marta slepeno apkārtrakstu, kurā dots uzdevums gubernatoriem iesūtīt detalizētus valsts dienestā esošo personu sarakstus, precīzi norādot to tautību. Tā nolūks, acīmredzot, bija precīzāk izgaismot caru satraukušajā rakstā minētos vērtējumus par krievuniecīgo iespaidu Baltijas pārvaldē.

Kādi bija vispārējie pētījuma rezultāti? Vidzemes guberņā no ziņojumā iekļautajiem 206 ierēdņiem (pamatā tie bija guberņas pārvaldei tieši pakļauto aprīņķa pārvaldes institūciju un zemnieku lietu komisāru kanceleju darbinieki) 36% bija

krievi, 19% vācieši, 17% latvieši, 16% poļi. Pa konfesijām – 46% pareizticīgo, 36% luterāņi, 18% katoļi. Iesūtītajos ierēdņu sarakstos nebija iekļautas ne guberņas pārvaldes augstākās iestādes, ne tiesībsargājošās iestādes, ne arī pilsētu pašvaldību iestādes, kur, kā redzēsim Kurzemes guberņas gadījumā, latviešu īpatsvars bija krietni augstāks. No centrālās varas viedokļa “labos rezultātus” lielā mērā nodrošināja Zemkopības un valsts īpašumu departamenta piesūtītie detalizētie ierēdņu saraksti līdz pat zemākā līmeņa darbiniekiem, kuru vidū bija daudzi latvieši, krievi, poļi, un tradicionāli šajā iestādē, kas pārzināja kroņa īpašumus, bija “krieviska vide”, tā bija tieši saistīta ar Valsts īpašumu ministriju, nevis iepriekšējās desmitgadēs izteikti vācisko guberņas pārvaldi.

Tāpat Stolipinam varēja ziņot, ka no 9 aprīņķu priekšniekiem Vidzemē 8 ir pareizticīgie, no 40 aprīņķa priekšnieku palīgiem un citiem augstākajiem ierēdņiem – 15 pareizticīgi un 10 krievi, no 17 zemnieku lietu komisāriem – 12 ir pareizticīgie (tostarp gan arī Nikolajs fon Gersdorfs, Pāvels Heinrihsons, Ivans Milhards un Jūlijs Zanders). Tāpat Zakomeļskis uzsvēra, ka visi Baltijas gubernatori un vicegubernatori ir krievi, no trim kamerālpalātu vadītājiem tikai viens ir vācietis. Vienlaikus gan bija jāatzīst, ka Kurzemes un Igaunijas guberņas stāvoklis ir “sliktāks kā Vidzemes guberņā”.²¹

Tomēr kopumā 20. gs. sākuma Baltijas realitātei tuvāk mūs ved dati par 735 ierēdņiem dažādās Kurzemes guberņas pārvaldes iestādēs. Šajās anketās bija iesūtīti dati par visu guberņas pārvaldi, zemāka līmeņa ierēdņiem, kā arī ziņas par pilsētu un miestu pašvaldību ierēdņiem. Summārie dati liecina, ka tobrīd Kurzemes guberņā 39% vāciešiem pārvaldes un pašvaldību iestādēs sekoja 34% latviešu un tikai 12% krievu. Nepārrauto saikni ar iepriekšējo gadsimtu tradīciju apliecināja konfesionālā dalījuma rādītāji – 71% no pārvaldes iestāžu darbiniekiem bija luterāņi, 14% – pareizticīgie, 10% – katoļi.²²

Kurzemes guberņas valdes dažāda līmeņa darbinieku vidū vairākums bija latvieši, tiem sekoja krievi, tad vācieši – un tā bija viena no krieviskākajām iestādēm. Kurzemes gubernatora kancelejas ierēdņu vidū bija 2 krievi, 8 latvieši, 4 vācieši; vairāk kā 20 gadus un vēl joprojām 1908. gadā gubernatora kanceleju

21 [Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora vēstule Ministru padomes priekšsēdētājam, 22.04.1908.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 9. apraksts, 9. lieta, 33. lp.

22 [Personu saraksti, kas atrodas valsts dienestā Kurzemes guberņā vai strādā kā algoti darbinieki Iekšlietu ministrijas pakļautības iestādēs, 04.1908.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 9. apraksts, 9. lieta, 56.–147. lp.

vadīja latvietis Jozefs Maurings, kurš no ierēdņa amata Dobeles apriņķa tiesā bija uzkalpojies līdz vienam no augstākajiem pārvaldes amatiem un valstspadomnieka civildienesta pakāpei ("činam"). Viņa palīgi bija latvieši Ādams Neilands (vēlākais Jelgavas pilsētas galva) un Rūdolfs Millers (vēlākais Jelgavas apgabaltiesas loceklis), vācietis Leonhards Hercs un krievs Aleksejs Veļikotnijs. Kurzemes guberņas veterinārajā nodaļā pārliecinoši dominēja latvieši; visi Kurzemes guberņas zemnieku lietu komisāri bija vācieši, luterāņi. Arī apriņķu policijas iestādes bija jaukti vāciskas-latviskas pēc ierēdņu izcelsmes, izņēmums bija Ilūkstes apriņķis, kur relatīvi vairāk amatpersonu kā savu tautību bija norādījuši "polis", daži krievu ierēdņi bija Tukuma apriņķa policijā. Zemākos amatos (sākot no apriņķu priekšnieku palīgiem) latviešu bija vairāk, kamēr apriņķu priekšnieki Kurzemes guberņā bija vācieši Roberts Brēdrihs (Kuldīga), Aleksandrs Maiers (Grobiņa–Aizpute), Georgs Zass (Ilūkste), Teodors Rādens (Jelgava–Bauska), Aleksandrs Rādens (Talsi), Teodors Fohts (Jaunjelgava), kā arī polis Edvards Kakovskis (Ventspils) un zviedrs Gustavs Lēvings (Tukums). No pilsētu policijas iestādēm relatīvi krieviskāka bija Liepājas pilsētas policija policijmeistara Nikolaja Poduškina vadībā, tās darbinieku vidū krievi bija 26%, latvieši – 36%, lietuvieši – 16%, vācieši – 7%.

Ja raugāties uz pilsētu pašvaldībām, tad aina iezīmējas ļoti raiba. Aizputes pilsētas pārvalde vācieša Vilhelma Grota vadībā arī kopumā bija izteikti vāciska; vācieša Oskara Brandenburga vadītās Bauskas pašvaldības darbinieku vidū izteikts pārsvars bija latviešu tautības ierēdņiem, ar dažiem vāciešiem, ebrejiem un lietuviešiem pilsētas valdes amatos. Līdzīgi arī Jēkabpilī pilsētas valdes amatos bija daudz latviešu, kamēr pilsētas galvas amats atradās vācieša Karla Osterhafa rokās. Grīvas pārvalde, atbilstoši kopējam iedzīvotāju sastāvam, bija izteikti krieviska – pilsētas galva Isajs Jegorovs bija krievs, vecticībnieks, bet domes deputātu vidū bija 1 ebrejs, 7 krievi vecticībnieki, 2 katoļi lietuvieši. Arī Subates vadības groži atradās krieva vecticībnieka Kosmas Krasņikova rokās. Netālajā Ilūkstē pilsētas galva bija pareizticīgs baltkrievs Matvejs Drozdovs, bet viņa palīgs – baltkrievs katolis Antons Gridjuškevičs. Grobiņā (pilsētas galva vācietis Frīdrihs Rozenbergs) un Jaunjelgavā (pilsētas galva vācietis Hugo Feierābends) pilsētas valdes amatus latvieši un vācieši dalīja aptuveni vienlīdzīgās daļās. Guberņas pilsēta Jelgava (tās vadībā tolaik bija vācietis Gustavs Šmits), skatoties pēc tās pārvaldes amatpersonu sastāva, bija ļoti izteikta vāciska – 78% ierēdņu vācieši, 20% – latvieši. Līdzīgi arī Artura fon Krauzes vadītā Kuldīgas ierēdniecība bija izteikti vāciska, tāpat arī Liepājas ierēdņu vidū 62% bija vācieši, 28% – latvieši, 3% – krievi, pilsētas vadībā bija Viljams

Dreiersdorfs, vācietis. Ventspilī pilsētas valdes ierēdņu vidū pirmajā vietā – vācieši (tostarp arī pilsētas galva Pauls Tušs), tad sekoja latvieši un krievi. Latviska pilsētas ierēdniecība bija tikai mazākajās Kurzemes pilsētās – Kandavā, Sabilē, Saldū, Sasmakā (Valdemārpilī), Piltenē, arī Talsos un Tukumā. Šo mazāk ietekmīgo pašvaldību galvgalī bija latvieši – Jānis (Ivans) Ķirzens Durbē, Jānis (Ivans) Rupais Kandavā, Alfons Eihvalds Tukumā, Jānis (Johans) Vicinskis Saldū, Jānis (Ivans) Goss Sabilē, Jānis (Ivans) Kaminskis Piltenē. Taču arī mazpilsētās senāko desmitgažu tradīcijas bija dzīvas, un pašvaldību vadītāju vidū bija zviedri (Vilhelms Karlsons Sasmakā), vācieši (Fridrihs Rozenbergs Grobiņā, Valentīns Grenctāls Dobelē, Eižens Majors Talsos).

Kopumā Kurzemes guberņā dažādos pilsētu valžu amatos no pilsētu galvām līdz tirgus svaru uzraugiem 50% bija vācieši, 34% latvieši, 9% krievi. Acīmredzami te noteicošie nebija ne rusifikācijas politikas panākumi, ne arī iedzīvotāju etniskais sastāvs guberņā; te dominējošā vēl aizvien bija iepriekšējo gadsimtu pārvaldes tradīcija – tā vēl aizvien bija aktuāla un pastāvēja līdzās jaunajām tendencēm – rusifikācijai, arī augošajai migrācijai un sociālajai mobilitātei. Domājams, ka, pētot līdzīgus sarakstus arī par Vidzemes guberņas mazpilsētu un Rīgas pārvaldes ierēdņiem, tāpat pilsētu un apriņķu policijas iestādēm, kas Vidzemes gadījumā netika ģenerālgubernatoram iesūtīti, ziņojumam par Vidzemes guberņas ierēdniecību un pārvaldi būtu jāpiešķir cits, kritiskāks tonis, jo rusifikācijas ietekme izskatītos jūtami vājāka.

Baltijas guberņu ierēdniecības analīze pati par sevi būtu vēl sīkākas iedziļināšanās vērtā, tomēr gan ziņojuma politiskais saturs, gan arī tajā piedāvātie rezultāti ļauj izdarīt vairākus vispārīgus secinājumus. Pirmkārt, pats ziņojums un ar to saistītās sarakstes retorika bija neslēpti vēsta pret vāciešu un vietējo tautību ierēdņu “pārāk augstu īpatsvaru pārvaldē”. Tā novēršana bija skaidrs nākotnes mērķis, kaut arī atšķīrās valdības vadītāja Stolipina un Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora Mellera-Zakomeļska viedokļi, kā un cik ilgā laikā to paveikt. Otrkārt, attiecībā uz pašu ierēdniecību klātesošs vēl joprojām bija iepriekšējo gadsimtu pārvaldes tradīciju mantojums, un vispirms to reprezentēja augstais vācbaltiešu izcelsmes amatpersonu īpatsvars. Treškārt, bija atsevišķas jomas, tādas kā kroņa īpašumu pārvaldība, daļēji arī guberņu valdes, kur bija lielāks krievu ierēdņu īpatsvars. Ceturtkārt – attiecībā uz latviešiem – pārliecinoši lielākās etniskās grupas pārstāvniecība pārvaldē nebija proporcionāla, taču atsevišķās jomās un pašvaldībās (galvenokārt mazpilsētās un pagastos) latviešiem bija noteicošā loma. Tātad, no vienas puses, pilnīga latviešu un igauņu atstumtība no

- 23 Par krievu–vācu–latviešu attiecībām Baltijā, in: Liepājas Atbals 28.02.1908.
- 24 [Ministru padomes priekšsēdētāja vēstule Baltijas pagaidu ģenerālgubernatoram, 14.06.1908.], in: LVVA, BPGK, 6989. fonds, 9. apraksts, 9. lieta, 147. lp.
- 25 Ibidem.
- 26 Krievu gaidāmā politika Baltijā un vāciešu uztraukums, in: Liepājas Atbals 15.03.1908.
- 27 Par krievu elementa stiprināšanu Baltijā, in: Latviešu Avīzes 12.03.1908.

pārvaldes šajā laikā ir pārspilējums, rusifikācijas un “dubulto – vācu un krievu spaidu” izcelšana, no otras puses, tikai nedaudzām latviešu izcelsmes amatpersonām Baltijā 20. gs. sākumā bija nopietna ietekme gubernas līmeņa pārvaldē.

1908. gada pētījums par krievu faktoru pārvaldē un iestāžu sarakste par to bija konfidenciāla. Tomēr gandrīz uzreiz izplatījās baumas, ka P. Stolipins detalizēti interesējas par Baltijas politiskajiem apstākļiem, un ziņas par to parādījās arī presē. Jau kopš 1908. gada februāra lasītājiem tika ziņots kā par caru satraukušo rakstu avīzē “Okraiņi Rossii”, “uz ko valdība griežusi vērību”, tā arī par Stolipina norādēm Baltijas pagaidu ģenerālgubernatoram un “jau izlaisto cirkulāru”.²³ Žurnālisti vairākkārt minēja “zināmo Stolipina cirkulāru par krievu elementa pastiprināšanu Baltijas gubernās”, un daži laikraksti pat zināja apgalvot, ka “vietējās pārvaldes ietekmīgākie pārstāvji [te, iespējams, domāts Zakomeļskis] izskaidrojuši šī darbības virziena neefektivitāti un aizskarošo raksturu pret vietējiem lojālajiem elementiem”.²⁴ Stolipins pat pieprasīja paskaidrojumu par šo informācijas noplūdi laikrakstos un slepenpolicijai tika uzdots pārbaudīt, vai kāds no varas iestādēm ir sniedzis šīs ziņas laikrakstiem.²⁵

Kā tika skaidrota šīs iniciatīvas nozīme? “Liepājas Atbals” atklāti puda viedokli, ka ierēdņu nomaiņa esot pareizais ceļš – atbrīvojoties no vācu ierēdņiem, varēšot atbrīvoties arī no “feodālajām paliekām”.²⁶ Šī pati latviešu avīze liksmoja par vācu laikrakstu uztraukumu šajā lietā, ignorējot apstākli, ka Stolipina aizdomīgums bija vērsts arī pret “vietējo tautu seperātismu” un pārmaiņu mērķis bija tieši krievu ierēdniecības stiprināšana. Turpretī konservatīvās “Latviešu Avīzes” bija daudz piesardzīgākas vērtējumos, un ziņas par krievu faktora stiprināšanu citēja bez piekrišanas dedzības.²⁷ Latviešu, vācu un krievu preses reakcijas uz 1908. gada Stolipina iniciatīvām Baltijā bija pietiekami detalizētas un arī ļoti raksturojošas, lai būtu atsevišķa pētījuma vērtas.

Valdības attieksmi pret latviešu un igauņu centieniem rusifikācijas politikas apstākļos labi raksturoja arī valodu jautājums pārvaldē. Dažus gadus agrāk – 1905. gada nogalē, vēl Oktobra manifesta gaisotnē, parādījās “rožainas cerības”, ka

varētu latviešu un igauņu valodas lietojumu paplašināt arī ārpus pagastu pārvaldes. 1905. gada decembrī Jurjevas un Valkas pilsētu domes oficiāli vērsās pie Vidzemes gubernatora ar lūgumu atļaut plenārsēdēs lietot arī igauņu un latviešu valodas.²⁸ Atbilde nebija pārsteidzoša – Baltijas ģenerālgubernators Vasilijs Sologubs norādīja, ka no 1890. gada krievu valoda ir obligāta kā pilsētu domju sēdēs, tā arī lietvedībā un šī kārtība nekādas grūtības neesot sagādājusi, jo reformu rezultātā krievu valodas zināšanas ir uzlabojušās, turklāt trīs vai četru valodu lietošana lietvedībā varētu kļūt par nopietnu sarežģījumu. Vēl jo vairāk, Vidzemes guberņas pilsētu lietu komiteja sarakstes ietvaros pauda bažas, ka “esošā nacionālā seperātisma apstākļos, daudzi deputāti, pat zinot valsts valodu, izteiktos savā valodā”, kas būtu pret valdības interesēm.²⁹ Attiecīgi tādēļ nebūtu pareizi domāt par vietējo valodu iekļaušanu pārvaldē.

Salīdzinoši “dāsnāka” bija pārvaldes attieksme pret zemāko kārtu pārstāvju un vietējo tautību iesaisti vairākās gan pirms, gan pēc 1905. gada revolūcijas izveidotās konsultatīvās institūcijās, kurām bija jāizstrādā pārvaldes reformas Baltijai. Cerības uz centrālās varas ieviestām reformām kopš 19. gs. vidus bija viens no latviešu nacionālās kustības politiskās ideoloģijas pilāriem, tiesa, ar laiku tās bija krietni pabalējušas. Neskatoties uz to, 1905. gada 28. oktobra ukazs, kas paredzēja izveidot apspriedi jeb provinciālpadomi pie Baltijas ģenerālgubernatora un reformu sagatavošanas komisijas jeb t.s. provinciālpadomes Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas guberņās, tika uztverts kā pozitīva zīme vismaz daļā lojālāk noskaņotās sabiedrības. Dažādu kārtu pārstāvju uzdevums bija izstrādāt reformu priekšlikumus, ieskaitot vēlētu zemes padomju pašpārvaldi (“zemstu pašvaldību”) Baltijā, darbojās arī apakškomisijas agrārajā, skolu, baznīcas lietu, tieslietu jautājumos.³⁰ Šajās institūcijās līdzdarbojās arī latvieši, galvenokārt kā zemnieku kārtas pārstāvji. Piemēram, Kurzemes guberņas agrārā jautājuma apakškomisijā barona Anatola fon Brinkena vadībā darbojās arī barons Johans fon Bērs, Jelgavas pilsētas pārstāvis Konstantīns Kupfers, saimnieki Jānis Goldmanis (vēlākais Valsts domes deputāts), Fricis Reķis, kā eksperts – guberņas Zemnieku lietu komisijas pastāvīgais loceklis Rūdolf fon Vitte. Ar padomdevēja balsi apakškomisijā bija iekļauti

- 28 [Iekšlietu ministrijas Vietējās saimniecības lietu galvenās pārvaldes ziņojums Baltijas ģenerālgubernatoram, 11.01.1906.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 3. apraksts, 27. lieta, 2. lp.
- 29 [Izziņa par pārvaldes valodu Baltijas guberņu pilsētās, 01.1906.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 3. apraksts, 27. lieta, 5. lp.
- 30 [Kurzemes guberņas agrārā jautājuma apakškomisijas darbi, 07.10.–08.11.1906.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 14. apraksts, 29. lieta, 10. o.p. lp.

31 [Kurzemes guberņas agrārā jautājuma apakškomisijas darbi, 1906.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 14. apraksts, 29. lieta.

32 [Pārskats par Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora kancelejas darbību, 1908.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 14. apraksts, 36. lieta, 55. lp.

arī barons Pauls fon Manteifels, barons Nikolajs fon Korfs, Kandavas pilsētas galva Jānis Rupais, zemnieku kārtas pārstāvji Jānis Hilners, Andrejs Lumplēšs (no bezzemniekiem), Jēkabs Rozentāls un Jēkabs Grasmanis.³¹ Nebija sevišķa pārsteiguma, ka apakškomisijas priekšsēdētājs fon Brinkens pamatā nostājās pastāvošās agrārās kārtības aizstāvības pozīcijās, kamēr latviešu pārstāvji ar alternatīviem ziņojumiem pauda savu viedokli par reformu nepieciešamību un tādējādi izmantoja provinciālpa-domes vismaz ierobežotai politiskajai līdzdalībai.

Arī pārvaldes iestāžu retorika reformu sagatavošanas procesā bija šķietami saskanīga ar latviešu nacionālās kustības vēsturiskajiem politiskajiem mērķiem. Te kā piemēru varam citēt ģenerālgubernatora A. Mellera-Zakomeļska doto ceļamaizi zemstes pašvaldību, skolu un baznīcas draudžu organizācijas (patronāta) reformām, un, proti, tās “jāveido saskaņā ar taisnīguma garu, bez kādas novada tautības stādīšanas pāri citām un bez atkāpēm no līdzīgu pārmaiņu norises impērijas iekšējās guberņās, atstājot, iespējams, pavisam nedaudzas vietējās īpatnības.”³² Lai gan tā bija nepārprotama administratīvās rusifikācijas politikas retorika, latviešu sabiedrības daļa, kurai prioritāra nebija Baltijas vai nacionālās autonomijas ideja, te varēja saskatīt vēl joprojām aktuālo jaunlatviešu politisko principu – kopā ar centrālo pārvaldi pret vācbaltiešu dominēšanu. Tiesa gan, reformu ierosinājumi netika īstenoti – tie lielākoties palika “uz papīra”.

Kā mainīt spēku samēru Baltijā? Krievu demogrāfiskās, ekonomiskās un sabiedriskās ietekmes izpēte un tās paplašināšanas centieni

Ņemot vērā demogrāfisko, valodu un konfesijālo situāciju, Baltijas reģiona saimniecisko un kultūras attīstības līmeni, citas būtiskas atšķirības no pārējās Krievijas impērijas, hierarhiskas un centralizētas pārvaldes veidošana un pat ierēdniecības apzināta atlase nevarēja būt pietiekami efektīva rusifikācijas mērķu sasniegšanai Baltijā. Krievu sabiedrības ietekmes palielināšanai būtu jāizmanto arī ekonomiskā, kultūras un izglītības

politikas, turklāt to sniegtajām iespējām būtu jāklūst tik pārlicinošām, lai ilgtermiņā varētu ietekmēt te pastāvošās vērtības un identitātes, t. i., bija jāiet kultūras masveida rusifikācijas ceļš. Iespējamie un arī valdības apsvērtie ceļi uz to bija vairāki – izglītības un sabiedriskās dzīves kontrole, pārveidojumi tajā, vietējo etnokulturālo grupu darbības un identitāšu vājināšana, demogrāfiskais izrāviens (imigrācija, kolonizācija), krievu ekonomiskās ietekmes mākslīga palielināšana. Zināmi politiskie meklējumi vismaz situācijas izpētes līmenī pēc 1905. gada revolūcijas notika vairākos no šiem virzieniem, tiesa gan, ar reāliem soļiem veicās daudz grūtāk. Te piedāvāsim divus piemērus no atšķirīgiem politikas virzieniem – pētījumu par krievu pozīcijām Baltijā, kā arī varas iestāžu interesi par latviešu sabiedrisko dzīvi un tajā dominējošajām vēsmām.

Turpinot Ministru padomes priekšsēdētāja P. Stolipina un A. Mellera-Zakomeļska 1908. gada sākumā skārto jautājumu loku par krievu lomas palielināšanu Baltijā, 1908. gada nogalē tika aizsākta cita iniciatīva – visaptverošs pētījums par krievu sabiedrības ietekmi Baltijas guberņās. Šajā pētījumā un ar to saistītajā sarakstē tika izcelts ne tikai pārvaldes centralizācijas, unifikācijas, lojalitātes jautājums; te pavisam tieši tika rosināti vispārējas kultūras rusifikācijas līdzekļi – kolonizācija, krievu sabiedriskās, ekonomiskās un politiskās lomas palielināšana, izmantojot valsts varu.³³

Kopumā 1908. gada gubernatoru ziņojumos par “krievu jautājumu” nācās konstatēt, ka Baltijas guberņās dzīvojošajai krievu kopienai nav nozīmīgas ietekmes ne politiskajā, ne sabiedriskajā dzīvē, īpaši ārpus pilsētām.³⁴

Vidzemes gubernators ziņoja, ka blīva krievu apdzīvotība raksturo tikai Maskavas priekšpilsētas 4. iecirkni Rīgā un Rāksalas ciemu Ļaudonas pagastā, kā arī atsevišķus ciemus Jurjevas apriņķī.³⁵ Kurzemes gubernators minēja Ilūkstes apriņķi, uzreiz gan atzīmējot, ka tie pārsvarā ir krievu valodā runājoši nabadzīgi zemnieki.³⁶

Tika savākti dati arī par krievu iespaidu uzņēmējdarbībā pilsētās, taču arī tie bija ne visai cerīgi. Kamerālpalāta, piemēram, ziņoja Baltijas pagaidu ģenerālgubernatoram, ka Rīgā no 386 firmām, kas maksāja valsts rūpniecības nodokļus

33 [Lieta par krievu iedzīvotājiem Baltijas guberņās, 10.1908.–01.1909.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 9. apraksts, 33. lieta.

34 [Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora kancelejas direktora slepenpadomnieka Koškina ziņojums par krievu iedzīvotājiem Baltijas guberņās, 10.1908.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 9. apraksts, 33. lieta, 72. lpp.

35 [Vidzemes gubernatora ziņojums Baltijas pagaidu ģenerālgubernatoram, 11.10.1908.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 9. apraksts, 33. lieta, 5., 7. lpp.

36 [Kurzemes gubernatora ziņojums Baltijas pagaidu ģenerālgubernatoram, 16.10.1908.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 9. apraksts, 33. lieta, 26. o.p. lpp.

- 37 [Izziņa par reģistrēto uzņēmumu skaitu un īpašniekiem, 1908.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 9. apraksts, 33. lieta, 19. lp.
- 38 [Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora vēstule Ministru padomes priekšsēdētājam, 30.10.1908.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 9. apraksts, 33. lieta, 45a. lp.; [Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora kancelejas direktora slepenpadomnieka Koškina ziņojums par krievu iedzīvotājiem Baltijas guberņās, 10.1908.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 9. apraksts, 33. lieta, 62.–63. o.p. lp.
- 39 Ibidem, 73. lp.
- 40 [Kurzemes gubernatora ziņojums Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora kancelejas direktoram, 16.10.1908.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 9. apraksts, 33. lieta, 27. lp.
- 41 [Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora vēstule Ministru padomes priekšsēdētājam, 30.10.1908.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 9. apraksts, 33. lieta, 45a. lp.
- 42 Ibidem, 45. lp.

kā 1. šķiras uzņēmumi, 12 īpašnieki bija krievi, 2. šķiras uzņēmumu vidū – 64 no 1344 uzņēmumiem.³⁷ Kā ietekmīgākie krievu uzņēmumi Rīgā šajā laikā minēti Kuzņecova porcelāna fabrika, Makarova makaronu fabrika, Kļimova līmes fabrika, Laškova un Matvejeva kokzāģētavas, finanšu vajadzības varēja apkalpot krievu veidotā 3. Rīgas savstarpīgā kredītbiedrība, respektablas bija arī atsevišķas lieltirgotāju dzimtas.³⁸ No ietekmīgāko uzņēmēju vides nāca arī sabiedriskie darbinieki, kuriem gubernators piedēvēja arī zināmu sabiedrisko ietekmi, īpaši izceļot namīpašnieku un tirgotāju Nikolaju Merkuļevu, Rīgas krievu amatnieku biedrības kādreizējo vadītāju Ņikuļinu un citus.³⁹

Kurzemes gubernators par eventuāli sabiedriski un politiski ietekmīgu krievu iedzīvotāju daļu uzskatīja tikai zemes īpašniekus, namīpašniekus, tirgotājus un rūpniekus, un tādu 1908. gadā visā guberņā bija 1456, tostarp Jelgavā – 20, Liepājā – 45, Ventspilī – 3, Jēkabpilī – 90, Subatē – 108, Ilūkstē – 67, Grīvā – 208. Lai gan, piemēram, Liepājā Kurzemes gubernators saskatīja krievu nostiprināšanos – kopienas un tās sabiedriskās dzīves veidošanos, taču tā vēl joprojām bijaniecīga bāze jebkādam rusifikācijas izrāvienam ar tolaik pierastajiem politikas līdzekļiem.⁴⁰

Laukos nozīmīgāku lomu eventuāli varēja spēlēt lielie muižu īpašnieki, kuru vidū Kurzemes gubernators nosauca grāfus Kankrinus, Šuvalovus, ģenerāli Ušakovu, Greigu ģimeni (skotu izcelsmes), Vsevoložskus, tirgotāju Karjakinu; Vidzemes gubernators minēja grāfu Šeremetjevu, kņazus Gagarinu un Kropotkinu, fon Belgardus un citus. Taču, kā norādīja Kurzemes gubernators, lielie zemju īpašnieki visi kā viens pastāvīgi dzīvoja ārpus guberņas, līdzīgi bija arī Vidzemes guberņā.⁴¹ Lielākas cerības tika liktas uz krievu kolonizāciju – ideju organizēt ieceļošanu no Iekškrievijas guberņām, Baltijā izveidojot 15–20 desetīnu lielas, pietiekami turīgas krievu zemnieku saimniecības, bet latviešu bezzemnieku pārceļošanai atvēlot Krievijas Ziemeļu guberņas, Sibīriju un Poliju.⁴² Taču to nevarēja atrisināt ar dažu tūkstošu desetīnu izrentējamās kroņa zemes fondu Baltijā, un pat nauda zemes fonda izveidošanai neatrisinātu visas problēmas. Kā tika konstatēts ziņojumā par krievu stāvokli Baltijā – “prioritāra zemes piešķiršana krieviem izsauks

sarežģījumus. [...] Jārēķinās arī ar to, ka latvieši un igauņi ir daudz izturīgāki darbā un ar augstāku lauksaimniecības līmeni kā krievi; viņi ir arī pieraduši pie vietējiem apstākļiem.”⁴³

Ne mazāka problēma bija krievu ietekmes palielināšana Baltijas pilsētu pašvaldībās. Ar mantas cenzu ierobežotajās pašvaldību vēlēšanās dominējoša loma vēl joprojām bija vācbaltiešiem. Arī latviešiem, neskatoties uz demogrāfisko pārsvaru, grūti nācās palielināt savu klātbūtni šajā politikas līmenī. Lai gan krievu iedzīvotāju skaits 20. gs. sākumā Baltijā pakāpeniski palielinājās, tas pamatā notika uz iecerējošo rūpniecības strādnieku skaita rēķina, kas maz varēja ietekmēt varas pozīcijas. 1908. gadā Rīgas pilsētas domē no 80 deputātiem 56 bija vācieši, 12 krievi un 12 latvieši; 9 valdes locekļu vidū 1 krievs, 1 latvietis, pārējie vācieši.⁴⁴ Amatpersonas ievēlēja tikai ap 3200 vēlētāju (balsstiesīgie bija ap 4200). Mantas cenza dēļ no vēlēšanu dalībniekiem ap 1400 bija vācieši, ap 1300 latvieši, ap 350 krievi, ap 100 poļi un lietuvieši, turklāt vācieši, kā konstatēja Vidzemes gubernators, nodrošināja uzvaru, jo “latvieši sašķēlās divās partijās, daļa pievienojās vāciešiem. Lielākā daļa krievu balsoja par vāciešiem un tikai neliela daļa par latviešu nacionālistiem”.⁴⁵

Viens no priekšlikumiem krievu politiskās ietekmes palielināšanai bija meklēt veidus, kā nodrošināt tiem tiesības atšķirīgā kārtībā Baltijā ievēlēt zemstes un pilsētu domes, kā arī Valsts domes deputātus. Konkrētāki priekšlikumi 1908. gada pētījumā gan neizskanēja, jo no vienkāršas mantas cenza nosacījumu grozīšanas situācija nemainītos. Augošā latviešu pilsētnieku skaita dēļ gandrīz visās pašvaldībās (izņēmums varētu būt Ilūkstes apriņķis) paplašināto elektorātu veidotu latvieši. Taču tas nebija vēlams – kā norādīja Baltijas pagaidu ģenerālgubernators – “jautājums par krievu faktora stiprināšanu Baltijā jāuzlūko ne tikai kā cīņa pret vietējo vācu iedzīvotāju grupu. Tiekme, brīžiem instinktīva, uz “savas tautas pašnoteikšanos” samērā spēcīgi parādās vietējām tautām, t.i., latviešiem un igauņiem. Rīgā un citās novada pilsētās viņi gadu no gada palielina savu nekustamo īpašumu, izmantojot speciālu savstarpējo kredītiestāžu lētus aizdevumus, kas savukārt saņem ieguldījumus no vietējiem ieguldītājiem. Tirdzniecību viņi arī sagrābj savās rokās. Ar katru vēlēšanu termiņu viņi pilsētu domēs

43 [Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora kancelejas direktora slepenpadomnieka Koškina ziņojums par krievu iedzīvotājiem Baltijas guberņās, 10.1908.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 9. apraksts, 33. lieta, 75. o.p. lp.

44 [Vidzemes gubernatora ziņojums Baltijas pagaidu ģenerālgubernatoram, 11.10.1908.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 9. apraksts, 33. lieta, 18. lp.

45 Ibidem, 18. o.p. lp.

- 46 [Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora kancelejas direktora slepenpadomnieka Koškina ziņojums par krievu iedzīvotājiem Baltijas guberņās, 10.1908.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 9. apraksts, 33. lieta, 76.–77. lp.
- 47 [Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora vēstule Ministru padomes priekšsēdētājam, 30.10.1908.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 9. apraksts, 33. lieta, 44. o.p. lp.
- 48 [Kurzemes gubernatora ziņojums Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora kancelejas direktoram, 16.10.1908.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 9. apraksts, 33. lieta, 26. o.p. lp.
- 49 [Rīgas mācību apgabala kura-tora ziņojums Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora kancelejas direktoram, 13.10.1908.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 9. apraksts, 33. lieta, 42. lp.
- 50 [Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora vēstule Ministru padomes priekšsēdētājam, 30.10.1908.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 9. apraksts, 33. lieta, 44. lp.

ieņem aizvien vairāk vietu. Tādēļ krievu valdības uzdevums ir, kopā ar darbībām krievu elementa stiprināšanai, raudzīties arī uz to, lai latvieši un igauņi tiktu piesaistīti krievu kultūrai un valstiskumam”⁴⁶

Aizdomas par “latviešu nacionālistiem” un valdības bažas par nekrievu politisko ietekmi impērijas nomalēs, protams, ietekmēja arī attieksmi pret latviešu sabiedrisko dzīvi, kultūras un izglītības norisēm latviešu valodā. 1906. gadā tika atļauts valdības nefinansētajās elementārskolās kā mācību valodu lietot arī vietējās valodas, t. i., arī latviešu valodu. Tas bija būtisks atvieglojums latviešu sabiedrībai, jo krievu valoda pamatizglītībā bija viens no nelabvēlīgāk vērtētajiem rusifikācijas soļiem. Taču ap 1908. gadu atkal izskanēja jautājums palielināt krievu valodas ietekmi izglītībā: A. Mellers-Zakomeļskis valdībai piedāvāja principu, ka mācības vietējā valodā būtu pieļaujamas tikai elementārskolās pirmajā gadā un arī tikai tur, kur skolēni ir visi vienas tautības; jaukta sastāva gadījumā būtu jālieto krievu valoda.⁴⁷ Saprotams, ka izglītības jautājums bija prioritārs, jo, kā pamatoti norādīja Kurzemes gubernators, līdz pat 60% krievu iedzīvotāju vēl 19.–20. gs. mijā bija lasītnepratēji, t. i., loģiski, ka efektīvai rusifikācijas politikas īstenošanai bija nepieciešams piesaistīt arī latviešus, igauņus, vāciešus, kuru absolūtais vairākums, kā zināms, bija lasītpratēji un ar Krievijas impērijai salīdzinoši labu izglītības līmeni.⁴⁸ Pētījumā iekļautajās valsts finansētajās Rīgas mācību apgabala augstākajās un vidējās mācību iestādēs pareizticīgo pasniedzēju īpatsvars mērķtiecīgas politikas rezultātā bija audzis jau līdz 70–80%, kamēr pareizticīgo audzēkņu bija tikai 20–25%, un tā bija zināma iespēja turpināt rusifikācijas politikas virzību.⁴⁹ Taču pētījumā nebija iekļautas visas privātās un arī pagastu pašvaldību uzturētās mācību iestādes, kuras rusifikācijas politikas administratīvie līdzekļi tik tieši neietekmēja. Kā rezumēja Baltijas pagaidu ģenerālgubernators – “jaunākie likumi par apziņas brīvību un iespēja atvērt skolas ar vietējo mācību valodu, protams, nestiprina krievu valstiskumu un kultūru [reģionā]”⁵⁰

Svarīgs kritērijs rusifikācijas politikas īstenošanai bija arī sabiedriskās dzīves, biedrību un organizāciju valoda un to darbības virzieni. Gan vācbaltiešu sabiedrības daudzveidīgā

kultūras un izglītības darbība, gan jo īpaši latviešu nācijas ideja un tās aizvien skaidrāk formulētie politiskie mērķi bija izloloti sabiedriskajās organizācijās – biedrībās, arī saimnieciskajās organizācijās un kooperatīvos. Kā 1910. gadā vērtēja “Dzimtenes Vēstnesis”, – “[latviešiem] atliek tautas pašdarbība privātos pasākumos. Te jāliecina, ka šogad atkal rosīgi strādāts pilsētās un uz laukiem, un iegūts dažs labs iepriecinošs panākums ir saimnieciskā, ir kultūrelā ziņā. [..]”⁵¹ Sabiedrisko organizāciju vietu un lomu Baltijas dzīvē apliecināja arī ievērojams biedrību skaits un tā pieaugums. No liberalizētā biedrību likuma izsludināšanas 1906. gada 4. martā līdz 1909. gada sākumam Vidzemes guberņā bija nodibinātas 385 biedrības (12 no tām varas iestādes gan bija slēgušas). Kopā guberņā 1909. gadā darbojās 2060 biedrības. Kurzemes guberņā no 1906. līdz 1909. gadam bija nodibinātas 104, bet kopumā darbojās 606 biedrības.⁵²

Pārvaldes iestāžu attieksmi pret biedrībām parāda Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora atskaitē minētā tēze par 1905. gada revolūcijas cēloņiem: “igauņu un latviešu tautu naidis pret vāciešiem, tieksme uz “pašnoteikšanos”, to vidū veidotās visas iespējamās profesionālās biedrības un savienības, pagrīdes tipogrāfijās drukātu nelegālu izdevumu izplatība, tam jau no [revolucionārās kustības] sākuma bija jābūt rūpīgāk kontrolētam”.⁵³ Uz klausot aizdomas par sociāldemokrātu iespaidu sabiedriskajās organizācijās un arodbiedrībās, Baltijas pagaidu ģenerālgubernators rosināja veikt tajās padziļinātu pārbaudi. Tās rezultātā Rīgas Politiskās policijas apsardzības nodaļa (ohranka) ziņoja: “Visa vietējā sabiedriskā dzīvē, ja skatāmies uz dažādām biedrībām, savienībām un sapulcēm, nes slēpta protesta raksturu.”⁵⁴ Kā bīstamākās legālās organizācijas tika nosauktas atturības biedrība “Auseklis”, dziedāšanas biedrība “Rota”, “Dzintars” un “Dzirkstele”, Cerības palīdzības biedrība, Jonatāna palīdzības biedrība, Pārdaugavas labdarības biedrība, Pavasara palīdzības biedrība, Katrīndambja palīdzības biedrība, Skatuves biedrība, Sieviešu savienība, Kokapstrādes darbinieku arodbiedrība, Metālapstrādes darbinieku arodbiedrība, Celtnieku arodbiedrība.⁵⁵ Tātad “bīstamākās” no pārvaldes perspektīvas bija latviešu organizācijas Rīgā un atsevišķas arodbiedrības, turklāt vismaz

51 Atskats uz 1910. gadu, in: Dzimtenes Vēstnesis 31.12.1910.

52 [Vidzemes gubernatora ziņojums Baltijas pagaidu ģenerālgubernatoram, 29.01.1909.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 12. apraksts, 16. lieta, 17.–18. lp.

53 [Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora vēstule Vidzemes gubernatoram, 13.02.1909.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 12. apraksts, 16. lieta, 53. lp.

54 [Rīgas pilsētas Apsardzības nodaļas priekšnieka ziņojums Vidzemes gubernatoram, 28.01.1909.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 12. apraksts, 16. lieta, 13. lp.

55 Ibidem, 13.–14. lp.

56 [Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora vēstule Ministru padomes priekšsēdētājam, 30.10.1908.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 9. apraksts, 33. lieta, 44. o.p. lp.

57 [Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora kancelejas direktora slepenpadomnieka Koškina ziņojums par krievu iedzīvotājiem Baltijas guberņās, 10.1908.], in: LVVA, BPĢK, 6989. fonds, 9. apraksts, 33. lieta, 74. lp.

“neuzticamo” latviešu biedrību saraksts bija tradicionāls jau kopš 19. gs. beigām un rada aizdomas, ka veiktā pārbaude, iespējams, bijusi diezgan virspusēja. Latviešu sabiedrības politisko uzskatu un sociālās daudzveidības nenovērtēšanu, arī augošā intelektuālā potenciāla vienkāršotu uztveri apliecināja uzkrītošais shematisms, kas nereti piemita pārvaldes iestāžu vērtējumiem, piemēram – “latvieši un igauņi naidīgi izturas pret krieviem, turklāt latvieši un igauņi ir vai nu nacionālisti, vai arī sociālisti–revolucionāri”.⁵⁶ Tas bija plakātisks, klaji pārspilēts un pat maldīgs priekšstats, ko tālāk nodeva Krievijas valdības vadītājam. Šāda veida virspusējības nojauca jebkāda veida savstarpējo uzticību vai reformu dialoga iespējas starp latviešu sabiedrību un Krievijas centrālo varu. Klišejas mazināja arī jau tā vājo rusifikācijas politikas efektivitāti – savā veidā tika konstatēts, ka bez kādiem drastiskiem mēriem reģionu piesaistīt “krievu kultūrai un valstiskumam” ir gandrīz bezcerīgi, bet nomaļu pamatiedzīvotāji – naidīgi. Krievu radikālo nacionālistu prasības pēc tūlītējas rīcības, arī strauji mainīgā Eiropas sociālā, ekonomiskā un politiskā realitāte neļāva politikas veidotājiem sekot A. Mellera-Zakomeļska pārliecībai, ka vairums rusifikācijas virzienu “prasa ilgu ilgu laiku un pēctecīgu uzstājību, tādēļ tos nedrīkst padarīt atkarīgu no nepastāvīgiem apstākļiem”.⁵⁷ Tā vietā laiku pa laikam Baltijas pārvaldes iestāžu aprītē parādījās iepriekš citētajiem līdzīgi priekšlikumi, pētījumi un ziņojumi ar ierosinājumiem “kolonizēt”, “ierobežot” vai “aizliegt” noteiktas brīvības Krievijas impērijas tābrīža eiropiskākajā straujas attīstības reģionā.

Secinājumi

Pirmkārt, laiku pēc 1905. gada revolūcijas raksturoja sabiedrības “politizācija”, augoša piesaiste ar valsti un pārvaldi saistītas informācijas apritei. To veicināja cenzūras liberalizācija, preses izplatības un apjoma pieaugums, tās satura pārmaiņas pēc revolūcijas, kas ietvēra Valsts domē diskutēto jautājumu atreferējumus, domu apmaiņu par revolūcijas cēloņiem, norisi un sekām. Lai gan pārmaiņas informācijas aprītē sarežģīja masveidīgas rusifikācijas politikas īstenošanu

Baltijā, pēcrevolūcijas gados pārvaldes institūcijās netika plaši apsvērta nepieciešamība attīstīt komplicētākas un diskrētākas rusifikācijas politikas metodes vai retoriku.

Otrkārt, rusifikācijas mērķi un metodes, kas atspoguļojas analizētajos pārvaldes dokumentos un arī izskanēja presē, bija izaicinoši radikāli un pretrunā ar Baltijas ekonomisko, sociālo un kultūras realitāti, kurā dominēja latviešu, igauņu, vācbaltiešu kopienas un to veidotā tradīcija.

Treškārt, valdības dienaskārtībā uzturētais skatījums uz rusifikāciju kā strauju krievu ietekmes audzēšanu Baltijas guberņu pārvaldē izslēdza alternatīvu īstenot pakāpenisku integrāciju caur vietējo tautību iedzīvotāju iesaisti valsts varas struktūrās. Taču reālā krievu ierēdņu klātbūtne Baltijā vēl aizvien nebija dominējoša, īpaši zemāka līmeņa iestādēs un pašvaldībās; kopumā krievu tautības ierēdņi veidoja tikai 30–35% no visas birokrātijas un tās īpatsvara strauja palielināšana tika atzīta par sarežģītu.

Ceturtkārt, latviešu iesaiste kā pārvaldē (civildienestā), tā arī pašvaldībās Vidzemes un Kurzemes guberņās bija augusi, taču aizvien bija disproporcionāla pret etnisko īpatsvaru iedzīvotāju struktūrā. Sevišķi tas attiecās uz dienestu augstākajās pārvaldes iestādēs un augstākajos amatos, kur latviešu nonākšana arī 20. gs. sākumā bija izņēmums, nevis likumsakarība. Šī situācija varēja uzturēt vai veicināt zināmu atsvešinātības sajūtu no varas, pārvaldes, vai arī kritisku attieksmi pret to.

Piektkārt, Baltijas pārvaldes iestāžu skatījumā pēc 1905. gada revolūcijas valdīja izteikts aizdomīgums ne tikai pret vācbaltiešiem, bet arī pret vietējām tautām – tas tika pamatots gan ar to “revolucionārismu”, gan “separātisma draudiem”. Šāds retoriskais tonis tika uzturēts dažādos Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora kancelejas pēcrevolūcijas gados producētajos ziņojumos, tostarp par krievu iedzīvotāju iesaisti Baltijā, sabiedriskajām organizācijām, vietējo valodu lietošanu pašvaldībās un citos.

Sestkārt, rusifikācijas retorikas nonākšana publiskajā telpā nenozīmēja tūlītēju vai obligātu latviešu nācijas lojalitātes mazināšanos attiecībā pret Krievijas impēriju, īpaši apstākļos, kad nācijas politiskie mērķi nebija pietiekami skaidri noformulēti, pastāvēja augsta ekonomiskā aktivitāte, iespēja veidot sabiedriskās organizācijas un relatīvi brīvi attīstīt kultūras dzīvi. Turklāt rusifikācijas politikas šķietami “antivāciskais raksturs” (kā vēsturiski, tā arī 20. gs. sākumā) vēl aizvien noteica daļas latviešu sabiedrības pozitīvu skatījumu uz administratīvās rusifikācijas elementiem, kas eventuāli mazinātu vācbaltiešu privilēģijas Baltijā.

Septītkārt, analizējot Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora kancelejā un citās institūcijās sagatavotos plānus un ziņojumus, kā arī reālo situāciju pēcrevolūcijas gados, jākonstatē rusifikācijas politikas nekonkrētais raksturs un apstākļi, ka rusifikācijas politikas retorika (piemēram, par “krievu ietekmes stiprināšanu Baltijā”) bija draudīgāka nekā praktiski spertie soļi. Tos kavēja pārvaldes iestāžu neizlēmība, visās jomās pastāvošā vietējās tradīcijas spēcīgā inerce un arī augstais Baltijas attīstības līmenis. Turklāt aplūkojamajā laika periodā pastāvēja konkurences princips, sabiedrības pašorganizācija, salīdzinoši liela atklātība informācijas telpā, kas rusifikācijas politiku apgrūtināja, piemēram, salīdzinājumā ar līdzīgiem procesiem padomju okupācijas laikā Latvijā.

The Governance of the Baltic Provinces and the Latvian Society after the 1905 Revolution

Toms Kikuts

Based on the documents of the Baltic Provisional Governor-General's Office, this article analyses attempts of furthering the russification policy in the Baltic provinces following the 1905 revolution, provides an overview of the aims pursued by the government institutions and officials, as well as the rhetoric presentation thereof. This is most vividly illustrated by the Baltic Provisional Governor-General's reports to the Prime Minister Pyotr Stolypin on the functioning of the Russian civil service and the position of the Russian society in the Baltic provinces, including correspondence on the use of the Russian language in municipalities, as well as the activities of civic organisations in the region.

In the aftermath of the 1905 revolution, the press censorship and restrictions on dissemination of political information was somewhat alleviated, thus encouraging grass-root counter reaction to the eventual massive russification policy measures throughout the Baltic region. However, government institutions continued to maintain rather radical russification policy rhetoric, underlining the need to increase the Russian influence in the Baltic region, to combat and prevent the threats of national separatism, etc.

The Baltic Provisional Governor-General's Office reported to its superiors about the unacceptably low level of Russian influence in all spheres of life, including civil service, in the Baltic region; the Office also complained about the "separatist nature" of local national movements and civic organisations. To rectify the situation, it was proposed to promote influx of Russian civil servants into the Baltic region, to fortify the dominance of the Russian language in the education system, to adjust the State Duma election system, rigging it in favour of the Russians residing in the Baltic region, to implement government reforms aimed at minimising regional disparities, and to make arrangements to ensure entry of Russian peasants into the region. However, the russification policy rhetoric, which seeped from governmental correspondence into the press, turned out to be more threatening than the actual measures taken to follow up on the declarations. The russification policy eventually encountered such obstacles as free competition and societal self-organisation that had survived the Tsar's autocratic regime, the relatively relaxed censorship, the relatively high level of economic and societal development in the Baltic region, as well as the lack of decisive and consistent action on the part of government institutions.

Straujā piecgade: latviešu politiskās domas attīstība 1912.–1917. gadā

Jānis Šiliņš

Latvijai, tāpat kā visam Centrālās un Austrumu Eiropas reģionam 19. gadsimts bija emancipācijas (sociālās, nacionālās un politiskās atbrīvošanas un atbrīvošanās) un modernizācijas laikmets, arī modernu ideju un ideoloģiju (liberālisma, nacionālisma un sociālisma) ienākšanas laiks, kas pārveidoja šeit mītošās sabiedrības un paātrināja to ceļu uz nacionālo valstu izveidošanu vai atjaunošanu. Valstiskās ģenēzes noslēgums mūsu reģionā sakrita ar Pirmā pasaules kara (1914–1918) laiku. Līdz ar to kara laika politisko, sociālo un ekonomisko procesu pētniecība ir ārkārtīgi nozīmīga dziļākai un pilnvērtīgākai izpratnei par apstākļiem, kādos veidojās jaunās valstis.

1 Liepājas Atbalsis
13.10.1912.

Savā rakstā aplūkošu latviešu politiskās domas attīstību Pirmā pasaules kara laikā. Politiskā dzīve Latvijas teritorijā apskatāmajā periodā bija izteikti etniski iekrāsota, latviešiem konkurējot un cīnoties ar vietējo vāciešu (vācbaltiešu) kopienu. “Liepājas Atbalsis”, komentējot Krievijas Valsts domes vēlēšanas, 1912. gadā rakstīja: “Kurzemē pie Valsts domes vēlēšanām jau kopš laika gala ir nodibinājusies tāda kārtība, ka abas nevāciešu grupas – latvieši un žīdi, iet kopējā cīņā pret kopēju pretinieku – vācieti. Lai arī citādi cik maz varētu runāt par kādu interešu kopību starp latvieti un žīdu, centienos pēc tiesību paplašināšanas viņiem tomēr var rasties vienā otrā vietā kopēji pieturas punkti, kamēr ar vācieti ne latvietim, ne žīdam ceļš nekad nevar rādīt uz vienu pusi.”¹ Latviešu un vācbaltiešu konkurence bija vērojama, jau sākot ar 19. gadsimta 70.–80. gadiem

- 2 Sk., piemēram: INNA GĪLE: Latviešu piedalīšanās 1909. gada marta Rīgas pilsētas domes vēlēšanās 1905. gada revolūcijas kontekstā, in: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls 4 (2017), 53. lpp.
- 3 Tautas partijas locekļu skaits nepārsniedza pāris simtus cilvēku. Arī nevienās 1917. gadā notikušajās vēlēšanās F. Veinbergs un viņa piekritēji neguva panākumus.
- 4 ALDIS MIŅINS: Latvijas Pilsoņu karš, in: Latvijas Vēsture 2/3 (2009), 28.–48. lpp.; ALDIS MIŅINS: Latvia, 1918–1920: a Civil War?, in: Journal of Baltic Studies, Vol. 46, Issue 1 (2015), pp. 49–63. Pretēju viedokli aizstāv šī raksta autors. Sk.: JĀNIS ŠILĪŅŠ: Voina za nezavisimostj: Latvija mezhdu dvjuma grazhdanskimi vojnami (1918–1920), in: ALEKSANDR CHUBAR'IAN (red.): Rossija i Latvija v potoke istorii. 2-ja polovina XIX -1-ja polovina XX v. Moskva: IVI RAN, 2015, s. 182–192.
- 5 Latvijas Satversmes sapulces vēlēšanas 1920. gada pavasarī formāli noritēja vēl kara apstākļos – miera līgums ar Padomju Krieviju tika noslēgts tikai 1920. gada 11. augustā.
- 6 Ādolfs KLĪVE: Brīvā Latvija. Latvijas tapšana, Ņujorka 1969, 105. lpp.

Rīgas domes un citu Latvijas pilsētu pašvaldību vēlēšanu laikā. Vēl vairāk šo plaisu padziļināja 1905. gada revolūcijas norises, vairojot aizdomīgumu un naidīgumu abu grupu starpā. Tāpat revolūcijas rezultātā krievu vēlētāji labprātāk balsoja par vācbaltiešiem, nevis par latviešiem.²

Izteikti etniskais dalījums, pretnostatot latviešus un vācbaltiešus, abām pusēm mēģinot iegūt krievu vai ebreju atbalstu, Latvijas politikā turpināsies līdz pat 1917. gada beigām un 1918. gada sākumam. Vienīgais vērā ņemamais izņēmums šajā etniskajā sacensībā bija Frīdrihs Veinbergs ar viņa izteikti labēji konservatīvo Latviešu Tautas partiju, kas meklēja kompromisu un ciešākas sadarbības iespējas ar vācbaltiešiem. Tomēr viņa piekritēju skaits pat Vācijas okupācijas apstākļos bija niecīgs.³ Situācija sāka mainīties kara beidzamajā gadā, vispirms vācbaltiešiem meklējot atbalstu latviešu vidū saviem Kurzemes hercogistes un Baltijas valsts izveidošanas plāniem, bet pēc tam latviešu politiķiem cenšoties gūt mazākumtautību atbalstu Latvijas Republikas izveidošanas iecerei. Sarežģītās attiecības starp latviešiem un vācbaltiešiem turpinājās arī Neatkarības kara laikā (1918–1920), būtiski ietekmējot tā norisi un ļaujot daudziem vēsturniekiem runāt par pilsoņu kara iezīmēm vai pat šo konfliktu apzīmējot par Latvijas pilsoņu karu⁴.

Situācija Pirmā pasaules kara priekšvakarā

1912. gads bija nozīmīgs Latvijas pirmskara politiskajās norisēs ar svarīgu politisku notikumu – Krievijas Valsts domes vēlēšanām. Tās bija pēdējās miera laika vēlēšanas; nākamās notika tikai pēc 10 gadiem – 1922. gadā Latvijas pilsoņiem ievēlot Saeimu.⁵ Krievijas parlamentā ievēlēja divus latviešu tautības deputātus – advokātu Jāni Zālīti no Rīgas un zemnieku pārstāvi Jāni Goldmani no Kurzemes guberņas. Viņi puda latviešu pilsonības un zemniecības intereses (J. Goldmani izdevās ievēlēt, tikai pateicoties labi organizētajai lauksaimnieku biedrību darbībai⁶), cīnoties par pašvaldību reformas īstenošanu – Iekškrievijā pastāvošo zemstu jeb aprinķu un guberņu pašvaldības institūciju ieviešanu Baltijā, kā arī cerot uz zemnieku stāvokļa atvieglošanu. Tās bija mērenas, pat ļoti

mērenas politiskās prasības, sevišķi, ja salīdzinām ar “Piektā gada” revolucionārajiem saukļiem par sabiedrības demokrātizāciju un patvaldības likvidēšanu.

Nežēlīgo represiju rezultātā⁷ revolucionārās programmas vietā bija stājusies evolucionārā – pakāpeniski mēģināt reabilitēt latviešu tautu cara valdības acīs, kura latviešiem neformāli bija piekarinājusi revolucionāru un dumpinieku birku, kā arī turpināt konkurences cīņu ar vācbaltiešiem – izspiest vācbaltiešus no pilsētu domēm un palīdzēt latviešu zemniekiem ekonomiski izkonkurēt muižas. Zīmīgi, ka Valsts domes deputāts J. Goldmanis jau priekšvēlēšanu cīņas laikā uzsvēra, ka latviešiem nav jājaucas Krievijas “lielās politikas” problēmās, bet sev svarīgos jautājumus jāmeģina atrisināt, cenšoties klusām ietekmēt valdības iestādes. 1913. gadā viņš tikai vienu reizi uzstājās Valsts domē ar runu, toties aktīvi piedalījās neskaitāmu šķietami maznozīmīgu likumprojektu apspriešanā.⁸

Lai panāktu minētos mērķus (pašvaldību reformu un latviešu stāvokļa uzlabošanu), uzsvars tika likts uz latviešu ekonomiskās labklājības un pārticības vairošanu. To varēja panākt ar plašu lauku kooperācijas attīstību un nelielo un vidējo kredītiestāžu tīkla attīstīšanu. 1914. gadā jau darbojās 15 latviešu kredītbiedrības, desmitiem krājaizdevu kases⁹ un simtiem lauku kooperatīvu un lauksaimniecības biedrību. Līdz Pirmā pasaules kara sākumam latvieši bija spējuši iegūt kontroli vairāku Latvijas pilsētu domēs: Jaunjelgavā (1892. gadā), Slokā (1893. gadā), Valmierā (1897. gadā), Tukumā (1898. gadā), Cēsīs (1906. gadā) un Ventspilī (1913. gadā)¹⁰, kas tolaik bija viena no lielākajām Krievijas impērijas ostām.

Valsts domes deputāti un pilsētu domnieki latviešu politiskos mērķus īstenoja atklāti, bet daļa turīgo aktīvo zemnieku, uzņēmēju un inteliģences – slēpti. Viens no vēlākajiem latviešu strēlnieku bataljonu izveidošanas iniciatoriem zvērināts advokāts Gustavs Ķempelis rakstīja: “Ja latvieši gribēja Rīgu atkarot vāciešiem, tad, vispirms, vajadzēja iegūt Rīgas namus. Rīgā bija ne mazums naudas iestāžu, kas palīdzēja latviešiem pirkt un būvēt namus, bet tas viss notika neplānveidīgi. [...] Lai veicinātu latviešu namsaimniecības attīstīšanos, tad Rīgā nodibinājās vairākas būvbiedrības, kas uzpirka no vāciešiem

7 1905. gada revolūcijas laikā tika nogalināti aptuveni 3000 cilvēku, bet kopējais represēto skaits sasniedza 10 tūkstošus. Sk.: JĀNIS ŠILĪŅŠ: Pirmā pasaules kara nozīme Latvijas valsts tapšanas procesā, in: Varas Latvijā no Kurzemes hercogistes līdz neatkarīgai valstij. Esejas, Rīga 2019, 417. lpp.

8 Ēriks JĒKABSONS: Jānis Goldmanis: 135 gadi kopš dzimšanas un vieta Latvijas vēsturē, in: Ikšķiles almanahs, 3. laid., Ikšķile 2010, 108. lpp.; Ādolfs KLĪVE: Brīvā Latvija. Latvijas tapšana, Ņujorka 1969, 127. lpp.; ARVEDS ŠVĀBE: Latvijas vēsture 1800–1914. Stokholma, 1962, 703. lpp.

9 GĀTIS KRŪMIŅŠ (red.): Latvijas tautsaimniecības vēsture, Rīga 2017, 56.–57. lpp.

10 PĒTERIS MUCENIEKS: Latvijas pašvaldību iekārta, Rīga 1938, 60. lpp.

11 GUSTAVS ĶEMPELIS: Kā radās latviešu strēlnieku bataljoni, in: Latviešu Strēlnieki. Latviešu veco strēlnieku vēsturisko dokumentu un atmiņu krājums 6, 1936, 536. lpp.

lielākus gruntsgabalus, tos sadalīja un nodeva latviešiem apbūvēšanai. Latviešu bankas arī palīdzēja latviešiem atpirkt vācu namus, bet šādi gadījumi bija reti, jo vācieši izvairījās tos pārdot latviešiem, baidīdamies no latviešu ekonomiskā un politiskā pārspēka. Lai plānveidīgāk grupētu latviešus turpmākām pilsētu vēlēšanām un lai vairāk sekmētu inteligentu latviešu ievirzi namsaimniecībā, tirdzniecībā un rūpniecībā, nodibinājās privāts interesentu pulciņš no būvbiedribu un banku aprindām, kurā arī šī raksta autors ņēma dalību. [...] Pulciņam pievienojās vairāki valsts ierēdņi, kas no savas puses stipri veicināja latviešu nacionālo lietu, cik to viņu ieņemamais stāvoklis un spējas atļāva.”¹¹ Šis pulciņš kļuva par pamatu vēlākajai Latvijas strēlnieku bataljonu organizācijas komitejai, kas, vairāku mēnešu garumā neoficiāli darbojoties, spēja panākt šo vienību izveidošanas atļauju.

Līdzās legālajai (atklātajai un slēptajai) politikai jāmin arī nelegālā – dažādu novirzienu latviešu sociālistu grupu darbība gan Latvijā, gan ārzemēs. Latviešu sociālisti aptvēra ārkārtīgi plašu ideju spektru, sākot ar anarhistiem un radikāliem marksistiem un beidzot ar lieliniekiem un eseriem. Tomēr populārākais bija sociāldemokrātiskais virziens. Šaubas par to varēja rasties tikai 1917.–1918. gadā, kad iekšējo partijas dzīvi diktēja Ļeņina atbalstītāji un tika gūti galvu reibinoši panākumi visu līmeņu vēlēšanās Vidzemē un Latgalē. Arī pēc neatkarības iegūšanas, līdzīgi kā Igaunijā, sociāldemokrātija bija spēcīgākais politiskais virziens un uzvarēja visās notikušajās parlamenta vēlēšanās.

Jau “Piektā gada” revolūcijas laikā Latviešu sociāldemokrātiskā strādnieku partija (LSDSP) ieguva lielāko sabiedrības atbalstu, strauji izaugot par masu partiju ar tūkstošiem biedru (maksimums tika sasniegts tieši 1905. gada revolūcijas kulminācijas brīdī – pēc 17. oktobra manifesta). Tobrīd vēl lielinieku un Ļeņina ietekme uz latviešu sociāldemokrātiem nebija liela, tomēr tas pakāpeniski sāka mainīties pēc revolūcijas apspiešanas un nežēlīgajām represijām.

Pēc LSDSP pievienošanās Krievijas Sociāldemokrātiskajai strādnieku partijai un kļūšanai par tās autonomu sastāvdaļu 1906. gadā, Latvijas Sociāldemokrātija (LSD) ar vairākiem

tūkstošiem biedru kļuva par skaitliski lielāko krievu partijas grupu. Šāds stāvoklis saglabājās līdz pat Pirmā pasaules kara sākumam.¹² Krievijas impērijā tikai poļu (Polijas sociālistu partija) un ebreju (Bunds) sociālistu partija bija daudzskaitlīgākas. Līdz ar to LSD bija ļoti svarīga loma Krievijas sociālistiskajā kustībā, un šis apstāklis veicināja latviešu biedru pievēršanos internacionālisma virzienam, atstājot nacionālās intereses otrajā vai pat trešajā plānā. Šis apstāklis radīja arī zināmu izredzētības un pārākuma sajūtu latviešu vidū attiecībā pret krievu biedriem, kam bija ļoti liela nozīme Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas izveidē 1918. gada beigās un 1919. gada sākumā. No otras puses, arī krievu sociālistu līderu (it sevišķi Ļeņina) acīs latviešu nozīme pieauga, un viņi centās par katru cenu pārvilināt latviešu sociālistus savā nometnē.

Pēc 3. Valsts domes pilnvaru beigām 1912. gadā (tajā darbojās sociāldemokrātu pārstāvis doktors Andrejs Priedkalns) latviešu sociāldemokrātiem zuda jebkādas legālas politiskās darbības iespējas. 4. Valsts domes vēlēšanās latviešu pilsoņi izvēlējās labāk balsot par krievu pārstāvi kņazu Serafimu Mansirevu, nevis par sociāldemokrātu kandidātu A. Priedkalnu. Šeit iezīmējās visai dziļā plaīsa, kas jau gandrīz divdesmit gadus pastāvēja starp pilsoniski nacionālo un sociālistisko virzienu latviešu politiskajā domā. Tās sākums bija meklējams "Jaunās Strāvas" inteliģences kustībā, ar kuras starpniecību Latvijas sabiedrība pirmo reizi iepazīna sociālistiskās idejas un pirmo reizi atļāvās paust pastāvošajai varai opozicionāras idejas. Lielā mērā "Jaunā Strāva" attīstījās kā pretstats tautiski nacionālajam virzienam, kaut neapšaubāmi idejiski bija ar to saistīts, pārmantojot daudzas tā iezīmes (piemēram, izteikto demokrātismu, cīņu par diskriminēto grupu interesēm, aktīvu dalību biedrībās u.c.). "Piektā gada" traumas un izslēgšana no legālā politiskā procesa vērsa sociāldemokrātus radikālisma un internacionālisma virzienā, kas tika kompensēts ar pārspilētu ārējas vienotības demonstrāciju. Lai gan ārkārtīgi asas iekšējās cīņas noritēja jau pirms kara, LSD maziniekos un lielniekos atklāti sašķēlās tikai 1918. gada pavasarī.

Izšķirošs pavērsiens, kas lielā mērā noteica latviešu sociāldemokrātijas turpmāko attīstību, bija partijas Briseles kongress, kas notika 1914. gada 26. janvārī–2. februārī. Ar

12 FĒLIKSS CIELĒNS: Laikmetu maiņā. Atmiņas un atziņas, 1. sēj., Lidingö 1961, 380. lpp.; BRUNO KALNIŅŠ: Latvijas sociāldemokrātijas piecdesmit gadi, Stokholma 1956, 169. lpp.

- 13 JĀNIS GOLDMANIS: Valsts domnieka Goldmaņa runa: apcerēta sakarā ar visvācu nolūkiem Baltijā un vācu kultūras vērtību, Rīga 1914.
14 Šiliņš (kā 7. atsauce), 421. lpp.
15 MARĢERS SKUJENIEKS:

spēcīgu Ļeņina spiedienu un cara ohrankas aģenta Pētera Auguļa palīdzību lieliniekiem izdevās pārņemt kontroli pār LSD Centrālo komiteju, kas pēc tam deva iespēju nedemokrātiski diktēt savus uzskatus pārējai partijai. 1917. gadā līdzīgas politiskās tehnoloģijas no lielinieku puses piedzīvoja arī latviešu strēlnieki un demokrātiski vēlēto pašvaldības institūciju (piemēram, Vidzemes Zemes padomes) pārstāvji. Manipulējot ar vienotības un savstarpējās palīdzības vērtībām, lielinieki īstenoja pragmatisku un nedemokrātisku varas pārņemšanas tehniku. Šāda lielinieku pieeja radīja dziļu šķelšanos ne tikai LSD un sociālistiskajā kustībā, bet arī latviešu politikajā domā kopumā. Tās pārvarēšanai bija nepieciešami vairāki gadi un tūkstošiem dzīvību.

Politiskās domas attīstība Pirmā pasaules kara laikā

Ja 1917. gadu parasti apzīmē kā lielniecisma uzvaras gājieni, tad Pirmā pasaules kara pirmie gadi, 1914.–1916. gads, neapšaubāmi bija centriski pilsonisko spēku triumfa laiks. Sevišķi tādēļ, ka LSD kara sākumposmā piedzīvoja dziļu krīzi – daudzi partijas aktivisti tika apcietināti, bet lielākā daļa partijas biedru līdz ar Rīgas rūpniecību tika evakuēti uz Krieviju. Rezultātā LSD zaudēja gandrīz jebkādu ietekmi uz politiskajiem procesiem Latvijā. Krievijas Valsts domnieks Jānis Goldmanis kara sākumā uzstājās ar uzsvērti lojālu runu Krievijas parlamentā, zvērot latviešu (starp citu, arī igauņu) lojalitāti “krievu ērglim”.¹³ Starp citu viņš uzsvēra, ka “viss tas, kas latviešiem un igauņiem vēl sasniedzams, iespējams tikai tad, kad Baltija arī nākamībā paliek lielās Krievijas neatraujama sastāvdaļa.” Pirmā pasaules kara sākumā J. Goldmanim un viņa atbalstītājiem izdevās panākt vācbaltiešu nostumšanu no politiskās skatuves un vairāku latviešiem nelabvēlīgu amatpersonu atcelšanu no amatiem (piemēram, Kurzemes gubernatoru Sergeju Nabokovu, Baltijas ģenerālgubernatoru ģenerāli Pāvelu Kurlovu u. c.).¹⁴ Vācu valodas lietošana tika aizliegta publiskās vietās un simtiem vācbaltiešu kopienas pārstāvju bija spiesti doties svešumā, prom no Baltijas.

Šeit, iespējams, vietā būtu neliela atkāpe par vācbaltiešu kopienas likteni Pirmā pasaules kara laikā, kas patiesībā bija ārkārtīgi traģisks. Vācbaltieši bija Latvijas sabiedrības grupa, kas visvairāk cieta kara laikā gan demogrāfiski, gan ekonomiski, gan sociāli. 1914.–1920. gadā vācbaltiešu skaits Latvijā samazinājās vairāk nekā uz pusi – no 120 tūkstošiem līdz 58 tūkstošiem.¹⁵ Izpostīta bija infrastruktūra un rūpniecība, kurā desmitiem gadu vācbaltiešu muižnieki un tirgotāji bija investējuši milzīgus līdzekļus, un kura tiem nodrošināja labklājību. Tāpat Februāra revolūcija Krievijā likvidēja kārtu attiecības un apdraudēja muižu īpašumus.

Vācbaltiešu kara laika zaudējumi bija ļoti smagi, un acīmredzamā viņu ietekmes mazināšanās grūda vācbaltiešus Vācijas impērijas apskāvienos (it īpaši pēc cara atteikšanās no troņa 1917. gada martā). Vācijas valdošās politiskās un militārās aprindas vācbaltiešos saskatīja vērtīgu instrumentu, lai ar viņu palīdzību ietekmētu politiskos procesus Baltijā, tikai nespēja vienoties, kā tas īsti būtu jāizmanto. Likumsakarīgi Vācijas īstenotā haotiskā politika un latviešu bažas par potenciālo Latvijas teritorijas aneksiju un tās kolonizēšanu ar vācu kolonistiem (atsevišķi vācu militārās pārvaldes plāni pieļāva pat līdz 50 tūkstošu vācu ģimeņu noņemšanu Latvijā¹⁶) kļuva par vienu no spēcīgākajiem faktoriem, kas veicināja latviešu un igauņu nacionālās neatkarības idejas attīstību un kategorisku nostāju pret Baltijas valsts projektu 1918. gadā.

Kara sākumā latviešu politiķu deklarētā lojalitāte caram un radikāli pretvāciskā retorika nesa zināmus augļus 1915. gadā ar latviešu strēlnieku bataljonu izveidošanu, ko tolaik nespēja paveikt ne lietuvieši, ne igauņi. Tiesa gan, strēlnieku bataljonu radīšanu neganti kritizēja LSD, izņemot vienīgi Šveices trimdā dzīvojošo Raini, kurš sirsnīgi apsveica latviešu strēlnieku bataljonu formēšanu.¹⁷ LSD līderis Janis Jansons-Brauns 1915. gada decembrī rakstīja: “Tā nav tautas brīvības lieta, par ko nelaimīgie latv[iešu] strēlnieki iet nāvē, tie uzpurējas par velti cariskās varmācības labā, tie lej savas asinis, lai ar viņu nobendētām dzīvībām tautiskā pilsonība varētu apliecināt savu verdzisko lojālismu. Uzpurēties savas verdzības labā! Vai var būt vēl briesmīgāki maldi un māņi?”¹⁸ Pilsoniskie politiķi neieklausījās sociāldemokrātos, liekot

Latvija. Zeme un iedzīvotāji, Rīga 1922, 223., 254. lpp.

16 20. gadsimta Latvijas vēsture.

1. daļa. Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900 – 1918, Rīga 2000, 639. lpp.

1918. gada vasarā atsevišķi kolonizācijas atbalstītāji apgalvoja, ka Kurzemē vien iespējams izvietot 2,7 miljonus kolonistu.

Sk. 649. lpp.

17 RAINIS: Kopoti raksti,

23. sēj., Rīga 1986, 123. lpp.

18 Cīņa 12. 1915.

19 KRISTAPS BAHMANIS: Latviešu

- bēgļu un strēlnieku tuvie sakari, in: Latviešu Strēlnieki 7 (1928), 5.–6. lpp.
- 20 RAINIS: Kopoti raksti, 18. sēj., Rīga 1983, 448.–449. lpp.
- 21 Kopējie zaudējumi (kritušie, ievainotie, bez vēsts pazudušie) Ziemassvētku un tām sekojošajās Janvāra kaujās sasniedza 9000 strēlnieku (no tiem 2000 krituši). Sk. JĀNIS KRASTIŅŠ (red.): Latviešu strēlnieku vēsture, Rīga 1970, 58. lpp.
- 22 Kara rezultātā Latvijas iedzīvotāju skaits 1918. gadā bija sarucis līdz aptuveni 1,3 miljoniem iedzīvotāju. Līdzās bēgļiem vairāki simti tūkstoši Latvijas iedzīvotāju tika evakuēti uz Krieviju vai tika mobilizēti Krievijas armijā.
- 23 PĒTERIS ZĀLĪTE: Latviešu

savu likmi uz strēlniekiem un rezultātā piedzīvojot sakāvi 1917. gada vēlēšanās.

Latviešu strēlnieki bija nozīmīgs politiskais faktors jau no to dibināšanas brīža. Strēlnieku varoņdarbi frontē bija spēcīgs arguments dažādu Petrogradas varas iestāžu gaitēnos, piemēram, atvieglojot bēgļu apgādi.¹⁹ No daudzām pusēm 1915.–1916. gadā arvien biežāk izskanēja dažādi autonomijas projekti, kurus gan J. Goldmanis, gan J. Zālītis atteicās virzīt tālāk. Bija skaidrs, ka 1905. gada ideāli par demokrātiju un pašnoteikšanos nekur nebija zuduši, un Rainis tos 1916. gadā ģeniāli formulēja saukli “Brīvu Latviju brīvā Krievijā!”²⁰ Jautājums bija, vai Goldmanis un Zālītis, un aiz viņiem stāvošās aprindas, kuras bija mērķtiecīgi izvēlējušās un jau vairākus gadus gājušas evolūcijas, nevis revolūcijas ceļu, bija gatavas šim sauklim sekot. Iespējams, ja viņu likme uz Krievijas uzvaru karā izrādītos pareiza, vai ja nebūtu notikusi Februāra revolūcija, viņu pozīcija būtu attaisnojusies. Tomēr tas tā nenotika.

Par pirmo brīdinājuma zvanu kļuva asiņainās Ziemassvētku un tām sekojošās Janvāra kaujas 1917. gada janvārī. No nacionāli pilsonisko spēku puses to varētu vērtēt kā azartisku spēli – likt visu uz latviešu strēlnieku kārts. J. Goldmanis un citi entuziastiski atbalstīja nelielo un mobilo strēlnieku bataljonu pārformēšanu pulkos, sakopošanu un raidīšanu riskantā uzbrukumā, kas veiksmes gadījumā varēja noslēgties ar Jelgavas un Kurzemes guberņas atbrīvošanu. Šajā gadījumā J. Goldmanis, J. Zālītis un viņu sekotāji būtu Latvijas un latviešu tautas varoņi, iegūstot milzu autoritāti un politisko uzticību. Tomēr uzbrukums iestīga Lielupes purvos un mežos. Iespējams, ka sāpīgāka par cilvēku zaudējumiem²¹ bija Ziemassvētku kauju nestā atskārsmē, ka no kara radītā posta, kas bija izdzinis no Latvijas pusi tās iedzīvotāju²², nav iespējama militāra izeja. Ar latviešu strēlnieku spēkiem vien kara iznākumu nebija iespējams mainīt, jo Krievijas armija izrādījās daudz vājāka, nekā cerēja pilsoniskie politiķi. Pēc piedzīvotās sakāves kaujas laukos politiski loģiska bija politisku līdzekļu meklēšana izejai no kara radītā posta.

Politiskās domas attīstība pēc Februāra revolūcijas

Neilgi pēc Ziemassvētku un Janvāra kaujām sekoja Februāra revolūcija, kas aizsāka īsu demokrātijas posmu Krievijas vēsturē. Latvijas sabiedrība (aktīva politiskā dzīve gan bija iespējama tikai Vācijas neokupētajā Vidzemē un Latgalē) un it sevišķi latvieši demokratizācijas procesu uztvēra ar lielu sajūsmu. Demokrātijas ideāls (tās īstenošanas iespējas cara patvaldības apstākļos bija ļoti ierobežotas) bija ļoti nozīmīgs gan labēji centriskajā, gan kreisajā politiskajā spektrā. Nacionāli un pilsoniski noskaņotās grupas saskatīja demokratizācijā iespēju cīnīties par tālāku nacionālo, kulturālo, sociālo un politisko emancipāciju. Sevišķi svarīgi tas bija zemniecībai, kura demokrātijā redzēja efektīvāko iespēju cīnīties pret privilēģēto vācu muižniecības mazākumu. Arī strādniecībai un bezzemniecībai, kas bija skaitliski lielas sabiedrības grupas, pārstāvniecības demokrātijas iedzīvināšana solīja lielus ieguvumus. No otras puses, ātri kļuva skaidrs, ka demokrātija kā politisku procedūru kopums nav sevišķi piemērota revolucionāriem apstākļiem – cilvēki pārmaiņas vēlējas šeit un tūlīt, nevēlējas iet pakāpenisku reformu ceļu un gaidīt Krievijas Satversmes sapulces sanākšanu.

Tomēr vēl būtiskāk varbūt bija tas, ka revolucionārajā situācijā agrākais latviešu pilsoniski nacionālo aprindu pārstāvētais evolucionārais virziens, kas bija piemērots miera laika dzīvei, bet grūtāk īstenojams kara (pat īslaicīga un uzvaru nesoša, kā sākotnēji tika cerēts) apstākļos, izrādījās pilnīgi bezjēdzīgs un bezperspektīvs. Šajā situācijā evolucionārajam virzienam bija jādod ceļš revolucionārajam, ar jaunām idejām, prasībām un lozungiem. Pilsoniski nacionālie spēki ar J. Goldman un J. Zālīti priekšgalā nespēja ātri pārorientēties un izvirzīt jaunas prasības, par kurām būtu vērts cīnīties un mirt, kas būtu revolucionāri aizraujošas un kuras attaisnotu kara izraisīto milzīgo postu. Pēc revolūcijas skaļi tika pausta autonomijas prasība, kuru klusām apsprieda jau 1915.–1916. gadā, bet izvairījās skaļi par to izteikties, lai nekompromitētu Latviešu strēlnieku bataljonu organizācijas komiteju un aprindas ap to.²³ Tomēr politiskās autonomijas prasība nebija nekas jauns. Tā bija neuzvarējušās “Piektā gada” revolūcijas sapnis, kas zināmā mērā bija izaudzis jau no 18.–19. gadsimtā pastāvējušās Baltijas

tautas dvēsele, Rīga 1932,
41., 42. lpp.
24 Sal.: TATJANA BARTELE,

autonomijas. Tāpat nekas jauns nebija Latvijas teritorijas apvienošanas prasībā, aicinot trīs Baltijas guberņas (Kurzemi, Vidzemi un Igauniju) apvienoties divās – Latvijā un Igaunijā. Par šādu reformu runāja jau jaunlatviešu kustība un Rīgas Latviešu biedrības aprindas 19. gadsimta 80. gados. Uzvarējuši Februāra revolūcija prasīja doties tālāk un izvirzīt radikālāku programmu.

Atšķirībā no lieliniekiem, kuri nostājās krasā opozīcijā Krievijas Pagaidu valdībai, solīja muižu zemes sadalīšanu un tūlītēju kara pārtraukšanu (starp citu, arī LSD savā aģitācijā runāja par Latvijas autonomiju), pilsoniski centriskie spēki neko līdzvērtīgu nevarēja piedāvāt. 1917. gada pavasarī tika dibinātas vai atjaunotas vesela virkne latviešu politisko partiju. Tās visas, izņemot F. Veinberga Latviešu Tautas partiju, ekonomiskajos un sociālajos jautājumos ieņēma visai kreisu politisko orientāciju un maz atšķīrās cita no citas. Līdz ar to par principiālāko atšķirību no LSD kļuva šo partiju lojalitātes paušana pret Krievijas Pagaidu valdību un tātad gatavība turpināt karu.

Šajā situācijā gluži saprotami populisms uzvarēja pragmatismu, kas pagērēja pacietīgi upurēt dzīvības, līdz Vācija atzītu savu sakāvi, pacietīgi gaidīt Krievijas Satversmes sapulces sanākšanu un uzturēt draudzīgas attiecības ar Pagaidu valdību, no kuras bija atkarīgs latviešu strēlnieku pulku un simtiem tūkstošu bēgļu liktenis Krievijā. Tādēļ igauņi, kuru situācija objektīvi bija vieglāka (Vācijas armija Igaunijas salas ieņēma tikai 1917. gada rudenī) un kuri varēja atļauties izvirzīt drosmīgākas prasības, panāca vairāk (un ātrāk) nekā latvieši.

Zīmīgi, ka tieši latviešu bēgļi, skaitā ap 700–850 tūkstošiem²⁴, kuri bija devušies uz Krieviju, kļuva par radikālās latviešu politiskās domas inkubatoru. To gan varētu attiecināt ne tikai uz latviešiem, bet arī uz poļiem un lietuviešiem, arī ebrejiem, kuru miljoni kara sākuma gados pārpludināja Krievijas pilsētas. 1915. gadā notikusī impērijas rietumu reģionu ekonomiskā izpostīšana, ko aktīvi veica pati Krievija ar savas armijas rokām, un milzīgie bēgļu plūdi veicināja Krievijas ieslīgšanu revolucionārajā haosā, vienlaikus nostiprinot atstātajos rajonos dzelzainu vēlmi atdalīties no Krievijas. Arī bēgļiem bija vajadzīgi radikāli un ātri risinājumi savu smago sociālo apstākļu

uzlabošanai, kuri Krievijas haosā kļuva arvien bezcerīgāki. Viņu vidū izkristalizējās divas idejas – internacionālais lielniecisms un nacionālās neatkarības ideja.

Tieši Maskavas latviešu bēgļu aprindas 1917. gada vasarā pirmās skaļi pauda prasību izvirzīt jaunas, radikālas prasības, kas bija vērstas uz neatkarīgas Latvijas izveidošanu. Viens no nacionālistiskā virziena pārstāvjiem Ernests Blanks publicēja vairākus ievadrakstus Maskavā iznākošajā laikrakstā “Dzimtenes Atbalss” (laikraksta tirāža sasniedza 10 000 eksemplāru), kuros aicināja sadalīt Krieviju un izveidot suverēnu Latvijas valsti.²⁵ Ap laikrakstu pulcējās nacionāli noskaņoti inteliģences pārstāvji, kuri izveidoja Latviešu nacionāldemokrātu partiju, kas bija viena no astoņām partijām, kuras 1918. gada 18. novembrī Rīgā proklamēja Latvijas Republiku.

Krievijas iekšējā stāvokļa pasliktināšanās ietekme uz Latvijas politiskās domas attīstību ir spilgti redzama Latgales piemērā, kas līdz pat 1917. gadam dzīvoja administratīvi šķirtu dzīvi no pārējās Latvijas, atrodoties Vitebskas guberņas sastāvā. Tomēr gan 1917. gada pavasara (9.–10. maijā Rēzeknē), gan vēlāk otrais, decembra (16.–17. decembrī Rēzeknē²⁶), latgaliešu kongress apliecināja Latgales iedzīvotāju lielākās daļas vēlmi par katru cenu un pēc iespējas ātrāk atdalīties no Krievijas. Latgaliešu vidū notika tikai diskusijas, kā labāk un efektīvāk to izdarīt – vai vispirms ejot pašiem autonomijas ceļu (to pārstāvēja Francis Kemps), vai arī uzreiz pievienojoties Kurzemei un Vidzemei (Francis Trasuns, Jānis Rancēns, Nikodems Rancāns, Kazimirs Skrinda u.c.). Šī vēlme pēc iespējas ātrāk pamest grimstošo Krievijas kuģi izpaudās arī īslaicīgajā lielnieku popularitātē Latgalē Krievijas Satversmes sapulces vēlēšanu laikā, kad lielnieku vēlēšanu saraksts saņēma 51,2 procenti balsu.²⁷ Latgalieši lika lielas cerības uz jauno valdību, jo Aleksandrs Kerenskis viņu prasības pēc apvienošanās ar pārējo Latviju bija ignorējis. Pēc tam, kad padomju valdība atļāva Latgalei apvienoties ar Vidzemi un Kurzemi (attiecīgs dekrēts tika dots 1917. gada 27. decembrī), lielnieku atbalsts pagaisa kā nebijis.²⁸

1917. gads Latvijā (precīzāk Vidzemē un Latgalē, jo Kurzeme atradās Vācijas okupācijā) bija šo abu ideju – lielniecisma un nacionālās neatkarības idejas – cīņas laiks. Vasarā, līdz

(13. 06), 28. 06 (11. 07), 5. (18.) 07, 8. (21.) 07, 19. 07 (1. 08), 1917.

26 Kongresa oficiālais nosaukums bija “Vitebskas guberņas latgaliešu apriņķu padomju kongress”.

27 Drywa 13.(26).12.1917.

28 Par to liecina LSD (vēlāk Latvijas Komunistiskās partijas) biedru skaits Latgalē 1918. un 1919. gadā, kā arī latviešu lielnieku līderu izteikumi. Sk.: JĀNIS ŠILINŠ: Padomju Latvija 1918–1919, Rīga 2013, 220. lpp.

29 EDGARS ANDERSONS: Latvijas

- vēsture 1914–1920, Stockholm 1967, 250. lpp.; ŠILDE (kā 24. atsauce), 172. lpp.; Cēsu Avīze 1.(14.)12. 1917.
- 30 Daugavpilī Krievijas Satversmes sapulces vēlēšanās par lielinieku sarakstu tika atdots tikai 18,4 procenti balsu – tur uzvarēja ebreju saraksts. Sk.: Drywa 13.(26.)12. 1917.
- 31 ANDERSONS (kā 29. atsauce), 251. lpp. Šeit gan jāatzīmē, ka ārkārtīgi augsto rezultātu lieliniekiem par labu noteica arī tas, ka armijas vēlēšanu sarakstos nebija atrodamas citas partijas, kurās būtu pārstāvēti tik daudz un tik atpazīstami latviešu politiķi. Tāpat jāņem vērā, ka 1917. gada novembrī, kad notika vēlēšanas, lielākā daļa nacionāli vai antilielinieciski noskaņoto strēlnieku un virsnieku bija pametuši pulkus, vai arī bija iebiedēti no lielinieku vajāšanām.
- 32 BRUNO TOMANIS: Revolūcijas dēļ: latviešu strēlnieki un sarkangvardi pirmajā padomju varas gadā, Rīga 1970, 32. lpp.
- 33 Sīkāk par šīm pārvērtībām

pat Rīgas zaudēšanai septembra sākumā, politiskajā domā dominēja lieliniecisma virziens. LSD guva milzīgus panākumus visās notikušajās vēlēšanās. Piemēram, Krievijas Satversmes sapulces vēlēšanās Vidzemē par LSD balsoja 72 procenti vēlētāju. Tiesa gan, vēlēšanu aktivitāte daudzviet bija ļoti zema – ap 25 procenti.²⁹ Vienīgās divas Latvijas pilsētas, kurās lielinieki nespēja gūt izšķirošu uzvaru, bija Valka un Daugavpils.³⁰ Vienīgais daudz maz vērā ņemamais pretspēks lieliniekiem šajā laikā bija Latviešu zemnieku savienība, kuras dibinātāju vidū bija vēlākais Latvijas Pagaidu valdības pirmais priekšsēdētājs Kārlis Ulmanis, pirmais ārlietu ministrs Zigfrīds Anna Meierovics un iekšlietu ministrs, kā arī pirmais neatkarības idejas publiskais paudējs jau 1903. gadā, Miķelis Valters. Lai gan vēlēšanās Latviešu zemnieku savienība nespēja gūt līdzvērtīgus rezultātus lieliniekiem (Krievijas Satversmes sapulces vēlēšanās iegūti 23 procenti balsu), tomēr tā bija skaitliski lielākā latviešu partija ar 20 000 biedru (LSD bija aptuveni divas reizes mazāk biedru). Tiesa gan, 1917. gadā noteicošā loma Latvijas laukos bija nevis saimniekiem, kuri veidoja Latviešu zemnieku savienības mugurkaulu, bet gan bezzemniekiem, kuru vairums pieslējās lieliniekiem.

Sevišķi liels atbalsts lieliniekiem bija latviešu strēlnieku pulkos (Krievijas Satversmes sapulces vēlēšanās 96,5 procenti atdeva savas balsis par lielinieku sarakstu³¹), kas lielā mērā arī liecināja par motivāciju, kādēļ latvieši galvenokārt atbalstīja šo politisko virzienu. Latviešu strēlnieku vairākums vairs nevēlējās karot, vasarā brāļojās ar vācu karavīriem, aktīvi stājās LSD rindās (1917. gada augustā aptuveni katrs desmitais latviešu strēlnieks bija šīs partijas biedrs³²).

Politiskās domas pavērsiens 1917. gada rudenī

Rudenī situācija pakāpeniski sāka mainīties. Rīgas atstāšana (starp citu, tai bija ārkārtīgi liela ietekme uz strēlnieku pulkiem, kuros sākās dziļa politiska šķelšanās), Krievijas armijas sabrukums un sekojošais bads un laupīšanas Vidzemē, Krievijas Pagaidu valdības neieinteresētība latviešu problēmās, un galu galā “Brīvas Latvijas brīvā Krievijā” ideāla sabrukums (vispirms ar Aleksandra Kerenska un pēc tam ar lielinieku diktatūras

ieviešanu Krievijā) nacionāli pilsoniskos politiskus pārveidoja par revolucionāriem, kuri, sākotnēji gan piesardzīgi, bet vēlāk arvien uzstājīgāk, pieprasīja neatkarīgas valsts izveidošanu.³³ Starp citu, viens no pirmajiem un aktīvākajiem neatkarības pieprasītājiem bija tieši J. Goldmanis. 1917. gada 25. novembrī laikraksts "Līdums" rakstīja: "Mēs stāvam uz bezdibeņa malas. Krievijas lielvalsts sabrūk. Tas ir fakts, kuram mēs visi esam liecinieki.", bet vēl pēc četrām dienām: "Aizvien gaišāki top noskārstams, ka Latvijai vajadzīga iespējami pilnīga patstāvība. Mums jāved sava īpatnēja dzīve, piemērīta mūsu tautiskām savādībām un spējām, jo tāda dzīve, kādu tagad dzīvo krievu tauta, nav mums ne pa spējai, nedz pa jēgai."³⁴

Krievijas vājums izpaudās arī kā pakāpeniskā atteikšanās no Latvijas teritorijas – Brestas miera līguma rezultātā Krievija atteicās no Kurzemes, bet 1918. gada 27. augusta papildlīgumā – arī no Vidzemes un Igaunijas. Līdz ar to bija skaidrs, ka, neiegūstot neatkarību gan no Vācijas, gan Krievijas, Latvija paliks sadalīta (Latgale atbilstoši šiem līgumiem palika formāli Krievijas sastāvā). Tieši šī iemesla dēļ Latviešu Pagaidu nacionālā padome un Demokrātiskais bloks, kurā bija apvienojušies vācu okupētajā Rīgā palikušie politiķi, kā arī trimdas aktīvisti, vienlaikus gan aktīvi uzstājās pret iespējamo Latvijas teritoriju aneksiju un pievienošanu Vācijai, gan par Latvijas jautājuma starptautisku risināšanu, neatzīstot Krievijas tiesības noteikt tās nākotni. Piemēram, ar šādu vēstījumu Krievijas Satversmes sapulces vienīgajā sēdē 1918. gada 18. janvārī uzstājās J. Goldmanis. Viņš paziņoja, ka "Latvijas jautājums ir tapis starptautisks un latvju tauta pārliecināta, ka arī mūsu sabiedrotie nepielaidīs, lai brīvajā Latvijā ar miera līgumu radītu ģermānisma priekšpostenus, kas varētu būt par šķēršļiem jebkurai Vakarēiropas sakarībai ar jauno Krievijas Federatīvo Republiku. [...] Jā, arī latvju tauta karsti vēlas mieru, bet viņa netiecas pēc tāda "miroņu miera", kas to apraktu, iepriekš saplosot gabalu gabalos. [...] Latviešu Pagaidu Nacionālā Padome, apvienodama visu latviešu organizāciju nacionālos elementus (balsis: *tā padzīta*), savā pirmajā sesijā pieņēma sekošus lēmumus jautājumā par Latvijas starptautisko stāvokli: "Ņemot vērā senso latvju tautas cenšanos pēc politiskās brīvības un autonomas Latvijas, kādi centieni jo spilgti izpaudās 1905. g. atbrīvošanas

sk.: JĀNIS TOMAŠEVSKIS: Neatkarības čuksti: Latviešu pagaidu nacionālās padomes vēsture, Rīga 2017; JĀNIS ŠLIŅŠ: Zināmākais latvietis Petrogradā: Jāņa Goldmaņa politiskā darbība Krievijā un Latvijā, in: Latvijas Arhīvi 3 (2015), 180., 182.–185. lpp.; Šliņš (kā 7. atsauce), 490. lpp.
34 Līdums 12. (25.)11., 16. (29.)11. 1917.
35 JĀNIS GOLDMANIS: Valsts

domnieka Goldmaņa runa:
apcerēta sakarā ar visvācu
nolūkiem Baltijā un vācu
kultūras vērtību, Rīga 1914,
26.-29. lpp.

36 Latvijas Komunistiskā partija
1918. un 1919. gadā. Doku-
menti un materiāli, Rīga
1958, 9., 617. lpp.

cīnās, stāvēdama uz tautu pašnoteikšanās tiesību pamata [..]
pasludinādama, ka Latvija, kurā ieiet Vidzeme, Kurzeme un
Latgale, ir autonoma valsts vienība, kuras stāvokli, attiecības uz
ārieni un iekšējo iekārtu noteiks viņas Satversmes Sapulce un
tautas plebiscīts.”³⁵

Zīmīgi, ka Krievijas dezintegrācijas un Latvijas neatkarības
idejas attīstības procesi hronoloģiski sakrīt viens ar otru:
uz Krievijas armijas sabrukuma fona un, nostiprinoties
A. Kerenska diktatoriskajām tieksmēm, radās ideja par
Latviešu Pagaidu nacionālās padomes (LPNP) izveidošanu;
Oktobra apvērsumam sekoja LPNP izveidošana un deklarācija
par Latviju kā autonomu valstsvienību 1917. gada 2. decembrī
(šajā laikā, 1917. gada decembra sākumā, mēs varam vērot
arī Somijas neatkarības deklarāciju un Ukrainas apņēmīgo
attālināšanos no Krievijas); neilgi pēc Krievijas Satversmes
sapulces padzišanas, 1918. gada 30. janvārī, LPNP deklarēja
apņemšanos izveidot neatkarīgu, demokrātisku Latvijas
Republiku, bet igauņi, lietuvieši, baltkrievi un ukraiņi pie
pirmās izdevības bija gatavi pasludināt savu neatkarību. Pēc
Brestas miera līguma noslēgšanas 1918. gada marta sākumā
un lielinieku nostiprināšanās Krievijā šī paša gada pavasarī
un vasarā šis process kļuva neatgriezenisks, un Latvijas neat-
karības pasludināšana no šī brīža bija tikai laika jautājums –
kad pienāks pirmais izdevīgais brīdis. Pret Latvijas neatkarību
kategoriski nostājās tikai LSD, kuras ietekme 1918. gada
beigās bija ļoti neliela, un tās biedru skaits bija sarucis līdz
aptuveni 700–900 locekļiem³⁶; kā arī Baltijas valsts atbalstītāji,
kuru ietekme bija vēl niecīgāka. Baltijas valsti paspēja formāli
pasludināt 1918. gada 5. novembrī Rīgā, tomēr dažas dienas
vēlāk Vācijā uzvarēja revolūcija, un šāds politiskais veidojums,
kuram nebija atbalsta ne latviešu, ne igauņu vidū, izrādījās
dzīvot nespējīgs. Līdz ar to, pienākot Pirmā pasaules kara
noslēgumam 1918. gada 11. novembrī un Vācijai ieslīgstot
revolucionārajā haosā, Latvijas neatkarības pasludināšana
kļuva par tīri tehnoloģiskas dabas jautājumu – kā to labāk un
pareizāk izdarīt.

Kārlis Ulmanis uzskatīja, ka Latvijas Republikas izveidošanā
noteikti jāiesaista sociālisti – Latvijas Sociāldemokrātiskā
strādnieku partija un Latvijas Sociālistu revolucionāru

partija (“eseri”). Sociālistu piedalīšanās bija svarīga ne tikai tāpēc, ka viņi (galvenokārt sociāldemokrāti, jo “eseriem” Latvijā nebija lielas ietekmes) pārstāvēja ļoti plašu Latvijas iedzīvotāju daļu vai Vācijā pie varas bija nākuši sociāldemokrāti (arī Rīgas vācu zaldātu padome bija sociāldemokrātiski noskaņota), bet arī tādēļ, ka tieši sociāldemokrāti visilgāk bija vilcinājušies ar atbalstu neatkarības idejai. Viņu atteikšanās iesaistīties LPNP darbā 1917./1918. gada ziemā kavēja šo organizāciju darboties vēl aktīvāk un uzstājīgāk. Tomēr pēc LSD sašķelšanās 1918. gada pavasarī un Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas izveidošanās situācija radikāli mainījās. Arī sociāldemokrātiem pieņemamākā alternatīva lielinieku sludinātajai proletariāta diktatūrai un vācu muižnieku aizstāvētajai Baltijas valstij bija neatkarīga Latvija.

Secinājumi

Līdz ar to nieka piecu gadu laikā bija noiets gars politiskās domas attīstības ceļš no pašvaldības reformu prasības līdz sapņa par neatkarīgu valsti īstenošanai. Interesanti, ka gan lieliniecisms, gan nacionālās neatkarības ideja bija dzimusi vienlaikus, tieši 15 gadus agrāk – 1903. gadā. Tāpat abas tās līdz pat 1917. gada sākumam plašākā Latvijas sabiedrībā bija pilnīgi marginālas. Pirmajam pasaules karam bija izšķiroša nozīme gan šo ideju attīstībā, gan tajā, kura no abām idejām uzvarēja konkrētajā teritorijā. Ja mēs palūkojamies uz 1917. gada Austrumu frontes līniju, tad redzam, ka vienā tās pusē uzvarēja nacionālās neatkarības ideja, bet otrā – lieliniecisms. Tas tikai vēlreiz apliecina, cik ārkārtīgi spēcīga ietekme karam bija uz sabiedrībām, kuras tas skāra – cilvēku upuri, bēgļu straumes un saimniecības izpostīšana. Nonākšana Vācijas okupācijā un dzīve tiešā karadarbības tuvumā stiprināja nacionālās domas attīstību un neatkarības centienus. Citādi bija tālākā aizmugurē, kur priekšplānā izvirzījās sociālie jautājumi – bezdarbs, dzīves dārdzība un hiperinflācija, pārtikas trūkums un epidēmijas u. c., dodot pateicīgu augsni radikālā sociālisma attīstībai un pārliecībai, ka iekšējo haosu ir iespējams novērst ar proletariāta diktatūras un “kara komunisma” palīdzību.

A five-year spurt: the development of Latvian political thought 1912-1917

Jānis Šiliņš

During the five-year period between 1912 and 1917 the Latvian political thought evolved from a feeble request of self-governance into realising the dream of an independent state. The First World War created a turmoil, as a result of which the revolutionary developments of 1917 created a favourable environment for the emergence of two new and mutually competing political ideas that swiftly gained popularity in the Latvian society, namely, the idea of national independence and the international Bolshevik movement. Up until early 1917 both ideas resided on the fringes of Latvian society. Initially, in the spring and summer of 1917 the Bolshevik ideas gained undisputed dominance, since they offered more radical and simplistic slogans. However, as the autumn approached with political, social and military crisis in Russia, occupation of Riga by the German army, and continued disregard of Latvian claims on the part of the Russian Provisional Government, the demands for an independent state of Latvia grew stronger and louder.

The pioneers of the independence idea were the Latvian intelligentsia in Moscow, who came to the Russian capital as refugees. By the end of 1917 the baton was passed on to the most prominent civic politicians of the time Jānis Goldmanis and Jānis Zālītis. They were the main force behind forming the Latvian Riflemen battalions in 1915, and since the very beginning of the war they pledged their loyalty to the Tsar. However, their bet on the Russian victory proved to bring nothing but losses. Therefore, along with the February Revolution and the democratic changes in Russia, they had to swiftly adjust their political objectives and slogans. It was easier said than done, since the front line had divided Latvia in half, hundreds of thousands of refugees were still in Russia, where they relied solely on the mercy of the Provisional Government; also further forming of riflemen battalions would be jeopardised, had the main figures opposed the ruling power. However, the changes in the Russian domestic policy, radicalisation of society, Germany's territorial claims and fears of its colonial policy only fortified the conviction of pursuing the idea of independence.

Latviešu sociāldemokrāti – mazinieki Latvijas neatkarības pasludināšanas priekšvakarā. 1917. – 1918.

Aivars Stranga

Ievadvārdi

1918. gada 18. novembrī, kad Rīgā tika pasludināta Latvijas neatkarība, Latvijā formāli pastāvēja un darbojās divas sociāldemokrātiskas partijas. Pirmā bija Latvijas Sociāldemokrātija – LSD, kura ar šādu nosaukumu pastāvēja kopš 1906. gada. Faktiski tomēr tai vairs nekāda sakara ar sociālu demokrātiju nebija: tie jau bija t.s. lielinieki, komunisti, kuri arī oficiāli mainīs nosaukumu uz Latvijas Komunistisko partiju – LKP – dažus mēnešus vēlāk, 1919. gadā. Partijas galvenie vadītāji, ieskaitot Pēteri Stučku, atradās padomju Krievijā, kur bija aktīvi piedalījušies Oktobra apvērsumā 1917. gadā un bija stāvējuši – teorētiski un praktiski – pie komunistiskā terora valsts šūpuļa. Otrā partija – Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija – bija izveidojusies Rīgā pavisam nesen, vācu okupācijas apstākļos, 1918. gada jūnijā, kad t.s. mazinieki beidzot, pēc ilgām šaubām, bija atdalījušies (faktiski – bija spiesti atdalīties) no lielinieku vadītās partijas un pasludinājuši tieši sevi par 1904. gadā izveidotās Latviešu Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas – LSDSP – mantiniekiem, ar nosaukumu, kurš, it kā, pilnīgi atgādināja seno, taču kurā tomēr bija viena ļoti būtiska – politiski un organizatoriski – izmaiņa: tagad partija saucās nevis **latviešu**, bet **Latvijas** SDSP. Par šo izmaiņu sīkāk runāsim nedaudz vēlāk. Šīs izmaiņas ne visiem Latvijā uzreiz kļuva skaidras, īpaši – tā laika ārkārtīgi sarežģītajos apstākļos. Formāli, kad novembra beigās padomju Krievijas Sarkanā armija iebruka Latvijā un atveda uz to Maskavā 4. decembrī izveidoto padomju – faktiski – tikai komunistiskās diktatūras, ne padomju – Latvijas valdību¹, tā formāli joprojām bija LSD, nevis LKP, kas to vadīja. Lai arī tieši tai laikā, kad LSD

- 1 Sk. sikāk: AIVARS STRANGA: Komunistu diktatūra Latvijā: 1918. gada decembris – 1920. gada janvāris, in: Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija, Rīga 2010, 63.– 66. lpp.; JĀNIS ŠILIŅŠ: Padomju Latvija. 1918–1919, Rīga, 2013, 53.– 62.lpp.
- 2 Sk. sikāk: Šiliņš (kā 1. atsauce), 122. un citas lpp.
- 3 Ādolfs Šilde: Latvijas vēsture. 1914 – 1940. Valsts tapšana un suverēna valsts, Stokholma 1976, 345. lpp.
- 4 Latviešu komunisti vēl pat 1934. gadā, būdami PSRS, lietoja latviešu vārdu “lielinieki”, lai arī Stučka jau 1926. gadā bija ieteicis lietot rusicismu “boļševisms”, “boļševiki”; tāds vārds, protams, jau tika lietots arī agrāk – piemēram, tas pats Stučka tika 1914. gadā saukts gan par boļševiku, gan par “dedzīgu ļeņiņieti” (SIGURDS ZIEMELIS: Ļeņinisma uzvara Latvijas strādnieku kustībā triju Krievijas revolūciju laikā. 1905. – 1917, Rīga 1977, 13. lpp. (atsauce Nr. 7), 101. lpp.
- 5 ZIEMELIS (kā 4. atsauce), 87. lpp.
- 6 Tas ir jebkad sastaptais augstākais biedru skaits, kurš ir nosaukts, balstoties rūpīgās arhīvu studijās, bet atzīstot, ka tas ir aptuvents, in: Ibidem, 232. lpp.

pārtapa – nosaukumā – par LKP, 1919. gadā, komunistiskajā Latvijā tika izvērstis briesmīgs masu terors², kura precīzs upuru skaits – īpaši – Sarkanās armijas kontrolētajā Latgalē, kur komunistu diktatūra noturējās līdz pat 1920. gada janvārim –, joprojām ir grūti nosakāms. Vēl pat 1920. gada aprīlī, kad Latvijas Neatkarības karš bija beidzies un visa Latvijas teritorija atbrīvota no visiem neatkarības ienaidniekiem, un valstī notika pirmās parlamenta – Satversmes Sapulces – vēlēšanas, LSDSP, kurai nekāda sakara ar komunistiskās Latvijas teroristisko politiku nebija, tomēr saņēma vismazāk balsu tajos valsts apgabalos, kur komunisti bija valdījuši visilgāk, un, attiecīgi “.. visvairāk balsu tanīs apvidos, kuros lielinieki vai nu nemaz, vai arī tikai īsu laiku bija saimniekojuši”.³ Var teikt, ka pat 1920. gada aprīlī daudziem sociāldemokrāti joprojām asociējās ar komunistiem.

Raksta galvenais mērķis ir noskaidrot, kāda loma neatkarīgās Latvijas pasludināšanas sagatavošanā bija t. s. maziniekiem – LSDSP.

“Lielinieki” un “mazinieki”: īsa vēsturiskā izziņa

“Lieliniekiem” (“Boļševiki”)⁴ un “maziniekiem” bija krievu, ne latviešu sociāldemokrātu izcelsme: Latviešu Sociāldemokrātiskā strādnieku partija, kura tika izveidota 1904. gadā uz jau divu agrāko latviešu sociāldemokrātu organizāciju pamata, bija izveidota ārpus krievu sociāldemokrātijas (KSDSP), tā bija nacionāla – latviešu partija, mēģinājumi Latvijas okupācijas perioda vēsturnieku darbos pierādīt pretējo vainagojās tikai labi ja ar pāris nelatviešu nosaukšanu partijā,⁵ kurā bija daudzi tūkstoši biedru (1905. gada revolūcijas kulminācijas brīdī, 1905. gada rudenī, tajā varēja būt pat 23 800 biedru)⁶ un kurai tobrīd daudz tuvāka bija cita, senākā – faktiski pirmā – sociāldemokrātu partija Austrumeiropā – ebreju “Bunds”. Tās abas īstenoja savu darbību tikai savas tautības – tobrīd tas praktiski nozīmēja savas valodas – vidē, abas iestājās par to, ka tikai tām ir tiesības darboties sava – latviešu un ebreju – proletariāta vidū un tieši šis nacionālais princips, kuru neatzina krievu sociāldemokrāti (“Aizmirst par savu tautību – cik vienkāršs, viegls un gudrs

nacionālā jautājuma risinājums” – tā par krievu sociāldemokrātu nostāju ironizēja latviešu un ebreju sociāldemokrāti)⁷, bija par pamatu latviešu un ebreju izveidotajai Federatīvajai komitejai 1904. gada septembrī un ļoti ciešai sadarbībai 1905.–1907. gada revolūcijā. Lai arī Krievijas sociāldemokrātijā jau bija izveidojusies pretstāve starp t. s. lieliniekiem un t. s. maziņiem, latviešu sociāldemokrātijā tās nebija un partija ļoti apzināti no tā vairījās, par visu augstāk vērtējot vienotību un aizstāvēt visas sociāldemokrātijas ideālus: ⁸ pie tā partija pieturējās arī pēc 1906. gada, kad ar nosaukumu Latvijas Sociāldemokrātija tā pievienojās KSDSP, saglabājot zināmas autonomijas iezīmes (lai arī tagad tā bija it kā visu Latvijas sociāldemokrātu partija, tā ļoti lielā mērā tomēr saglabāja savu latvisko raksturu un tajā bija tikai Krievu un Lietuviņu kultūras centri; pēdējais pastāvēja partijas Rīgas organizācijas paspārnē un izdeva avīzi “Vilnis”, sadarbojoties ar sociāldemokrātiem Lietuvā).⁹ Lielinieku un maziņu sadursme partijā tika lielā mērā pārspilēta vēlākajos komunistu un sociāldemokrātu autoru darbos, attiecinot to gandrīz jau uz partijas pašu sākotni.¹⁰

Domstarpības partijā, protams, pastāvēja. Viena no būtiskākajām bija par to, vai partijai t. s. reakcijas periodā – tā sociāldemokrāti devēja laiku pēc revolūcijas – darboties galvenokārt kā nelegālai partijai, vai – kā apgalvoja par likvidatoriem jeb t. s. legālistiem nosaukts mazākums – galvenokārt legālās organizācijās. Likvidatori no partijas tika izslēgti (viens no viņu līderiem bija publicists Hermanis Asars, kurš vēlāk, neatkarīgās Latvijas laikā, kļuvis – kā ne viens vien bijušais sociāldemokrāts – par izteikti labēju uzskatu cilvēku), un viņu izslēgšanu atbalstīja arī topošie maziņi, kuru vidū par vienu no teorētiski spēcīgāko līderi izvirzījās jaunais Fricis Menders (dzimis 1885. gadā Rīgā).¹¹ Viņš, pavisam nenoliedzot nelegālo darbu, tomēr iestājās arī pret “pagrīdes kultu” un pamatoti uzskatīja, ka par īstu partiju, nevis nelegālu grupu, tā var kļūt tikai ar darbību daudzskaitliskās legālās organizācijās. Tik ass bija viņa prāts, ka viņš 1914. gadā izpelnījās no Ļeņina apzīmējumu “patiesākais” latviešu likvidators, kas “ar visnīkākā kritiku”.. apber krievu “ļeņiniešus” un latviešu vairākumu.”¹² (Ļeņina vairākārt lietotās pēdiņas laikam ir domātas, lai mazinātu Mendera rakstu iespaidu partijā.) Vairākums – tas, patiešām, jau piede-

7 Cit. no: AIVARS STRANGA: Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14. gadsimts–1945. gads, Rīga 2008, 344. lpp.

8 VITĀLIJS ŠALDA: Latvijas sociāldemokrātijas organizatoriskās attīstības dažas tendences 1905. gada revolūcijā, in: 1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskas konferences materiāli, Rīga, 2005. gada 11.–12. janvāris, Rīga 2006, 212. lpp.

9 Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi, I. 1893–1919, Rīga 1961, 225. lpp. (darba nosaukums skaidri liecina par komunistu vēlēšanos monopolizēt visu Latvijas politiskās kustības vēsturi, sākot pat ar Jauno strāvu, neskatoties uz, kā jau atzīmēju ievadā, ka LKP pastāvēja tikai kopš 1919. gada); OJĀRS NIEDRE: Vidzemes un Kurzemes strādnieki un zemnieki Pirmā pasaules kara laikā, Rīga 1972, 23. lpp.

10 ANDREW EZERGAILIS: The 1917 Revolution In Latvia, New York 1974, p. 26.

11 Sk. AIVARS STRANGA: Pārdomas par 1905. gada revolūciju, in: 1905. gads Latvijā, 581. lpp. (atsauce Nr. 12).

12 Cit. no: ZIEMELIS (kā 4. atsauce), 109. lpp.

- 13 Ibidem, 115. lpp.
- 14 Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi, I (kā 9. atsauce), 216. lpp.
- 15 EZERGAILIS, THE 1917.. (kā 10. atsauce), p. 36.
- 16 Ibidem, pp. 29– 30.
- 17 Sk. kongresa delegāta V. Caunes atmiņas – Slepēnībā. Konspiratora piezīmes, in: Sociāldemokrāts 28.11. 1930; Auguli nošāva komunistiskajā Latvijā 1919. gadā – VALDIS BLŪZMA: Kāpēc tas notika tā, kā tas notika, in: Diena 8.12. 1990.
- 18 “.. Kurzemes žandarmērijas priekšnieka Dmitrijeva provokatoru algu sarakstos uzdots, ka Auguls iestājies dienestā 1913. gada janvārī. 1913. gada 9. janvārī žandarmi arestējuši Auguli un man šķiet, ka taisni no šā aresta sākas Auguļa provokatora gaitas”. – V. CAUNE: Slepēnībā. Konspiratora piezīmes, in: Sociāldemokrāts 25.11. 1930. Žandarmērija bija ļoti labi informēta par kongresa gaitu; bez Auguļa tās dienestā bija Ļeņina pavadonis kongresā, iespējams, visslavenākais provokators lielnieku vidū Romans Maļinovskis; par latviešu sociāldemokrātu darbību pēc kongresa informēja arī kāds latvietis Arturs Baumanis. – Ibidem.
- 19 “Mums astoņiem Auguļa nodotiem kongresa dalībniekiem Briseles braukums noslēdzās Vidzemes guberņas cietumā, Rīgas citadēlē, kur mūs sveda kopā citu pakaļ citam. Ienācis te nejutos svešinieks.” V. CAUNE: Slepēnībā. Konspiratora piezīmes. Mūros, in: Sociāldemokrāts 03.12.1930.
- 20 FELIKSS CIELĒNS: Laikmetu maiņā. Atmiņas un atziņas, 1. sēj. No bezvēstures tautas līdz pilntiesīgai nācijai, Lidingō 1961, 383.–384. lpp. Šis darbs, tāpat kā daudzi citi, lieto jēdzienus – piemēram, “nacionālā pašnoteikšanās”, kas tobrīd, 1914. gadā, diez vai vēl maz bija apritē.

rēja lieliniekiem partijā: taču iespējams, ka uz 1913. gadu par lieliniekiem sevi arī neatzina gluži 75% partijas biedru, kā viņi paši apgalvoja.¹³ Lieliniecisma iespaids tika ar augošo spēku uzsvērts Latvijas okupācijas laikā, īpaši 1970.–1980. gadā, kamēr vēl pirms kādiem desmit – piecpadsmit gadiem, piemēram, tika atzīts, ka tajā pašā 1913. gadā lielākajā LSD organizācijā, Rīgā, par viennozīmīgiem lieliniekiem sevi bija atzinuši tikai 40,8%,¹⁴ taču, visticamāk, ka tikpat liela daļa svārstīgo varēja (protams, nebūt ne visi), bet vairums no viņiem jau noteikti tādi arī bija, taču pat tas vēl neveda uz partijas organizatorisku sadalīšanos divās partijās, kā faktiski bija noticis krievu sociāldemokrātu vidū. Tas nenotika arī LSD 4. kongresā Briselē 1914. gadā, kad, pilnīgi pretēji iepriekšējām tradīcijām, kongress, kurā piedalījās arī Ļeņins un kurā pēc ļoti garām debatēm (kongress ilga 13 dienas no 9 rītā līdz 7 vakarā, bet strīdi nereti turpinājās pat vēl vakarā), kad mazinieki izrādīja Ļeņinam un latviešu lieliniekiem ļoti spēcīgu pretestību, saņemot arī kongresa viesu, kāda bundista Judina (par viņu sīkākas ziņas trūkst) atbalstu (viens no kongresa delegātiem vēlāk atcerējās kongresu kā vienu no dramatiskākajām un psiholoģiski smagākajām sadursmēm partijas vēsturē)¹⁵, ievēlēja partijas Centrālajā Komitejā tikai lieliniekus. (Zīmīgi, ka lieliniekiem pārsvaru vēlēšanās nodrošināja cara slepenpolicijas aģents Pēteris Augulis no Liepājas¹⁶ – viņš pirms tam kādu laiku bijis mazinieks, jo tā laikam vajadzēja slepenpolicijai, bet tagad bija pārgājis – saņemot slepenpolicijas instrukcijas – lielnieku pusē,¹⁷ palīdzot lieliniekiem izšķirošā balsojumā gūt pārsvaru 10 pret 8, kamēr pirms žandarmērijas instrukcijas saņemšanas bija bijis līdzsvars – 9 pret 9; kongresa delegāti, kurus Augulis nodeva,¹⁸ tika apcietināti, viņiem atgriežoties Latvijā.)¹⁹ Aktīvā mazinieka F. Cielēna vēlākais apgalvojums, “ka mums [maziniekiem] vajadzēja atšķēlties no vecās partijas un nodibināt jaunu partiju, kas noteikti stāvētu uz demokrātisma un nacionālās pašnoteikšanas principiem.. drošas aktivitātes trūkums.. ir manas ilgās politiskās darbības vislielākā kļūda, kurai bijušas liktenīgas sekas austrumu Eiropas vēsturē”²⁰ (Sic! – A. S.), ir viņam diezgan raksturīgās savas

personiskās lomas partijā pārspilējums – arī maziņieki joprojām gribēja saglabāt partijas organizatorisku vienību.

Jaunas asas domstarpības parādījās Pirmā pasaules kara gados, kad neliela sociāldemokrātu grupa, t. s. aizsardzībnieki, iestājās par Krievijas aizsardzību karā – tāpat kā citu karojošo valstu sociāldemokrātu vairākums, atbalstot savas valstis un pierakstot kara izcelsmes vainu vienai Vācijai, bet cerot – protams, nepamatoti, ka Krievija, karodama liberālās Lielbritānijas un Francijas pusē, pēc kara dos saviem pavalstniekiem reformas. T. s. aizsardzībnieki – no kuriem visaktīvākais bija Kārlis Grasis²¹ – tika izslēgti no partijas (viņus nosodīja gan lielieki, gan maziņieki; piemēram, Klāra Kalniņa, redzamā maziņieka Dr. Paula Kalniņa sieva un pati aktīva sociāldemokrāte, savās atmiņas rakstīja: “Mums ar Paulu “aizsardzībnieku” uzskati nebija pieņemami. Visā mūsu partijas līdzšinējā politikā mēs taču bijām aicinājuši uz cīņu pret cara valdību. Bet “aizsardzībnieki” nu gribēja, lai partija aicinātu tautu aizstāvēt nīsto carismu un darba jaunatnei nolikt par to galvu.”)²², turklāt viņi tika nosaukti ne tikai par “tumšiem elementiem” un “sociālšovinistiem”, bet arī apvainoti kā “atklāti provokatori”²³ – pilnīgi nepamatots, smagākais apvainojums, kāds vien varēja būt – “slepenpolīcijas aģenti”, kura nolūks bija viņus pilnīgi izolēt; ²⁴savukārt t. s. meņševiki – internacionālisti, kuru vidū izcēlās jau minētais Menders, iestājās par “.. karu šim karam.. nedz uzvarētāju, nedz uzvarēto”. Lielieki viņu kritizēja, izvirzot savu lozungu – “Cīnīties pret karu, par revolūciju”,²⁵ taču no partijas nedz viņš, nedz citi “internacionālistiskie elementi”, kā viņi sevi sauca, netika izslēgti, nedz viņi paši domāja par aiziešanu.

Maziņieki un Latvijas autonomijas projekti

Pašā 20. gadsimta sākumā Latvijā praktiski neviens nedomāja par atdalīšanos no Krievijas un neatkarīgas valsts nodibināšanu. Pat autonomijas – Krievijas sastāvā – idejas bija maz izplatītas un ļoti neskaidras. Tomēr jau 1899. gadā, trimdā, Londonā un Šveicē bija nodibinā-

21 Sk. sīkāk: ILGA APINE: Latvijas sociāldemokrātija un nacionālais jautājums, Rīga 1974, 250.–251. lpp.; 1917. gadā Grasi no jauna uzņēma partijā – tiesa, ne LSD, bet KSDSP, un viņa turpmākais liktenis bija līdzīgs daudziem latviešiem, kuri palika Krievijā – Pilsõņu kara gados viņš ieņēma atbildīgus amatus baismajā čekā, kā arī Sarkanajā armijā; nošauts 1937. gada 10. decembrī. – Gvardeici Oktjabrja. Roļ korennih narodov stran Baltiji v ustanovleniji i ukrepleniiji boļševiskogo stroja. 1915 – 1938. Sbornik dokumentov i materialov, Moskva 2009, s. 407.

22 KLĀRA KALNIŅA: Liesmainie gadi, Stokholma 1964, 106. lpp.

23 NIEDRE (kā 9. atsauce), 91. lpp.

24 Lielā mērā līdzīgās pozīcijās bija Rainis, kurš gan sakarus ar oficiālo partiju bija pārtraucis; piemēram, 1915. gada 24. maijā vēstulē Šveicē dzīvojošai latvietei Natālijai Robiņai viņš rakstīja: “.. briesmas vislielākās, un visai zemei vajadzētu aizstāvēties un palīdzēt krievu karaspēkam, jo mēs visi zinām, ka pret nesistemātisko pārkrievošanu mēs atturēsimies [izturēsim], bet pret sistemātisku pārvācošanu, kāda piekopta Beļģijā, pret visas zemes izdedzināšanu, pret iedzīvotāju apkaušanu un izdzīšanu mēs, maza tauta, neizturēsim..” Cit. no: VILIS SAMSONS: Dzejas Olimpā un ... uz barikādēm. Rainiānas metodoloģiskie aspekti, Rīga 1985, 189. lpp.

25 NIEDRE (kā 9. atsauce), 95.–96. lpp.

- 26 IVARS ĪJABS: Starp provinci un impēriju: Latvijas autonomijas idejas attīstība līdz Pirmajam pasaules karam, in: Varas Latvijā no Kurzemes hercogistes līdz neatkarīgai valstij, Eesejas, Rīga 2019, 321. lpp.
- 27 LĪGA LAPA: Kaujinieki un mežabrāļi 1905. gada revolūcijā Latvijā, Rīga 2018, 268. lpp.
- 28 “Liepāja! Kā spiežas spalvā teikums: Liepāja ir Latvijas atdzimtenes pilsēta, ja ar to nebūtu pārprasts, ka visa Latvija apmēram vienā laikā sāka uzplaukt garā.. no Liepājas nāca šie jaunie, draiskie ideju plēsoņi, vanagi bez vārda. Prātotāji, protestanti, ateisti, sociālisti – no sirds jūtām, žēlabām, varonīgām ietekmēm no antīkas mitoloģijas.. tā raisās atmiņas ap toreizējo garīgo saturu, kurā, šķiet, bija viss – bet trūka paša galvenā: kādu mērķi turēt par augstāko? Tāds jautājums bija neizteikts. Vajadzēja vispirms noliegt, nojaukt, iznīcināt..” – tā noskaņojumu Liepājas revolucionāri romantisko jauniešu vidū 19. gs. 90. gadu sākumā vēlāk aprakstīja 1874. gadā dzimušais Valters un tā to spēja aprakstīt tikai viņš viens – ne velti viņš bija bijis arī dzejnieks ar pseidonīmu Andrejs Pāparde. – MIĶELIS VALTERS: Pirmajos gaišos, in: Tautai un brīvībai. Dr. P. Kalniņa piemiņas fonda izdevums, Stokholma 1952, 79.– 90. lpp. Par strādnieku jauniešu pulciņiem Liepājā šajā laikā sk. arī apakšnodaļu “Autonomijas ideju sākotne”, in: Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā, 1. sēj., Rīga 2016, 255. lpp. (atsauces Nr. 3, 4).
- 29 Cit. no: Proletāriskā revolūcija Latvijā. I. Strādnieku šķiras partijas sākotne. LKP vēstures materiāli, Maskava, 1924, 354.– 355. lpp.

jusies Latviešu sociāldemokrātu savienība – LSS, kuru laikam patiesi var saukt par pirmo latviešu revolucionāro organizāciju²⁶(pašā Latvijā tobrīd jau darbojās dažas bundistu grupas, kuri arī bija revolucionāri, bet viņi nebija latvieši). To nedrīkst jaukt ar vēlāk nodibināto partiju ar līdzīgu nosaukumu – mums jau pazīstamo LSDSP, no kuras tā atšķīrās ne tikai ar mazāku biedru skaitu (tomēr 1000 biedru revolūcijas kulminācijas laikā), bet arī ar radikālāku nostāju nacionālā jautājumā (partija vairāk kļuva pazīstama ar politiskā terora cildināšanu un īstenošanu – no partijas nākušais terorists Alberts Traubergs kopā ar visu savu ģimeni un līgavu iemantoja baismu slavu visas Krievijas mērogā, lai arī teroru, it īpaši 1905. gada revolūcijas laikā, īstenoja visu politisko nokrāsu revolucionāri, nogalinot Latvijā 1905.–1906. gadā vismaz 433 cilvēkus, ieskaitot 25 sievietes, un ievainojot 515 cilvēkus).²⁷ Tieši viens no LSS izcilākajiem biedriem, Liepājas strādnieku ģimenē dzimušais Miķelis Valters,²⁸ kurš netālā nākotnē kļuvis par filozofijas doktoru ar novatorisku pētījumu par lielā krievu rakstnieka Ļeva Tolstoja sabiedriskajiem uzskatiem un būs pazīstams ar darbiem par itāļu tēlotājmākslu, viens no pirmajiem – ja ne pirmais – latviešu revolucionāru un ne tikai viņu vidū, jau 1900. gadā Londonas izdevumā “Latviešu strādnieks” izvirzīja divas novatoriskas idejas – pirmkārt, par latviešu “nacionāli – autonomām iestādēm” Krievijā; otrkārt, par to, ka šādas iestādes nāktu par labu arī “latviešu proletariātam”; kā jebkurš sociāldemokrāts, pat ar tik agrīnu nacionālu ievirzi kā Valters, viņš nevarēja pārkāpt šķiriskuma principam. Tik neierastas bija Valtera idejas, ka cits latviešu trimdinieks Londonā Fricis Roziņš tūlīt nosauca – negatīvā nozīmē – viņu par “patriotisku elku priesteri”, kas par savu mērķi uzstādot “tautisku latviešu republiku”.²⁹ Šodien tas skan kā kompliments Valteram un nav jābrīnās, ka tieši viņš 1903. gadā izdevumā “Proletārietis” Šveicē publicēja šobrīd jau leģendāro rakstu ar absolūti revolucionāru nosaukumu – “Patvaldību nost! Krieviju nost!”. Ja “patvaldību nost” gribēja katrs Latvijas revolucionārs, tad ideja par nepieciešamību cīnīties par “Krievijas dismembrāciju, Krievijas saskaldīšanu” bija patiešām elpu aizraujoša: “Šis teksts ir zīmīgs vairāku iemeslu dēļ. Vispirms nepieciešamība sadalīt Krieviju izriet no šīs valsts rakstura. Tā patiesībā nemaz nav valsts šī vārda modernā nozīmē; tā

ir policejiska despotija, kura ignorē indivīda pašcieņu, viņa personas brīvību. Tādēļ Krievija ir sadalāma – mazākās republikāniskās kopienas, kas būtu spējīgas uz tiesisku pašorganizāciju. Demokrātiskā Latvija [kuru Valters nenosauca vārdā] ir plašāka politiskā uzdevuma izpausme: “policejiskas autoritātes vietā iedibināt demokrātisku, tiesisku iekārtu”.³⁰ Lai arī nav apšaubāms, ka LSS biedri ieveda “Proletārieti” Latvijā – pat cara slepenpolīcija – ohrana – atzina viņu spējas nelegālās literatūras transportā³¹, šo lozungu iespaidā uz latviešu sabiedrību jāvērtē ar mērenību. Pa to laiku LSDSP, īpaši savā 2. kongresā 1905. gada jūnijā, skaidri noteica partijas trīs galvenos savstarpēji saistītos uzdevumus: pirmkārt, carisma gāšanu un Krievijas demokrātiskas republikas nodibināšanu; otrkārt, “..plašu politisku un saimniecisku pašvaldību (autonomiju) provincēm..” – citiem vārdiem runājot, – teritoriālu, apgabala autonomiju; treškārt, “.. neapspiestu tautas valodas lietošanu privātā un sabiedriskā dzīvē skolās, tiesas un pašvaldības iestādēs”.³² Šīs prasības liecināja, ka LSDSP kā īstai masu partijai un vienai no tautas revolūcijas vadītājai bija nacionāla programma, atbilstoša latviešu sabiedrības lielas daļas – varbūt pat vairākuma – tā laika priekšstatiem par nepieciešamību iegūt autonomiju jaunas, demokrātiskas Krievijas sastāvā un nodrošināt latviešu valodas brīvu attīstību.³³ (Līdz ar to ir grūti piekrist autoritatīvā izdevumā izteiktam viedoklim, ka LSDSP, neizsakoties par atdalīšanos no Krievijas, iesāka “.. tradicionālu un tālejošu prokrievisku politiku”.³⁴ Ja ar “prokrievisku” tika saprasta orientācija uz carisko Krieviju, tad sociāldemokrāti bija pilnīgi pretējās domās – carisms bija jāgāž; ja ar “prokrieviskumu” tika saprasta negatīvība formulēt Latvijas pilnīgas neatkarības prasību, tad tādas nebija nevienam politiskam spēkam Latvijā, izņemot jau minēto LSS – par kuras nostāju būs runa turpmāk, pat ne visprogresīvāko pilsoņu grupējumiem, nemaz nerunājot par to, ka latviešu pilsonības vidū bija arī pavisam reakcionāri spēki – piemēram, Latviešu Tautas partija.)³⁵

1905. gada revolūcijas politisko aktivitāšu kulminācija bija Latvijas pagastu delegātu kongress Rīgā 19. un 20. novembrī, kurā piedalījās vairāk kā 1000 pārstāvju no visiem latviešu apdzīvotiem lauku novadiem, ieskaitot delegātus no Latgales – latgalieši sāka iekļauties Latvijas politiskajā attīstībā. Jautājums

30 Ijabs (kā 26. atsauce), 323. lpp.

31 STRANGA: Pārdomas par.. (kā 11. atsauce), 582. lpp.

32 Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā, 1. sēj. (kā 28. atsauce), 127. lpp.

33 Sk. arī ILGA APINE: 1905.–1907. gada revolūcija Latvijā un latviešu sociāldemokrāti, Rīga 2005, 31.–35. lpp.

34 20. gadsimta Latvijas vēsture. I. Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai. 1900. – 1918, Rīga 2000, 371. lpp.

35 Sīkāk sk. INDULIS RONIS: Latvijas buržuāzijas politika 1907.–1914. gadā, Rīga 1978.

- 36 Tautas vara Latvijas pagastos 1905. gadā, Rīga 1985, 60.–61. lpp.
- 37 1905. gada novembrī notika arī Latvijas tautskolotāju kongress, kurā plašāku referātu “Par pašvaldības iestādēm”, t. i., par autonomiju, nolasīja Rainis, uzsverot, ka visur dibināmas draudžu, apriņķu un guberņu pašvaldības iestādes, kuras ir jāievēl vispārējās, tiešās, vienlīdzīgās un aizklātās vēlēšanās, kurās piedalītos arī sievietes. Latgale netika pieminēta tieši, taču viņš atzina, ka “.. pēc vietējas pašvaldības nodibināšanas.. arī latvieši pēc iespējas savienojas vienā pašvaldības vienībā”. – Tautskolotāju kongress, in: Dienas Lapa 15.11. 1905. Sīkāk skaidrojumu par to, ko nozīmēs šī pašpārvalde – autonomija, tobrīd nesniedza arī Pēteris Stučka, kurš tomēr pirmais – pirms Raiņa – radīja kādu lozungu, kurš vienu brīdi būs samērā populārs – latvieši, iegūstot pašpārvaldi, būs “.. brīvās Krievijas brīva tauta”. – Cit. no: APINE, 1905.–1907. gada.. (kā 21. atsauce), 90. lpp.
- 38 Sīkāk sk.: T. U. RAUN: The All-Estonian Congress in Tartu, November 1905: Reassessment, in: Journal of Baltic Studies, Vol. 38, no. 4, December 2007, pp. 391–393; IDEM: The Revolution of 1905. In the Baltic Province and Finland, in: Slavic Review, vol. 43, no. 3, okt.1984, p. 464; IDEM: Violence and Activisms in THE Baltic Provinces During The Revolution of 1905, in: Acta Historica Tallinnensia 10 (2006), p. 56.
- 39 Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā, 1. sēj. (kā 27. atsauce), 128. lpp.
- 40 Ibidem, 129. lpp.
- 41 FRICIS MENDERS: Trešā valsts dome un nacionālais jautājums, in: Cīņa 1911, Nr. 116.

par “nākotnes pašvaldību” – autonomiju – patiešām izraisīja karstas debates un galu galā tika panākta sekojoša lēmuma redakcija: “Krievijā jānodibina demokrātiska valdība ar plašām vietējām pašvaldībām, ar pašnolemšanās tiesībām katrai tautībai, savu kulturālo vajadzību apmierināšanai, neatdaloties vietējām pašvaldībām no valsts.” Tika izteikta – lai arī vēl ne gluži skaidri – arī vēlme par Latgales apvienošanu ar pārējo Latviju: “Pie vietējās pašvaldības nodibināšanas darīs iespaidu arī.. kulturālas vajadzības, un tamlīdz arī latvieši savienosies pēc iespējas vienā pašvaldības vienībā”³⁶, t. i., autonomijā – kuras tiesību apjoms, patiešām, netika sīki izdiskutēts – demokrātiskajā Krievijā.³⁷

Ko revolūcijas dienās prasīja LSS? Bez lozunga “Ārā no Krievijas” jau pirms revolūcijas tā bija izvirzījusi citu lozungu – “Brīva Baltija brīvā Krievijā”, lai arī par tā konkrētāku saturu ziņu trūkst. Igaunju politiskos spēkus, šķiet, šāds lozungs nesaņiedza, un viņus interesēja tikai vienas Igaunijas administratīvas vienības – atdalot Dienvidigauniju no Vidzemes guberņas – un autonomijas izveide – tās ideja bija daudz sīkāk izstrādāta kā Latvijā; par to bija izteicies Visigaunijas kongress Tartu 1905. gada novembrī.³⁸ Jau minētajā Latvijas pagastu delegātu kongresā Valters patiešām aizstāvēja prasību par ļoti plašu Latvijas politisku un nacionālu autonomiju Krievijas sastāvā un, atšķirībā no LSDSP, viņaprāt, šī prasība bija jāizvirza pat pirms prasības par Krievijas Satversmes sapulces sasaukšanu, kura LSDSP bija prioritāra – saskaņā ar t. s. Viskrievijas stratēģiju.³⁹ Viņš jau izvirzīja prasību pēc Latvijas Republikas, taču kongresa vairākumam tā likās par radikālu, un Valters spēra soli atpakaļ, uzstājot, kā kongresa delegāts V. Skarre vēlāk atcerējās, par “.. tikai plašu autonomiju pēc Somijas parauga, neatdalītu no Krievijas”.⁴⁰ Arī šī prasība, tomēr, bija daudz radikālāka par to, ko pauda LSDSP.

Autonomijas jautājums pirmajos gados pēc revolūcijas sakāves nebija sociāldemokrātu uzmanības centrā. Topošajiem lieliniekiem tas nebūs arī vēl ilgāk, taču atteikties no marksistiska dogmatisma tomēr nebija viegli pat tik talantīgam, bet nereti ļoti sholastiskajam Menderam: 1911. gadā viņš apgalvoja, ka ne “.. tautu cīņa, bet šķiru cīņa ir sabiedriskā progresa dzinulis”.⁴¹ Tik krasi dogmatisks nebija cits mazinieks, Margēris Skujenieks,

kurš savos rakstos un grāmatās argumentēti pierādīja, ka „nelielas tautas, ja tām ir spēcīga nacionāla kultūra, ir dzīvotspējīgas un daudz dod visai cilvēcei, to izžušana būtu liels zaudējums. Tautas nacionālais stiprums ir tās kultūras kvalitātē..”⁴² Dogmatisks nebija arī cits maziņieks, Fēlikss Cielēns, kuru arvien vairāk sāka nodarbināt doma par nepieciešamību ne tikai iestāties par Latvijas autonomiju Krievijas sastāvā, bet arī izstrādāt tās konkrētu projektu. Jau minētajā LSD IV kongresā viņš nolasīja referātu par “vietējo likumdošanu”⁴³, t. i., autonomiju; pēc tam viņš iesniedza kongresam rezolūcijas projektu par vietējo pašvaldību “.. ar likumdošanas tiesībām, pie kam Latvijas teritoriālā vienībā būtu jāietver Kurzeme, Dienvidu Vidzeme un Latgale.. un bez tam jānodibina demokrātiskas pilsētu, miestu, lauku pagastu pašvaldības”⁴⁴. Lai arī kongress to patiešām apsprieda – pretēji Mendera vēlākajam apgalvojumam, kuru bija iespaidojušas viņa ne sevišķi labās attiecības ar Cielēnu, ka tas nav noticis, – tomēr nekādas plašas debates, kā savukārt apgalvoja Cielēns, nenotika;⁴⁵ kongresu nodarbināja citi, par daudz svarīgākiem uzskatīti jautājumi (sk. augstāk), un rezolūcija netika pieņemta. Tas tomēr neatturēja (lai neteiktu, ka tieši otrādi – veicināja) Cielēna interesi par autonomiju, tā pat pieauga Pasaules kara gados, kad latviešu stāvoklis kļuva pavisam traģisks (interesi noteikti veicināja Cielēna kontakti ar Raini, kurš, lai arī oficiāli 1914. gadā pārtrauca sakarus ar partiju, tomēr uzmanīgi sekoja tās politikai, it īpaši – nacionālajā jautājumā),⁴⁶ Kurzemi 1915. gadā okupēja Vācija, simtiem tūkstošu cilvēku devās bēgļu gaitās. Par aktīvu diskusiju vietu kļuva drošā un neitrālā Šveice, kur uzturējās aptuveni 60–70 cilvēku liela latviešu emigrantu kopa, Cīrihē un Bernē bija divas LSD grupas.⁴⁷ Tik traģiskas ziņas pienāca no dzimtenes, ka nevienu vien emigrantu sāka nomākt drūmas domas par nācijas likteni; laikam tādas uzmācās arī Cielēnam, kurš tomēr saņēma uzmundrinājumu no Šveicē dzīvojošā Raiņa: “Neesat tik bēdīgs, mans draugs, mūsu Latv. lieta ir pārāk laba un liela un pārāk vajadzīga visai cilvēcei, lai varētu iet bojā... Mēs, latvieši, esam pasaulei vajadzīgi un tādēļ nezudīsim.”⁴⁸ Tieši tobrīd, kad Cielēns saņēma uzmundrinājumu no Raiņa, 1915. gada novembrī, viņš bija pabeidzis izstrādāt “Latvijas autonomijas demokrātiskas Krievijas sastāvā” projektu; praktiski tas bija

- 42 LEO DRIBINS: Nacionālais jautājums Latvijā. 1850. –1940. Historiogrāfisks apskats. Latviešu autori, Rīga 1997, 86. lpp.
- 43 Kongresa materiāli: LNA LVA (PA), 35. f., 4. apr., 62. l., 5. lp.
- 44 LNA LVVA, 3949. f., 1. apr., 3. l., 14. lp.
- 45 AIVARS STRANGA: LSDSP un 1934. gada 15. maija valsts apvērsums, Rīga 1998, 16. lpp.
- 46 Piemēram, 1915. gada oktobrī Rainis vēstulē savam draugam Paulam Daugem uz Maskavu rakstīja: “Mūsu tautu un tēviju nāvē nost – un viņā tik maza griba dzīvot kā tautai, tapt patstāvīgai. Tur arī partijas vaina, kas mācīja dzīties tikai pēc šķiras un indivīda labklājības, ne pēc dzīva organisma – tautas labklājības. Šķirām vadzēja būt tautā jeb nācijā, bet nu partijas ļaudis pie mums domā šķiras ārpus tautām kosmopolitismā, kuru neparezi sauc par internacionālismu. Bet cilvēce nepastāv no indivīdiem, bet no tautām. Pārlekt šo attīstības posmu nevar.. Ja mēs latvieši to darām, tad mēs iznīkstam kā tauta, un nokaut latviešu tautu ir liels zaudējums cilvēcei.. Partija atsakās konsekventi no ļaunu glābšanas, jo neatzīst jūtu un gara, bet tikai materiālas šķiras intereses..” Cit. no: Raiņa gadagrāmata. 1977, Rīga 1977, 118.–119. lpp.
- 47 VITA MATĪSA: Latviešu demokrātijas pirmais mēģinājums – latviešu komiteja Šveicē 1915. – 1916. gadā, in: Rainis un Aspazija. No Kastaņolas uz brīvību, Lugano 2006, 152.–153. lpp.
- 48 Vēstule F. Cielēnam, 1915. g. 14. novembris, in: RAINIS: Kopoti raksti 30 sējumos, 23. sēj. Vēstules, Rīga 1986, 79.– 80. lpp.

49 T. U. RAUN: The Estonians and The Russian Empire, 1905 – 1917, in: Journal of Baltic Studies, Vol. 15, 1984, p. 138.

50 FELIKSS CIELĒNS (kā 20. atsauce), 396. lpp.

51 Cit. no: BRUNO KALNIŅŠ: Latvijas sociāldemokrātijas piecdesmit gadi, Stokholma 1956, 182. lpp.

pirmais šāds projekts – kā jau rakstīts, Valters bija 1905. gadā izteicies par autonomiju pēc Somijas parauga, taču rakstiski un detalizēti viņš to nesagatavoja un bija diezgan radikāls (vismaz viena daļa igauņu sociāldemokrātu maziņu arī bija radikalizējusies nacionālā jautājuma jomā un bija izvirzījuši ideju par tik plašu autonomiju Krievijas Federācijā, ka tā dotu Igaunijai Britu impērijas domīnijām līdzīgas tiesības, kuras, kā zināms, bija lielā mērā patstāvīgas).⁴⁹ Desmit nodaļās ar 27 paragrāfiem faktiski bija izstrādāta autonomas Latvijas konstitūcija, kura paredzēja Latgales pievienošanu Kurzemei un Vidzemes latviešu daļai, vietēja parlamenta – vienpalātas Latvijas Saeimas ievēlēšanu uz diviem gadiem vispārīgu, vienlīdzīgu, tiešu, atklātu un proporcionālu vēlēšanu rezultātā, piešķirot vēlēšanu tiesības abu dzimumu 21 gadu sasniegušajiem (pilnīgas sieviešu vēlēšanu tiesības tobrīd nebija pat lielākajā daļā Vakarēiropas valstu); ļoti progresīva bija ideja par “kulturāli – nacionālo autonomiju” etniskajām minoritātēm Latvijas teritorijā. 9. nodaļa noteica “kopējas lietas ar Krieviju”, paredzot, ka Krievijas valdības ziņā paliek muita politika, ārējā politika, valsts aizsardzība (tiesa, Cielēns paredzēja arī autonomās Latvijas “tautas miliciju”, kura “.. paliek pastāvīgi Latvijā, tiek apmācīta un vadīta no latviešu virsniekiem ar latvju valodu kā komandas valodu. Milicijas vadošais ģenerālis tiek vēlēts no vietējas Saeimas”; faktiski bija runa par armiju, bet sociāldemokrāti no tāda vārda vairījās, dodot priekšrocību “milīcijai”, kā šķietami demokrātiskākai institūcijai), dzelzceļi, ostas, lielie kanāli, naudas sistēma un daļa finanšu politikas – kā redzam, krietni daudz, bet pat tik nacionāli noskaņotam sociāldemokrātam kā Cielēns nebija viegli “šķirties” no Krievijas – par to liecina arī projekta pirmie vārdi: “Latvija ir lielās Krievijas autonoma sastāvdaļa”⁵⁰ (vai Krievijai bija jāklūst par pilnīgi federatīvu valsti – arī tas nebija viennozīmīgi skaidri izteikts, pretēji viņa vēlākajiem apgalvojumiem). Te vārdiem “lielā Krievija”, protams, nav ģeogrāfiska nozīme: skaidrs, ka Krievija ir liela, bet politiska: Latvija laikam tika uzskatīta par “mazu”, kurai būs grūti izdzīvot pilnīgai vienai, bez “lielās Krievijas” (pēc kāda laika viņš Latviju pat salīdzināja ar pundurīti: “Maza patstāvīga Latvija tagadējā lielvalstu konstelācijā būtu pundurītis..”).⁵¹

Projekts tika apspriests latviešu vidū Šveicē, un nelielā kolonija Bernē to atbalstīja, bet – zīmīgi – ar vienu izņēmumu, un tas bija Fricis Menderts, tobrīd, iespējams, viens no visizglītotākajiem latviešiem, divu – pat ne viena – doktora grādu īpašnieks – tiesībās un tautsaimniecībā, ar specializāciju pavisam jaunā zinātnes nozarē – socioloģijā; ja ne Februāra revolūcija Krievijā 1917. gadā, viņš jau būtu kļuvis par privātdocentu šajā zinātnē Bernes Universitātē un, varbūt, latviešiem būtu savs Makss Vēbers. Nacionālā jautājumā viņš joprojām bija dogmatīks, bet – kā redzēsim turpmāk – ar spējām no tā atteikties konkrētu vēsturisku apstākļu iespaidā. Savukārt, kad Cielēna projekts tika apspriests LSD grupā Londonā, kura atradās lielnieku kontrolē (šajā grupā bija arī Jēkabs Peters, vēlākais viens no asiņainās Viskrievijas Ārkārtējās komisijas – čekas – dibinātājiem, tās priekšsēdētāja vietnieks, kādu brīdi – pat vadītājs un viens no galvenajiem sarkanā terora ideologiem un īstenotājiem), 1916. gada 20. februārī, klātesot 18 biedriem, tas tika asi noraidīts ar lieliniekiem raksturīgo neiecietību: “Šis projekts stāv krasā nesaskaņā ar revolucionāri marksistiskajiem principiem un tādēļ nav pieņemams..”; vēl vairāk: “..LSD biedrus, kuri piedalījušies šī projekta izstrādāšanā un pieņemšanā, mēs uzskatām kā novirzījušos no sociāldemokrātiska pasaules uzskata un pieprasām tūlītēju viņu parakstu noņemšanas no minētā dokumenta.”⁵² Cielēns, protams, šo faktisko ultimātu neizpildīja; viņa izstrādātais projekts nelegāli tika ieviests Krievijā, taču tā izplatība un ietekme uz latviešu sabiedrību ir grūti nosakāma.

Kamēr trimdinieki Vakareuropā diskutēja pilnīgā personīgā drošībā, tās joprojām nebija nacionālajā jautājumā radikālāk noskaņotiem latviešiem cara Krievijā, bet tieši tur, pašās 1916. gada beigās, kad vēl neviens nezināja, ka carisms kritīs tuvāko mēnešu laikā, tapa plašs Latvijas autonomijas projekts. Tā autors bija mazinieks Kārlis Kurševics, kurš Maskavā strādāja bēgļu apgādāšanas komitejā un aktīvi darbojās tās izveidotajā Kultūras birojā.⁵³ Savu lielo interesi par nacionālo jautājumu viņš demonstrēja jau, uzrakstot apjomīgu recenziju par Skujenieka tobrīd izdoto darbu “Vietēja pašvaldība Baltijā”, kuru Kurševics zīmīgi beidza, citējot kādu liberālu krievu autoru, kas bija atzinis, ka “.. mazo tautu nacionālā dzīve

52 Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā, 1. sēj. (kā 27. atsauce), 133. lpp.

53 Latvijas valsts dibinātāji, Rīga 2018, 39. lpp.

- 54 K. KURŠEVICS: Vietējā pašvaldība, in: Taurētājs 01.09. 1916.
- 55 Kronika. Latvijas Satversmes projekts, in: Ibidem 01.04. 1917.
- 56 KRISTĪNE ANTE (sast.): Baltijas guberņas un Somija Krievijas impērijas sastāvā. Vēstures avotu krājums, Rīga 2014, 78.–79. lpp.

[Krievijā] tiek visādi traucēta, aizturēta un pat patvarīgi apspiesta”.⁵⁴ Izeju no šī stāvokļa Kurševics redzēja tik plašā Latvijas autonomijā, ka tad, kad pēc Februāra revolūcijas viņa projekts tiks atklāti publicēts, pat politisko brīvību apstākļos, kad par autonomiju sāka atklāti runāt visi, tas pārsteigs gan ar apjomu – tā būs – vismaz tā viņš bija vēlējis – īsa Latvijas Satversme, gan ar daudzu ideju oriģinalitāti, pat kurioziāti.⁵⁵ “Autonomas Latvijas augstākā iestāde ir Latvijas Saeima”, kuru, atšķirībā no Cielēna, viņš ļāva vēlēt un tikt ievēlētiem abu dzimumu personām no 20 gadu vecuma, vienu gadu jaunākiem, nekā bija Cielēnam. Saeima bija likumdošanas iestāde, bet izpildvarai bija domāta Latvijas Saeimas padome, kura sastāvētu no Saeimas locekļiem; tai “.. piekrit arī Latvijas kopējā budžeta sastādīšana”. Latvijas Saeimas rokās būtu ļoti plašas tiesības, kamēr Krievijas rokās paliktu daudz kas no tā, kas bija arī Cielēna projektā. Jau pašā sākumā Kurševics uzsvēra, ka “kara klausība latviešiem izpildāma uz Latvijas teritorijas.. komandas valoda ir latviešu valoda” (Cielēns, kā redzējam, bija gājis tālāk un paredzējis “miliciju”). To, ka Kurševics bija ne tikai nacionāli, bet arī ateistiski noskaņots cilvēks – kas, protams, sociāldemokrātam bija pavisam dabiski, – skaidri apliecina viņa nostāja pret baznīcu: “Nedz Latvijas Saeima, nedz arī kādas pašvaldības iestāde (pilsētu vai lauku) nesniedz baznīcai nekādu pabalstu. Baznīcu uztur vienīgi draudzes locekļi.” Tas varbūt arī nebūtu nekas nedzirdēts – baznīcas atdalīšana no valsts, taču tālāk Kurševics uzstāja: “Obligatoriska civillaulība. Laulība baznīcas ceremonijā pielaižama vienīgi pēc civillaulības akta noslēgšanas” (klāt nāca arī dažī citi noteikumi, piemēram: “Uz autonomas Latvijas teritorijas nav brīv dibināt nekādus mūku vai jezuītu ordeņus, nedz arī celt klosterus.”).

Tikai Pirmā pasaules kara sākums bija apturējis trīsdesmit gadus īstenoto rusifikācijas politiku Latvijā un Igaunijā (tās gaitā 1909. gadā Krievijas valdības aprindās pavisam nopietni tika apspriests jautājums par to, ko un kā darīt, lai igauņu un latviešu kultūru nolemtu “.. lēnai nāvei, tāpēc tālredzīgi veikt pasākumus, lai tās aizstātu ar krievu kultūru”)⁵⁶, tāpēc pilnīgi saprotams, ka Kurševics lielu uzmanību veltīja latviešu skolām: “Autonomai Latvijai ir savas autonomas skolas, sākot ar pirmskolu un beidzot ar augstskolu” (pavisam novatoriska ideja,

kura bija radusies latviešu bēgļu vidū, sk. turpmāk. – A. S.) Taisnīgi bija arī tas, ka “pirmskola visiem vienāda – obligatoriska un bezmaksas no 7 līdz 16 gadiem”. Minoritāšu tiesības valodas ziņā netika aizskartas – “Saeimā un pašvaldībās debatēs pieļaujama arī krievu un vācu valodas”, taču pilnīgi pamatoti tika uzsvērts, ka “.. darīšanas [lietvedības] valoda ir vienīgi latviešu valoda”. Nebija aizmirstas arī pašvaldības, piemēram: “Autonomas lauku pašvaldības pirmšūniņa ir pagasts ar 2000–3000 iedzīvotājiem.” Visu šo sīko projektu kronēja ideja par Latvijas Satversmes sapulces sasaukšanu, ne gadu vēlāk pēc miera līguma (kara nobeiguma) noslēgšanas. Te gan Kurševics bija nedaudz zaudējis mēra sajūtu – Sapulcē būtu bijis jābūt 500 locekļiem (daudz par daudz), kuri tad pieņemtu arī Latvijas konstitūciju. Kopumā jāteic, ka viņa projekts bija ļoti tālejošs.

57 Strāvojumu skaita reducēšana uz diviem, protams, ir zināms vienkāršoējums; iespējams, var runāt pat par četriem novirzieniem (ANDREJS EZERGAĻIS: Esejas par 1917. gadu, Rīga 1991, 117. lpp.), taču tik sīka to iztirzāšana neietilpst šī raksta nolūkos,

58 Cit. no: Latvijas valsts (kā 53. atsauce), 219. lpp.

”Mazinieki” un “lielinieki” laikā no Februāra revolūcijas līdz Rīgas krišanai. 1917. gads

Abu strāvojumu⁵⁷ domstarpības izpaudās daudzos jautājumos, taču visvairāk – divos: pirmkārt, par Krievijas revolūcijas raksturu un valsts attīstības nākotni; otrs – par Latvijas vietu jaunajā Krievijā – tagad pat Menders, kurš no Šveices pārbrauca mājās, bija paspējis Bernē uzrakstīt un nopublicēt darbu, kurā beidzot atzina, ka “.. latviešu strādnieka intereses pirmām kārtām pieprasa, lai latviešu nācija iegūtu pašnoteikšanos visplašākajā veidā”.⁵⁸ Šis domstarpības parādījās gandrīz katrā politiskā mītiņā, sanāksmē vai latviešu strēlnieku kongresā. Viens mazs piemērs. Harkovā, Ukrainā, bija diezgan ievērojams latviešu bēgļu skaits. Jau pirms revolūcijas viņi bija izveidojuši Kultūras centru, kurš darbojās puslegāli, apvienojot kādus 45 aktīvākos latviešus. Tagad centrs uzplauka un īsā laikā aktīvu biedru skaits sasniedza 160; viņiem bija savas telpas Mihailovskas ielā 26, aprīļa otrajā pusē viņi uzaicināja pie sevis no Maskavas tieši Kurševicu, kas liecināja, ka viņa vārds jau bija labi zināms. Abi jautājumi – par Krievijas revolūcijas nākotni un par Latvijas autonomiju – bija Kurševica runas centrā 21. aprīlī, izraisot vietējo lielinieku aktīvu pretestību. Kā rakstīja viens no viņiem, kāds J. Rutkis, “.. lektors [Kurševics] pat noiet tik tālu,

- 59 Harkovas latviešu soc.-dem. darbība, in: *Ciņa* 02.05.1917; Sabiedriskā dzīve. Iz svīpotāju bara, Ibidem 07.05.1917.
- 60 ULDIS ĢĒRMANIS: Ceļā uz Latviju. Raksti par mūsu vēsturi, Stokholma 1990, 24.–32. lpp.; VITĀLIJS ŠALDA, TATJANA BARTELE: Latviešu bēgļi Krievijā. 1915.–1922., Daugavpils 2007, 176. lpp.
- 61 L. L. [L. LAICENS]. Latvijas valsts, Maskava 1917, 2. lpp.; par Laicenu sīkāk sk.: Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā, 1. sēj. (kā 28. atsaucē), 134., 257. lpp.

ka sāk runāt par sociālisma briesmām, nelaimīgo sociālismu, uz kuru neesot Krievijas tumšās masas nemaz sagatavotas”. Citiem vārdiem runājot, Kurševicaprāt, socialistiskai revolūcijai, faktiski – varas sagrābšanai, Krievija nav gatava. Protams, ka Kurševics runāja arī par autonomiju, taču lielinieki panāca, ka sapulces rezolūciju par to lika uz balsošanu, un lielinieki uzvarēja – gan ne pārāk pārliecinoši, tomēr 72 klātesošie nobalsoja par to, ka “.. izvest patiešām demokrātisku pašvaldību [tā joprojām nereti turpināja saukt autonomiju – *A.S.*] ir neiespējami”, kamēr Kurševicu atbalstīja 60 klātesošie, kuri, protams, nebūt ne visi – visticamāk, pat pavisam ne visi – bija mazinieki, bet vienkārši nacionāli noskaņoti latvieši.⁵⁹

“Mazinieki” tomēr pavisam vairs nebija ne vienīgie, ne radikālākie nacionālo prasību jomā: 6 jaunas latviešu partijas radās pēc Februāra revolūcijas un nacionālajā jautājumā īpaši spēcīga bija Latviešu nacionāldemokrātu partija (LNDP), kura 1917. gada 25. martā izveidojās Maskavā un kuru vadīja jau kopš 1915. gada 5. septembra iznākušā laikraksta “Dzimtenes Atbals” talantīgo un drosmīgo autoru loks: J. Bankavs, E. Blanks, P. Dāle, L. Laicens un citi; jūlijā Maskavā partijas rindās bija jau ap 600 biedru, tās organizācijas bija nodibinājušās arī Latvija, kur par partijas biedriem kļuva tikpat nacionāli noskaņotie J. Akuraters, K. Bahmanis, K. Puriņš, K. Skalbe. Iespējams, ka nevienā citā partijā vienkopus nebija tik daudz literāru talantu.⁶⁰ Neilgi pēc partijas nodibināšanās Maskavā jauns žurnālists un vēl diezgan neievērojams dzejnieks Linards Laicens kādā pasākumā nolasīja referātu par Latvijas nākotni, tas tika izdots arī nelielā grāmatiņā ar skaidru un viennozīmīgu nosaukumu: “Latvijas valsts”. Neviens pirms viņa – varbūt, izņemot Raini – nebija teicis tik iedvesmojošus vārdus: “Latvijas valsts vajadzīga, lai latviešu tauta varētu ne vien saimnieciski un kulturāli attīstīties, bet vēl vairāk tādēļ, lai viņa varētu pastāvēt. Bet latviešu tauta grib pastāvēt un viņa grib valsti. Latviešu tautai starp pasaules tautām ir savs uzdevums izpildāms, tādēļ viņai būs valsts. Vajaga gribēt. Vajaga strādāt un radīt šo Latvijas valsti..”; pilnīgi pamatots bija Laicena secinājums: “Mazās tautas ir tās, no kurām rodas lielu labklājība.”⁶¹ Tiesa, pat Laicens nebija gatavs pilnīgi atšķirties no Krievijas, nedz tas būtu jel kādā veidā iespējams, ņemot vērā,

ka Kurzeme bija vācu okupācijā, un to, ka vēl pastāvēja cerības uz demokrātiskas Krievijas normālu attīstību. Salīdzinot ar Kurševica projektu, uzmanību piesaista plaši solījumi Latgalei: "Latgale dabū Latvijā īpašu pilnīgu pašvaldību savā iekšienē" – te, kā redzams, latgaliešiem tika solīts, manuprāt, par daudz, tas radīs zināmas problēmas tuvā nākotnē, kad Latvija patiešām kļūs neatkarīga.⁶² Kas attiecās uz pašu Krieviju, tad Laicens ne tikai viennozīmīgi izteicās par tās federalizāciju, bet pat par tās "dismembrāciju" – ja izmantojam jau 1903. gadā lietoto Valtera vārdu: "Demokrātiskas taisnības un tautu tiesību vārdā vajadzīgs, ka Krievija sadalās"; viņš pieļāva pat, ka "Sibīrijai jādibinās par zemi, varbūt pat divās republikās", nemaz nerunājot par ".. daudzām Kaukāza valstīm". Latvijas valsts toties iegūtu ne tikai savu parlamentu un valdību, bet arī savu banku un ".. visi nodokļi nāk tikai Latvijas valsts kasē". Krievijas centrālajai varai paliktu ārpolitika, piemēram, ".. neparedzēta kara gadījumā, lai visas būtu kā viena valsts".⁶³

Ļoti nozīmīgs notikums 1917. gada pavasarī bija Latviešu zemnieku savienības (LZS) nodibināšanās – nekāda sekmīga politiska attīstība Latvijā, kura kara rūpniecības evakuācijas dēļ bija kļuvusi par pavisam agrāru zemi, nebija iespējama bez spēcīgas, centriski orientētas zemnieku partijas (jau pēc dažiem mēnešiem, augustā, tajā būs, iespējams, pat 20 000 biedru, lai arī vēl vāji organizētu).⁶⁴ Tagad arī tā iestājās ne tikai par demokrātisku, bet arī par federatīvu Krieviju: autonomu Latvijas valsti Krievijas federatīvā republikā: to, jau sākot ar 16. maiju, prasīja partijas laikraksts "Līdums".⁶⁵

Tagad atgriezīsimies pie "mazinieku" un "lielinieku" attiecībām un sīkāk aplūkosim LSD 5. kongresu, kas notika Rīgā 1917. gadā no 9. līdz 19. jūlijam, turklāt simboliski – Rīgas pili, baltajā zālē; carisma varas – Vidzemes gubernatora rezidencē – tagad bija pavisam cita publika. Kongresā lieliniekiem bija pārliecinošs vairākums – no 120 delegātiem (mandātu komisija tomēr atzina tikai 113 delegātu mandātus, četriem delegātiem, kuri bija vai nu mazinieki, vai viņiem simpatizējoši, lielinieku spiediena dēļ mandāti netika atzīti) ar lēmēja balsstiesībām idejiskie mazinieki bija tikai 9 (tiesa, ne 6, kā tas ir apgalvots literatūrā).⁶⁶ Tomēr nelielo mazinieku skaitu papildnam kompensēja viņu spožais prāts, spējas pārliecinoši strīdēties, lielā

62 Sk. AIVARS STRANGA: Latvija, 1920.–1925. gads: labās desmitgades pirmā puse, in: 1920. – 1925. gads Latvijas Republikas Ministru kabineta sēžu protokolos, notikumus, atmiņās, Rīga 2018, 18.–19. lpp.

63 L. L. [L. LAICENS] (kā 61. atsauce), 9. –12. lpp.

64 Sk. sīkāk EZERGAILIS, Esejas par.. (kā 56. atsauce), 58.–116. lpp.

65 EZERGAILIS, The 1917. (kā 10. atsauce), pp. 197, 223– 224.

66 J. AUGŠKALNS-ĀBERBERGS: Latvijas sociāldemokrātiskā partija. Vēsturisks atskats, Rīga 1929, 143. lpp.; A. A. DRIZUL: Veļikij Oktjabr v Latvijā, Rīga 1977, s. 221. Mazinieku skaitu var noteikt pēc kongresa atreferējuma "Cīņā" un pēc kongresa stenogrammas: LNA LVA (PA), 1. f., 4. apr., 8. un 10. lieta.

- 67 EZERGAILIS, THE 1917.. (kā 10. atsauce), p. 85.
- 68 PĒTERIS STUČKA: Latvijas autonomijas lietā, Cīņa 28.–29. 07.1917.
- 69 KRISTĪNE VOLFARTE: Rīgas Latviešu biedrība un latviešu nacionāla kustība no 1868. līdz 1905. gadam, Rīga 2009, 221. lpp.
- 70 PĒTERIS STUČKA: Latviešu augstskolas lietā, Cīņa 22.07. 1917; ideja par latviešu augstskolu – tiesa, ar mājvietu Maskavā – bija radusies latviešu bēgļu vidū Maskavā, un, iespējams, viens no tās pirmajiem autoriem bija dzejnieks, pedagogs, aktīvs sabiedriskais darbinieks Atis Ķeniņš, kurš par to informēja jau minētā Kultūras biroja Maskavā darbiniekus, izsaucot asu lieliniekiem simpatizējošā ārsta un bēgļu kustības aktīvista Paula Dauges reakciju, par to viņš rakstīja Rainim uz Šveici 1916. gada 1. martā: “.. ir smieklīgi runāt par latvju universitātes dibināšanu..”; latviešu jauniešiem “.. latvju valodas pastrīpošana sevišķi daudz neko nedod”, in: Raiņa gadagrāmata 1978, Rīga 1978, 88. lpp. Lai arī ideja par latviešu augstskolu Maskavā latviešu valodā, protams, bija ļoti idealistiska, taču tieši no tādām lielām un šķietami pavisam nereālistiskām idejām izšķilsies arī ideja par augstskolu Rīgā (tāpat kā ar ideju par valsti, par kuru Laicens bija rakstījis, ka ļoti daudziem tā šķita neprātīga – “Latvijas valsts! Vai jūs esat traki – jūs sakāt: Latvijas valsts! Kas tad Latvija var būt par valsti!” – LAICENS (kā 60. atsauce), 3. lpp., tāpat bija arī ar augstskolas ideju), kuru 1917. gadā skaidri izteiks filozofs Jēkabs Osis, psihologs Pauls Dāle un citi, sk. Šilde (kā 3. atsauce), 186.–187. lpp.

aktivitāte – īpaši tas sakāms par Menderu, Kurševicu, arī par Voldemāru Bastjāni. Pirms apskatām viņu darbību kongresā, daži vārdi jāveltī lielinieku nostājai nacionālajā jautājumā, kura skaidri iezīmējas viņu līdera Stučkas runā kongresā (pats viņš laikam bija saslimis un no Petrogradas neieradās Rīgā; viņa runu nolasīja cits lielinieku vadītājs, kuram bija bijusi ļoti liela un negatīva loma latviešu strēlnieku ievērojamas daļas lielinieciskošanā – Jūlijs K. Daniševskis). Vēstures literatūrā ir pamatoti norādīts, ka, nespējot ignorēt latviešu augošo tieksmi pēc plašas autonomijas, lielinieki pievērsās vārdiskai akrobātikai nacionālajā jautājumā,⁶⁷ kura tomēr nemainīja lielinieku negatīvo nostāju pret īstas Latvijas autonomijas ideju. Stučka patiešām bija sācis runāt par “Latvijas politisku autonomiju”, taču viņš principiāli noraidīja Krievijas Federācijas ideju: viņa “autonomijai” bija jābūt, cik iespējams, šaurākai un centralizētajā Krievijā; viņš nikni vērsās pret “Dzimtenes Atbals” augošajām prasībām nacionālajā jomā, pret “tautiskām federācijām” – kā viņš nicinoši tās dēvēja (īpašu viņa nepatiku izraisīja idejas par Latvijas naudu, muitu). Stučka nepārprotami nodalīja latviešu lielinieku ideju par autonomiju centralizētā Krievijā, kur Latvija būtu “.. pēc iespējas apvienotākā..” Krievijas daļa (visciešāk piesaistītākā Krievijai⁶⁸ – latviešu lieliniekiem raksturīgā tieksme būt svētākiem par pāvestu – pat par krievu lieliniekiem) no pilsonisko, sīkpilsonisko un mazinieku – īpaši Kurševica – idejām par plašu un īstu autonomiju. Nekas tik labi neatsedza Stučkas nostāju kā viņa sakaitinātā reakcija uz Tērbatā 1917. gada 7.–13. jūnijā notikušā Otrā latviešu skolotāju kongresa rezolūciju par labu latviešu (faktiski – Latvijas) augstskolas izveidei Rīgā ar mācībām latviešu valodā. Akadēmiski izglītotajam Stučkam, kurš taču kādreiz – tiesa, sen – bija bijis pat Rīgas Latviešu biedrības runasvīrs un pārstāvis Teātra komisijā,⁶⁹ progresīvā laikraksta “Dienas Lapa” redaktors un redzams latviešu kultūras darbinieks, tagad viss bija skaidrs: augstskola būs “.. ierēdņu fabrika jaunajai autonomai Latvijai. Tie ir ļauni nolūki..”⁷⁰ Visvairāk viņam nepatika ideja par nepieciešamību gatavot juristus – kāds viņš pats taču bija – un skolotājus iecerētajā augstskolā – “skolotāju fabrikā”, kā viņš nicinoši izteicās, jo tie varētu piepildīt Latvijas autonomiju ar īstu saturu, un tas viņam nebija vajadzīgs; nebija vajadzīgi pat latviešu skolotāji, ja tie nebija lielinieki. Šī naidīgā nostāja pret

Latvijas augstskolu atklāja tagad jau Stučkam piemītošo naidu pat pret latviešu kultūru, ja tā bija “tautiska”. Lai arī krievu lielinieki bija jau formāli izteikušies par tautu tiesībām uz pašnoteikšanos līdz pat tiesībām atdalīties, Daniševskis nepārprotami skaidri paziņoja: “Pareizi, ka tautai ir tiesības atdalīties. Bet proletariāta intereses ir, ja izceltos šāda tieksme, uzstāties pret izdalīšanos.”⁷¹

LSD 5. kongresā mazinieks Bastjānis, izsakoties par Latvijas politisku autonomiju demokrātiskā Krievijā, tomēr uzsvāru lika nevis uz kopējo ar Krieviju, bet atšķirīgo: “.. atsevišķi dzīvojošiem mums būs iespējas tāpat Krievijai daudz ko dot.”⁷² Ja Stučkam bija uzsvārs uz Latviju – “pēc iespējas apvienotāku ar Krieviju..”, tad Bastjānim – uz “atsevišķi dzīvojošiem” (Bastjānis ar nepatiku pieminēja arī Stučkas nostāšanos pret Latvijas augstskolas ideju). Kurševics, savukārt, uzsvēra nepieciešamību pēc Krievijas demokrātiska decentralisma, t. i., federalizācijas (lai arī ne tik spēcīgi, kā to bija darījis agrāk Laicens), toties Daniševskis – uz demokrātisku centrālismu: “.. mums no svara ir vairāk vienošanās un ne izdalīšanās.. proletariātam jāuzstājas pret tādu izdalīšanos”⁷³ (lai arī Kurševics uzskatīja, ka demokrātiskais decentralisms nenozīmē separātismu – neviens mazinieks tobrīd nebija gatavs prasībai par pilnīgu atdalīšanos no Krievijas, un kopumā latviešu vidū visradikālākie bija jau minētie Latviešu nacionāldemokrātu partijas publicisti, kuri jau sāka izteikties par “.. pilnīgi brīvu Latviju..”,⁷⁴ taču šī ideja vēl nebija guvusi plašu izplatību – tomēr mazinieku uzsvārs uz decentralismu, atsevišķumu galu galā veda lieliniekiem pretēja virzienā. Mazinieki Kurševics un A. Petrevics (“Dadzis”) kongresā izvīrēja pavisam oriģinālo domu par to, ka Latvijas autonomijai būtu jābūt zem “.. starptautisku lielvalstu protektorāta”.⁷⁵ (Šajā pat laikā ar līdzīgu ideju nāca klajā LNDD biedrs K. Upītis, iestājoties par “.. pilnīgi neatkarīgas republikas [Latvijas] garantiju no citām Eiropas lielvalstīm”).⁷⁶ Īstas garantijas savai neatkarībai Latvija neiegūs pat pēc 1918. gada, un neviens cits neko nevar garantēt, izņemot pašas valsts un tautas griba dzīvot neatkarībā (to, starp citu, kongresā faktiski atzina cits mazinieks, Bastjānis: “Beļģijas piemērs mums rāda, ka starptautiskais protektorāts nespēja glābt no viņas likteņa.”⁷⁷ – te bija runa par lielvalstu, ieskaitot Vāciju, garantēto Beļģijas

71 Cīņa 01.08. 1917.

72 LNA LVA (PA), 1. f., 4. apr., 10. l., 24. lp.

73 Ibidem, 25. lp.

74 Ģērmanis (kā 60. atsauce), 52. lpp.

75 LNA LVA (PA), 1. f., 4. apr., 10. l., 36.–37. lp.

76 Ģērmanis (kā 59. atsauce), 52. lpp.

77 Iz partiju dzīves, Cīņa 29.07.1917.

- 78 LNA LVA (PA), 1. f., 4. apr., 10. l., 37. lpp.
- 79 Ibidem, 38. lp. Bauze, protams, nacionālajā jautājumā pārstāvēja galēji nihilistisko spārnu latviešu lielinieku vidū; viņš, tāpat kā R. Salna un P. Celmiņš, virsdiskālāk iestājās vispār pret jebkādu nacionālās pašnoteikšanās tiesību un autonomijas ideju pieminēšanu; viņuprāt, proletariātam nav jāaizstāv nekādas nacionālās intereses. Sk. APINE, Latvijas.. (kā 33. atsaucē), 305.–306. lpp. Viņiem bija diezgan daudz atbalstītāju, īpaši latviešu lielinieku vidū Petrogradā un Maskavā. Vismaz vārdos Stučka un Daniševskis nebija tik nihilistiski nacionālajā jautājumā, taču domstarpības lielinieku vidū nebija principiālas dabas.
- 80 Latvijas Komunistiskā partija Oktobra revolūcijā. 1917. Dokumenti un materiāli, Rīga 1957, 191.–192. lpp.
- 81 Sk. pirmo apkopojošo darbu Latvijas vēsturē padomju okupācijas gados – KĀRLIS STRAZDIŅŠ (atb.red.): Latvijas PSR vēsture. III sējums. No 1917. gada līdz 1950. gadam, Rīga 1959, 48. lpp.; viens no lielākajiem Latvijas vēstures sovjetizētājiem un rusifikatoriem Aleksandrs Drīzulis izvairījās no rezolūcijas pieminēšanas līdz pat 80. gadu beigām – ALEKSANDRS DRĪZULIS: Lielais Oktobris Latvijā, Rīga 1987, 165.–183. lpp.
- 82 Ģermanis (kā 60. atsaucē), 46.–47. lpp.
- 83 LNA LVA (PA), 1. f., 4. apr., 8. l., 24.–25., 42., 74. lp.; arī maziņš Kristaps Eliass (“Čipus”) nesekmīgi centās panākt, lai kongress neatgrūst sīkpilsonību: “.. soc. dem. nedrīkst atgrūst pie malas kādu šķiru.” Ibidem 10. l., 6. lp.

neitralitāti, kuru tā pati Vācija bija rupji pārkāpusi), taču šīs idejas parādīšanās 1917. gada vasarā, turklāt –vismaz divu politisko spēku – maziņu un nacionāldemokrātu – domās nebija nejausa un, kā redzēsim, tā parādīsies vēlreiz pēc pāris mēnešiem, jau vācu okupētajā Rīgā. Galu galā domstarpības bija par daudz dziļākiem jautājumiem – vispirms, par politiskas varas lomu sabiedrības attīstībā, un pat par to, vai lielinieki ir īsti sociālisti, marksisti, – maziņi par to ļoti šaubījās.

Formāli ievērojot demokrātismu, kongress gan Daniševski, gan Kurševicu ievēlēja komisijā, kura gatavoja rezolūciju par Latvijas autonomiju. Kurševics centās panākt, lai tajā tiktu iekļauta tēze par nāciju pašnoteikšanās tiesībām, un laikam rezolūcijas melnrakstā tā tika iekļauta, taču lielinieks Roberts Bauze tūlīt to noraidīja: “.. Brīnos par rezolūcija uzsvērtu nāciju pašnoteikšanās tiesību. Šī prasība ir demokrātiski buržujska prasība.”⁷⁸ Bauze viegli panāca kongresa vairākuma atbalstu savai nostājai, un Kurševica priekšlikums tika noraidīts.⁷⁹ Kongresa pieņemtā galīgā rezolūcija bija šāda. Tā saucās “Latvijas pašvaldības (politiskās autonomijas) jautājumā” un izteicās par “Latvijas politisko autonomiju, t.i., visu vietējo varu kā saimnieciskā, tā politiskā, administratīvā ziņā.”⁸⁰ Rezolūcija vārdos skanēja tik nacionāli, ka tā izraisīja historiogrāfijā divus, pilnīgi pretējus vērtējumus. Okupētās Latvijas darbos, kurus bija uzrakstījuši no PSRS atsūtītie Latvijas vēstures rusifikatori, tā pat netika minēta⁸¹ – tā ir uzskatāma nostāja, kas liecināja, ka viņiem rezolūcija bija par daudz nacionāla; savukārt, sociāldemokrātiski orientētie latviešu trimdas autori to ir pat ļoti cildinājuši, saskatot tajā pat “.. lielu nacionālu patosu..” un “.. lielinieku nosliešanos par labu īstām nacionālām vērtībām”.⁸² Tas ir liels pārspilējums – par labu īstām nacionālām vērtībām ne Stučka, ne Daniševskis, par Bauzi nemaz nerunājot, nosliekties nevarēja un negribēja, un tā bija tikai verbāla un taktiska viņu nodeva laika garam. Lielinieki bija arī kategoriski pret sadarbību ar demokrātiskām, kā viņi to sauca – sīkpilsoniskām, partijām un grupām, un Mendera tieksme svītrot no kongresa rezolūcijas lielinieku ierakstīto par to, ka “.. mūsu uzdevums ir cīnīties pret sīkburžuāzisko kontrevolūciju”, cieta sakāvi un cīņa pret “sīkburžuāzisko kontrevolūciju” tika konsekventi uzsvērtā.⁸³ Tas nebija nejausi, jo cieši saistījās ar otru lielāko

mazinieku un lielinieku domstarpību objektu: jautājumu par Krievijas revolūcijas raksturu un perspektīvām, citiem vārdiem sakot – vai tūlīt jāsāk gatavoties varas sagrābšanai – t. s. sociālistiskai revolūcijai – otrajai revolūcijai, kā to bija paziņojis Ļeņins, tikko atgriezies no trimdas Šveicē 1917. gada aprīļa sākumā, izraisot pat ne vienā vien lieliniekā priekšstatu, ka viņš ir sajucis prātā.⁸⁴

Visprecīzāk jautājums par to, vai sociāldemokrātiem jau tā brīža Krievijas apstākļos jātiecas pēc varas, pēc t. s. proletariāta diktatūras, tika izteikts Mendera polemikā ar lielinieku J. Hermani. Mendera priekšstatā lielinieku tieksme pēc tūlītējas varas, pārlecot ilgstošam demokrātiskas attīstības posmam, kurā tiks atrisinātas vispārdemokrātiskas, nevis īsti sociālistiskas dabas problēmas, padarīja lieliniekus, Mendera vārdiem runājot, tikai par sociāldemokrātiem, bet ne par sociālistiem.⁸⁵ Tas var šķist pat dīvains apgalvojums cilvēkam, kurš pats bija LSD biedrs, taču tas bija saprotams, ņemot vērā to, ka Menders bija izcili izglītots marksists, kurš uzskatīja, ka pāragra varas sagrābšana saimnieciski, sociāli un kulturāli neatīstītā valstī, par kādu viņš uzskatīja Krieviju, ir pilnīgi nevajadzīga – mazinieki, viņa vārdiem runājot, “.. varas sagrābšanu neuzstāda par savas darbības regulējošu ideju.”⁸⁶ Kapitālismam jānobriest ilgstošā attīstības posmā, kura laikā strādnieku šķīrai jānostiprinās, jāattīstās tās organizācijām, kultūrai, pašapziņai, un tad, kādreiz nākotnē – mazinieki bija lielā mērā ekonomiski deterministi un kapitālisma attīstības “likumsakarību” pielūdzēji – strādnieku šķīra iegūs politisko varu vai tās daļu. Protams, ka šādos uzskatos bija Vakareuropā idejiski nobriedušā Mendera markstiskais snobisms: ņemot varu tagad, 1917. gadā, sociāldemokrātiem būtu jānodarbojas ar tādu jautājumu risināšanu, ar kuriem šis snobisms nekādi negribēja saistīties, un no tiem galvenais Krievijā bija agrārais jautājums, par kuru ne tikai pilnīgi pilsētnieciskajam Menderam, bet arī mazinieku līderu vairākumam, kuri bija dzimuši tikai ar savu darbu pārticību ieguvušās zemnieku ģimenēs, nebija nekādas intereses un pat izpratnes. Strādniekiem būtu bijis pārāk cieši jāsaistās ar zemniekiem un sīkpilsoņiem un viņu problēmām (sadarbība ar sīkpilsoņību netika noraidīta, pat vēl vairāk – uzsvērta, bet tikai ilgstošas demokrātiskas attīstības gaitā, strādniekiem tomēr

84 ORLANDO FIGES: A People's Tragedy. The Russian Revolution. 1891–1924, Penguin Books 1998, p. 388.

85 FRICIS MENDERS: Piezīmes pie Latvijas sociāldemokrātijas principiālas pozīcijas, Cīņa 30.06.1917.

86 Ibidem.

87 Kā jau sacīts, mazinieks K. Eliass nesekmīgi centās panākt, lai kongress neatgrūž sīkpilsoņību; Menders gan bija šķīriski proletāriski dogmatiskāks.

88 Iz partiju dzīves, Cīņa
29.07.1917.

89 LNA LVA (PA), 1. f., 4. apr.,
8. l., 12., 22., 25.–27., 42. lp.

90 Iz partiju dzīves, Cīņa
28.07.1917.

saglabājot savu idejisko patstāvību),⁸⁷ un šādi sakari strādniekus tikai samaitātu. Menders piedāvāja kongresam “Rezolūciju par politisko stāvokli”, kuras galvenā tēze bija: “Pilsoniski – demokrātiskā revolūcija neuzstāda par savu uzdevumu cīņu par strādnieku diktatūru.”⁸⁸ Rezolūcija tika noraidīta. Ne tikai Mendera, bet arī citu kongresa delegātu maziņu priekšstatā lielinieku, īpaši – Roberta Eihes, burtiskā apsēstība ar tūlītēju varas sagrābšanu bija liela atkāpšanās no marksisma par labu “.. blankisma metodēm.. lielākā kļūda ir tā, ka ļoti daudzi domā, ka līdz ar varas sagrābšanu.. tiks novērsti visi ļaunumi.”⁸⁹ (Kā izteicās Petrevics, aplama ir iedomā, ka vara ir “.. plāksteris, kura glābs mūs no visām nelaimēm.”)⁹⁰

Dažas dienas pēc LSD 5. kongresa nobeiguma Rīgā notika cits ļoti svarīgs notikums: 30. jūlijā notika konference, kura bija veltīta tikai vienam lielumam – Latvijas autonomijai. Konferencē piedalījās 10 sabiedriskas organizācijas (Vidzemes Zemes pagaidu padome, Rīgas Strādnieku deputātu padome, Latvijas Strādnieku, zaldātu un bezzemnieku padome – Iskolatstreli, latgaliešu sekcija pie Iskolatstrela un citas), kuras kopumā bija delegējušas 52 pārstāvjus. Konferencē bija raksturīga plaša un līdz tam nevienai sapulcei vai kongresam neredzēta latviešu politiskā pārstāvniecība: tikai Kurzemes Zemes padome, kura darbojās Tērbatā, bija atteikusies piedalīties, bet Latgales Zemes pagaidu padomes pārstāvji nebija paspējuši ierasties; konference piedalījās pat daži lielinieki. Pretstatā LSD 5. kongresam konferences vienbalsīgi pieņemtajā rezolūcijā jau pirmais punkts izteicās par pilnīgām pašnoteikšanās tiesībām: “Latvijas tautai tāpat kā visām citām tautām ir tiesības uz pilnīgu pašnoteikšanos.” Tas liecināja, cik strauja bija latviešu politiskās domas attīstība nacionālajā jautājumā (nav īsti skaidrs, kas tika saprasts ar “Latvijas tautu” – visi latvieši, ieskaitot latgaliešus kā neatņemamu latviešu daļu, vai visi Latvijas iedzīvotāji; šķiet, ka “Latvijas tauta” kā politiskās nācijas jēdziens, kuru, varbūt, pirmais formulēs Valters neilgi pirms 1918. gada 18. novembra, vēl nebija izplatījies). Rezolūcijas otrais punkts noteica: “Latvijai jābūt nodalītai, apvienojot Vidzemi, Kurzemi un Latgali”; ceturtais punkts bija šāds: “Latvijai jābūt politiski autonomai vienībai Krievijas republikā, dibinātā uz demokrātiskiem principiem”. Savukārt, piektais punkts noteica autonomijas

apjomu: "Autonomās Latvijas tautas un viņas Saeimas rokās, kura ievēlama uz vispārīgu, aizklātu un proporcionālu vēlēšanu tiesību pamata, bez dzimumu atšķirības." Latgalieši arī nebija aizmirsti: "Latgalei, kā sevišķai Vidzemes sastāvdaļai, ir pilnīga pašnoteikšanās visās vietējas pašvaldības, administratīvās, valodas un baznīcu lietās."⁹¹ Idejiski visstiprākie konferencē bijuši tieši Rīgas Strādnieku deputātu padomes delegāti maziņki Menders un Eliass, kuri izstrādāja autonomijas rezolūcijas projektu, kurš arī tika likts pamatā konferences lēmumam.⁹²

Jau 1917. gada vasarā, pēc LSD 5. kongresa, nemierā ar partijas absolūtā vairākuma lieliniecko kursu, maziņki noturēja apspriedi, kurā piedalījās Dr. P. Kalniņš, F. Menders, R. Bilmanis, V. Bastjānis, P. Birkerts un daži citi. Apspriedes vairākums izteicās par pilnīgu sakaru saraušanu ar lieliniekiem un neatkarīgas partijas izveidi, bet Menders vēl bija pret, uzskatot to vēl par pārāgru, neraugoties uz to, ka tieši viņš nesenajā kongresā bija kritizējis lielinieku varu partijā. ("Lieta tā, ka part[ijas] polit[iskā] līnija ir bijusi stipri frakcionāra. Pastāvīgi tikuši maziņki atbīdīti pie malas tūlīt pēc Briseles kongresa. Daudzi inteligenti spēki bij te atbīdīti pie malas. "Cīņā" reti varēja kaut ko ievietot.")⁹³ Tik redzams bija šī talantīgā cilvēka iespaids partijā, ka tieši viņš pārliecināja vairākumu un lēmums par organizatorisku sakaru saraušanu ar lieliniekiem netika pieņemts.⁹⁴ (Tiesa, iespējams, ka arī Pauls Kalniņš vēl bija pret atdalīšanos – vismaz kongresā viņš bija izteicis cerību, ".. lai kopā turpinātu darbu")⁹⁵ Vai atšķelšanās, ja tā būtu notikusi, būtu bijusi kaut cik sekmīga – tas ir, vai maziņkiem būtu patiešām izdevies radīt kaut cik ievērojamu neatkarīgu politisku spēku jau 1917. gadā, par to ir grūti spriest; iespējams, ka sekotāju skaits nebūtu neliels, taču, sākot no pavisam nelielām un pa Krieviju izkaisītām grupām 1917. gada sākumā, pēc Februāra revolūcijas, uz vasaras beigām viņi bija ne tikai izdzīvojuši, bet idejiski un pat organizatoriski nostiprinājušies – lai arī vēl LSD ietvaros (piemēram, Petrogradā gada sākumā viņiem bija labi, ja 30–40 aktīvistu, bet augusta beigās – tuvu 800);⁹⁶ pats galvenais – viņiem bija ļoti spēcīgi līderi, kuru vidū īpaši izcēlās Pauls Kalniņš un Fricis Menders.

- 91 Konference Latvijas autonomijas jautājumā, Brīvais Strēlnieks 03.08. 1917.
- 92 LNA LVVA, 3949. f., 1. apr., 9. l. (Dr. F. Mendera arhīvs; lapas nenumurētas).
- 93 LNA LVA (PA), 1. f., 4. apr., 8. l., 60. lp.
- 94 LNA LVVA, 3949. f., 1. apr., 9. l. (Dr. F. Mendera arhīvs; lapas nenumurētas).
- 95 LNA LVA (PA), 1. f., 4. apr., 8. l., 49. lp.
- 96 EZERGAILIS, The 1917. (kā 10. atsauce), p. 128.

- 97 Cīņa 20.08. (02.09.) 1918.
 98 Šalda, Bartele (kā 60. atsauce), 202. lpp.
 99 Par LSD CK aktivitātēm vācu okupācijas priekšvakarā sk. LSD CK izdevumu "Laukstrādnieku Cīņa", kura pēc Rīgas krišanas iznāca Valmierā, 30.08. (12.09.)1917.
 100 Ģermanis (kā 59. atsauce), 55. lpp.
 101 No jaunākās literatūras par to sk. INEŠA FELDMANĀ apakšnodaļu "Ideja par Latvijas neatkarību", in: Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā, 1. sēj. (kā 28. atsauce), 139.–145. lpp.
 102 Par šo partiju sk. Šilde (kā 3. atsauce), 152.–153. lpp.
 103 Kalniņa (kā 22. atsauce), 120. lpp.
 104 Mājas mūsdienu attēlu sk. Latvijas valsts dibinātāji (kā 52. atsauce), 39. lpp.
 105 Cit. no: Šilde (kā 22. atsauce), 201. lpp.
 106 LNA LVVA, 3949. f., 1. apr., 9. l. (Dr. F. Mendera arhīvs; lapas nenumurētas).

Demokrātiskais bloks. LSDSP darbības atjaunošana

28. augustā (pēc jaunā stila) Rīgā sāka pienākt arvien uztraucošākas ziņas par gaidāmo vācu uzbrukumu. LSD CK un partijas Rīgas komiteja sāka sasaukt apspriedes, kuras, vācu uzbrukumam tuvojoties, kļuva arvien biežākas – dažreiz pat vairākas reizes dienā, lai arī neko notikumu gaitā tās mainīt nevarēja. 2. septembrī, Rīgas krišanas vācu rokās pašā priekšvakarā, partijas Centrālā komiteja pieņēma uzsaukumu, aicinot iedzīvotājus pilsētu neatstāt; ⁹⁷ arī tas diez vai ietekmēja iedzīvotājus, no kuriem neviens vien tagad atstāja Rīgu, lai arī varbūt ne tik lielā skaitā kā 1915. gadā – bēgļu vidū tagad bija arī bēgļi no Kurzemes, kuri bija ieradušies no Kurzemes 1915. gadā, un tagad kļuva par bēgļiem pa otram lāgam.⁹⁸ Pati par sevi LSD tomēr lēma, ka vairākumam CK locekļu pilsēta tomēr jāatstāj, lai arī gandrīz tikpat lielam partijas vadītāju skaitam bija jāpaliek.⁹⁹ Vairums redzamāko mazinieku palika okupētajā pilsētā,¹⁰⁰ kurā pēc kāda laika izveidojās neformāla latviešu demokrātisko partiju grupa, kādi 16, lielākais 20, cilvēki, kuri iegūs nosaukumu Demokrātiskais bloks.¹⁰¹ Doma, ka ir jāsanāk un jāapspriežas par to, ko darīt jaunajā, okupācijas situācijā, laikam radās mazinieku Dr. P. Kalniņa un Latviešu demokrātiskās partijas vadītāja, rakstnieka Augusta Deglava¹⁰² nejaušas tikšanās reizē kādu nedēļu pēc vācu karaspēka ienākšanas.¹⁰³ Pulcēties sāka privātos dzīvokļos, visbiežāk – jau minētās demokrātiskās partijas locekļa Erasta Bites dzīvoklī Rīgā, Dzirnāvu ielā 66.¹⁰⁴ Taisnība bija Marģerim Skujeniekam, maziniekam un vienam no aktīvākajiem bloka biedriem, kurš vēlāk rakstīja, ka “.. formāli bloks nekad nenodibinājās, bet ilgstoša kopdarbība izveidoja iestādi ar noteiktiem mērķiem”¹⁰⁵ (tajā darbojās pieci mazinieki – pats Skujenieks, Menders, Pauls Kalniņš, V. Straujānis un Kurševics). Tāds noteikts mērķis bija izstrādāt kopēju nostāju jautājumā par Latvijas nākotni. Iespējams, ka pirmie ar kādu rakstisku dokumentu nāca klajā tieši mazinieki, jau septembra beigās uzrakstot deklarāciju, kuru viņi vēlāk dēvēja par “neatkarības deklarāciju” (tās uzrakstīšanā laikam ievērojama bija Mendera loma).¹⁰⁶ Pēc tam visi pārējie apvienības biedri nolēma, ka jāsigatavo deklarācija – vai pat

rezolūcija – visu vārdā. Kas to sagatavoja, nav pilnīgi skaidrs pat šodien. Pirmais par rezolūcijas autoriem jau 1923. gadā izdotajā vērtīgajā grāmatā izteicās Spricis Paegle, kurš bija bloka biedrs, pārstāvot pavisam nelielo Latvju neatkarības partiju. Kā tas ir raksturīgi daudzām atmiņām, savu lomu viņš būtiski pārspīlēja, rakstot, ka Valters, Skujenieks, Kārlis Ulmanis un, protams, viņš pats “.. ierosināja jautājumu par Latvijas valsts neatkarību, kā latvju tautas poltiski tautisko centienu piepildījumu”.¹⁰⁷ Uzreiz jāsaka: nevienā citā darbā Paegle nav minēts kā autors rezolūcijai, par kuru runa būs tūlīt; viņš arī nekad pirms tam nebija bijis jēlkādu rezolūciju autors. No viņa nosauktajiem cilvēkiem tās izstrādāšanā noteikti piedalījās tikai Valters; kā redzēsim turpmāk, pat Ulmaņa līdzdalība nav pilnīgi skaidra.

Piecus gadus vēlāk, 1928. gadā, Pauls Kalniņš par rezolūcijas izstrādātājiem minēja sevi un Menderu no maziniekiem un Valteru un Ulmani no LZS.¹⁰⁸ Šis viedoklis ir kļuvis par vispopulārāko literatūrā un noteikti ir daudz precīzāks nekā Paegles rakstītais. Savukārt, Menders par rezolūcijas autoru uzskatīja tikai sevi un Valteru, nepieminot ne Kalniņu, ne – kas ir interesanti – Ulmani.¹⁰⁹ Te varbūt ir svarīgi nevis tas, ka, pēc Mendera domām, Ulmanis vēl bija diezgan rezervēts Latvijas pilnīgas neatkarības jautājumā, vēl nedaudz šauboties, vai Latvija viena pati spēs izdzīvot saimnieciski, bet tas, vai Ulmanis jau vispār bija sācis piedalīties slepenajās tikšanās reizēs: viņa izcilākais biogrāfs Edgars Dunsdorfs apšaubīja, vai Ulmanis vispār jau bija ieradies Rīgā: “..ziņas par Ulmani Rīgā sākas ar 1918. gada aprīli..”, un attiecīgi “..var secināt, ka Ulmanis [rezolūcijas] sagatavošanā nav piedalījies.. liekas, ka 1918. gada maijā Ulmanis vēl nebija pievienojies Demokrātiskam blokam.”¹¹⁰ Lai kā arī būtu bijis ar Ulmaņa piedalīšanos blokā jau 1917. gada rudenī, tad, kad viņš patiešām tajā iesaistījās, pat diezgan iedomīgais Menders atzina šajā lielajā, vienkāršos, dažreiz saburzītos svārkos tērptajā, vēl vārdos skopajā cilvēkā ievērojamu personību (īpaši – kā indīgi izteicās Menders, salīdzinot ar “.. visādiem paegļiem”, domājot jau minēto Sprici Paegli). Tas, ka mazinieki atzina Ulmani augošu demokrātiskas pilsonības līderi, bija viens no viņu lielākiem devumiem ceļā uz Latvijas neatkarību.

107 SPRICIS PAEGLE: Kā Latvijas valsts tapa, Rīga 1923, 152. lpp.

108 DR. PAULS KALNIŅŠ. Kā izauga Tautas Padome, in: Latvijas Republika Desmit Pastāvēšanas gados, Rīga 1928, 56.– 59. lpp.

109 Sk. plašās Mendera atmiņas. – LU Akadēmiskā bibliotēka. Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa, RK 2215, 850.– 929. lpp.

110 EDGARS DUNSDORFS: Kārļa Ulmaņa dzīve. Ceļinieks. Politīķis. Diktators. Mocekļis, Stokholma 1978, 98. lpp.

111 Sk. Rezolūcijas tekstu
KALNIŅŠ (kā 107. atsauce),
56. lpp.

112 Cit. no: JĀNIS TOMAŠEVSKIS:
Neatkarības čuksti. Latviešu
Pagaidu nacionālas padomes
vēsture, Rīga 2017, 97. lpp.

Tagad ir beidzot laiks pievērsties bloka pieņemtajai rezolūcijai t. s. “Latvijas neatkarības rezolūcijai”, kuru bloks pieņēma 1917. gada oktobrī. Tajā bija skaidra atsaukšanās uz Rīgas 30. jūlija apspriedes lēmumu – kura projektu, kā mēs jau zinām, bija izstrādājis arī Menders un kurā bija teikts: “..ja starptautiskās politikas interešu pretešķības padarītu par neiespējamu Latvijas atgriešanos Krievijas demokrātijas robežās”, tad republikāniskā, neitralizēta un nedalīta Latvija “..starptautisku tiesību garantiju ceļā kļūst par starpvalstu autonomiju”.¹¹¹ Kā redzam, viennozīmīgi skaidri par Latvijas neatkarību pat šī rezolūcija vēl neizteicās, bet noteikti jau bija atmests vecais un naivais lozungs – “Brīva Latvija brīvā Krievijā”, no tā bija pat grūti atteikties Cielēnam, kurš par to vēl kādu laiku izteicās Krievijā, zināmā mērā apmainoties vietām ar Menderu, ja mēs atceramies Mendera nostāju pret viņa autonomijas projektu Bernē 1915.–1916. gadā. Var jau pieņemt, ka rezolūcijā vēl pieļautā, tagad jau gandrīz neticamā iespēja par Latvijas atgriešanos “Krievijas demokrātijas robežās” ir Mendera nostājas atspoguļojums, taču par to nav nekādu neapgāzamu pierādījumu; galu galā tādai versijai piekrita arī Valters un citi bloka dalībnieki. Savukārt, starptautiskas garantijas neitralizētai Latvijai, kā jau redzējām, tika vairākkārt pieminētas jau LSD 5. kongresā.

Kamēr bloka dalībnieki Rīgā pulcējās slepeni vai vismaz pusslepeni – stipri jāšaubās, vai vācu okupācijas iestādes par to nekā nezināja, Latvijas neokupētajā daļā, Vidzemē, kur varu bija sagrābuši latviešu lielinieki – Iskolats – Friča Roziņa vadībā, vēl legāli Valkā 1917. gada novembrī tika nodibināta latviešu sabiedrisko organizāciju, partiju (sociāldemokrāti nepiedalījās) un biedrību organizācija – Latviešu Pagaidu nacionālā padome, kuras 25. novembra uzsaukumā “Visiem latviešiem” bija teikts: “Lai dzīvo brīva apvienota Latvija... Latvieši! Ņemat sev paši šo zemi, kuru mūsu tēvi ir pirkuši ar saviem asins sviedriem un ceļat tur labāku un taisnīgāku valsti, nekā tā [Krievija], kura tagad iet bojā.”¹¹² Ņemot vērā, ka uzsaukumu bija rakstījuši izcilie dzejnieki Jānis Akuraters un Kārlis Skalbe, nav pārsteigums, ka tas atšķīrās no Demokrātiskā bloka rezolūcijas sausā teksta, taču, kā redzam, viennozīmīgi skaidri par Latvijas neatkarības pasludināšanu vēl neizteicās pat Padome, un lai arī šodien tam vairs ir tikai akadēmiska nozīme, Demokrātiskā

bloka rezolūcija bija nākusi agrāk par Padomes nodibināšanu un tās pieņemtajiem lēmumiem.

Krievijā lielinieki bija sagrābuši varu neokupētajā Latvijas daļā – Vidzemē un Latgalē arī bija nodibinājusies t. s. padomju vara, faktiski – lielinieku diktatūra, bet 1918. gada februārī Vācija okupēja visu Latviju. Pa šo laiku lielinieku un mazinieku attiecības joprojām formāli vienotajā LSD būtiski pasliktinājās. 1917. gada oktobra apvērsumu mazinieki neatbalstīja, kamēr lielinieki savā nelegālajā presē vācu okupētajā Latvijā paziņoja, ka “.. latviešu sociāldemokrātija cīnās vienīgi par sociālistisku Padomju Latviju, par atkalapvienošanos ar Padomju Krieviju.”¹¹³ (Mazinieku laikraksts “Strādnieku Avīze”, kurš kopš novembra iznāca Valkā, Iskolata pārvaldītajā teritorijā un tika drukāts Jāņa Rauskas tipogrāfijā un kurš iestājās pret lielinieku diktatūru, par labu Latvijas Satversmes sapulces sasaukšanai, neilgi pirms vācu jaunā uzbrukuma tika 1918. gada 21. janvārī slēgts, bet tipogrāfija – nacionalizēta.)¹¹⁴ Tas pavisam nebija tas, par ko cīnījās mazinieki, un 1918. gada pavasarī Fricis Menders un Pauls Kalniņš uzrakstīja “.. rezolūciju, kas bija vēsta pret Lielo Oktobra sociālistisko revolūciju un boļševiku partiju, pret partijas stratēģiju un taktiku.”¹¹⁵ Aprīlī LSD vadība Rīgā abus izslēdza no partijas un pieprasīja, lai partijas Rīgas nodaļa I rajona VI apakšrajons, kurā mazinieki bija īpaši spēcīgi, norobežotos no izslēgtajiem. Cimds bija nomests, un VI apakšrajona biedri to pacēla, atsakoties saraut sakarus ar Menderu un Kalniņu – “.. nepakļāvās partijas disciplīnai..”, par ko viss apakšrajons tika faktiski izslēgts no partijas.¹¹⁶ Tikai tagad maziniekiem kļuva skaidrs, ka kopdzīve ar lieliniekiem vairs nav iespējama. Sanākuši Mendera dzīvoklī, apakšrajona aktīvākie locekļi nolēma izstāties no lieliniecišķās LSD un atjaunot veco partiju – LSDSP, tagad gan – kā jau rakstīts – kā **Latvijas** Sociāldemokrātisko strādnieku partiju. Tas bija lēmums, kurš būtu bijis jāpieņem jau agrāk, bet beidzot tas bija izdarīts, ar nozīmīgām sekām neatkarīgās Latvijas proklamēšanā dažus mēnešus vēlāk. Cik nu tas bija iespējams vācu okupācijas apstākļos, viņi sāka izplatīt savu piekritēju vidū ideju par nepieciešamību, kad apstākļi to atļaus, nodibināt neatkarīgu, demokrātisku Latviju.

113 Cit. no: Latvijas PSR vēsture (kā 80. atsauce), 100. lpp.

114 Cīņa 23.01. 1918. Par “Strādnieku Avīzi” sk.: Latviešu periodika, 1. sēj. 1768–1919, Otrs, papild. izdev., Rīga 1977, 315.–316. lpp.

115 Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi, I (kā 9. atsauce), 386. lpp.

116 Ibidem.

117 PAEGLE (kā 106. atsauce),
206. lpp.

118 KALNIŅŠ, Kā izauga..
(kā 107. atsauce), 58. lpp.

119 Ādolfs Klīve: Brīvā Latvija.
Latvijas tapšana. Atmiņas,
vērojumi un atzinumi,
Ņujorka 1969, 356. lpp.

120 Lettonia. 1870–1990,
Ņujorka 1992, 38. lpp.

Nobeigums

1918. gada vasarā okupētajā Latvijā sāka atgriezties Latviešu Pagaidu nacionālās padomes vadītāji – tas bija iespējams, sakarā ar Krievijas–Vācijas 3. marta Brestļitovskas līgumu. Neizbēgami radās jautājums par divu veidojumu – LPNP un Demokrātiskā bloka – attiecībām. Nekādas savstarpējas tuvības to starpā nebija. Literatūrā var sastapt viedokli, ka apvienošanās ir nepieļāvuši tieši maziņieki – tagad jau LSDSP, kura uzskatīja LPNP par pārāk konservatīvu vai pat labēju, “buržuāzisku”, kas turklāt sastāvēja ne tikai no partijām, bet arī no sabiedriskām organizācijām (pat vienu kooperatīvu ieskaitot); maziņieki bija pārliecināti, ka jaunai, apvienotai institūcijai jāstāvē tikai no partijām.¹¹⁷ Tas tā patiešām bija, taču arī LPNP netiecās pēc apvienošanās ar Demokrātisko bloku, kamēr tajā tik ievērojama loma bija ne tiki LSDSP, bet arī Ulmanim (par to nedaudz vēlāk). Pauls Kalniņš savās atmiņās, manuprāt, ir uzsvēris, ka LPNP “.. vadoņi mēģināja saskaldīt mūsu bloku”,¹¹⁸ kuru, kā rakstīja LPNP loceklis Ādolfs Klīve, padomes vadītājs Voldemārs Zāmuels “.. par organizāciju nemaz neuzskatīja, jo tam neesot ne valdes, ne darbības iekārtas, ne pat sava nosaukuma”.¹¹⁹ Tā visa Demokrātiskajam blokam patiešām nebija, taču tā dalībniekiem pa pilnam bija apņemšanās un drosmes, un tieši viņi 1918. gada rudenī būs īstajā vietā īstajā laikā. Sarunas par kopdarbību oktobrī izjuka, un lielā mērā pie tā bija vainīga arī LPNP, kuras vadītāji, īpaši – Arveds Bergs, bija diezgan aroganti un nepieļāva ne tikai apvienošanās ar visu LSDSP (varbūt kādu atsevišķu vadītāju, piemēram, apdomīgā un solidā Paula Kalniņa pievienošanās sev, bet, noteikti, saglabājot LPNP vadītāju virsroku, viņi arī būtu pieļāvuši), bet arī ne Ulmaņa vadošās lomas atzīšanu (sava loma bija arī tam, ka LPNP vadītāji bija korporanti – galvenokārt Letoņi, padomes vadītājs Zāmuels bija filistrs,¹²⁰ tāpat kā Bergs, bet DB, šķiet, bija tikai divi korporanti Sp. Paegle un M. Bružis, abi no “Selonijas”, kuri tomēr nebija DB redzamākie biedri; vismaz Berga acīs pat Ulmanis bija tikai agronoms, ne Berga – Rīgas lielākā namīpašuma īpašnieka – aprindu cilvēks). Atceroties kādu apspriedi par iespējamu sadarbību, Klāra Kalniņa diezgan patētiski rakstīja: “Bergu un Zāmuelu neskāra momenta diženums, tie palika negrozāmi uzticīgi savas padomes šaurajām

interesēm un atstāja apspriedi.”¹²¹ Bergs un Zāmuels tā, protams, nedomāja, bet tagad ļoti liela loma piekrita Ulmanim: viņš izvēlējās iet nevis ar snobisko LPNP – šajā ceļā noteikti būtu jādod ievērojama vieta Zāmuelam un Bergam, vai pat jāpakļaujas viņiem, bet ar Demokrātisko bloku, t. i., – arī ar LSDSP, kura uz varu nepretendēja un pilnīgi atzina Ulmaņa tiesības būt par neatkarīgās Latvijas pirmo ministru prezidentu. Aptuveni 20 dienu laikā tika panākta vienošanās par jaunas institūcijas – Tautas Padomes kā Latvijas priekšparlamenta nodibināšanu, kas notika 17. novembrī.¹²² Bez mazākām atrunām visi Tautas Padomes locekļi izvirzīja Ulmani par pirmās Latvijas pagaidu valdības vadītāju (viņš vēlējās valdībā iesaistīt arī sociāldemokrātus, bet viņi izvēlējās izdevīgu dogmatismu – palīdzēt piedzimt neatkarīgai, bet “buržuāziskai” Latvijai, bet atbildību par tās likteni tik dramatiskajās 1918. gada nogales dienās neuzņemties, palikt opozīcijā, kritizēt un pamācīt, un gaidīt, kad kādreiz nobriedīs saimnieciskie, kulturālie, sociālie priekšnoteikumi nākšanai pie varas), bet 18. novembra svinīgajā neatkarības proklamēšanā Zāmuels, Bergs un Klīve pat nepiedalījās. Lai arī formāla LPNP un Demokrātiskā bloka apvienošanās nenotika, “.. ir skaidrs, ka notikusi faktiskā apvienošanās, kaut gan formāla apvienošanās.. nemaz nebija iespējama”.¹²³

121 Kalniņa (kā 22. atsauce), 124. lpp.

122 Ļoti ievērojama loma tās nodibināšanā bija dr. M. Valteram – Šilde (kā 3. atsauce), 283. lpp., atsauce Nr. 8.

123 Dunsdorfs (kā 109. atsauce), 126. lpp. Dr. P. Kalniņš to ir raksturojis nedaudz citādāk, varētu teikt – partejiskāk, par labu DB – “Demokrātiskā blokā ietilpstošās politiskās partijās ieplūduši maz pamazām demokrātiskie NP {LPNP} darbinieki..” – Kalniņš (kā 107. atsauce), 59. lpp

Latvian Social democrats – mensheviks (mazinieki)
on the eve of the proclamation of Latvia's independence.
1917 – 1918

Aivars Stranga

At the beginning of 1917, at the time of the fall of Tsarism, Latvian Social democracy (LSD), contrary to the Russian party, was not organizationally and ideologically divided, although disagreements existed, but not as deep and ancient as later emphasized by both communists and mensheviks (mazinieki). In 1917, at the end of the summer, however, the differences were clearly articulated, on at least two issues: firstly, the question of Latvia's future: mazinieki stood up for the Russian federalization and as broad a possible autonomy for Latvia – in fact for the “state in state”, even under international guarantees, while the lielinieki rated this claim as bourgeois, and, secondly, against the lielinieks course on the coup and the proletariat dictatorship, which the mazinieki rejected as an expression of unsocialist blankism. When Germany occupied Riga in 1917, on September 3, the main leaders of the mazinieki – Dr. F. Menders, Dr. Pauls Kalnins, M. Skujenieks, K. Kurshevics – stayed in the occupied city and started cooperation with the representatives of the bourgeois parties, creating an informal association – Democratic Bloc (DB) They were at last excluded from the LSD and in June 1918 proclaimed the formation of completely independent party – Latvian Social Democratic Workers Party (LSDSP), which played a crucial role in the preparation of the proclamation of Latvia's independence in November 1918.

“Baltija” un “baltieši”.

Valsts un tauta vācbaltiešu uzskatos mainīgajā 19.–20. gadsimta vēsturē*

Raimonds Cerūzis

Jēdziens “Baltija” šodien ir pašsaprotams, to plaši lieto pasaulē, parasti identificējot Igauniju, Latviju un Lietuvu. Tomēr ne piemums, nedz arī citviet pasaulē nav ierasts aizdomāties, ka tas ir ilgu, trauksmainu, bieži pat traģisku, bet vienlaikus interesantu, pat aizraujošu pagātnes notikumu rezultāts. “Baltija”, “baltieši” – kā radās šie apzīmējumi un kāda tiem bijusi nozīme vēstures procesā, kā šo jēdzienu semantiku (jēgas izpratni) ietekmēja 19.–20. gadsimta notikumi mūsu valsts teritorijā un aiz tās robežām, vai jēdzienu lietojumā un izpratnē ir pārmanojamība vai pārrāvums. Tie ir centrālie uzdevumi, kurus šī raksta autors stādījis, gatavojot šo publikāciju.

Latīniskajos tekstos jēdziens *Mare Balticum* (Baltijas jūra) sastopams jau kopš viduslaikiem.¹ Tomēr līdz 19. gs. vidum Baltijas jēdziens bija maz zināms, patiesībā mūsdienu Latvijas teritorijā par tādu neviens pat nenojauta. Ļaudis mēdza identificēties ar piederību konkrētajai provincei – guberņai (vidzemnieki, kurzemnieki utt.), bet parasti vēl šaurāk – pieskaitīja sevi pilsētai vai muižai, vai pat tikai luteriskajai draudzei, kurai bija piederīgi.

1 Šajā sakarā parasti piemin Ādama no Brēmenes 11. gs. pēdējā trešdaļā sarakstīto Hamburgas baznīcas vēsturi, sk.: Adami Gesta Hamburgensis ecclesiae pontificum / ex recensione Lappenbergi; in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recudi fecit Georgius Heinrichus Pertz (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum), Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1846, 218 p.

* Rakstā apvienoti materiāli, kurus autors izklāstījis Latvijas simtgades jubilejai veltītajās starptautisko zinātnisko konferenču cikla “Valsts pirms valsts” divās konferencēs Rīgā, Latvijas Nacionālajā bibliotēkā: 2018. gada 7. decembrī konferencē “Valsts valstī. Latvija – Krievijas impērijās provinces 19. gadsimtā” nolasītajā referātā “Baltiešu nācija”: ieskats vācbaltiešu politiskās koncepcijas attīstībā kopš latviešu nacionālās atmodas sākuma” un 2019. gada 12. aprīlī konferencē “Latvijas zemes no 19. gs. beigām līdz 1918. gadam: ceļš uz valsti” nolasītajā referātā “Vācbaltieši un 1905. gada revolūcija. Vēstures pārrāvums vai turpinājums?”.

- 2 A Residence on the Shores of the Baltic. Describet in a Series of Letters. 2 Vol., London 1841 (Vol.1, 293 p.; Vol. 2, 286 p.).
- 3 Letters from the Shores of Baltic [by Elisabeth Eastlake], London 1844, 160 p.
- 4 [ELISABETH EASTLAKE]: Baltische Briefe, Leipzig 1846, Teil I, 279 S.; Teil II, 280 S.

Vēsturiskās liecības visai droši ļauj abu jēdzienu izplatības sākumu saistīt ar 18. gs. otrās puses notikumiem Krievijas impērijā. Vācu tekstos jēdziena “Baltija” lietojumu sekmēja Krievijas valdnieces Katrīnas II (*Екатерина Великая*, arī *Sophie Auguste Friederike von Anhalt-Zerbst*, 1729–1796) valdīšanas laiks, ko raksturoja valsts rietumnieciskošana, kas reizēm notika ģermanizācijas formā. 1761. gadā Katrīna II nosauca ostu Igaunijas ziemeļos par *Baltischport* (mūsdienās Paldiski, līdz 1933. gadam – Baltiski). Tolaik teritorijas nosaukumā vācu valodā izplatīts bija apzīmējums, kas atvasināts no *Ostsee* (Baltijas jūra tulkojumā vācu valodā – Austrumjūra, jo, skatoties no vācu vēsturiskajām pavalstīm, tā atradās uz austrumiem) – *Ostseeprovinzen* (Austrumjūras provinces), ar kuru tradicionāli apzīmēja vāciskās provinces Krievijā. Tā kā Krievijas galma kultūra bija vāciskas dabas un daļa izglītotā sabiedrības virsslāņa bija audzināti vāciskā garā, arī krievu valodā lietoja šos vācu apzīmējumus, tikai atbilstošā transkripcijā (*Остзейский край, остзейские провинции*).

Jēdziena “Baltija” izplatību veicināja angļu žurnālistes, Londonas mākslinieku aprindās pazīstamās Elizabetes Īstleikas, dzimušas Rigbijas (*Elisabeth Eastlake-Rigby*, 1809–1893) daiļrade. 19. gs. vidū viņa bija pazīstama publiciste, viena no nedaudzajām britu rakstniecēm sievietēm, zināma arī angļu aristokrātijas aprindās. Pēc viesošanās Igaunijas guberņā pie māsas viņa sarakstīja grāmatu “Baltijas piekrastes apmeklējums, aprakstīts vēstulēs”², vēlāk darbs izdots ar vienkāršotu nosaukumu “Vēstules no Baltijas piekrastes”³. Pati autore ar šo publikāciju sevi nepadarīja ievērojami populārāku, jo, kā ierasts, sievietes rakstnieces šajā laika slēpa savu identitāti dēļ sabiedrībā izplatītā uzskata, ka publicistika ir vīriešu nodarbe, toties šādas publikācijas parādīšanās Lielbritānijā – tobrīd (tā sauktajā “Viktorijas laikmetā”) pasaules nozīmīgākajā valstī – bija vēl nepiedzīvots ieguldījums Vidzemes, Kurzemes un Igaunijas starptautiskajā atpazīstamībā. 1846. gadā Rigbijas-Īstleikas darbu bez autores vārda norādes, kā tas bija noticis arī angļu pirmizdevumā, ar vēl vienkāršāku, patiesībā ikonisku nosaukumu “Baltijas vēstules” pārpublicēja vācu valodā.⁴

Līdzīgā veidā un gandrīz vienlaikus sākotnējo grūdienu jēdziena ieviešanā varēja dot Austrijas vācu rakstnieks, ceļotājs un ārsts

Aurelio Budeuss (*Aurelio Buddeus*, arī *Budde*, 1817–1880), kurš pētīja Krievijas impērijas ģeogrāfiju, dabu un iedzīvotājus. Šis autors 1847. gadā divos sējumos publicēja aizraujošu ceļojuma aprakstu par Rīgu un Kurzemi.⁵ Lai arī darbā vēl nav ne miņas no kopīga konceptuāli vienojoša skatījuma uz reģionu un tā iedzīvotājiem, vietām tekstā Budeuss izcēla līdzīgās Baltijas ainavas, muižas, kopīgās iezīmes igauņu, latviešu un vāciešu “baltiskajā dzīvesveidā” (*baltisches Leben*), dižciltīgo nošķirtību no parastās sabiedrības utt.⁶ Tādējādi šis darbs visai bikli, tomēr ieskicē Baltijas reģiona vienojošos vaibstus, par kuriem turpmāk interese tikai vairosies.

Pirmais plašākais apcerējums vācu valodā, kur sistemātiski lietots Baltijas jēdziens un kur tas sasaistīts gan ar teritoriju, gan iedzīvotājiem, ir vācbaltiešu ārsta un rakstnieka Rēvelē dzimušā Georga Jūlija fon Šulca (*Georg Julius von Schultz*, 1808–1875, pazīstams arī kā *Dr. Bertram*) 1852. gada publikācija “Baltijas skices” populārajā Tērbatā izdotajā nedēļas izdevumā “Das Inland”⁷. Salīdzinot ar agrākajām publikācijām, Šulca veikums kļūva krietni pazīstamāks sabiedrībā, jo “Das Inland” bija populārs visā Baltijas izglītotajā vidē. Vēl jāpiebilst, ka “Das Inland” nosaukumu (tulkojot precīzi “Iekšzeme”) vācbaltieši semantiski izprata otrajā šī vārda nozīmē – “Dzimtene”. Ne velti izdevuma vadmotīvs bija aprakstīt Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes vēstures, ģeogrāfijas, sabiedrības, saimniecības un kultūras kopīgās iezīmes. Savukārt “Baltijas skiču” autors aizrāvās ar novada vēsturi, sabiedrību, dzīvesveidu pilsētās un laukos, kultūru un saskatīja tajā visā daudz kopīgu elementu. Lai arī vācietis, Šulcs apjūsmoja igauņu kultūru un bija tuvs draugs Frīdriham Reinholdam Kreicvaldam (*Friedrich Reinhold Kreutzwald*, 1803–1882) – igauņu nacionālās literatūras aizsācējam un eposa “Kalevipoegs” autoram.

Veicinošs apstākļi jēdziena izplatībai noteikti bija Krimas karš (1853–1856), kura laikā britu flote apdraudēja Krievijas kontrolēto Baltijas piekrasti. Vidzemes, Kurzemes, Igaunijas un tās salu vāciskā elite kara situācijā sajuta nepieciešamību skaidri apliecināt savu zemju vēsturiski tiesisko statusu – uzticību Krievijas caram, bet vienlaikus arī zemju tradicionāli tiesisko autonomiju un kristīgi eiropēiskās kultūrvērtības.

- 5 AURELIO BUDEUS: Halbrussisches, Leipzig 1877, Teil I, 338 S.; Teil II, 378 S.
- 6 AURELIO BUDEUS: Halbrussisches. (Dritte Ausgabe). Erster Teil, Leipzig 1854, S.296, 304, 306, 317.
- 7 Baltischen Skizzen, in: Das Inland Nr. 19, 12.05.1852.

Tādējādi kara laika presē var uziet visai daudz poētiskas dabas liecību par pašidentifikaciju. Tā, piemēram, 1854. gada jūnijā lielākais vācu laikraksts, Rīgā klajā nākušais “Rigasche Zeitung” (Rīgas Avīze) publicēja patriotisku vārsmu, kuras nosaukums ir “Baltijas dziesma” (“*Baltisches Lied*”)⁸. Šī zīmīgā dzejojuma pirmās rindas latviski skan: “Baltijas viļņi apskalo zemes, kur Saule mums visskaistāk spīd, kur ar nesaraujamu saiti viss vienotās jūtās savienots ir. Baltieša sirdī, lai garā un jūtās atskan šī dziesma, turas lai kopā baltiešu tauta, seko lai uzvaras spīdošam ērglim.” Te Baltija jau nav vairs tikai jūra, bet teritorijas – dzimtenes – apzīmējums un pat te dzīvojošo ļaužu – baltiešu – apzīmējums. Tajā pašā laikā “Rigasche Zeitung” sāka publicēt arī atsevišķu ziņu sadaļu, kas saucas “Ziņas no Baltijas jūras”. Varētu šķīst, ka tas ir nedaudz dīvains nosaukums, bet, ja ņem vērā, ka tobrīd britu flote atradās Baltijas jūrā un apdraudēja Krieviju, tas kļūs saprotamāks un, protams, norāda uz politiskās kopības sajūtu, kas veidojās vismaz rīdzinieku sabiedrības elitē.

Tomēr līdz pat Krimas kara noslēgumam vēl nevar runāt par to, ka jēdzieni “Baltija” un “baltieši” būtu iemantojuši plašu popularitāti. Bija nepieciešams kāds veicinošs apstāklis, kas sekmētu jēdziena ikdienas lietojumu. Publicistikas avoti liecina, ka periodikā jēdzieni *Balten* (baltieši), *Baltentum* (baltieši, vācbaltieši, “baltiskums” kā tautas īpašību kopums), *Deutsch-Balten* (vācbaltieši), *Baltenland* (Baltija, Baltijas zeme, Baltijas valsts) uzvaras gājienu uzsāk kopš literārā žurnāla “Baltische Monatsschrift” iznākšanas 1859. gada oktobrī. Pats šī žurnāla nosaukums prasa nelielu paskaidrojumu. Latviski tas parasti saukts par “Baltijas Mēnešrakstu”, tomēr pareizāk ir to dēvēt “Baltiešu Mēnešraksts”, jo “baltisch-“, līdzīgi kā “deutsch-“, “lettisch-“, “estnisch-” vai “völkisch” lietoja etniskas piederības izpratnē (resp. “baltiešu”, “vācu”, “latviešu”, “igauņu”, “nacionālais”). Atbilstošais tā laika jaunais toponīms Baltijas apzīmējumam vāciski bija pieminētais *Baltenland*, savukārt mūsdienās izplatīto latinizēto toponīma formu *Baltikum* sāka plašāk lietot tikai 1905. gada revolūcijas laikā un hipotētiski tas ienāca no revolūcijai veltītās publicistikas Vācu impērijā. Tādējādi jau šī žurnāla virsraksts vien skaidri definēja, ka tas domāts baltiešiem kā tautai, vai pat īpašai nācijai. “Baltiešu Mēnešraksta” mērķis

bija aizpildīt Krievijas rietumu provincēs iepriekš neapgūto literāro nišu. Ārkārtīgi ātri tas kļuva populārs izglītotajā sabiedrības daļā, ar savu virsrakstu popularizēja “Baltijas” un “baltiešu” jēdzienus un tādējādi arī provinču kulturālās, saimnieciskās un politiskās vienotības ideju.

Kaut arī nebija šaubu par vienotības elementiem, jau pirmajā pastāvēšanas gadā žurnālā atrodamas pārdomas par vienotības trūkumu baltiešu sabiedrībā. Tā, piemēram, tolaik pazīstamais Nīcas draudzes mācītājs, vārda “jaunlatvietis” radītājs Gustavs Braše (*Gustav Wilhelm Siegmund Brasche*, 1802–1883), kurš izdeva latviešu mācību grāmatas un līdzdarbojās vācu–latviešu vārdnīcas sagatavošanā, problēmas saredzēja latviešu etniskajā nošķirtībā. Latvieši neesot asimilējušies tā, kā tas noticis Prūsijā ar prūšiem, tieši pretēji – tiem esot vēlme izkopt nacionālo, kļūt līdzīgiem savās nacionālajās jūtās vāciešiem. Vienlaikus esot jūtamas antipātijas pret vāciešiem, nostiprinoties etniski sociāls pretnostatījums “latvietis – zemnieks, vācietis – kungs”, latvieši arvien vairāk izceļot savas nacionālās īpatnības, notiekot sava veida “latviešu reģenerācija”, kas neveicinot baltiešu vienotību. Kā problēmas risinājumu vācbaltiešu garīdznieks piedāvāja skolu un mācību attīstīšanu latviešiem, lai tie labāk spētu izprast tautas saliedētības nozīmi.⁹ Tā bija stratēģiska kļūda, jo tendence rādīja, ka tieši latviešu izglītošanās iet kopsolī ar nacionālās identitātes apzināšanos. Noslēdzot pirmo izdošanas gadu, “Baltische Monatsschrift” redakcija “baltiskās” identitātes veicināšanu izcēla savu uzdevumu priekšplānā un sasaistīja ar “vācu gara” veicināšanu, tādējādi nonākot idejiskā pret-runā ar latviešu tautas atmodas tendencēm.¹⁰

Toponīma “Baltija” un etnonīma “baltieši” uzvaras gājiens kopumā bija drīzāk stihisks un nebija sasaistāms ar kādu vienu konkrētu impulsu. Avoti liecina, ka pat pati vāciskā sabiedrības elite un tā dēvētie literāti (izglīto to aprindu pārstāvji, akadēmiski izglīto tie) 19. gs. otrajā pusē nepārzināja jēdzienu izcelsmi. Senākā publikācija, kas veltīta jēdzienu “baltisks” respektīvi “baltiešu-” izcelsmei, ir vācbaltiešu publicista un bibliotekāra Georga Berkholca (*Georg Berkholz*, 1817–1886) 1882. gada raksts “Baltische Monatsschrift”, kurā pieminēta gan vārdā nenosauktās anglietes (E. Rigbijas-Īstleikas) grāmata, gan A. Budeusa nopelni.¹¹ Šī ir pirmā publikācija,

9 G. [GUSTAV] BRASCHE: Zur Geschichte unseres Volkes in Kurland, in: Baltische Monatsschrift, Januar 1860, Band 1, Heft 4, S. 268 (S. 267–283).

10 Baltische Monatsschrift, Dezember 1860, Band 2, Heft 6, S. 574.

11 GEORG BERKHOLZ: Geschichte des Wortes “baltisch”, in: Baltische Monatsschrift Nr. 29, 1882, S. 520–521 (S. 519–530).

- 12 Ibidem, S. 529.
- 13 REINHARD WITTRAM:
Deutsch und baltisch. Zum
Verständnis der deutschbalti-
schen politischen Tradition,
in: Baltische Monatshefte
Nr. 4, 01.04.1933, S.195–199.
- 14 EA JANSEN: Das “Baltentum”,
die Deutschbalten und die
Esten, in: Forschungen zur
baltischen Geschichte 2
(2007), S. 82–83.

turklāt akadēmiskā stilā ieturēta, kurā atainota vārda “Baltija” izcelsme. Līdztekus aprakstīta arī baltiešu tauta, kas tēlota kā sintētiska, nevien dabīga, bet tomēr tāda, kuras katram slānim un etnosam ir kopīgi kulturāli, reliģiski, saimnieciskie, dzīvesveida un citi elementi. Svarīgi uzsvērt, ka Berkholcs 1882. gada publikācijā par baltiešiem (*Balten*) pilnīgi skaidri dēvē visus Vidzemes, Kurzemes un Igaunijas iedzīvotājus bez etniskās un sociālās atšķirības.¹² G. Berkholca raksts turpmākos gadu desmitos kalpo pat kā sava veida akadēmiska koncepcija, pie kuras apelē, meklējot izcelsmi un pamatojumu baltiešu nācijai, mūsdienu Igaunijas un Latvijas teritorijas vai bijušās Livonijas vienotības aspektiem. Tālāk par G. Berkholca rakstīto netika – jēdzienu interpretācijā tikai salika laikmetam raksturīgos akcentus. Tā, piemēram, pazīstamais vācbaltiešu publicists un vēsturnieks Reinhard Vitrams (*Reinhard Wittram*, 1902–1973) 1933. gadā nopublicēja plašāku apcerējumu par jēdzienu “baltisks”, “baltiešu” (*baltisch*) saistību ar vācbaltiešu politisko tradīciju. Šajā publikācijā parādījās jau tam laikam tipiskās vāciski nacionālas (*völkisch*) iezīmes, ko iespaidoja tā sauktā vācu “nacionālās atjaunošanās kustība” (*Erneuerungsbewegung*), Ādolfā Hitlera (1889–1945) nākšana pie varas Vācijā, Vācijas diskusija ar Lielbritāniju kā starpkaru perioda starptautiskās drošības sistēmas galveno arhitektu un novērojamais vācu nacionālsociālisma popularitātes kāpums vācbaltiešu kopienā. Visdrīzāk tieši tādēļ Vitrama darbā ar “baltisko” sasaistītas visas tipiski vāciskās iezīmes, kas attiecināmas tikai uz vietējiem vāciešiem, bet neparādās tendence “baltisko” identitāti saistīt arī ar pamattautām, turklāt britu autores E. Rigbijas-Īstleikas veikums bija noklusēts vispār, taču izcelta vācu autora A. Budeusa nozīme.¹³

Latviski publicētajā literatūrā ne ar jēdzienu “Baltija” un “baltieši” saistītie 19. gs. avoti, ne to izpēti pievērsušies vācu autori nav bijuši plašāk aplūkoti nedz starpkaru periodā, nedz arī vēlāk. Situācija mūsu kaimiņos Igaunijā ir atšķirīga – Tartu Universitātes paspārnē izdotajā nelielajā publikāciju sērijā par Baltiju vācu valodā ir atrodams igauņu nacionālās atmodas pētnieces Eas Jansenas (*Ea Jansen*, 1921–2005) raksts par līdzīgu tematu.¹⁴ Tas patiesībā ir vienīgais piemērs, kur Baltijas valstu modernajā historiogrāfijā aplūkota jēdzienu “Baltija”

un "baltieši" sākotnējā izplatība. Te gan jānorāda, ka igauņu autore iepriekš pieminētos avotus un autorus tikai nosaukusi, bez precīzām atsaucēm un satura analīzes, jo interesējusies nevis par jēdziena vēsturisko attīstību, bet gan par vācu elites un igauņu nacionālās atmodas darbinieku tautisko polemiku, tādēļ izpalikusi "Baltijas" un "baltiešu" jēdzienu izpratnes attīstība un nozīme 19. gs. beigās un 20. gs. gaitā. Iespējams, tieši E. Jansenas pamudināti, vārda "Baltija" semantikai vienlaikus, bet īpaši no 2005. līdz 2007.gadam, bija pievērsušies atsevišķi vācu vēsturnieki (parasti gan citu vēstures procesu kontekstā).¹⁵ Viņu darbos baltiskās identitātes aprakstā atkārtots Jansenas jau iepriekš apzinātais materiāls, tostarp G. Berkholca 19. gs. publikācija. Tādējādi jēdziena skaidrojumā nav bijuši piesaistīti jauni avoti.

Atgriežoties pie 19. gs. otrās puses Baltijas provincēm Krievijas sastāvā, ir svarīgi uzsvērt jaunradītā toponīma un etnonīma tīri utilitāro nozīmi. Proti, to popularitāti veicināja pilnīgi praktiskas ikdienišķas runas un izteiksmes problēmas, kā arī politiskās nepieciešamības un starptautiskā situācija. Šie aspekti 19.–20. gs. literatūrā nav izvērtēti vispār. Vairāki 19. gs. vidū lietotie teritorijas un iedzīvotāju (novadnieku) apzīmējumi bija pārāk garī un komplicēti un nenorādīja uz vienojošām iezīmēm Krievijas rietumu provincēs (*Ostseeprovinzen; Livland, Kurland, Estland; Livländer, Kurländer, Estländer* utt.). Modernajā, Eiropas nacionālo valstu laikmetā svarīga ikdienas sastāvdaļa bija nacionālā identificēšanās un apvienošanās. Šādu ceļu 19. gs. gāja arī vācu zemes, kad 1871. gadā notika daļas vācu zemju apvienošanās Vācu impērijā. Baltijas vācieši bija cieši saistīti ar vācu zemēm. Kaut arī senākās vācbaltiešu dižciltīgās dzimtas savu vēsturi Baltijā skaitīja jau kopš 13. gs., vairums vācu dzimtu te bija pavadījušas 100–200 gadus un saikne ar Vāciju (Rietumiem) tām bija daudz nozīmīgāka nekā ar austrumiem (Krieviju). Sakari ar Vāciju kultūrā, izglītībā, tirdzniecībā un finansēs bija ārkārtīgi būtiski un reizēm veidoja pat eksistences bāzi. Tāpēc nav brīnums, ka vācu valsts piemērs Baltijas vāciskajai elitei bija paraugs, uz ko tiekties. Vārdi "Baltija" un "baltieši" piedāvāja vienojošu un īsā formā izsakāmu nācijas apzīmējumu, līdzīgu *Deutschland* (Vācija) un *die Deutschen* (vācieši), ar kuru tobrīd aizvietoja atsevišķo vācu pavalstu un viņu pavalstnieku apzīmējumus.

15 ULRIKE VON HIRSCHHAUSEN: Soslavije, region, nacija i gosudarstvo. Odnovremennostj neodnovremennogo v lokal'nom prostranstve Central'noj i Vostočnoj Evropi, primep Rigi godov Rossijskoi imperii v zaru-bezhnoi istoriografii. Raboti poslednih let. Antologia (Sost. P.Vert, P. C. Kabytov, A. I. Miller), Moskva 2005, s. 472–501; ULRIKE VON HIRSCHHAUSEN: Die Grenzen der Gemeinsamkeit. Deutsche, Letten, Russen und Juden in Riga 1860–1914 (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft. Band 172), Göttingen 2006, S. 25; ULRIKE VON HIRSCHHAUSEN: Die Konkurrenz un Verortung, Raumentwürfe zwischen "baltischen Provinzen" und "Latvija" im 19. und frühen 20. Jahrhundert, in: Grenzregionen. Ein europäischer Vergleich vom 18. bis zum 20. Jahrhundert, Hrsg. Ch. Dubamelle, B. Struck, Frankfurt; New York 2007, S.155–180; JÖRG HACKMANN: Was bedeutet "baltisch"? Zum semantischen Wandel des Begriffs im 19. und 20. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Erforschung von mental maps, in: Buch und Bildung im Baltikum. Festschrift für Paul Kaegbein zum 80. Geburtstag, Hrsg. H. Bosse, O.-H.Elias u.a. (Schriften der Baltischen Historischen Kommission, Bd.13), Münster 2005, S.15–39; JÖRG HACKMANN: Peripherie oder Mittelpunkt? Die baltische Region in der Geschichte des Ostseeraums, in: Geschichte, Politik und Kultur im Ostseeraum, Hrsg. J. Hecker-Stampehl, B. Henningsen (Baltic Sea Region/Die Ostseeregion, Bd.12), Berlin 2012, S.149 (S.145–168); MIHAELS NORTS: Baltijas jūras reģiona vēsture. Tirdzniecība un kultūras, Rīga 2019, 10.–19. lpp.

16 Прибалтийский (Остзейский) край, in: Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона, т. XXV (49). Прага – просрочка отпуска, Санкт-Петербург 1898, s. 110–117.

17 Baltijas Vēstnesis Nr.0, 25.10.1868.

18 Rigasche Zeitung Nr. 252, 29.10.1868.

Jēdziena “Baltija” nostiprināšanās notika Krievijas impērijas rusifikācijas un unifikācijas laikā, kuras mērķis bija ierobežot vai pat vispār likvidēt Kurzemes, Vidzemes, Igaunijas autonomiju. Starp Baltijas vācisko eliti un Krievijas centrālo varu par Baltijas autonomijas jautājumu notika sistemātiska polemika, kas reizēm rezultējās arī ar asākiem politiskiem konfliktiem. Attiecībā uz jēdzienu “Baltija” rusifikācija bija ar divējādu iedarbību. No vienas puses, jēdziena izplatība tiek sekmēta – rusifikācijas gaitā Krievija sāka atteikties no senākā (vāciskā) apzīmējuma *Остзейский край*, *остзейцы* lietojuma lietvedībā. To krieviski lietoja plaši jau kopš Pētera I laikiem, bet tagad tā vāciskā daba vairs nebija pieņemama, tādēļ tas nokļuva apkarojamo iezīmju skaitā. Pagrieziena punkts te bija 1893. gads, kad Tērbatu pārdēvēja par Jurjevu un ap to pašu laiku Krievijas impērija oficiālajā lietvedībā sāka lietot *Прибалтийский край*, *Прибалтйские губернии* (Baltija, Baltijas guberņas). Pārvērtības drīzumā skāra akadēmisko un zinātnisko jomu, tā, piemēram, 19. gs. beigās krievu Brokhauza enciklopēdija jau bija pārgājusi uz šo jēdzienu trīs guberņu apzīmējumā.¹⁶ No otras puses, varēja redzēt, ka krievi un vācieši jēdzienos ielika katrs citu semantisku saturu. Krievu publicisti jēdzienu lietoja šaurā ģeogrāfiskā izpratnē. Līdzīgi rikojās arī vismaz daļa latviešu inteliģences. 1868. gada rudenī klajā nāca Rīgas Latviešu biedrības izdevuma “Baltijas Vēstnesis” pirmais numurs. Apzīmējums “Baltija” latviešu sabiedrībā bija vēl svešs, tādēļ redakcija izlēma, ka tas jāpaskaidro. “Baltija ir tā zeme, kas gar Baltijas jeb Balto jūru stiepjas un kur mēs dzīvojam”, lasāms īsā satīriskā dialoga stāstiņā¹⁷. Vācu presē pēc dažām dienām par šo ģeogrāfisko traktējumu atrodams sarkastisks joks, ka tad jau šī jaunā avīze latviešu valodā domāta arī, piemēram, igauņiem¹⁸.

Atšķirībā no krieviem un latviešiem, vietējiem vāciešiem 19. gs. otrajā pusē jēdziens “Baltija” ir saturiski daudz komplicētāks par ģeogrāfisku apzīmējumu vien. Tas iegūst politisku nokrāsu, bet jēdziens “baltieši” (*Balten*) – pat pseidoetnisku nozīmi. Tipiska parādība Baltijas vācu presē kopš 19. gs. 60. gadiem ir polemika ar Pēterburgas un Maskavas lielākajām avīzēm “Голос” (Balss), “Московские Ведомости” (Maskavas ziņas) u. c. par Vidzemes, Kurzemes un Igaunijas kultūrvēsturiskajām un

tiesiskajām atšķirībām no Iekškrēvijas, jeb kā to toreiz sauca – privilēģijām. Vācbaltiešu eliti satrauca, ka krievi Baltijas savpatnībā saredzēja principā tikai dižciltīgo un pilsonības aprindu privilēģijas pret citām sabiedrības daļām, tostarp latviešiem un igauņiem, tādējādi visām Baltijas īpašajām, atšķirīgajām iezīmēm bija saskatāms “vācu raksturs”, kas krievu izpratnē bija vienīgais, ko varētu sasaistīt ar “baltiski unikālo”.¹⁹

Vācu presē, sabiedrībā un dokumentos ir daudz liecību, ka Baltijas vēsturiskā identitāte izmantota kā pamatojums autonomijas saglabāšanai. Fundamentāla loma šajā vācbaltiešu paradigmā ir 1869. gadā uzvirtojušām kaislībām starp Tērbatas vēstures profesoru Kārli Širrenu (*Carl Christian Gerhard Schirren*, 1826–1910) un krievu publicistu, vadošo slavofīlu filozofu Juriju Samarīnu (*Юриу Самарин*, 1819–1876)²⁰ par Baltijas vēsturisko identitāti, autonomiju, tās tiesiskajiem un praktiskajiem aspektiem. Tādējādi jēdziens “Baltija” kļūst par “lielās politikas” sastāvdaļu Krievijas impērijā. Varētu teikt, ka šādos apstākļos vācbaltiešiem “Baltija” un “baltieši” sāka kalpot arī kā cīņas jēdzieni, tos izmantoja kā ideoloģisku ieroci pret arvien ambiciozāko Krievijas centrālo varu. Baltijas vācu cilātājiem pierādījumiem par novadu kopīgajām kulturālām īpatnībām, vēsturisko autonomiju un privilēģijām bija pārliecinoši jānopamato, ka laika gaitā sintezējusies jauna nācija. Jaunajam etnonīmam “baltieši” bija jāapvieno igauņi, latvieši un vācieši vienā politiskā nācijā ar vācu valodu. Labi zināms, ka brīdis, lai apvienotu tautības vienotā nācijā, bija nokavēts. Latviešu un igauņu nacionālā apziņa bija modusies, un tie nevēlējās saplūst kopā ar vāciešiem vienā tautā, jeb kā toreiz vācu aristokrātija nereti mēdza teikt – ģimenē. Krievijas centrālās varas ofensīva provinču autonomijas ierobežošanā un latviešu atmodas darbinieku opozīcija bija iemesli, kādēļ ilgstoši jēdziena lietojumā vācbaltiešu elitei bija nepieciešams ieturēt apdomību un pat diskrēciju.

Atšķirībā no latviešiem, idejā par vienoto baltiešu tautu simpātiskus elementus atrada plaši sabiedrības slāņi – gan muižnieki un dižciltīgie, kas vācu sabiedrībā sastādīja ap 10%, gan plašās vācu sīkpilsoņu aprindas (70%), gan literāti, strādnieki, amatnieki un pat zemnieki, kas veidoja vācu sabiedrībā kopā līdz 20%. Vienotas tautas ideju atbalstīja gan konservatīvie,

19 Die Ostseeprovinzen und deren Privilegien, in: Rigasche Zeitung Nr. 278, 30.11.1865.

20 CARL SCHIRREN: Livländische Antwort an Herrn Samarin. Leipzig, 1869; JURIJ SAMARIN: Okraini Rosii, I–VI, Praga; Berlin 1868–1876.

- 21 EDMUND VON HEYKING: Zur livländischen Landespolitik, in: Baltische Monatsschrift 1879, XXVI, S. 312, 326.
- 22 [HEINRICH] DIEDERICH, Rückblick auf die Geschichte der Baltischen Monatsschrift beim Begin ihres fünfzigsten Jahrganges, in: Baltische Monatsschrift 1908, LXVI, S. 144.
- 23 Der jüngste Angriff auf Bielenstein, in: Rigasche Zeitung Nr. 178, 03.08.1873.

kuri parasti bija meklējami muižniecības aprindās, gan liberāļi, kuri bija atrodami muižniecības aprindās, starp sīkpilsoņiem un arī starp tā dēvētajiem literātiem (izglītotajiem radošo profesiju pārstāvjiem).

Visvairāk publikāciju, kur minēta Baltijas un baltiešu problēma, ir datējamas ar 19. gs. 80. gadiem. Tas ir laiks, kad vācu elite pirmoreiz sastopas ar plašu kritiku. Asākā tā ir no slavofiliem un jaunlatviešiem, vēlāk – no Jaunās strāvas un sociālistiem. Platforma ideju paušanai, kā jau tas ierasts, bija “Baltische Monatsschrift” un “Rigasche Zeitung”. Turklāt iezīmējās tendence, ka “Baltische Monatsschrift” ir liberālāku uzskatu paudēja. Bieži par šiem jautājumiem rakstīja izdevumu galvenie redaktori, kas tolaik identificējami kā svarīgi viedokļu veidotāji.

Tā, piemēram, “Baltische Monatsschrift” liberālais redaktors, kurzemnieks Edmunds fon Heikings (*Edmund Friedrich Gustav von Heyking*, 1850–1915), vēlākais Vācijas impērijas diplomāts, kas tostarp līdzdarbojās vācu kolonijas Kĵauču ieguvē Ķīnā, 1879. gadā par vienotās baltiešu tautas izveides priekšnoteikumu izvirzīja pašas arhaiskās sabiedrības reformēšanu, modernizēšanu (atteikšanos no aristokrātijas vadošās lomas), etniskās noslēgtības likvidēšanu Baltijā. Viņaprāt, bāze vienotas tautas izveidei bija kopīgais senās kultūras mantojums.²¹ Vienotās tautas idejai piekrita plašās vācbaltiešu aprindas, turpretim Heikinga no Vācijas pārņemtais līdztiesīgas sabiedrības modelis, kur maz vietas atlika Baltijas kārtu savdabībai, un prātojumi par latviešu un igauņu plašāku iesaisti pārvaldē izsauca neapmierinātību (patiesībā visa vācbaltiešu elite baidījās pat iztēloties, ka sēdētu landtāgā kopā ar latviešu zemnieku!). Heikinga uzskatu iespaidā redakciju pameta vairāki līdzstrādnieki, samazinājās auditorija, tādēļ viņam redaktora postenis pēc gada darba bija jāpamet.²²

Savukārt konservatīvā nometne bieži pat vispār nepiedāvāja diskusiju par baltiešu tautas tapšanu. Tās klasiskais redzējums bija pamattautu (zemniecības) bezierunu apvienošanās baltiešu tautā, jeb ģermanizēšana, kas izpaudās jau kopš jaunlatviešu publicista Ata Kronvalda (1837–1875) darba “Tautiskie centieni” (“Nationale Bestrebungen”) klajā nākšanas un tai sekojošas sistemātiskās jaunlatviešu darbības kritikas.²³ Baltijas

vācu presē atbalstu ieguva uzskati, ka baltiešu vienotības idejai piekrītot “visi dzimtenei uzticīgie pilsoņi” (tas automātiski nozīmēja, ka tie, kas to neatbalsta, ir neuzticīgi dzimtenei vai pat nodevēji), ideja atbilstot Krievijas impērijas interesēm un tās īstenošana ļautu īsā laikā pārvarēt mākslīgi tapušās nacionālā rakstura pretrunas (antagonismu) Baltijā un arī destruktīvajām sociālisma idejām vairs nebūtu pamata tādā saskanīgā sabiedrībā.²⁴

Lai arī vācbaltiešiem nepatika, ka latvieši vai krievi aizrādīja uz to, ka baltiešu tauta patiesībā veidotos kā vācu tautas paveids, bieži savos skaidrojumos viņi paši nonāca līdz atzinumam, ka baltiskā savdabība tomēr ir balstāma uz vācu valodu un kultūru. Tā, piemēram, Baltijā vācu valodā iznākošā avīze “*Libauische Zeitung*” (Liepājas avīze) 1880. gada septembrī publicēja rakstu sēriju par etnisko situāciju²⁵ un tās ietvaros centās noskaidrot, kas īsti ir dzimtenes baltiskā būtība. Te skaidri lasāms, ka dzimtenes baltiskā identitāte esot nesaraujami saistīta ar visu vācisko. Latvieši kopā ar igauņiem sākuši vāciskumu noniecināt, kas esot nepamatoti, jo vācieši taču atzīstot viņu nacionālā elementa nozīmi kopējā baltiskajā.²⁶ Noteikti nav sakritība vien, ka līdzīgas domas par baltiešiem (*Baltentum*) kā vienotu ģimeni, kas sastāv no savstarpēji cienītām tautībām, lasāmas tajā pašā gadā klajā nākušajā pazīstamā vācbaltiešu rakstnieka Teodora Hermaņa Panteniusa (*Theodor Hermann Pantenius*, 1843–1916) romānā “*Im Gottesländchen*” (Dievzemītē).²⁷ Arī rakstnieki piebalsoja politiskajai situācijai.

Pēc vairākiem gadiem “*Libauische Zeitung*” atklāj vēl kādu būtisku Baltijas sabiedrības identitātes iezīmi, kas bija mazāk ievērota, bet patiesībā varētu būt uzskatāma par ne mazāk nozīmīgu baltiešu tautas identitātes iezīmi līdztekus kritizētajam vāciskumam. Runa ir par vācbaltiešu kopienas organizācijas formu, kuras raksturīga iezīme bija sabiedrības izglītoto aprindu piederība akadēmiskajām mūža organizācijām (studentu korporācijām) un no kuras izrietēja vācbaltiešu kopienas spēja saliedēti un organizēti darboties vienojošu interešu vārdā.²⁸ Kā 1887. gadā apgalvoja “*Libauische Zeitung*”, krievu prese bija atskārtusi, ka vācbaltiešu sabiedrībā valda šis no akadēmiskajām aprindām nākušais “korporatīvais gars” (*der korporative Geist*) un tas ļauj disciplinēt kopienu, ārēji parādīt

24 Wie man die Geister beschwört! (Aus der “Neuen Dörpatischen Zeitung”), in: Rigasche Zeitung Nr. 297, 22.12.1881.

25 Deutsche, Letten und Balten, in: Libausche Zeitung Nr. 221, 23.09.1880; Nr. 222, 24.09.1880; Nr. 225, 27.09.1880. Līdzīga rakstura publikācija iepriekš bija lasāma arī par vāciešu un igauņu attiecībām (Deutsche und Esten, in: Zeitung für Stadt und Land Nr. 202, 31.08.1880; Nr. 207, 06.09.1880; Nr. 210, 10.09.1880; Nr. 211, 11.09.1880.

26 Was ist denn nun eigentlich „heimatliches, baltisches Wesen“?, in: Libauische Zeitung Nr. 222, 24.09.1880.

27 THEODOR, HERMANN PANTENIUS: Im Gottesländchen: Erzählungen aus dem Kurländischen, Mitau 1880–1881. 2 Bd.; Pagahtnes walgos: Teodora Hermaņa Pantenija romāns Aronu Matisa tulkots, Rīga 1891, 251 lpp.

28 Par šo vācbaltiešu kopienas sabiedrības uzbūves iezīmi vairāk lasīt: RAIMONDS CERŪZIS: Die deutschen Verbindungen in der Zeit der Selbstständigkeit Lettlands (1918–1940), in: Die Korporationen als prägende gesellschaftliche Organisationen im Baltikum. Baltische Seminare, Bd.17, Lüneburg 2010, S. 309–335.

- 29 Libausche Zeitung
Nr. 84, 14.04.1887.
- 30 [VICTOR VON ANDREJANOFF]:
Am Kaisersitz. Ein Gesang aus
der Heimath von Livonius. Wien
[Mita], 1880. 2. Aufl., Wien
[Mita]; Wie ich mein Buch "Am
Kaisersitz", schrieb, in: Düna Zeitung
Nr. 107, 12.05.1889.
- 31 BERNHARD VON HOLLANDER: Erin-
nerungen an die Jahre 1902–1905:
Von der Euphonie, der Vorläuferin
des Deutschen Vereins in Livland,
in: Baltische Blätter für allgemeine
Kulturelle Fragen 2 (1924), Nr. 3,
S.111–125.; THEODOR SCHIEMANN:
Deutschland und die grosse Politik:
Anno 1905, Berlin 1906, 418 S.;
PAUL SCHIEMANN: Zwischen zwei
Zeitaltern. Erinnerungen 1903–1919.
Bearb. von Helmut Kause (Schriften-
reihe der Carl-Schirren-Gesellschaft,
Bd. 3.), Lüneburg 1979, 214 S.
- 32 GERT VON PISTOHLKORS: Führende
Schicht oder nationale Minderheit?,
in: Die Revolution von 1905/06 und
die Kennzeichnung der politischen
Situation der deutschen Balten
zwischen 1840 und 1906 in der
zeitgenössischen deutsch-baltischen
Geschichtsforschung, in: Zeitschrift
für Ostforschung 21 (1972), Nr. 4,
S. 60–618; JÜRGEN VON HEHN: Das
Baltische Deutschtum zwischen den
Revolutionen von 1905 und 1917:
Einige Bemerkungen zu Forschungs-
aufgaben und Forschungsproble-
men, in: Die baltischen Provinzen
Russlands zwischen den Revolu-
tionen von 1905 und 1917 / The
Russian Baltic provinces between the
1905/1917 revolutions (Quellen und
Studien zur baltischen Geschichte,
Bd. 4. Hrsg. Andrew Ezergailis,
Gert von Pistohlkors), Köln 1982,
S. 44–57; MICHAEL GARLEFF:
Die Revolution 1905/06 und die
Deutschbalten, in: Baltische Briefe
58 (2005), Nr. 9, S.1–4.

to kā vienotu, ļauj noslēpt nepatīkamus notikumus vai faktus.²⁹ Par šo sabiedrības iezīmi 19. gs. izskaņā labprāt nerunāja arī vācbaltiešu elite, parasti atrodami tikai īsi garāmejoši pieminējumi. Izņēmums būtu pazīstamais 19. gs. otrās puses rakstnieks Viktors fon Andrejanovs (*Victor von Andrejanoff*, 1857–1895), kurš no mātes puses bija vācbaltiešu izcelsmes. Viņa satīriskajā eposā "Am Kaisersitz" (Pie troņa) baltiešu sabiedrība tēlota kā balstīta uz arhaisko sabiedrības kārtu protekcijas sistēmu, kur visu nosaka pazīšanās un kontakti, nevis brīvība.³⁰ Lieki teikt, ka savu uzskatu dēļ Andrejanovs kļuva par izstumto Baltijas elitē...

Turpmākajos daudzos gados (līdz pat 1939. g.) dažādās situācijās vāciskais "pildījums" Baltijas sabiedrības "pīrāgā" vai nu tiek izcelts, vai pieklusināts. Milzīgs satricinājums vācbaltiešu paradigmā un sabiedrības uztverē bija 1905. g. revolūcija. To kā lūzuma punktu parasti piemin daudzi vācbaltiešu laikmeta liecinieki savos memuāros³¹ un kopš 20. gs. otrās puses vācbaltiešu vēsturnieki savos pētījumos.³²

Revolūcijas laikā ne tikai uzplaukst latviešu politiskā doma, aktivizējas kreisie grupējumi, arī vācbaltieši krietni brīvāk pauž savus politiskos uzskatus un kritiku par Baltijā notiekošo. Revolūcija atnesa pilnīgi jaunu iezīmi, kas kļūst arvien svarīgāka 20. gs. gaitā – uzplaukst preses lielā loma notikumu atspoguļojumā un vērtējumā. Baltijas norises iegūst vēl nebijušu starptautisku skanējumu. Pārsteidzoši regulāri 1905. gada norises atainoja Vācu impērijas prese. Turklāt bija vērojama izteikti partijiska nostādne pret notiekošo un asa polemika starp Vācu impērijas sociāldemokrātu centrālo avīzi "Vorwärts" (Uz priekšu!), kas atbalstīja revolucionārus, un revolūciju kritizējošo konservatīvo nometni, ko, piemēram, pārstāvēja ietekmīgā "Neue Preussische Zeitung" (saukta arī "Kreutzzeitung" – Jaunā Prūsijas Avīze, jeb Krusta Avīze). Vācbaltiešu prese ("Rigasche Rundschau", "Baltische Post", "Düna Zeitung") regulāri sekoja revolucionārajām norisēm, bieži pārpublicēja Vācu impērijas preses publikācijas, tādējādi it kā noņemot no sevis atbildību par vērtējumu. Lasot

vācbaltiešu periodiku, var pat rasties iespāids, ka galvenā diskusija par revolūciju patiesībā notiek ārpus Baltijas. Revolūcija atnesa vācbaltiešiem lielu vilšanos – acu priekšā bruka iecerētās baltiešu vienotības ideāls, bija vērojama stihiska pārorientēšanas no baltiskajiem uz vāciskās identitātes elementiem. Revolūcijas gaitā izrādījās, ka baltiešu tauta nepastāv un tās izveidei zūd vajadzīgie priekšnoteikumi. Starpkaru periodā pazīstamais konservatīvais vācu vēsturnieks Hanss Rotfels (*Hans Rothfels*, 1891–1976) rakstīja, ka tolaik vācbaltieši jutuši nožēlu un pat aizvainojumu, ka Vācu impērija 1871. gadā nav vēlējusies savās robežās iekļaut arī senāko vācu “koloniju” – Baltiju.³³

Revolūcijas laikā iezīmējas vēl kāda drūma dimensija, kurai nebija precedentu. Tā bija vērsšanās pret baznīcu, jeb tā saucamās baznīcu demonstrācijas. Skaļākais notikums šeit ir vācbaltiešu izcelsmes luterāņu mācītāja Kārļa Šilinga (*Karl Schilling*, 1865–1905) noslepkavošana. Šilings kalpoja Nītaures draudzē un bija pazīstams ar negatīvo nostāju pret šajā Vidzemes apkārtnē ieviesušos pareizticību, par saviem uzskatiem pat bija tiesāts. Revolūcijas laikā viņa aprūpētajā baznīcā notika revolucionāru rīkotās baznīcas demonstrācijas – mītiņi ar runām un sarkaniem karogiem, kam mācītājs pretojās kā mācēja, līdz 1905. gada 10. septembrī kāds no revolucionāriem viņu nošāva paša mājās. Slepkavība izraisīja plašu sašutumu sabiedrībā. Mācītāja bērēs piedalījās pats Vidzemes gubernators un Vidzemes landrāts (bruņniecības priekštāvis) barons Ādolfs Pilars fon Pilhaus (*Adolf Konstantin Jakob Baron Pilar von Pilchau*, 1851–1925).³⁴ Pilara fon Pilhaua dzīvē tas bija sākums jaunam posmam, kurā viņa vārds turpmāk bieži parādījās Vidzemes bruņniecības (muižnieku) interešu pārstāvībā, līdz savu kulmināciju sasniedza 1918. gada 8. novembrī, kad viņu nominēja Baltijas valsts pagaidu valdības (reģentu padomes) vadītāja amatā.

Luterāņu reliģija bija vācbaltiešu propagandētā baltiskā dzīvesveida viena no svarīgākajām esencēm. Mācītāji tolaik bija savai draudzei tuvākie varas pārstāvji, tie centās savaldīt revolucionāros prātus, tādēļ arī neapmierinātība vērsās vispirms pret viņiem. Vēl vairāk viņi sevi riskam pakļāva, gatavojot ziņojumus Luteriskās baznīcas konsistorijai par noskaņojumu draudzē. Īpaši aktīvs te bija Vecsaules mācītājs, vēstures entu-

33 HANS ROTHFELS: Reich, Staat und Nation im deutsch-baltischen Denken. Vortrag bei der öffentlichen Sitzung der gelehrten Gesellschaft zu Königsberg am 12. Januar 1930, Halle (Saale) 1930. S. 20, 22.

34 Aus Nitau, in: Rigasche Rundschau Nr. 41, 18.02.1906; Die Beerdigung von Pastor Karls Schilling, in: Düna Zeitung Nr. 204, 16.09.1905.

- 35 Starpkaru periodā šos ziņojumus apkopoja un publicēja latviešu sabiedriskais darbinieks un žurnālists Oto Nonācs (1880–1942), sk.: Mācītāju ziņojumi par 1905. gada revolūciju (ar autogrāfiem tekstā). Otto Nonāca priekšvārds un sakārtojums, Rīga 1930, 166 lpp.
- 36 HANNS DOHRMANN: Die Schreckenstage in Bauske, in: Libausche Zeitung Nr.117, 22.05.1919.
- 37 [ASTAF TRANSEHE-ROSENECK]: Die Lettische Revolution. Mit einem Gleitwort von Prof. Dr. Th. Schiemann, Berlin 1906, T.1, 153 S.; 1908, T. 2, 352 S.
- 38 Ibidem, T.1, S.IV.
- 39 Ibidem, T.2, S.31.

ziasts Hanss Bilenšteins (*Hans Bielenstein*, 1863–1919), pazīstamā etnogrāfa, latviešu valodas pētnieka Augusta Bilenšteina (*August Bielenstein*, 1826–1907) dēls, kurš no pārējām Baltijas draudzēm un to mācītājiem ievāca ziņas par revolūcijas norisi un vadoņiem. To H. Bilenšteins darīja it kā vēstures rakstīšanas nolūkā, bet savāktā informācija vēlāk tika nodota varas rokās un tika izmantota, lai identificētu un sodītu revolucionārus.³⁵ Pēc daudziem gadiem šī aktivitāte H. Bilenšteinam kļuva liktenīga, 1919. gada 13. janvārī (tieši revolūcijas gadadienā) Pētera Stučkas (1865–1932) režīms Bauskā viņam par to izpildīja nāves sodu.³⁶

Redzot, ka brūk pastāvošās vērtības, pat tādas kā reliģiozitāte, kas ne tikai vietējo vāciešu, bet arī latviešu un igauņu pašidentifikācijā bija uzskatāmas par svētām un neaizskaramām, vācbaltiešu eliti kopš 1905. gada pārņēma izmisums, niknums un bezcerība. Citiem vārdiem – acu priekšā bruka viens no iepriekš daudzīnātās Baltijas identitātes stūrakmeņiem. Nav brīnums, ka šajā laikā parādījās prātojumi par latviešu tautas garīgo veselību. Piemēram, pazīstamā vācbaltiešu vēsturnieka Astafa Tranzē-Rozeneka (*Alexander Georg Astaf von Transehe-Rosenek*, 1865–1946) revolūcijas laikā tapušajā divsējumu darbā “Latviešu revolūcija”³⁷ lasāms, ka revolūciju neizraisīja ekonomiski priekšnoteikumi, bet gan “slimība”³⁸, proti, kreisie politiskie uzskati, kas esot noveduši latviešus pie masu psihozes. Sirgt latvieši sākuši jau “jaunlatviešu” laikā, kad radies pret vāciešiem vērsts šķiru un rasu naidis.³⁹

Vēsturnieka A. Tranzē-Rozeneka darbā iztīrātais latviešu “klīniskais” revolucionārisms un apritē ieviestais apzīmējums “latviešu revolūcija” strauji iesakņojās vācu priekšstatos, radīja paliekošus stereotipus par latviešiem kā pastāvošo tradīciju un kārtības grāvējiem, citiem vārdiem – kļuva par vienu no latviešu tēla sastāvdaļām vācvalodīgajā Eiropas telpā. Visai drīz A. Tranzē-Rozenekam radās sekotāji, kas līdzīgi uztvēra revolūcijas ievirzi pret pastāvošo politisko iekārtu, kur muižniecībai bija galvenā teikšana. Trāpīgu revolūcijas raksturojumu, par pamatu ņemot revolucionāru plosīšanos paša īpašumā, sagatavojis Skrīveru muižas īpašnieks, pazīstams biologs, dendrologs Maksimiliāns Zīverss (*Maximilian von Sivers-Römershof*, 1857–1919). Skrīveru muižu 1905. gadā nodedzināja

revolucionāri (te bija muižnieku pretestības administratīvais centrs – Vidzemes muižniecības paš aizsardzības organizācijas (*Selbstschutz*) štābs). Revolucionāri, viņaprāt, bija pārtikuši un izglītoti ļaudis, tādēļ revolūcijai bijis vienīgi politisks raksturs, nevis kādi citi cēloņi. Proti, muižas galvenais dedzinātājs esot bijis viens no pārtikušākajiem saimniekiem (mazgruntnieks), kuram muižnieks piešķīris aizdevumu, izpalīdzējis skolot dēlus par mežsargiem. Otrs dedzinātājs – vietējais tirgotājs, kam pirms daudziem gadiem muižnieks palīdzējis ar starta kapitālu. Trešais dedzinātājs bijis nomnieks, kas pelnījis ar vairāku māju apsaimniekošanu, bijis arī draudzes vecākais.⁴⁰

Ja starpkaru periodā latviešu kreiso uzskatu pārstāvji mēdza runāt par revolūcijas sociālekonomiskajiem cēloņiem (trūkumu, nabadzību utt.), tad pēc Otrā pasaules kara arī kādreizējie muižniecības revolucionārie opozicionāri atzina, ka revolūcijai bijusi politiska ievirze un sociālistiskie intelektuāļi bieži cēlušies no pārtikušām vecsaimnieku ģimenēm. Spilgti to savās atmiņās atainojis dedzīgais 1905. gada norišu dalībnieks, redzamais sociāldemokrātu līderis Fēlikss Cielēns (1888–1964). Vienojošais ar vācbaltiešu konservatīvām aprindām bija arī tas, ka F. Cielēns revolucionārās aktivitātes cieši saistīja ar vēlāko latviešu pašnoteikšanās idejas attīstību.⁴¹

Revolūcijas satricinājumu un milzīgo informācijas plūdu iespaidā vācu aprindās Baltijā un daļēji arī Vācijā nostiprinājās aizdomīguma komplekss attiecībā pret latviešiem. Tādējādi 1905. gada revolūcija kļuva par lūzumpunktu arī vācbaltiešu literatūrā, tas radīja īpašo baltiešu vēsturiskā romānu žanru, kurā 20. gadsimta norises iezīmētas drūmās, pat apokaliptiskās noskaņās.⁴² Ar laiku Tranzē-Rozeneka ieviestais apzīmējums “latviešu revolūcija” patiesi folklorizējās. Tāda krīze, kādu vācbaltieši piedzīvoja 1905. gadā, krietni mazināja viņu vēlmi meklēt īpašās “baltiskās” iezīmes sabiedrībā, drīzāk tika dots papildu impulss tālākai etniskajai norobežošanai un koķetērijai ar tipiski vāciskiem elementiem. Pēc revolūcijas presē jau varēja lasīt, ka pastāvot divas Baltijas vāciešu grupas. Vieniem apzīmējums “baltieši” (*Balten*) esot cieši saistīts ar visu vācisko kā pašsaprotamu Baltijas daudznacionālās vides elementu, citi apgalvojuši, ka viņi ir tikai “balti” un viņiem ir daudz vairāk kopēja ar igauņiem un latviešiem nekā ar vāciešiem kaut kur

40 MAXIMILIAN VON SIVERS-RÖMERSHOF: Zur Charakteristik der lettischen Revolution, in: *Düna Zeitung* Nr. 279, 4.12.1906.

41 FĒLIKSS CIELĒNS: Laikmetu maiņā. Atmiņas un atziņas, 1. sēj., Lidingö 1961, 144., 148. lpp.

42 ARMIN VON UNGERN-STERNBURG: Ein Überfall oder Wirklichkeit? Erscheinungen der Revolution von 1905 in der ‘deutschbaltischen’ Literatur und die Ausformung des ‘baltischen’ Romans, in: *Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa. Berichte und Forschungen*, Bd.14, 2006–2007, S.107–142.

43 Deutsch-nationale Grundlage. Baltisch und Deutsch, in: Döna Zeitung Nr. 69, 24.03.1906.

44 PAUL SCHIEMANN: Zeitgeist und Volkstum, in: Riga'sche Rundschau Nr.256, 03.11.1907.

45 Par to vairāk sk.: RAIMONDS CERŪZIS: Abās frontes pusēs: vācbaltieši Pirmajā pasaules karā. On the both sides of the frontline: Baltic German during the First World War, 206.–207. lpp., in: Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. Yearbook Latvian War Museum, Rīga 2014, Nr.15, 194.–207. lpp.

ārpus Baltijas provincēm.⁴³ Vēlākais Latvijas vācbaltiešu politiskais līderis Pauls Šīmanis (*Paul Schiemann*, 1876–1944) viens no pirmajiem pēcrevolūcijas laikā atļāvās atklātāk skaidrot šo Baltijas vāciešu dalītās valstiskās apziņas būtību – uzticību Krievijas kronim (nevis valstij, bet tieši caram!) un savai Baltijas dzimtenei, bet garīgajā jomā orientēšanos uz Rietumiem (resp., Vāciju).⁴⁴ Šādi publiski iztīrīt baltiešu nācijas konceptuālos jautājumus – tā bija visai bīstama spēle, kuras rezultāts varēja būt emigrācija vai izsūtījums uz Sibīriju. Par saviem izteicieniem uz naža asmens žonglēja pat liberālais P. Šīmanis.

Līdz Pirmajam pasaules karam vācbaltieši attālinājās no savas vīzijas par Baltiju un baltiešiem. Pirmā pasaules kara gados Vācijas impērija bija Krievijas pretiniece un Baltijas vācieši pamatīgi cieta Krievijas ieviesto pretvācu pasākumu dēļ. Vācbaltiešus kā neuzticamus vairs neiesauca Krievijas armijā. Pretvācu propaganda Krievijas centrālajā presē pret “iekšējiem vāciešiem” gāja pilnā sparā. Liels uzsvars centrālās preses kampaņā bija uz vācbaltiešiem.⁴⁵ Bet tas nenozīmēja, ka vācbaltieši ideju par vienoto Baltiju un baltiešiem aizmirsu.

Pirmais pasaules karš un vācu varas nodibināšanās Kurzemē, bet jo īpaši Rīgas ieņemšana 1917. gada 3. septembrī, bija unikāla iespēja vācbaltiešiem, lai atgrieztos pie sen lolotā sapņa par Baltiju un baltiešu nāciju. Tomēr arī šeit bija jāstopas ar būtisku traucēkli. Vācu vara Baltijā sākotnēji tiecās pēc vienkāršas Baltijas guberņu aneksijas un uzskatīja vācbaltiešu sapņus par autonomiju un baltiešu nāciju par drīzāk traucējošiem. Vācbaltiešiem primāri rūpēja iespēja saglabāt vāciskā virsslāņa tradicionālo ietekmi Baltijā, turpretim Vācija uz šo vēlmi parasti raudzījās ar aizdomām, saredzot tajā separātisma draudus. Tikai 1918. gadā, jau pēc bijušo Krievijas Baltijas guberņu pilnīgas iekarošanas, radās iespēja vietējai elitei strādāt pie tā sauktās Baltijas valsts (*Baltenland*) idejas, kurā spilgti iemiesojās “baltiskā” identitāte. Vēsturiskā Livonija bija labs pagātnes precedents, uz kuru balstīties. Tādējādi no literāra, publicistiski polemiskā jautājuma “baltiešu nācija” pēkšņi kļuva par koncepciju, kas jāīsteno dzīvē! Rīkoties vajadzēja steidzami, jo Eiropu bija pārņēmušas kreiskas politiskas noskaņas un popularizētā tautu pašnoteikšanās ideja nozīmēja, ka nacionālajā jautājumā ir konkurenti. Tādēļ turpmākā

vācbaltiešu rosība ir šķietami netālredzīga, pat akla, latviešu politisko domu ignorējoša.

Tomēr nevar teikt, ka vācbaltiešu elite neiesaistītu tautu politikā procesā un nerūpētos par aktivitāšu leģitimitāti. Ar preses sludinājumiem 1917. gada 8. decembrī Mazajā ģildē sasauca Baltijas akadēmisko aprindu sanāksmi, kurā bija paredzēts pieņemt rezolūciju par svarīgo Baltijas jautājumu.⁴⁶ Sanāksme bija plaši apmeklēta, tajā piedalījās turpat 400 dažādu profesiju akadēmiskās inteliģences pārstāvju, kas bija studējuši vai strādājuši Rīgas Politehniskajā institūtā vai Tērbatas Universitātē un, kā tolaik pierasts, piederēja pie kādas no akadēmiskajām mūža organizācijām – studentu korporācijām. Tika uzskatīts, ka šeit sanācis lemttiesīgs sabiedrības sava veida radošais mazākums, kas tiesīgs lemt pašnoteikšanās jautājumu vai vismaz dot vīziju teritorijas nākotnei. Rezultātā dalībnieki pievienojās Kurzemes Zemes pārvaldes, Vidzemes uzticības padomes un Rīgas kopējam aicinājumam, lūdza Vācijas valdību iekļaut Rīgu un visu “Baltenlandi” uz mūžīgiem laikiem Vācu Impērijas sastāvā (*Anschluß an das Deutsche Reich für alle Zeiten*).⁴⁷

1917.–1918. gadā vācbaltiešu presē, līdzīgi kā tas bija 19. gs. 80. gados, atkal sastopam idealizētu baltiešu redzējumu, kas noteikti attiecināms arī uz pieminēto akadēmisko sanāksmi. Baltieši parasti tēloti kā politiski saliedēti sabiedrības slāņi, kas apvienojas vienā tautā jeb nācijā un pauž pilnīgi skaidru vēlmi nodalīties no Krievijas un pievienoties Vācijai. Vismaz tā 1918. gada augustā sajūsmināts situāciju iztēlojās pēc vācu ienākšanas un krievu ieviestā vācu valodas aizlieguma atcelšanas Rīgā darbību atjaunojušais laikraksts “Rigasche Zeitung”.⁴⁸ Īsi pirms Latvijas neatkarības proklamēšanas 1918. g. novembrī vācbaltiešu Baltijas valsts (Baltijas hercogistes) iniciatīva vainagojās ar formālu tās pagaidu valdības izveidi ar Ādolfu Pilaru fon Pilhau priekšgalā. Šajā procesā iezīmējās tas, ko vēl 19. gs. nogalē par raksturīgu baltiešu sabiedrības iezīmi bija nosaucis iepriekš pieminētais V. fon Andrejanovs – liela nozīme te bija radniecībai, draugu būšanai, protekcijai. Respektablākie valstiskuma iniciatori nāca no Tērbatas Universitātes un Rīgas Politehnikuma akadēmiskajām aprindām – studentu korporācijām, bija seni paziņas. To vidū īpaši izcēlās korporācija “Livonia”, kuras biedri bija gan Ā. Pilars fon Pilhaus, gan šīs

46 Rigasche Zeitung Nr. 50, 5.12.1917; Nr. 52, 7.12.1917.

47 Von der akademischen Versammlung, in: Rigasche Zeitung Nr.54, 10.12.1917.

48 “Deutschrussische” Irrungen, in: Rigasche Zeitung Nr.184, 10.08.1918.

49 Album Livonorum. Dorpat 1822–1939, [Lübeck] 1958, S. 301, 339.

50 OSKAR SCHABERT: Märtyrer: der Leidensweg der baltischen Christen, Hamburg 1920, 74 S.; OSKAR SCHABERT: Baltisches Märtyrerbuch, Berlin 1926, 203 S.

51 K.[KĀRLIS] DZIŅLEJA: 1905. gads latviešu literatūras spoguļi, in: Domas 1930, Nr. 8, 218.–221. lpp.; Nr. 9, 294.–303. lpp.; Nr. 10, 301.–387. lpp.

valdības ārlietu pārstāvis Heinrihs fon Strīks (*Heinrich Eduard Karl von Stryk*, 1873–1938).⁴⁹

Ļoti izteikti 1905. gada revolūcijas mantojums bremsēja latviešu un vietējo vāciešu samierināšanās procesu – saliedēšanos vai, moderni sakot, – integrāciju Brīvības cīņū, jeb Neatkarības kara gaitā (1918–1920). Revolūcijas laika vēsturiskā atmiņa bija Pētera Stučkas režīma īstenotā sarkanā terora nozīmīga sastāvdaļa. Tolaik daudziem vācbaltiešiem, tostarp gan garīdzniekiem, gan muižnieku dzimtu atvasēm, kā šķiriskiem ienaidniekiem nācās ciest un iet bojā. Plaša vācbaltiešu un latviešu kopības apziņa strauji palielinājās. Vācbaltiešu teologs Oskars Šāberts (*Oskar Albert Karl Schabert*, 1866–1936) tūlīt pēc Neatkarības kara noslēguma bija apkopojis, ka 1905. gada revolūcijas laikā bojā gāja pieci, bet 1918.–1919. gada boļševiku valdīšanas laikā pat 40 luterāņu (jeb, kā viņš rakstīja, “Baltijas baznīcas”) garīdznieki, to tiem 33 bija vācieši, 7 latvieši. Pašam O. Šābertam palaimējās, no boļševiku gūsta viņam izdevās izkļūt dzīvam.⁵⁰ Lai godinātu 1919. gada baltiešu upurus, proti, parādītu vāciešu un latviešu kopīgas ciešanas no boļševisma, 1920. gada 22. maijā (Rīgas atbrīvošanas no boļševikiem gada jubilejā) blakus Rīgas Lielo kapu kapelai (Rīgas Augšāmcelšanās luterāņu baznīca) Latvijas vācu draudzes uzstādīja tā saukto “Mocekļu akmeni”, kurā iegravēja nogalināto baltiešu mācītāju vārdus. Vēlāk padomju okupācijas varai piemiņas akmens bija ārkārtīgi netikams, tādēļ to kā pretpadomju objektu iznīcināja vienu no pirmajiem, bet atjaunoja līdzīgā formā tikai 2006. gadā.

Starpkaru periodā 1905. gada revolūcija bija neērts temats, kura publiska iztirzāšana parasti noveda pie politiska (šķiriska) strīda. Līdztekus epizodiskiem, bet visai biežiem pieminējumiem Satversmes sapulcē, visās Saeimās un demokrātijas laika preses slejās, revolūcijas mantojumu sadūšojās apspriest arī plašākā inteliģences forumā. 1930. gada janvārī bija apritējuši 25 gadi kopš revolūcijas un varēja palūkoties, kādu, kā toreiz formulēja latviešu literatūrzinātnieks Kārlis Dziļleja-Tifentāls (1891–1963), “neikdienišķu”, bet daudzveidīgu un emocionālu iespaidu tie atstājuši latviešu literatūrā,⁵¹ un no ceturtdaļgadsimta distances pavērot, kā tie iespaidojuši Latviju kopumā. 30. janvārī Rīgā, Latviešu biedrībā, publicista, rakstnieka

Ernesta Blanka (1894–1972) vadībā notika diskusijas vakars par revolūcijas nozīmi. Līdz tam brīdim Latvijā tas uzskatāms par vienīgo zināmo pilsoniskās sabiedrības publisko pasākumu, kas bija veltīts revolūcijas izvērtēšanai. Tā kā kreisie deputāti parlamentā 1905. gadu daudzkārt bija piesaukuši kā prelūdiju tagadnes realitātei, tad bija vēlme noskaidrot, vai no šī notikuma tiešām izriet turpmākā Latvijas valsts izveide. Uzmanība koncentrējās uz norišu ēnas pusi (bazu demonstrācijas, slepkavības, vardarbība, dedzināšana, laupīšana). Kopumā pilsoniskās aprindas savā vērtējumā bija svārstīgas, bija redzams, ka revolūcijas neprāts un vardarbība ir tie aspekti, ar kuriem Latvijas priekšvēsturi nevēlās saistīt, valdīja pat zināma kauna sajūta, tomēr arī starp pilsonisko aprindu pārstāvjiem bija tādi, kas revolūciju ielika vienotā notikumu sistēmā, kas vedusi uz neatkarību.⁵² Kauna sajūta ir tas apzīmējums, ko varētu piemērot arī sabiedrības vispārējam viedoklim par revolūciju, drīzāk par šo vispār nevēlējās runāt – vēlējās aizmirst. Atšķirīgāk noskaņoti bija kreisie (sociāldemokrāti), kas revolūciju uzskatīja par Latvijas valsts izveides prelūdiju, kritizēja vācbaltiešu mācītājus, kas joprojām turpināja darbu savās draudzēs, lai gan esot bijuši iesaistīti revolūcijas apspiešanā un tautas nodevībā.⁵³

1905. gada pieredze un arī turpmākās plašu latviešu aprindu simpātijas boļševisma idejām liek vācbaltiešiem neatkarīgo nacionālo valsti pieņemt ar skepsi, iztēlojoties to kā kreiso ideju iedvesmotu. Šai idejai viņi pretnostatīja savu neatlaidīgo uzticību “baltiskajai” identitātei, kuru izprata kā nepieciešamību saglabāt senās politiskās, sociālās u. c. tradīcijas. Pazīstams bija izteiciens, ka “ar revolveri nedrīkst piespiest vāciešus ticēt jaunajai Igaunijai un Latvijai”.⁵⁴ Zīmīgi, ka centrālais vācu laikraksts “Rigasche Zeitung” ziņu par neatkarīgo Latviju ievietoja tikai pēc pamatīga Vācijas iekšpolitiskā, ārpolitiskā un militārā notikumu izklāsta, tādējādi piešķirot tai nebūtisku nozīmi.⁵⁵ Tomēr jau nākamajā avīzes numurā var konstatēt, ka redakcija ir apjautusi šī notikuma varbūtējo nozīmīgumu. Vāciešu attieksmi pret nupat pasludināto republiku avīze raksturo ar sekojošiem vārdiem: “.. par mūsu sajūsmu un aplausiem nevar būt ne runas” (*von Freude und Beifall kann natürlich bei uns nicht die Rede sein*), uzreiz gan seko piebilde, ka arī no sadarbības ar latviešiem neizvairīšoties.⁵⁶ Atklāti skeptiska

52 Wie steht das lettische Bürgertum zu 1905?, in: Rigasche Rundschau Nr.25, 31.01.1930.

53 Mahzitaji un 1905. gada rewoluzija, in: Sociāldemokrāts Nr.137, 21.06.1930; Waj atwaļinās wahzu mahzitajus?, in: Pēdējā Brīdī Nr. 65, 20.03.1932.

54 Lai piedotu tikko pasludinātajiem neatkarīgajiem valstiskajiem veidojumiem ironisku pieskaņu, vācu presē abas valstis bieži netika sauktas to oriģinālvārdos vācu valodā, bet gan atdarinot igauņisko un latvisko izrunu – “Eesti”, “Latwija” (Mitauische Zeitung 07.12.1918.).

55 Rigasche Zeitung Nr. 268, 19.11.1918.

56 Ibidem, Nr. 269, 20.11.1918

- 57 SIEGFRIED BOSTRÖM: Balten sind wir gewesen, Berg 1983, 268 S.
- 58 GEORG VON MANTEUFFEL-SZOEGE: Die Befreiung Mitaus im März 1919, in: Jahrbuch des baltischen Deutschtums 1959, Lüneburg 1959, S. 53.

noskaņa pret 18. novembra Latviju vācu kopienā valdīja līdz pat vācu spēku (tostarp vācbaltiešu landesvēra) sakāvei cīņās pie Cēsīm 1919. gada jūnijā. Ideja par apvienoto Baltijas valsti vācu valdībā tad sāka palēnām izplēnēt.

Izsapņotais vienotās Baltijas sapnis radīja vācbaltiešiem mokošas nostalgijas sindromu, lika distancēties no atribūtikas, kas simbolizēja Latvijas valsti. Par tipisku kļuva izvairīšanās no jēdziena “Latvija” lietojuma. Uzkrītoši bieži vārda *Lettland* vai “Latvija” lietojumu aizstāja ar vārdiem *Vaterland*, *Mutterland* (tēvzeme, mātes zeme), *Heimat* (dzimtene)⁵⁷, kas acīmredzami viņiem bija tuvāki un akceptējamāki jēdzieni par salikteni *Lett-land* (tiešā tulkojumā tas nozīmē “latviešu zeme”). Atspoguļojot Latvijas Republikas izveides laiku, atsevišķi vācbaltiešu publicisti pat pēc Otrā pasaules kara turpināja ironizēt par valsts nosaukumu, vāciski rakstot “*Latwija*” un uzsverot, ka šāda valsts bija kaut kas vāciešiem mentāli svešs, jo tika saistīts ar vācu aplaupīšanu un pat iznīcināšanu, kā to, piemēram, norādījis 1918.–1920. gada militāri politisko norišu dalībnieks, redzamais vācbaltiešu politiķis Georgs Manteifels (*Georg Baron Manteuffel-Szoega*, 1889–1962).⁵⁸ Baltisko tradīciju un stereotipu iespaidā Latvijas Republikas Saeimu vācbaltiešu prese un politiķi konsekventi dēvēja par landtāgu (*lettländischer Landtag*). Jēdziens “landtāgs”, kas saistījās ar vācbaltiešu idealizēto Livonijas laiku, bija vienīgais vācbaltiešu izpratnē leģitīmais jēdziens, kas varēja apzīmēt augstāko lēmējinstītūciju Baltijas vēsturiskajā telpā. Trīsdesmito gadu sākumā uzvirvoja kaislības par valstiskiem jēdzieniem, īpaši par jēdzienu “Latvija” un “latvieši” lietojumu piederības nozīmē. Vācieši tradicionāli ar Latviju saistīja jēdzienu “*lettländisch*” (piemēram, *der lettändische Staat* – Latvijas valsts, *lettländisches Volk* – Latvijas tauta, *lettländischer Landtag* – Latvijas Saeima utt.). Reizēm tas noveda pie latviešus kaitinoša absurda, jo sanāca, ka Latvijā dzīvo īpaša nacionalitāte “Latvijas tauta”, vai vēl ļaunāk – “latvijieši”, kas runā “latvijiešu valodā” (*Lettländer, lettändische Sprache*). 1932. gadā, kad tiek apspriests valsts valodas likums, asu diskusiju par šo situāciju izraisīja pretvāciskais laikraksts “Pēdējā Brīdī”, kurš neieredzēja lielāko vācu laikrakstu “*Rigasche Rundschau*” un vācbaltiešu sabiedriski politiskos darbiniekus. Vācbal-

tiešu politiķis un "Rigasche Rundschau" galvenais redaktors P. Šimanis centās attaisnot apzīmējumu "landtāgs". Viņaprāt, tāds apzīmējums apliecināja vācu un latviešu valsts domas vienotību (respektīvi baltisko kopību), pretstatā tām vācu aprindām, kas noraidīja Latviju un lietoja latviskus apzīmējumus ("Latvija", "saeima", "beedriiba" utt.), tādējādi uzsvērdamas, ka viņiem nav nekā kopēja ar latviešiem.⁵⁹ Diskusija noslēdzās ar valdības lēmumu, vāciski minot valsti un tās institūcijas, "lettlandisch" (Latvijas) vietā turpmāk lietot vārdu "lettisch" (latviešu).⁶⁰

Pēc Latvijas valsts nostiprināšanās vācbaltiešu aprindas sevi pārāk neapgrūtināja ar paškritiku. Zudusī politiskā ietekme un radikālā agrārā reforma, kuras gaitā vācu muižniecība zaudēja īpašumus, lika sevi uzskatīt par cietējiem. Liela daļa vietējo vāciešu sevi izprata kā drošību un stabilitāti veicinošu vidutāju sakaros starp Austrumiem un Rietumiem. Starpkaru periodā vācbaltieši pat uzskatīja, ka ir vienīgie, kam piemīt šāda unikālā "baltiskā" pieredze un tādēļ tie spēj pilnvērtīgi veidot reālu politisku, saimniecisku un kulturālu tiltu starp šīm atšķirīgajām Eiropas daļām. Pēc pašu vācbaltiešu domām, šī nozīmīgā vidutāja funkcija, jeb civilizētās pasaules "sargposteņa" loma varēja īstenoties vienīgi tad, ja saglabātos Baltijas vāciešu senās vēsturiskās tradīcijas, tas ir, ja tās nepakļautu vispārējās demokrātiskās konkurences normām.⁶¹ Minētā mentālā iezīme ietekmēja gan viņu vēstures redzējumu, gan attieksmi pret demokrātisko valsts iekārtu Latvijā un Igaunijā. Vācbaltieši drīzāk vispār nemēdza prātot par iemesliem, kāpēc neizdevās saliedēties vienotā "baltiešu nācijā". Izplatītāks bija pragmatiskais viedoklis, ka saliedēšanās iespēja baltiešu nācijā bija palaista garām jau 19. gs., tādēļ nepieciešams konstruktīvi līdzdarboties uz jauniem demokrātiskajiem pamatiem.⁶²

Starpkaru periodā latviešu ideologi centās panākt, ka jēdzienos "Baltija" un "baltieši" tiktu iedvests jauns gars – atbilstošs laikmetam un lai tas turpmāk nebalstītos uz vācbaltiešu arhaisko pieeju. Interesants avots te ir kara resora ierēdņa, publicista (dievturu filozofa) Voldemāra Reiznieka (1877–1944) publikācijas 1933. gadā par tā sauktā "jaunā baltieša" tematiku.⁶³ Šo publikāciju teksts ir tik zīmīgs laikmeta liecinieks, ka vērts to citēt: "Jāatzīst, ka patlaban nav ne Baltijas ideoloģijas, ne

- 59 PAUL SHIEMANN: "Landtag". Bemerkungen am Wege, in: Rigasche Rundschau Nr. 6, 09.01.1932.
- 60 "Lettändisch", in: Rigasche Rundschau Nr. 111, 21.05.1932; Nogāztais Bābeles tornis, in: Pēdējā Bridī Nr. 41, 21.02.1932; Stūrgalvīgie baltvācieši, in: Pēdējā Bridī Nr.111, 21.05.1932; Vāciešiem nepatik "lettisch", in: Pēdējā Bridī, Nr.118, 29.05.1932; Beidzot tomēr "latviešu", in: Pēdējā Bridī Nr.165, 27.07.1932.
- 61 HANS ROTHELS: Reich, Staat und Nation im deutsch-baltischen Denken. Vortrag bei der öffentlichen Sitzung der gelehrten Gesellschaft zu Königsberg am 12. Januar 1930, Halle (Saale) 1930. S.2, 11; DAVID FEEST: Abgrenzung oder Assimilation. Überlegungen zum Wandel der deutschbaltischen Ideologien 1918–1939 anhand der "Baltischen Monatsschrift", in: Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung 4 (1996), S. 522; BASTIAN SCHOT: Nationale Autonomie und demokratische Einheitsstaat. Das Dilemma der deutschen Minderheitenpolitik der Weimarer Ära, in: Deutsche, Slaven und Balten. Aspekte des Zusammenlebens im Osten des Deutschen Reiches und Ostmitteleuropa. Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen, Hrsg. H. Hecker, Bonn 1989, S.17–18, 172.
- 62 WALTER MORR: Balten, in: Rigasche Nachrichten Nr.1, 02.11.1922.
- 63 VOLDEMĀRS REIZNIEKS: Jaunais Baltietis, in: Latvijas Kareivis Nr.134, 18.06.1933; Voldemārs Reiznieks. Jaunā baltieša radi un tēvzeme, in: Latvijas Kareivis Nr.143, 02.07.1933.

- 64 VOLDEMĀRS REIZNIEKS:
Jaunais Baltietis, in: Latvijas
Kareivis Nr.134, 18.06.1933.
- 65 Brockhaus. Handbuch des
Wissens in vier Bänden.
Bd.3. Leipzig, 1923, S.
63. Das Große Brockhaus.
Leipzig, 1932, S.341–346.;
Enciclopedia Italiana,
Roma, MCMXXXIII.–XII–
XX.–1930, p. 988.
- 66 GEORG VON RAUCH: Geschi-
chte der Baltischen Staaten,
Stuttgart, 1970, 224 S.
- 67 Ibidem, S.168–190.

baltieša tipa. Tiesa, bija un vēl tagad pastāv kā Baltijas ideja, tāpat baltieša tips [tauta – *R.C.*], bet mums pavisam nepieņemamā veidā. Tas ir vācbaltieša tips un viņa veidotā Baltija. Mums tas nepieņemams tāpēc, ka viņu ideoloģijai nav nekādu sakaru ar Baltijas zemi un viņas dzimtnācijām. Baltvācietis sevi uzskata par iekarotāju, pat kolonizatoru, kamēr šinī ideoloģijā dzimtnācijām ierādīta pavisam pasīva, pat negatīva loma. Īstās Baltijas ideoloģijā turpretī nav vietas vācbaltieša ideoloģijai”⁶⁴.

Tādējādi jaunā izpratne par Baltiju un baltiešiem sāk savu uzvaras gājienu. 20. gs. 30. gadu otrajā pusē mūsdienīgais (ar vācbaltiešiem nesaistītais), plašais Baltijas un baltiešu trak-
tējums, kura centrā ir trīs neatkarīgās Baltijas valstis, sāk parādīties ārvalstu enciklopēdijas, pat vācu valodā izdotajās.⁶⁵

30. gados vācbaltieši Latvijā piedzīvoja lielas pārmaiņas. Viņus ietekmēja Vācu Trešajā reihā notiekošais vācu “atjaunošanās kustības”, jeb nacionālsociālisma popularitātes kāpums. Tā iespaidā gan Vācijā, gan Latvijā vietējos vāciešus vairs tik bieži nedēvēja ierastā apzīmējumā par *Deutsch-Balten* (vācbaltieši), kur uzsvars likts uz “baltieši”, bet gan par *Balten-Deutsche* (baltvācieši), uzsvars uz “vācieši”. Respektīvi no Vācijas nākušo nacionālisma jūtu iespaidā vietējie vācieši attālinājās no savas baltiskās identitātes, kļuva izteiktāk vāciski orientēti, ietekmi sabiedrībā ieguva arī nelegālā vācbaltiešu nacistu “Kustība” (*Bewegung*). Ar šādu pārveidotu identitāti vācbaltieši izceļoja 1939. gadā uz Lielvāciju.

Tomēr pēc Otrā pasaules kara vācbaltieši atgriezās pie Baltijas vēsturiskās dimensijas. Viņu vēsturnieki deva ieguldījumu, lai Baltiju uztvertu kā vienotu vēsturisku problēmu aukstā kara laikā. 1970. gadā vācbaltiešu vēsturnieks Georgs fon Rauhs (*Georg Alexander Cornelius Erich von Rauch*, 1904–1991) publicēja pirmo apkopjošu rakstura vēstures grāmatu, kas veltīta visu trīs Baltijas valstu vēsturiskajām paralēlēm.⁶⁶ Grāmata ir izcils laikmeta liecinieks, tā prezentē Baltijas valstu un jauno baltiešu vienoto vēstures koncepciju no dibināšanas līdz neatkarības zaudēšanai. Aukstā kara apstākļos pasaulei bija iespēja iepazīst visu trīs Baltijas valstu vienoto ģeopolitisko stāvokli Vācu Trešā reihā un PSRS interešu krustpunktā, kas 1939.–1940. gadā noveda pie okupācijas un aneksijas.⁶⁷ Vienlaikus šī publikācija

iezīmēja arī vesela laikmeta beigas vācbaltiešu tradicionālajai, uz Vidzemes, Kurzemes un Igaunijas novadu kopību balstītajai izpratnei par Baltiju un baltiešiem, tās klajā nākšana sakrita ar brīdi 70. gados, kad tolerantāka kļuva attieksme pret 1905. gada revolūcijas un kreiso ideju mantojumu un nozīmi kopumā. Revolūcija, kaut arī joprojām bija lūzums vēsturē, tagad šķita daudz maznozīmīgāka par, piemēram, vācbaltiešu izceļošanu, kura nenotiktu bez totalitāro valstu PSRS un Vācu Trešā reiha Eiropas pārveides plāniem.

The concept of “Baltics” and “Balts”.

The national views and self-perception of the Baltic German population in the changing history of 19-20th centuries

Raimonds Cerūzis

The article explains the historical origin, background, and development of the toponym “Baltics” (German: das baltische Land or das Baltenland; Latvian: Baltija) and ethnonym “Balts” (German: die Balten or das Baltentum; Latvian: baltieši). The time period of authors’ interest covers many decades, which allows to illustrate the semantical development of the both inseparable concepts during different time periods (the Russian Empire, First World War, the interwar period of the Republic of Latvia, the period of occupation of the Baltic states).

The spread of concepts is related to the international situation in the middle and second half of 19th century (e.g. the Crimean War), developments in the Russian Empire such as unification, russification, and beginning of Latvian national awakening and Baltic German (die Deutschbalten) self-identification. Historical sources (press, literary works, etc.) show that concept played the greatest role in the self-identification of the upper class of Baltic German society. Therefore, the history of origin of both terms is integral part of the awakening of national self-consciousness of the Ostsee or Baltic governorates (die Ostseeprovinzen) of the Russian empire. The inventing of national identity was characteristic for both the Latvians (respectively Estonians as another ethnicity belonging to governorates) and the Baltic Germans. German speakers competed in this field with Latvian and Estonian speakers. Baltic German elite was interested in coining of Baltic common identity contrary to the Latvian and Estonian separate identities, viewed from the side of the Baltic elite as destructing ones. The idea of “united Balts” and their united Baltic territory was derived from united medieval Livonia. Baltic Germans considered Livonia an ideal example of Baltic unity and peace among people that should be restored.

The creation and strengthening of the concepts “Baltics” and “Balts” should be assessed as a semi-spontaneous process. At the breaking points of history efforts have been made to give the concept a deep cultural-historical and poli-

tical meaning, depicting the Baltics as a historical space in which the inhabitants have many unifying features that distinguish it from the surrounding areas.

Since the first number of the later famous literary magazine “Baltische Monatsschrift” (“Baltic Monthly”) in 1859 the toponym “Baltics” and the ethnonym “Balts” are becoming commonplace in German language literature and journalism in the provinces of Livland, Courland and Estonia.

The first scientific-like explanations about the terms and their importance origin from the 80s of the 19th century. This is the period of tsarist government inspired russification in Ostsee governorates and the accompanying competition in the field of national values. From that time still relevant seems to be even writing of Baltic German librarian and publicist Georg Berkholz about the history of the word “baltic” (BERKHOLZ, GEORG. Geschichte des Wortes “baltisch”, in: Baltische Monatsschrift, Nr. 29, 1882, S. 519-530). Since the 80s of 19th century it became clear that the local German speaking elite wanted to extend the concept of “Balts” to all nationalities and social strata living in the Baltic provinces - there was an attempt to position “Balts” as a political nation with common historical, religious, cultural, political background and common demands for autonomy of provinces against the unified russification policy of tsarist government. Such a Baltic German initiative faces opposition from Latvians and Estonians who demanded their own national interests to be acknowledged from the Baltic Germans.

An important turning point in the national self-identification is the revolution of 1905, in Baltic German writings often depicted as “Latvian Revolution”. The sources of the revolution (press materials, research, memories etc.) since 1905 mark a general break in the possible successful future of united society and nation. This break has a lasting influence on the relations between Baltic Germans and Latvians. At that time, the possibility of creating a united Baltic nation was reduced to a minimum. The idea of united Baltics was revived at the end of the First World War again, when the Baltic German elite in Livland, Courland and Estonia hurried to find a basis for a united Baltic state (das Baltenland). It was vivid attempt to restore former Livonia with the administrative center in Riga. The stereotypic assessment of Latvians as political left-thinkers and the old antipathy to leftist ideas spread since the 1905 revolution is the reason why the Baltic Germans seem to ignore the activities of Latvian self-determination at the end of First World War.

During the interwar period representatives of the Latvian intelligentsia tried to introduce new content into the concepts of “Baltics” and “Balts”, associating them with the territory of the three new Baltic states (Lithuania was also included in the Baltics), while the 1905 revolution was sometimes treated as a step towards an independent Latvian nation. This new semantic interpretation of the “Baltics” was already adopted by the international community before the Second World War. On the other hand, the Baltic German population only partially accepted new semantic meaning until their emigration (die Umsiedlung) in late 1939. After the Second World War, the Baltic German emigrants in West-Germany accepted the new conceptual term of “Baltics”, but sometimes maintained the oldest understanding of themselves as true “Balts” (die Balten or die Deutschbalten).

Regions

Artūrs Svarausks

Valstiskuma ideja Lietuvas politisko partiju programmās
19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā

Kari Aleniuss

Aģitācija un vardarbība Somijā rusifikācijas periodā
no 1899. līdz 1917. gadam

Dariušs Ježiornijs

Poļu dilemmas Pirmā pasaules kara laikā.
Politiskie koncepti attiecībā uz poļu nācijas nākotni

Aleksandrs Gužalovskis

Baltkrievu ceļš uz modernu valstiskumu

Ivelins Ivanovs

Bulgāru un latviešu ceļš 1918. gada rudenī:
salīdzinošā analīze

Silviu Miloju

Lielrumānijas izveide Pirmā pasaules kara laikā
un pēckara periodā

Valstiskuma ideja Lietuvas politisko partiju programmās 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā

Artūrs Svarausks

Ievads

Pirmās idejas par neatkarīgu valstiskumu uzvirvoja jau 19. gadsimta 80.–90. gados. 1887. gadā ASV pazīstamais nacionālais aktīvis Jons Šliūps savā grāmatā “Lietuvieši un poļi” norādīja, ka “lietuviešiem ir jābūt politiski neatkarīgiem”. 1892. gadā nacionālās kustības līderis un simbols Jons Basanavičs norādīja, ka visa lietuviešu inteliģence tiecas pēc ideāla, kas ir neatkarīga Lietuva. 1896. gadā topošais Lietuvas valsts himnas autors Vīncs Kudirka rakstīja, ka nākotnē “Lietuvai būs sava valdība”.¹

Tomēr, lai šos redzējumus realizētu, vēl bija tāls ceļš ejams. Neskatoties uz moderno nācijas izveides procesu, valstiskuma atjaunošana pirmkārt un galvenokārt bija atkarīga no starptautiskā konteksta. Tikpat svarīgi ir ņemt vērā apstākli, ka vietējā politika centās iet kopsolī ar mainīgo starptautisko kārtību. Šajā rakstā tiek apskatīti Lietuvas politisko partiju piedāvātie plāni un redzējumi attiecībā uz neatkarīgas Lietuvas valsts izveidi pirms Pirmā pasaules kara. Šo laika posmu raksturo lietuviešu nacionālās kustības transformācija no kultūras fenomena par politikās jomas realitāti.

Runājot par Lietuvas politisko partiju piedāvātajiem valstiskuma redzējumiem, nevar nepieminēt vairākus nozīmīgus problēmjautājumus. Piemēram, kādu valstiskumu viņi centās

1 ALFONSAS EIDINTAS, RAIMUNDAS LOPATA (eds): Lietuvos Taryba ir Nepriklausomos Valstybės Atkūrimas 1914–1920 Metų Dokumentuose [Lietuvas Padome un neatkarīgas valsts atjaunošana 1914.–1920. gada dokumentos], Viļņa 2017, p. 30.

- 2 RIMANTAS MIKNYS: Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais [Lietuvos Demokrātu partija, 1902–1915], Vilnius 1995, pp. 128–167; RIMANTAS MIKNYS, EGIDIJUS MOTIEKA: Tautiškoji lietuvių demokratų partija: idėjinės-politinės kūrmosi aplinkybės [Lietuvos Nacionāldemokrātiskās partijas izveides ideoloģiskais un politiskais konteksts], in: EGIDIJUS ALEKSANDRAVIČIUS, ANTANAS KULAKAUSKAS, RIMANTAS MIKNYS (eds): Lietuvių Atgimimo Istorijos Studijos, Vilnius, vol. 1 (1990), pp. 80–125; Česlovas Laurinavičius: Politika ir diplomatija. Lietuvių tautinės valstybės tapsmo ir raidos fragmentai [Politika un diplomātija. Lietuvos nacionālās valsts izveides un attīstības fragmenti], Kaunas 1997, pp. 20–30; RAIMUNDAS LOPATA: Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914–1915 metais [Lietuviešu inteliģences politiskā darbība 1914.–1915. gadā], Vilnius 1991, pp. 231–252.

panākt? Citiem vārdiem, vai 1918. gada 16. februārī izveidotā Lietuvos valsts kā jauns etnopolitiskis nacionālās pašnoteikšanās principā balstīts veidojums ir uzskatāma par *atjaunotu* vai *jaunizveidotu*? Vēl viens jautājums: kā dažādās politiskās grupas iztēlojās Lietuvu? Visbeidzot, ir jāņem vērā, ka Pirmā pasaules kara un 1915. gada rudenī sāktās vācu okupācijas rezultātā agrīnā Lietuvos politiskā arēna sašķēlās divās daļās. Daļa dažādu partiju politiķu palika okupētajā valstī, kamēr citi devās uz Krievijas iekšzemi. Šis piespiedu nodalījums atstāja dziļu iespaidu uz partiju struktūru, savukārt jaunie ģeopolitiskie apstākļi būtiski ietekmēja partiju biedru nostāju.

Šajā rakstā es koncentrēšos uz trim jautājumiem. Pirmkārt, es sniegšu īsu pārskatu par Lietuvos politisko partiju darbību 20. gadsimta sākumā. Otrkārt, piedāvāšu pārskatu par dažādo ideoloģisko nometņu pamatnostādnēm attiecībā uz Lietuvos valstiskumu. Treškārt, izklāstīšu šo politisko grupu redzējumu par Lietuvos teritorijas robežām.

Savus pārskatus un apsvērumus esmu balstījis tādu Lietuvos vēsturnieku pētījumos kā Rimants Miknis (*Miknys*), Česlovs Laurinavičs (*Laurinavičius*), Egidijs Motieka, Raimunds Lopata.² Galvenie rakstā izmantotie informācijas avoti: Lietuvos politisko partiju programmas, kā arī dažādu politisko un ideoloģisko kustību periodika.

LIETUVIEŠI UN POLITISKĀ SITUĀCIJA 20. GADSIMTA SĀKUMĀ

Nedaudz vispārinot, 20. gadsimta sākumā lietuvieši bija sadalījušies divās galvenajās politiskajās nometnēs. Tradicionāli tās tiek apzīmētas kā radikāli (kreisie) un konservatīvie (labējie). Pirmajai nometnei piederēja Lietuvos Sociāldemokrātiskā partija un Lietuvos Demokrātu partija. Savukārt otro nometni veidoja Nacionāldemokrāti (vēlāk Nacionālisti) un Kristīgie demokrāti, kas savu darbību uzsāka 20. gadsimta sākumā. Pat ja pastāvēja atsevišķas grupas, kas politiskajā spektrā atradās kaut kur pa vidu starp šīm divām galvenajām nometnēm, to politiskā orientācija bija skaidra: radikālā sociālistu kustība vai konservatīvā nacionāli garīdznieciskā kustība.

Kopš 19. gadsimta beigām abu nometņu politisko darbību vienoja konkrēts jautājums – kā reorganizēt lietuviešu etnisko kopienu tās dzīvesvietā (Lietuvā). Šis jautājums politisko izpausmi rada pirmajā likumīgajā politiskajā lietuviešu sapulcē (tā sauktais Lielais Viļņas Seims), kas tika sasaukts pēc 1905. gada revolucionārajiem nemieriem Krievijā. 1905. gada nogalē lietuvieši sāka pieprasīt politisko autonomiju Krievijas impērijas sastāvā. Tomēr kreiso nometne autonomiju uzskatīja par neatkarības ekvivalentu. Tieši tādēļ lietuviešu jaunizveidotajā politiskajā arēnā valdīja arvien lielāka spriedze, ko radīja atšķirīgā izpratne par politiskās autonomijas principiem. Turklāt to spēcīnāja neviennozīmīgais jautājums par vēsturiskajām un tiesiskajām saiknēm ar Poliju. Šajā kontekstā aktualizējās vēl divi problēmjautājumi: *Lietuvas valstiskums kā tāds* un *neatkarīgas Lietuvas valsts izveide*. Pirmais variants paredzētu atbrīvošanos no Krievijas un kādreizējās Polijas–Lietuvas ūnijas atjaunošanu. Savukārt otrajā variantā modernajai Lietuvai būtu jālemj par savienības veidošanu ar Poliju. Tomēr politiskā realitāte diktēja to, ka kādreizējo saišu atjaunošana ar Poliju nebūt negarantē Lietuvas suverenitāti. Tieši tādēļ laikā pirms Pirmā pasaules kara konservatīvo nometne centās paļauties uz Krievijas un (vēlāk kara laikā) uz Vācijas politiskajām spekulācijām.³

Svarīgi atzīmēt, ka Lietuvas politiskajās nometnēs valdīja atšķirīgi viedokļi par izraudzīto politisko virzienu. Neraugoties uz to, ka kreisie aktīvisti tāpat kā labējie pirmkārt un galvenokārt pieprasīja autonomiju, pamatojoties uz nācijas pašsaprotamām tiesībām, viņu “nācijas” redzējums visnotaļ atšķīrās. Konservatīvie cerēja pakāpeniski no jauna iedzīvināt nācijas etnisko elementu. Pirms Pirmā pasaules kara viņi uzskatīja, ka Krievija ir daudz piemērotāka valsts šādu etnisko ambīciju realizēšanai. Tādēļ konservatīvie vairījās nonākt konfliktā ar Krieviju un vienmēr deva priekšroku kompromisa stratēģijai. Kristīgo demokrātu partija, kas vēlāk neatkarīgajā Lietuvā kļuva par lielāko politisko spēku, savas darbības programmas uzmetumā 1905.–1907. gadam rakstīja šādi: “Vēlamies skaidri pateikt, ka mums nav nolūka atdalīties no Krievijas. Pat ja tas ir pašsaprotami, mēs vēlamies to vēlreiz uzsvērt, lai mūsu pretinieki reiz pārstāj mums piedēvēt separātismu.”⁴ Sākoties karam, nacionālistu prese aicināja lietuviešus “godprātīgi pildīt savu pienā-

3 EIDINTAS, LOPATA (eds): Lietuvas Taryba [Lietuvas Padome] (kā 1. atsauce), p. 34.

4 Lietuvių krikščionių demokratų susivienijimo programos projekta [Lietuvas Kristīgo demokrātu apvienības programmas uzmetums], in: Draugija 1 (1907), p. 71.

- 5 LOPATA: Lietuvių inteligentijos politinė veikla [Lietuviešu inteligencijos politiskā darbība] (kā 2. atsauce), p. 232.
- 6 Programas lietuvīškos sociāldemokrātiskos partijās [Lietuvas Sociāldemokrātiskās partijas programma], Tilžē 1896, pp. 8–9, 16–17.

kumu pret valsti”. 1914. gadā kristīgie demokrāti pat apsvēra patriotiskas demonstrācijas rīkošanu, lai paustu atbalstu cara valdībai.⁵

Tikmēr sociālās reformas alkstošie radikāļi (kreisie) vēlējās panākt ja ne nācijas transformēšanu, tad vismaz modificēšanu. Viņu acīs un prātos nāciju veido pilsoņu kopums, kas apņēmies dzīvot vienotā valstī. Neapšaubāmi, šāda nostāja nevarēja neizraisīt konfliktu ar cara valdību. Tieši tādēļ viņu iespējas īstenot likumīgas darbības bija visai ierobežotas. Sociāldemokrāti savā 1896. gada programmā iekļāva mērķi izveidot neatkarīgu demokrātisku republiku, ko veidotu Lietuva, Latvija, Igaunija, Baltkrievija un “Mazā Krievija” (Ukraina). Šīs iecerētās republikas pamatprincipi būtu “brīva pašnoteikšanās un federācija”.⁶

Tomēr gan radikāļi, gan konservatīvie drīz vien apjauta, ka viņu valstsizveides projektiem nav stabila tiesiskā un politiskā pamata. Tieši tādēļ savās programmās viņi iekļāva apsvērumus par ciešo saikni starp nacionālās pašnoteikšanās tiesībām un Lietuvas vēsturisko valstiskumu. Tā rezultātā abas politiskās nometnes savos politiskajos redzējumos pasāka definēt visnotaļ līdzīgu izpratni par teritoriālo dimensiju. Konservatīvo paļaušanās uz Lietuvas vēsturisko tradīciju piespieda viņus uzrunāt Lietuvas aristokrātiju. Tieši aristokrāti bija tie, kas uzturēja un saglabāja kādreizējās Lietuvas lielkņazistes pilsonisko apziņu, politiskās un kultūras tradīcijas. Turklāt aristokrāti nebija radikāļu ideju atbalstītāji. Tomēr konservatīvajiem neizdevās piesaistīt aristokrātiju savu politisko mērķu īstenošanā, jo starp viņiem valdīja nesamierināmas uzskatu atšķirības attiecībā uz etniskiem jautājumiem. Bija naivi cerēt, ka vairākums Lietuvas aristokrātu īsā laika posmā varētu tikt lietuvīskots un gatavs atteikties no senajām tradīcijām. Baidoties zaudēt sabiedrības atbalstu, lietuviešu nacionālisti un kristīgie demokrāti nespēja pieņemt aristokrātu orientāciju Polijas virzienā. Tikmēr radikāļi (kreisie) uzturēja šķirās balstītu nostāju, proti, viņiem bija iebildumi pret muižniecību un aristokrātiju kā šķiru. Radikāļi etniskās iezīmes pamatā interpretēja kā kultūras fenomenu. Viņi atzina lietuviešu un poļu etnisko unikalitāti, savukārt etniskajai daudzveidībai pretnostatīja pilsonisko integrāciju. Tas nozīmē, ka radikāļi iestājās par visu tautību reģionālo lojalitāti un pilsonisko pienākumu izpildi. Tieši tādēļ viņi poļu–

lietuviešu konfrontāciju uzskatīja par bīstamu un centās to novērst, mazinot lietuviešu nacionālistu, kristīgo demokrātu un poļu nacionālistu ietekmi. Lai arī neveiksmīgi, kreisie centās veidot saiknes ar sociālistiskajām un demokrātiskajām partijām un kustībām.

Tā saucamie reģionālisti (*Krajowcy*) bija viena no šādām 19. gadsimta izskaņā izveidotām demokrātu grupām, ko pamatā pārstāvēja aristokrātiskas izcelsmes inteliģence. Viens no tās biedriem bija starpkaru republikas pazīstamais jurists Mihals Romers (*Römer*). Šī kustība centās pārmantot un attīstīt teritoriālā patriotisma tradīciju, kas raksturīga Lietuvas lielkņazistes aristokrātijai. Tās biedri Lietuvas un Baltkrievijas reģionus uztvēra kā vienotu un nedalāmu sociālekonomisko vienību. Viņi aicināja atjaunot valstiskumu, balstoties lielkņazistes pilsoniskajās un demokrātiskajās tradīcijās, veidojot vienlīdzīgu Lietuvas un Polijas federāciju.⁷

Pirms Pirmā pasaules kara Lietuvas politiskās grupas iesaistījās debatēs ar šo kustību. Tomēr diskusijas nepalīdzēja rast politisku kompromisu. Tādēļ Pirmā pasaules kara sākumā šīs politiskās nometnes un grupas raksturoja dziļa sašķeltība.

RADIKĀĻI UN KONSERVATĪVIE. SUVERENITĀTE KĀ POLITISKA IDEJA

Lietuvas Sociāldemokrātiskā partija (LSDP)

Pirmā Lietuvas partija – Sociāldemokrātu partija – oficiāli tika nodibināta 1896. gadā. Tās pirmajā programmā, kas atbilst šī pētījuma tematam, tika iekļauts mērķis atdalīties no Krievijas, iestāties par Lietuvas valstiskumu, kā arī redzējums par sociāli politisku valstiskumu. Protams, sociāldemokrāti tāpat kā citas lietuviešu partijas līdz pat Pirmajam pasaules karam plašākā izpratnē drīzāk bija “intelektuāļu kopienas”, nevis politiskas organizācijas. Tomēr no programmatiskā skatpunkta sociāldemokrātu valstiskuma ambīcijas ar nenozīmīgām izmaiņām turpināja būt spēkā līdz pat 1921. gadā pieņemtajai programmai, kas tika apstiprināta jau pavisam citā politiskajā kontekstā.

7 JAN SAWICKI: Mykolas Rōmeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių problemas [Mihals Romers un kādreizējās Lietuvas lielkņazistes zemju problemātika], Vilnius 1999, pp. 110–134.

- 8 Programas [Programma] (kā 6. atsauce), pp. 16–17.
- 9 GINTARAS MITRULĒVIČIUS: Lietuvos Socialdemokratijos Ideologinė-Politinė Raida 1914–1919 metais [Sociāldemokrātiskās kustības ideoloģiskā un politiskā attīstība Lietuvā 1914.–1919. gadā], Vilnius 2017, p. 230.
- 10 Ibidem, p. 231.

Kā iepriekš norādīts, “minimālā” programma paredzēja neatkarīgas demokrātiskas republikas izveidi. No teritoriālā skatpunkta šo valsti veidotu pašnoteikšanos ieguvušās Lietuvas, Polijas, Latvijas, Baltkrievijas un Ukrainas federācija.⁸ Šī programma apliecināja, ka 19. gadsimtā sociāldemokrātu prātos joprojām tika uzturēta ideja par “vecu Lietuvu” jeb federāciju Lietuvas lielkņazistes teritorijā. Šāda redzējuma autori galvenokārt bija partijas dibinātāji, vairums no kuriem paši pārstāvēja zemākā līmeņa aristokrātiju. Partijas organizēšanās laikā viņi paši vēl nerunāja lietuviešu valodā. Tolaik sociāldemokrātu izdevumi tika iespiesti poļu valodā, savukārt partijas programma – gan poļu, gan lietuviešu valodā.

Tomēr ideja par “vecās Lietuvas” valstiskumu nebija vienīgais arguments par labu iecerētās valsts federālajiem pamatiem. Drīz pēc programmas izsludināšanas viens no Lietuvas sociāldemokrātu līderiem rakstīja, ka Lietuvai būtu jāseko Šveices piemēram, kur “miermīlīgi sadzīvo vismaz trīs vai četras nācijas”.⁹ Lietuvas Sociāldemokrātiskās partijas šūpulī – multietniskajā Viļņā – ne viens vien partijas līderis Lietuvai situācijā saskatīja līdzību ar Šveici. Tika pieņemts, ka pēc atbrīvošanās no Krievijas impērijas topošo republiku veidotu iepriekš uzskaitītās “zemes”. Un katra no tām baudītu “pilnu autonomiju”. Šis formulējums kļuva par pirmo politisko deklarāciju saistībā ar Lietuvas valstiskuma atjaunošanu. Līdz tam Lietuvas politiskās nākotnes temats tika apspriests vien vispārīgi. Interesanti, ka 19. gadsimta beigās šīs programmas autori uzsvēra arī to, ka sociāldemokrātijas (“sociālisma”) kredo ir “nākotnes mērķis”. Tuvākais uzdevums bija Lietuvas valstiskuma pieprasīšana.¹⁰

Te jāpiemin arī Lietuvas sociāldemokrātu redzējums par attiecībām ar “Vīskrievijas” socialistiskajām proletāriešu organizācijām. Viņuprāt, federālas Lietuvas ideja nebija pretrunā Krievijas proletariāta cīņai par politisko brīvību. Sociāldemokrāti bija iecerējuši cīnīties par Lietuvas neatkarību pat tādā gadījumā, ja Krievija jau pirms tam būtu izveidojusi demokrātisku sistēmu. Citiem vārdiem, viņu redzējums vairs nepieļāva Lietuvas piederību Krievijai, pat ja Krievija kļūtu demokrātiska.

Pēc 1907. gada programmatiskais neatkarības pieprasījums kļuva mērenāks, galvenokārt taktisku apsvērumu dēļ. Aktu-

alitāti ieguva koncepcija par autonomiju Krievijas sastāvā. Atsevišķi Lietuvas sociāldemokrāti uzskatīja, ka neatkarība ir iespējama vienīgi tad, kad demokrātiskās republikas ideja būs uzvarējusi Krievijā. Šāds uzstādījums tika uzturēts līdz pat Pirmajam pasaules karam. Tas paredzēja pieprasīt tāda autonoma parlamenta (Seima) izveidi Lietuvā, kas būtu kompetents kultūras un ekonomikas jautājumos, vienlaikus paredzot tiesu un zemessardzes izveidi. Valsts suverenitātes pamatelementi – Seima likumdošanas un konstitūcijas apstiprināšanas tiesības – šajā redzējumā nebija plānoti. Kā izteicās viens no sociāldemokrātu līderiem, šī taktikas maiņa nebūt nenozīmē atteikšanos no “neatkarības idejas”.¹¹ Pēc 1905. gada revolūcijas apspiešanas Lietuvas sociāldemokrāti par savu galveno uzdevumu uzskatīja politiskā absolūtisma izskaušanu Krievijā. Pēc tam būtu sekojusi Lietuvas neatkarības pieprasīšana.

Lietuvas sociāldemokrātu “atkāpšanos” no neatkarīgas Lietuvas idejas 20. gadsimta pirmajā desmitgadē var interpretēt arī citādi. Sociāldemokrāti savu darbību un revolucionārās idejas balstīja ekonomikas aksiomās. Tomēr, runājot par Lietuvas “izslēgšanu” no citiem Krievijas impērijas reģioniem, bija skaidri redzams, ka viņi pieturējās arī pie kultūrvēsturiskā argumenta. Vienlaikus jāatzīst, ka kaimiņvalstu sociālisti šādu “nacionālistisko virzienu” neatbalstīja. Lietuvas sociāldemokrāti saskārās ar dilemmu: pakļauties politiskajiem partneriem un veidot iespējami plašu savienību ar visiem proletāriešiem, ignorējot Lietuvas specifiku, vai arī paplašināt sadarbību ar citām Lietuvas politiskajām kustībām, tādējādi zaudējot citu valstu sociāldemokrātu atbalstu.¹² Tomēr 1915.–1916. gadā sociāldemokrāti atdzīvināja neatkarīgas Lietuvas ideju.

11 STEPONAS KAIRYS: *Tau, Lietuva* [Tev, Lietuva], Boston 1964, pp. 229–230.

12 LAURINAVIČIUS: *Politika ir diplomātija* [Politika un diplomātija] (kā 2. atsauce), pp. 23.

Lietuvas Demokrātiskā partija (LDP)

Līdz Pirmajam pasaules karam LDP apstiprināja divas politiskās programmas (1906. un 1914. gadā). Abās programmās kā būtisks jautājums tika iekļauta autonomija. Autonomija tika uztverta ne tikai kā Lietuvas iedzīvotāju politiskās brīvības garantija, bet arī kā nākotnes attīstības virziens. Abās programmās tika iekļautas šādas minimālās prasības: plaša demokrātiska autonomija etniskajās robežās; Viļņas parlaments, ko

13 MIKNYS: Lietuvos demokratų partija [Lietuvos Demokratiškā partija] (kā 2. atsauce), p. 199, 212.

14 Ibidem, p. 139.

15 Ibidem, p. 140.

neatkarīgi no dzimuma, tautības vai sociālā stāvokļa iedzīvotāji ievēlē vispārējās, aizklātās un tiešās vēlēšanās. Autonomiju bija paredzēts attiecināt uz teritoriju, kurā ietilpa Kauņas province, kā arī daļa Viļņas un Suvalku provinces.¹³ Ir svarīgi atzīmēt, ka autonomajā teritorijā (politisku apsvērumu dēļ) nebija paredzēts iekļaut “Prūšu Lietuvu”, pat ja to uzskatīja par daļu no etniskās teritorijas.

Termins “autonomija” abās programmās tika lietots kā politisks, nevis kultūras jēdziens. Tāpat programmās tika iekļauts centrālās un autonomās valdības funkciju apraksts. Centrālās valdības kompetencē ietilpa vienīgi ārpolitika, robežu un valsts aizsardzība. Abās programmās paredzēta demokrātiska autonomās teritorijas pārvaldība. Parlamentu un vietējo pārvaldi paredzēts ievēlēt aizklātās vēlēšanās.

Iecerētajai Lietuvas autonomijai bija jābūt plašai. No likumdošanas skatpunkta tai bija paredzēta neatkarība, kas pielīdzināma federācijai vai pat konfederācijai kā ASV, Vācijā vai Šveicē. Lūk, daži piemēri no programmu fragmentiem: 1) centrālās valdības izdoti likumi, kas attiecas uz autonomās valdības darbību, kļūst obligāti izpildāmi vienīgi pēc tam, kad tos apstiprinājusi autonomā valdība; 2) atsevišķa tiesību sistēma; 3) Lietuvas zeme un meži pieder autonomajai valdībai; 4) vietējo līdzekļu novirzīšana centrālajai valdībai iespējama vienīgi ar Lietuvas parlamenta apstiprinājumu; 5) Lietuvas oficiālā valoda ir lietuviešu valoda.¹⁴

Ilgtermiņā tika skaidri iezīmēts neatkarības redzējums. Abās programmās bija iekļauts vēl viens būtisks elements: neatkarīgai un demokrātiskai Lietuvai jāveido federācija ar demokrātiskajām kaimiņvalstīm. Lietuviešu vēsturnieks Rimants Miknis apgalvo, ka federācija nenozīmēja neatkarības noraidīšanu, bet gan faktiski mēģinājumu garantēt patiesu valstiskumu. Šeit “federācija” nozīmēja Eiropas valstu sadarbību visu starptautisko konfliktu risināšanā. Miknis izsaka minējumu, ka šis priekšlikums, visticamāk, ir saistāms ar pašreizējās Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) prototipa redzējumu.¹⁵

Demokrāti uzskatīja, ka pastāv divi autonomijas un neatkarības panākšanas scenāriji: parlamentārs ceļš vai militārs konflikts starp Eiropas valstīm. Pirmajā gadījumā pastāvēja teorētiskas

cerības, ka autonomiju nākotnē varētu panākt Krievijas valsts Satversmes sapulcē. Tomēr, uzsākoties militāriem konfliktiem Eiropā, otrais scenārijs izrādījās reālistiskāks. Lietuvas demokrātu līderi (Kazis Grīnuss (*Grīnuss*), Mīkols Sležavičs (*Sležavičs*)) uzskatīja, ka pēc kara sasauktajā miera konferencē iespējami trīs varianti: 1) pēc ļoti iespējamās Polijas neatkarības proklamēšanas rastos iespēja izvirzīt jautājumu par Lietuvas autonomiju Krievijas sastāvā; 2) kara laikā pastāv iespēja, ka Lielbritānija okupē Baltijas jūras krasta valstis, kuras pēc kara tiek iekļautas Lielbritānijas protektorātā kā autonomas vienības; 3) lielvalstis izveido bufervalsti vai valstu savienību starp naidīgo Krieviju un Vāciju. Šādu savienību varētu veidot Lietuva, Latvija, Igaunija, Polija un Ukraina. Tādējādi iepriekšminētie programmas punkti liecina, ka pat pirms Pirmā pasaules kara demokrāti neuzskatīja autonomiju un neatkarību par nesasniedzamu utopiju.¹⁶

Lietuvas Kristīgo demokrātu partija (LKDP)

Tikmēr pirms Pirmā pasaules kara beigām konservatīvo politisko nometni pārstāvošie kristīgie demokrāti Lietuvas nākotni un savu darbību skatīja pavisam citādā gaismā. Tie bija redzamākie demokrātu un sociāldemokrātu politiskie un ideoloģiskie konkurenti.

Kristīgie demokrāti bija savdabīga un grūti definējama konfesionālā ideoloģiskā kustība bez skaidri formulētas struktūras. 1905.–1907. gadā pirmais un pēdējais mēģinājums (līdz 1917. gadam) izveidot Kristīgo demokrātu partiju bija neveiksmīgs. Šādas partijas iniciatori bija garīdznieki, kuri hierarhiski pakļaujas reliģiskajai vadībai. Katoļu baznīcas vadība Lietuvā bija skeptiska pret garīdznieku aktīvu līdzdalību partiju aktivitātēs, tādēļ tā atteicās apstiprināt 20. gadsimta sākuma partijas programmu un autorizēt partijas darbību. Galvenais arguments bija pāvesta Leona XIII enciklika "*Graves de communi*", kas aicināja paklausīt lēģitīmajai varai, proti, cariskajam režīmam. Tāpēc šī nacionāli orientētā Lietuvas garīdznieku kustība centās panākt savus mērķus nevis ar atklātu konfrontāciju, bet gan "sadzīvojot" ar valdību un gaidot valdības piekāpšanos.

17 ARTŪRAS SVARAUSKAS:
Krikščioniškoji Demokratija
Nepriklausomoje Lietuvoje
(1918–1940): politinė galia
ir jos ribos [Kristigā demo-
krātija neatkarīgajā Lietuvā
(1918–1940): Politiskā vara
un tās robežas], Vilnius 2014,
pp. 60–86.

18 Lietuvių krikščionių demo-
kratų [Lietuvos Kristigie
demokrāti] (kā 4. atsauce),
p. 68.

20. gadsimta sākumā kristīgo demokrātu galvenā nodarbe bija katoliciski nacionālu aktivitāšu īstenošana, izmantojot kultūras līdzekļus. Vissvarīgāk viņiem bija pārņemt no kreisā spārna politiskajām un sabiedriskajām organizācijām izglītības, jaunatnes mācību, kultūras un kooperatīvo sabiedrību apvienības. Tādā veidā viņi centās paplašināt savu ietekmi iedzīvotāju vidū un nepieļaut brīvdomātāju ideju izplatīšanos. Citiem vārdiem sakot, viņi iesaistījās plaša spektra politiskās un sabiedriskās darbībās, lai cīnītos par reliģijas nacionālās pašidentifikācijas stiprināšanu sabiedrībā. Starp citu, šī taktika bija efektīva. Viņi netika vajāti un pirms Pirmā pasaules kara publicēja aptuveni 70 procentus Lietuvas juridisko izdevumu. Tāpat viņi dominēja absolūtajā vairākumā juridiskās izglītības iestāžu, zinātnes, labdarības, kooperatīvās un citās sabiedrībās.¹⁷

Viņu juridiskie, kulturālie un sabiedriskie centieni vainagojās ar politiski mērenu Lietuvas nākotnes redzējumu. Krievijas impērijas īslaicīgā politiskā liberalizācija, ko izprovocēja 1905. gada revolūcija, iedvesmoja garīdzniekus veidot partiju, kas, kā iepriekš minēts, tā arī neizdevās. 1905. gada partijas programmā uzsvērts, ka kristīgie demokrāti nevēlas panākt atdalīšanos no Krievijas. Galvenais mērķis bija Lietuvas autonomija ar parlamentu, kas ievēlēts vispārējās, vienlīdzīgās, aizklātās, tiešās vēlēšanās. Viņi atbalstīja konstitucionālu demokrātisku pārvaldību visā Krievijā, uzsvēra ticības brīvību un aizsardzību. Viņu mērķi paredzēja Seimu Viļņā, tiesu, administrāciju, izglītības iestādes, kurās strādā vietējie iedzīvotāji, kā arī militāro dienestu Lietuvā.¹⁸

Lietuvas autonomajai teritorijai bija jāaptver etnogrāfiskās robežas. Kristīgie demokrāti tās iztēlojās šādi: visa Kauņas province un lietuviski runājošās Suvalku, Kurzemes, Grodņas un Viļņas provinces, kā arī Viļņas pilsēta. Autonomās teritorijas robežas bija nosakāmas pēc “pierobežas” iedzīvotāju brīvas izvēles.

Līdz 1917. gadam ideja par neatkarīgu Lietuvu nebija Lietuvas kristīgo demokrātu prioritāte.

Lietuvas Nacionāldemokrātiskā partija (LNDP)

Nacionāldemokrātu politiskā organizācija, kas darbojās 1905.–1907. gadā, bija politiskā priekštece starpkaru perioda partijai, kas atbalstīja Lietuvas prezidentu Antanu Smetonu. 20. gadsimta 30. gados tā bija vienīgā likumīgā partija Lietuvā. Šīs politiskās kustības izcelsme meklējama vienā no lietuviešu nacionālās kustības sociālpolitiskajiem atzariem 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā – liberālismā. Lietuviešu gadījumā nācijas izdzīvošana kļuva par kritisku jautājumu kā pretsvars cariskajai apspiešanai, rusifikācijai un polonizācijai. Tas kļuva par eksistenciālu jautājumu. Vairumā gadījumu nacionāldemokrātu programmas bija mēreno liberāļu kultūras un izglītības iniciatīvu loģisks turpinājums. Tomēr 1905. gada nogalē nacionāldemokrāti līdztekus savām kultūras aktivitātēm uzsāka arī politisko darbību.

Tolaik nacionāldemokrāti no citām partijām atšķīrās ar to, ka vienīgie uzsvēra lietuviešu tautību (valodu, paražas, izcelsmi). Viņi neiesaistījās atklātā pretnostatījumā citām partijām, bet centās būt “virs tām”. Pēc modernās Lietuvas valsts izveides šī nostāja kļuva par unikālu Lietuvas Nacionālistu savienības iezīmi, kas sāka dominēt pēc 1926. gada valsts apvērsuma. Noliedzot citu partiju nozīmīgumu, viņi sevi uzskatīja par “visas lietuviešu nācijas” pārstāvjiem, kas “vieno”, nevis ideoloģiski “šķeļ” sabiedrību. Jau savā 1905.–1906. gada politiskajā programmā nacionāldemokrāti apvienoja dažādu politisko un kultūras organizāciju kopīgās prasības un apzināti izvairījās no retorikas, kas varētu šķelt tautu. Partija izvairījās no atsaucēm uz atsevišķu sociālo slāņu vai konkrētu ideoloģisko nometņu vēlmju piepildījumu. Jau 20. gadsimta sākumā partija nāca klajā ar ambīcijām vadīt Lietuvas nacionālo kustību.

Jons Basanavičs (*Basanavičius*), Lietuvas nacionālās kustības simbols, tiek uzskatīts par partijas programmas autoru. 1905. gada programmā tika deklarēti politiskās autonomijas, demokrātiskas pārvaldības un pašpārvaldes principi. Uzsvars tika likts uz lietuviešu valodas un nacionālās kultūras saglabāšanu.¹⁹ Kā jau minēts, šis aspekts atšķīra nacionāldemokrātus no citām partijām. Autonomija bija iecerēta etnogrāfiskajās robežās. Tika apspriesta arī autonomā pašpārvalde un centrālo

19 IKNYS, MOTIEKA. Tautiškoji lietuviečių demokratų partija [Lietuvas Nacionāldemokrātiskā partija] (kā 2. atsauce), p. 104.

iestāžu izpildvaras funkcijas. Savukārt Krievijas centrālajai valdībai tika iecerēts atvēlēt augstāko valsts varu, ārlietas, nodokļu sistēmas administrēšanu, naudas emisiju, Augstākās tiesas funkcijas un militārās lietas. Programmā bija arī noteikums, ka lietuviešiem militārais dienests izpildāms “autonomās Lietuvas robežās”. Autonomās Lietuvas Seimā bija paredzēts noteikt pašvaldību un vietējo nodokļu formas un kompetences. Bija paredzēts, ka Seims spēs kontrolēt daļu no Lietuvai piešķirtā budžeta un risināt dažādus vietējās kultūras dzīves jautājumus.²⁰

Lai gan labējā spārna nacionāldemokrātu programmatiskie uzstādījumi stipri līdzinājās kreisā spārna demokrātu iecerēm, bija dažas būtiskas atšķirības. Pirmkārt, nacionāldemokrātiem bija detalizētāka autonomās Lietuvas teritoriālā programma, kas ietvēra teritoriālas prasības pret Suvalku reģionu. Tomēr visbūtiskākā atšķirība no kreisajiem bija Krievijas monarha augstākās varas atzīšana un pārliecība, ka viņam nevajadzētu izvairīties no “Lietuvas lielkņaza” titula. Tieši šī pārliecība bija iemesls spriedzei, kas veidojās ar Lietuvas kreisā spārna partijām. Kopumā nacionāldemokrātu ideāls bija “nacionāla valsts”. Tāpēc viņi nepārtraukti uzsvēra lietuviešu valodas jautājumu. Lietuviešu valodai bija jābūt pārvaldes, tiesu un citu autonomo institūciju galvenajai valodai. Tomēr šis bija viens no iemesliem, kāpēc nacionāldemokrāti nespēja rast vienprātību ar poļu un ebreju politiskajām grupām Lietuvā.

1907. gadā nacionāldemokrāti pārstāja eksistēt, jo partija reakcionāro gadu laikā atteicās darboties pagrīdē. Tomēr nākamais prezidents Smetona turpināja popularizēt nacionālistiskās idejas, izmantojot likumīgus kultūras kanālus līdz pat Pirmajam pasaules karam.

LIETUVAS “TERITORIĀLĀS PROGRAMMAS” PIRMS PIRMĀ PASAULES KARA

Līdz ar politisko partiju rašanos Lietuvas sabiedrībā pastāvošais jēdziens “lietuviešu valodā runājoša Lietuva” sāka pārņemt arī politisko dimensiju. Teritorijas jautājums tika iekļauts visu partiju programmās.

Pirmos politiskos centienus formulēja kreisie: sociāldemokrāti un demokrāti. Kā minēts iepriekš, 1896. gadā sociāldemokrātiskās programmas “minimālais” mērķis bija izveidot demokrātisku republiku, kas federāli apvienotu Lietuvu, Poliju, Baltkrieviju, Ukrainu un Latviju. Iecerētās federācijas teritoriālās robežas vēlāk nedaudz mainījās, bet šādas valsts teritorijai bija jāatbilst Polijas–Lietuvas ūnijas zemēm, kas nepastāvēja jau kopš 18. gadsimta beigām.²¹ Lai gan šajā gadījumā noteicošais bija politiskais princips, sociāldemokrātu redzējumā katra no federācijas sastāvdaļām tika uztverta kā etnogrāfiska teritorija.

Sociāldemokrātu teritoriālais redzējums ietvēra Viļņas, Kauņas, Grodņas un Suvalku provinci, proti, lietuviešu valodā runājošo daļu uz rietumiem no Nemunas upes. Šīs teritorijas jau pārsniedza to zemju robežas, kur runāja lietuviešu valodā un ietvēra vēsturiski etnogrāfiskās teritorijas. Visbeidzot ideja par federālu un konfederālu Lietuvu tika atmesta. To nomainīja ideja par demokrātisku lietuviešu valodā runājošu Lietuvu.

Tāpat kā sociāldemokrāti, arī demokrāti atbalstīja demokrātiskas nacionālas valsts izveidi Lietuvas etnogrāfiskajās robežās. Šīs valsts kodolu veidotu teritorija, kuru apdzīvo lietuviešu valodā runājošie iedzīvotāji. Demokrāti piedāvāja šādu robežu redzējumu: Kauņas province, Švenčoņi (*Świeciany*), Traķi (*Troki*) un Viļņas apgabals, Ļidas (*Ліда*), Dzisnas (*Дзисна*, Dzisna) un Viļņas provinces Ašmjani (*Ašmiany*) daļas. Tika iekļauta arī Suvalku province, izņemot atsevišķus Suvalku un Augustovas apgabalus. Robežas ietvēra arī Kurzemes un Grodņas provinču daļas. Starp citu, prūšu Lietuva arī tika uztverta kā daļa no Lietuvas, taču ģeopolitisko apsvērumu dēļ tā publiski netika pieminēta.²²

Labējā spārna jeb konservatīvajai nometnei bija līdzīgi uzskati par etnogrāfisku Lietuvu. Kristīgajiem demokrātiem tas nozī-

21 ZITA MEDŽAUSKIENĒ:
Lietuva ir jos ribos 1795–1915
[Lietuva un tās robežas
1795.–1915. gadā], in:
Lietuvos Sienos. Tūkstant-
mečio istorija, Vilnius 2009,
p. 73.

22 Ibidem.

23 RIMANTAS MIKNYS (ed.):
Lietuvos Istorija. Devy-
nioliktas Amžius: Visuo-
menė ir Valdžia, T. VIII,
D. I [Lietuvas vēsture.
19. gadsimts: Sabiedrība un
valdība, vol. 8, no. 1], Vilnius
2011, pp. 43–44.

mēja Kauņas provinci un daļēji Suvalku, Kurzemes, Grodņas un Viļņas provinces. Nacionāldemokrāti uzskatīja, ka šai teritorijai bija jābūt plašākai un jāaptver teritorijas, kuras jau 20. gadsimta sākumā skāra asimilācija.

Viena būtiska un identiska visu politisko partiju iezīme bija tā, ka nevienā no viņu programmām netika precīzi iezīmētas Lietuvas robežas. Tas bija īpaši raksturīgi austrumu un dienvidaustrumu teritorijām, kur bija vērojama strauja lietuviešu un baltkrievu asimilācija. Tā rezultātā dažādu tautību politiskās organizācijas sacentās par “neizlēmušo” iedzīvotāju atbalstu. No otras puses, abstraktais jēdziens “etnogrāfiskā Lietuva” ļāva visām Lietuvas partijām panākt vienprātību par savu teritoriālo redzējumu savā pirmajā likumīgajā lietuviešu politiskajā kongresā Viļņā 1905. gadā. Tikai Pirmā pasaules kara laikā sāka iezīmēties skaidrākas topošās Lietuvas valsts kontūras.

Būtu lietderīgi salīdzināt Lietuvas etnisko lietuviešu uztveri ar Lietuvas poļu redzējumu. Līdz Lietuvas, Polijas un Baltkrievijas moderno valstu izveidei Lietuvas poļu kopienā dominēja jēdziens “vēsturiskā Lietuva”. Augstmaņu polonizētā daļa un poļu kultūras inteliģence identificējās ar loloto vēsturiskā valstiskuma tradīciju. Viņi deva priekšroku daudz nacionālas Lietuvas uzstādījumam, kurā dominētu poļu kultūra un tiktu saglabātas viņu pozīcijas sabiedriskajā dzīvē.

Viena no šādām kustībām bija *Krajowcy*. Tā izveidojās konflikta ietekmē starp moderno lietuviešu un poļu nacionālismu. Viņi uzskatīja, ka *zeme* ir vēsturiska, multietniska Lietuva, kas iekļauta Krievijas impērijā kā Ziemeļrietumu reģions. Tajā ietilpa Viļņas, Grodņas, Mīniskas, Vitebskas un Mogiļevas provinces. *Krajowcy* uzskatīja, ka poļiem, lietuviešiem, baltkrieviem un dažās teritorijās arī ebrejiem ir kopīgi jādzīvo vienā valstī uz vienlīdzīgiem pamatiem. Šādai valstij bija jāatšķiras no Polijas un Krievijas tās kultūras daudzveidības dēļ. Tā kā viņi bija *zemes* vai “vēsturiskās Lietuvas” patrioti, viņu vidū bija daudz konservatīvo un demokrātisko kustību pārstāvju. *Krajowcy* grupa uzturēja demokrātisku pārliecību, bet bija neliela un tai nebija īpašas ietekmes. Viļņā bāzētā grupa prognozēja, ka nākotnē būs iespējams atjaunot valstiskumu, kas nodrošinās brīvu, vienlīdzīgu un demokrātisku visu tautību Lietuvas iedzīvotāju attīstību.²³ *Krajowcy* konservatīvais spārns, kuru lielākoties pārstāvēja lielie zemes īpašnieki, līdz pat Pirmajam pasaules karam palika lojāls Krievijai. Vēlāk viņi sevi identificēja ar poļu valstiskumu un atteicās no *zemes* jēdziena.

Tikmēr Lietuvas teritorijā darbojās poļu sociālistu (*Polska Partia Socjalistyczna*) un poļu nacionālistu (*Stronnictwo Demokratyczno-Narodowe*) pirmskara politiskās partijas Lietuvu uztvēra kā vēsturisku vienību, kurā

poļi uzturēja līdzvērtīgas tiesības uz Lietuvu. Citiem vārdiem, poļi politiskā līmenī pieprasīja tiesības noteikt Lietuvas likteni. Kultūras jomā poļi sevi uztvēra kā pārākus par lietuviešiem un baltkrieviem, tādēļ viņi pretendēja uz tiesībām vadīt valsts politisko un kultūras dzīvi. Poļu sociālisti un nacionālisti uzskatīja, ka Lietuva joprojām ir cieši saistīta ar Poliju. Ja pirmie runāja par federālām attiecībām, tad otrie paredzēja unitāru Polijas valsti, kas ietvertu Lietuvu un Baltkrieviju.²⁴

Ebreji, tāpat kā daļa poļu valodā runājošās Lietuvas sabiedrības, pieturējās pie Lietuvas vēsturiskās koncepcijas. Viņu redzējums par Lietuvu (*Litu*) bija balstīts kādreizējās Lietuvas lielkņazistes zemēs, kas kopš viduslaikiem bija vienotas ebreju *litvaku* kopienas izveides mājvieta ar vienotu reliģiju, kultūru, valodu un dzīvesveidu.

Tādējādi pirms Pirmā pasaules kara līdzās pastāvēja vairākas Lietuvas teritoriālās koncepcijas. Pirmā bija “etnogrāfiskās Lietuvas” koncepcija, kas ietvēra vēsturiskās pierobežas zemes un ko atbalstīja lietuviski runājošais vairākums. Vienlaikus poļu valodā runājošā sabiedrība un Lietuvas ebreji atbalstīja “vēsturiskās Lietuvas” koncepciju. 19. un 20. gadsimtā mijā lietuviski runājošo vidū dominēja “etnogrāfiskās Lietuvas” koncepcija, kas caurvija kultūras organizāciju un politisko partiju darbību. Lai gan aristokrātijas aprindās “vēsturiskās Lietuvas” atmiņas vēl mēdza uzvirzīt, 20. gadsimta sākumā tās jau tika uzskatītas par izņēmumu, nevis tendenci.

Noslēgums

Lietuvas politiskās pasaules nosacītais dalījums “kreiso” (radikālu) un “labējo” (konservatīvo) nometnēs 1905. gadā iezīmēja nacionālās kustības evolūciju no kultūras uz politisko jomu. Radikāļi (Lietuvas sociāldemokrāti un demokrāti) un konservatīvie (nacionāldemokrāti un kristīgie demokrāti) panāca politisku vienprātību par Lietuvas nākotni pirmajā likumīgajā politiskajā asamblejā (Lielais Viļņas Seims) pēc 1905. gada revolucionārajiem nemieriem Krievijā. 1905. gada beigās gan kreisā, gan labējā spārna Lietuvas politiskās kustības pieprasīja politisko autonomiju Krievijas impērijas sastāvā.

Tomēr pirms Pirmā pasaules kara Lietuvas nacionālās kustības radikālie un konservatīvie spēki, poļu valodā runājošā sabiedrības daļa un Lietuvas ebreji apsprieda atšķirīgas valstiskuma koncepcijas un iespējamās neatkarības iegūšanas veidus. Tika apsvērtas vairākas politiskās alternatīvas: 1) autonomija etniskajās robežās; 2) Lietuvas lielkņazistes atjaunošana; 3) daļēji neatkarīga valsts līdz Pirmā pasaules kara beigām; un 4) pilnīgi neatkarīga nacionāla valsts – Lietuva.

Neraugoties uz to, ka kreisie aktīvistu tāpat kā labējie pirmkārt un galvenokārt pieprasīja autonomiju, pamatojoties uz nācijas pašsaprotamām tiesībām, viņu “nācijas” redzējums visnotaļ atšķīrās. Konservatīvie cerēja pakāpeniski no jauna iedzīvināt nācijas etnisko elementu. Pirms Pirmā pasaules kara viņi uzskatīja, ka Krievija ir daudz piemērotāka valsts šādu etnisko ambīciju realizēšanai. Tādēļ konservatīvie vairījās nonākt konfliktā ar Krieviju un vienmēr deva priekšroku kompromisa stratēģijai. Radikāļu (kreiso) acīs un prātos nāciju veido pilsoņu kopums, kas apņēmis dzīvot vienotā valstī.

Tomēr gan radikāļi, gan konservatīvie drīz vien apjauta, ka viņu valstsizveides projektiem nav stabila tiesiskā un politiskā pamata. Tieši tādēļ savās programmās viņi iekļāva apsvērumus par ciešo saikni starp nacionālās pašnoteikšanās tiesībām un Lietuvas vēsturisko valstiskumu. Tā rezultātā abas lietuviešu politiskās nometnes savos politiskajos redzējumos pasāka definēt visnotaļ līdzīgu izpratni par teritoriālo dimensiju. Tā bija vēsturiski etniskā jeb īstenā Lietuvas pamatteritorija. Viena būtiska un identiska visu politisko partiju iezīme bija tā, ka nevienā no viņu programmām netika precīzi iezīmētas Lietuvas robežas. Tas bija īpaši raksturīgi austrumu un dienvidaustrumu teritorijām, kur bija vērojama strauja lietuviešu un baltkrievu asimilācija.

Lietuvas poļu vidū dominēja “vēsturiskās Lietuvas” koncepcija. Augstmaņu polonizētā daļa un poļu kultūras inteliģence identificējās ar loloto vēsturiskā valstiskuma tradīciju. Viņi deva priekšroku daudz nacionālam Lietuvas redzējumam, kurā dominētu poļu kultūra un tiktu saglabātas viņu pozīcijas sabiedriskajā dzīvē. Poļu partijas uzskatīja, ka Lietuva joprojām ir cieši saistīta ar Poliju. Poļu sociālisti apsprieda federālas attiecības. Poļu nacionālisti atbalstīja unitāras Polijas valsts izveidi ar Lietuvu un Baltkrieviju tās sastāvā. Ebreji, tāpat kā daļa poļu valodā runājošās Lietuvas sabiedrības, pieturējās pie Lietuvas vēsturiskās koncepcijas. Viņu redzējums par Lietuvu (*Litu*) bija balstīts kādreizējās Lietuvas lielkņazistes zemēs.

The Idea of Statehood in the Programs of Lithuanian Political Parties in the late 19th – early 20th Century

Artūras Svarauskas

The article analyzes the ideas of Lithuanian statehood and independence in the programs of Lithuanian political parties by focusing on their political and territorial aspects. From a political point of view, the author discusses the visions of political autonomy and independent statehood that emerged from the late 19th century to the beginning of the Great War. From a territorial point of view, he explores the future boundaries of Lithuania as imagined by Lithuania's political elites. The conditional division of the Lithuanian political world into the "left" (radical) and "right" (conservative) camps in 1905 marked the evolution of the national movement from a cultural to political stage. This led to different tactics in pursuit of Lithuania's political status. It was envisioned either as ethnographic Lithuania within the Russian Empire or independent ethnographic Lithuania. In addition, the article emphasizes the differences between the concepts of "ethnographic" and "historical" Lithuania that existed simultaneously. The emerging Lithuanian parties shared a similar idea of the territory where the Lithuanian state should be established. On the other hand, the tactics to be followed to achieve autonomy or independence varied. Lithuanian and Polish intelligentsias and the Jewish community of Lithuania had different visions of future Lithuania. And those visions divided the society into the camps that supported "ethnographic" or "historical" concepts of Lithuania.

Aģitācija un vardarbība Somijā rusifikācijas periodā no 1899. līdz 1917. gadam

Kari Aleniuss

Ievads

19. gadsimta izskaņā daudzi novērotāji gan Krievijā, gan ārvalstīs norādīja, ka Somijas lielhercogiste tolaik bijusi Krievijas impērijas daļa, kas sagādājusi vismazāk problēmu. Piešķirot Somijai tiesības lemt par vietējiem jautājumiem, tā tika padarīta par izteikti lojālu impērijas autonomo daļu.¹ Turklāt Somijas vienkāršo iedzīvotāju dzīves apstākļi salīdzinājumā ar Krieviju un ar daudzām ārvalstīm bija visnotaļ labi. Nopietnas konfrontācijas starp turīgo augstāko šķiru un trūcīgākajiem zemākajiem sabiedrības slāņiem praktiski nepastāvēja. Vienkāršoti sakot, Somija nedumpojās pret Krieviju, savukārt Somijas trūcīgie nedumpojās pret bagātājiem. Atšķirībā no daudziem citiem reģioniem Somijā nebija izveidojusies sociālās vai etniskās vardarbības tradīcija. Tomēr gadsimtu mijā situācija sāka mainīties. Tam pamatā bija divi galvenie iemesli: rusifikācija un sociālistu ideju izplatība Somijā.

Šajā rakstā lielākā uzmanība pievērsta tam, kāda veida pretestība tika izvēsta rusifikācijai Somijā. Pasīva pretošanās bija visai izplatīta, lai gan pastāvēja arī aktīvas pretošanās formas, tiesa, daudz mazākā mērogā, kas mēdza pāraugt vardarbībā. Tāpat jāapskata arī galvenie rusifikācijas pasākumi, kas sniedz nozīmīgus datus turpmākai analīzei. Politiskie nemieri un periodiskie vardarbības uzliesmojumi, kas vēlākos laikposmos

¹ OSMO JUSSILA, SEPPO HENTILÄ, JUUKA NEVAKIVI: From Grand Duchy to a Modern State. A Political History of Finland since 1809, London 1999, p. 66.

- 2 Keisarillisen Majesteetin Armollinen Julistuskirja [Imperiālās augstības žēlsirdīgais manifests] 03.02.1899, URL: <https://www.histdoc.net/history/keisarik.html> (09.09.2019).
- 3 HENRIK MEINANDER: A History of Finland, Oxford 2013, pp. 117–118; JUSSILA/HENTILÄ/NEVAKIVI (kā 1. atsauce), pp. 68–71.
- 4 TOIVO NYGÅRD: Rajamaa [Borderland], citēts: SEPPO ZETTERBERG (ed.): Suomen historian pikkujättiläinen, Porvoo 1987, p. 553.

bija vērojami Somijā, pamatā skaidrojami ar cita veida sociālo spriedzi, tomēr atsevišķos gadījumos tie bija tieši saistīti ar rusifikācijas izraisīto politisko nestabilitāti. Raksta mērķis ir izcelt galvenās attīstības tendences, cēloņsakarības un galvenos dalībniekus (indivīdus un organizācijas), kas ietekmēja notikumu gaitu Somijā laikā no 1899. līdz 1917. gadam.

Petīcijas pret rusifikācijas politiku

Polijas īpašais statuss tika atcelts jau 19. gadsimta 60. gados, savukārt Baltijas provinces savas privilēģijas zaudēja 70. gados. Somijā rusifikācija tika uzsākta krietni vēlāk un vismaz sākotnēji ievērojami mazākā mērogā. Krievu nacionālisti Somijas autonomo statusu uzsāka kritizēt 80. gadu sākumā. Autonomā Somijas lielhercogiste principā veidoja dziļi personisku ūniju ar Krieviju. Somijai bija sava konstitūcija, savukārt Krievijas cari, nonākot pie varas, šo konstitūciju tāpat kā Somijas tiesības ikreiz apstiprināja no jauna. Aleksandra III nāve un Nikolaja II nākšana pie varas 1894. gadā vēl nebija izraisījusi fundamentālas pārmaiņas Krievijas politikā attiecībā uz Somiju. Tomēr 1899. gada februārī šī 90 gadu ilgā tradīcija tika lauza. Nikolajs II izdeva tā saukto Februāra manifestu.² Manifestā tika noteikts, ka Somijas konstitūcija turpmāk būs hierarhiski pakļauta Krievijas konstitūcijai. Lidz ar to Somijas konstitūcijai un likumiem turpmāk tiks noteikts vietēja regulējuma statuss, savukārt to likumīgo spēku un tvērumu noteiks Krievijas cars un valdība. Praksē tas nozīmēja, ka Somija zaudēja autonomās lemšanas tiesības, saglabājot vien kompetenci triviālu vietēja rakstura jautājumu izlemšanā.³

Manifests izraisīja vispārēju satraukumu un bažas par nākotni. Somi uzskatīja, ka lēmums ir bijis pretlikumīgs. Somijas Senāts (mūsdienu izpratnē valdība) un parlaments nekavējoties puda protestu, nosūtot uz Krievijas galvaspilsētu savus pārstāvjus, lai vērstu uzmanību uz to, ka manifests ir nekonstitucionāls. Tomēr Sanktpēterburgas apmeklējums nebija veiksmīgs, un centieni apspriest šo jautājumu rezultātus nedeva.⁴ Tomēr protests neaprobežojās tikai ar Somijas Senātu un parlamentu; vēl februārī reakcija uz šo jautājumu pieauga daudz lielākā mērogā.

Dažu dienu laikā pēc manifesta publicēšanas somu patriotu grupa sarīkoja valsts mēroga protestus, izveidojot kustību, kas mobilizēja vienkāršo iedzīvotāju masas. 1899. gada februārī un martā vairāk nekā 520 000 vienkāršo somu slepenībā parakstīja tā saukto Lielo petīciju. To parakstīja vairāk nekā 20 procentu iedzīvotāju, kas pārstāvēja pārliecinošu vairākumu pieaugušo vīriešu un sieviešu. Tika izraudzīta Piecu simtu komiteja, kuras uzdevums būtu iesniegt protestu Nikolajam II. Lidzīgi iepriekšējai delegācijai, komitejas centieni tika apslāpēti, neļaujot tai iesniegt petīciju cāram. Tomēr somu aktīvisti bija neatlaidīgi un trešajā mēģinājumā vērsties pie cara izmantoja jaunu pieeju – viņi apelēja pie Eiropas kultūras elites jūtām pret Somiju. 1899. gada jūnijā vairāk nekā 1000 pazīstamu Eiropas zinātnieku, mākslinieku un politiķu parakstītā Kultūras petīcija Somijas atbalstam beidzot tika iesniegta cāram. Nikolajs II nepieņēma arī šo dokumentu, tomēr vēstījums beidzot tika sadzirdēts.⁵

Šie centieni ir uzskatāmi par pirmajām nozīmīgajām politisko nemieru izpausmēm Somijā, pat ja tās bija nevardarbīgas. Šo notikumu rezultātā Somijas politiskā arēna tika sašķelta divās nometnēs. Vienu pārstāvēja moderāti jeb mērenie, kas cerēja panākt izlīgumu un kompromisus ar Krieviju. Viņi uzskatīja, ka galvenais uzdevums ir izvairīties no jēlkādas rīcības, ko Krievija varētu izmantot kā ieganstu Somijas autonomijas pilnīgai atcelšanai. Viņu moto bija “Labāk atteikties no mazumiņa un paturēt pārējo” un “Liekies, bet nesalūzt”. Pretējo pusi pārstāvēja konstitucionālisti, kas asi pretojās rusifikācijai un izmantoja katru iespēju izrādīt pasīvu pretošanos. Konstitucionālistu vidū jau pavisam drīz parādījās radikāli aktīvisti, kas bija gatavi bruņotai pretestībai.⁶

Kagaali darbība

Pirmais apskatāmais piemērs ir datēts ar 1902. gada aprīli. Iepriekšējā gadā cars bija atcēlis somu karadienesta likumu, kas paredzēja, ka somi iziet dienestu vienīgi savas lielhercogistes karaspēka vienībās. Jaunais regulējums noteica, ka somiem turpmāk karaklausībā jāiet tieši tādā pat kārtībā kā visiem pārējiem Krievijas impērijas iedzīvotājiem.⁷ Savukārt dienesta vieta varēja būt jebkur no Baltijas līdz pat Sibīrijai. Arī šoreiz somi

- 5 MATTI KLINGE: Keisarin Suomi [Imperatora Somija], Espoo 1997, p. 358; JUSSILA/HENTILÄ/NEVAKIVI (kā 1. atsauce), pp. 75–76.
- 6 JUSSILA/HENTILÄ/NEVAKIVI (kā 1. atsauce), pp. 77–78; JUHANI PAASIVIRTA: Suomi ja Eurooppa: Autonomiakausi ja kansainväliset kriisit (1808–1914) [Somija un Eiropa: autonomijas un starptautiskās krīzes periods], Helsinki 1978, p. 330.
- 7 Suomen Suuriruhtinaanmaan Asevelvollisuuslaki [Somijas lielhercogistes karaklausības rīkojums] 29.06.1901, URL: <http://www.mlang.name/arkisto/asevelv-1901.html> (11.09.2019); Keisarillisen Majesteetin Armollinen Julistuskirja [Imperiālās augstības žēlsirdīgais manifests] 29.06.1901, URL: <http://www.mlang.name/arkisto/asevelvollisuus.html> (11.09.2019).

- 8 Kansalaisadressi 1901 [1901. gada pilsoņu petīcija], Porvoo 1901.
- 9 NYGÅRD (kā 4. atsauce), p. 556.
- 10 KLINGE (kā 5. atsauce), pp. 382–384.
- 11 PIIRKKO LEINO-KAUKIAINEN: Rajamaa 1890–1917 [Pierobeža, 1890–1917], citāts no: ALLAN TIHTTA, SEPPÖ ZETTERBERG (eds), Suomi kautta aikojen, Helsinki 1992, pp. 338–339.

sāka ar petīcijas sagatavošanu, ko parakstīja nepilns pusmiljons iedzīvotāju.⁸ Lai gan jau iepriekš bija absolūti skaidrs, ka petīcija neko nemainīs, somiem bija svarīgi paust savu nostāju par šī Krievijas rīkojuma pretlikumību. Somijas parlaments karaklausības rīkojumu nebija apstiprinājis, tomēr Krievijas valdība to uzspieda.⁹

Somi masveidā boikotēja karaklausības iesaukumus, savukārt 1902. gada aprīlī Helsinkos rīkotā protesta demonstrācija pārauga vardarbīgā konfrontācijā. 17. aprīlī no 850 jauniešiem uz iesaukšanu karaklausībā ieradās vien 57. Savukārt vairāki tūkstoši protestētāju pulcējās, lai izsmietu tos, kas tomēr ieradās uz iesaukumu. Policija centās pūli izkliedēt, tomēr kārtībasargu spēki nebija pietiekami un gubernators izsauca krievu kavalērijas daļu. Kazaki ar spēku centās izkliedēt demonstrāciju, savukārt protestētāji pretojās. Lai gan bojāgājušo nebija, šajās sadursmēs ievainojumus guva vairāki desmiti cilvēku.¹⁰

Pretošanos karaklausības rīkojumam vadīja organizācija ar nosaukumu *Kagaali* (caur krievu valodu modificēta ivrita “*qahal*” variācija, ar sākotnējo nozīmi grupa vai sanāksme, vienlaikus arī ebreju autonomā pārvalde Krievijas impērijas sastāvā līdz 19. gs. 40. gadiem). *Kagaali* tika izveidota 1899. gada pavasarī un jau tad iesaistījās petīciju gatavošanā. Šai organizācijai bija plašs, visu Somijas teritoriju aptverošs aģentu tīkls. To vadīja Leo Mēšelinis, savukārt vairāki redzamākie aktīvistu pēc neatkarīgas Somijas izveides 1917. gadā kļuva par nozīmīgiem politiķiem un amatpersonām, piemēram, Somijas trešais valsts prezidents (1931.–1937.) Pērs Evinds Svinhufvuds. Līdz 1903. gadam Krievijas varas iestādēm bija izdevies atklāt un izraidīt lielāko daļu *Kagaali* vadošo biedru, kā rezultātā organizācijas darbība pamatā tika organizēta no Zviedrijas. Pirmajai somu pagrīdes pretošanās organizācijai tika izveidots īpašs atzars – Sieviešu *Kagaali*. To vadīja Tekla Hultina – viena no 20. gadsimta pirmo desmitgažu vadošajām nacionālajām aktīvistēm Somijā.¹¹

Abas organizācijas izplatīja aizliegto politisko literatūru un neatlaidīgi atbalstīja pasīvu, bet sistemātisku pretošanos Krievijai arī pēc 1903. gada, kad to vadītāji nonāca trimdā. Attiecībā uz karaklausību pretošanās bija rezultatīva. 1902. gadā

aptuveni puse iesaucamo nenonāca karaklausībā, tādējādi pamatīgi nokaitinot Krievijas militāro vadību. Plašā pretošanās turpinājās arī turpmākajos gados, līdz Krievijas militārā vadība padevās. Tā rezultātā 1905. gadā somi tika pilnībā atbrīvoti no karaklausības pienākuma. Tomēr Somijai tika noteikts kompensēšanas pienākums – ikgadējas iemaksas Krievijas impērijas kasē. Tādējādi somiem izdevās novērst tāda likuma piemērošanu, kas nozīmētu somu kareivju iekļaušanu nīstajā Krievijas impērijas armijā.¹² Tāpat šī pretošanās pasargāja somu jauniešus no ciešanām un bojāejas Pirmajā pasaules karā. Ja somu kritušo skaits būtu proporcionāls, piemēram, igauņu zaudējumiem, frontē būtu gājuši bojā 30–40 tūkstoši somu. Līdz 1905. gadam *Kagaali* aktīvistu darbība praktiski izsīka, tomēr viņu vietā nāca citas pretošanās organizācijas.

Politiskās slepkavības un terorisms

Tikmēr impērijas valdība turpināja īstenot rusifikāciju. Tika intensificēta krievu valodas apguve vidusskolās; tāpat krievu valoda tika ieviesta visos administrācijas līmeņos. Vairāki tūkstoši ierēdņu atteicās atzīt šādas rīcības likumību un tika atbrīvoti no darba. Viņu vietā nāca krievi vai somi, kas joprojām ticēja samiernieciskai pieejai. Savukārt pretējā politiskajā nometnē rusifikācija uzjundīja arvien agresīvāku nostāju. Aktīvākās pretestības grupas nu jau bija gatavas izmantot teroristiskus uzbrukumus un politiskas slepkavības kā pēdējās iespējas paņēmienus cīņā pret krievu uzkundzēšanos. Šis jautājums izraisīja dedzīgas diskusijas. Izšķiršanās nebija viegla, jo tiesiskums bija konstitucionālistu ideoloģijas stūrakmens. Visbeidzot virsroku guva pārliecība, ka Krievija bija pirmā, kas izvēlējās rīkoties pretlikumīgi. Tas deva somiem tiesības atbildēt ar līdzekļiem, kas tiesiskuma (Somijas konstitūcijas) apstākļos nebūtu pieļaujami.¹³

Īpašu pretestības kustības naudu bija iemantojis ģenerālgubernators Nikolajs Bobrikovs, kas 1898. gadā ieradās Somijā īstenot rusifikācijas projektu. 1903. gada pavasarī viņam tika piešķirtas diktatora pilnvaras, tostarp cara dotās tiesības apspiest jebkādas pretošanās izpausmes Somijā.¹⁴ Līdz ar to atentāts pret Bobrikovu pretošanās kustības aprindās bija aktuāls jautājums.

12 NYGÅRD (kā 4. atsauce), pp. 556–557.

13 KLINGE (kā 5. atsauce), pp. 372–373; JOHN A. WUORINEN: *A History of Finland*, New York 1965, p. 205.

14 Armollinen Asetus toimenpiteistä valtiollisen järjestyksen ja yleisen rauhan säilyttämiseksi Suomessa [Žēlsirdīgais rīkojums par sabiedriskās kārtības un miera uzturēšanas pasākumiem Somijā] 15.04.1903, URL: <http://www.mlang.name/arkisto/asetus-1903.html> (09.09.2019).

Atentātu tika plānojuši vairāki aktīvistu, tomēr, šķiet, tieši Eizenam Šaumam izdevās pārliecināt savus līdzgaitniekus par to, ka viņš šim uzdevumam ir vispiemērotākais kandidāts. Šaumans strādāja Somijas Senātā, kuru Bobrikovs apmeklēja teju katru dienu. Līdz ar to Šaumans varēja brīvi piekļūt Senāta ēkai, nepiesaistot sev īpašu uzmanību. 1904. gada 16. jūnijā, bruņojies ar mazu pistoli, Šaumans gaidīja Senāta kāpnēs. Kad Bobrikovs ienāca Senāta ēkā, Šaumans vispirms trīs reizes šāva uz Bobrikovu, un pēc tam nošāva pats. Šaumans gāja bojā uzreiz, savukārt nāvējoši ievainotais ģenerālgubernators nomira tās pašas dienas vakarā slimnīcā.

Šaumans bija sagatavojis cīņai adresētu pēcnāves vēstuli. Tajā viņš sniedz savas rīcības pamatojumu, raksturojot to kā sodu par Bobrikova noziegumiem pret somu tautu. Tāpat viņš norāda, ka ar pašnāvību viņš izpērk savu vainu par briesmīgo slepkavību. Tādējādi tiek izgaismota konstitucionālo aktīvistu pretrunīgā attieksme pret terorismu. Šaumans vēlējās ne tikai izteikt kritiku pret Somijā īstenoto Krievijas politiku, bet arī piespiest caru izbeigt rusifikācijas politiku arī Baltijā un Polijā. Vēstules beigās viņš skaidri norāda cīņai, ka ir rīkojies vienatnē, nav bijis iesaistīts kādā organizācijā, kā arī to, ka viņa ģimenes locekļi nav bijuši iesaistīti slepkavības izdarīšanā. Visi šie apliecinājumi bija patiesi, pat ja Šaumans pirms slepkavības bija ticis ar citiem aktīvistiem. Šī atentāta plānošanā nepiedalījās neviena organizācija; tomēr jāatzīst, ka tā pamatā bija neformālas sarunas un domu apmaiņas starp personām ar līdzīgu izpratni par politisko situāciju Somijā un par to, kā šī problēma būtu risināma. Šaumans kļuva par tautas simbolu, kas iemiesoja pretošanos Krievijas impērijai.¹⁵

Somijas sabiedrība ziņas par Bobrikova noslepkavošanu pārsvarā uztvēra ar pretrunīgām jūtām, vismaz sākotnēji neuzdrošinoties atklāti priecāties par šo notikumu. Sabiedrībā valdīja bažas, vislielāko satraukumu, protams, radīja bailes par Krievijas reakciju. Daudzi baidījās, ka šī incidenta rezultātā Somija var piedzīvot nopietnas sekas. Bezprecedenta politiskā slepkavība jeb terora akts piesaistīja arī starptautiskās sabiedrības uzmanību. Notikums tika plaši atspoguļots ziņās, tomēr Eiropas prese izvairījās komentēt, kas tieši bija noticis. Likumsakarīgi, ka pēc Bobrikova slepkavības Krievijas nacio-

nālistu aprindās uzbangoja aicinājumi īstenot skarbus soda pasākumus pret somiem. Tomēr nekādu sazvērēstību pret Bobrikovu atklāt neizdevās; Krievijas varas iestādes notikušo interpretēja kā Šaumana pašiniciētu rīcību. Tāpat jāatzīst, ka Sanktpēterburgas valdības aprindās nebūt ne visi bijuši apmierināti ar Bobrikova darbību, un tika atklāti runāti par plāniem jau tuvākajā nākotnē pārcelt viņu uz Varšavu. Jebkurā gadījumā Bobrikova slepkavība var tikt uzskatīta par pretošanās kulmināciju rusifikācijas pirmajā posmā, kas ilga līdz 1905. gada novembrim.

Pirms tam tika īstenoti vairāki citi atentāti un politisko slepkavību mēģinājumi. 1905. gada 6. februārī līdzīgos apstākļos tika nogalināts Somijas tiesībsargs Eliels Soisalons-Soininens. Viņš strādāja Senāta Tieslietu nodaļā un kopš 1901. gada ieņēma augstāko tieslietu nozares amatu Somijā. Soisalons-Soininens atbalstīja mēreno virzienu un šajā kontekstā uzskatāms par nozīmīgu kolaboracionistu ar Krievijas varu Somijā. Nacionālajos aktīvistos tiesībsargs izraisīja dusmas, jo daudzprāt viņam bija jāspēj daudz sekmīgāk aizstāvēt Somijas intereses. Pretošanās kustības dalībnieku acīs viņš bija nodevējs, kas atteicies iestāties par Somijas konstitūciju. Gluži otrādi – tiesībsarga amatā viņš sekmēja Krievijas impērijas pretlikumīgi uzspiesto ediktu īstenošanu. Nacionālie aktīvistu vēlējās ne tikai atbrīvoties no Soisalonam-Soininam personīgi, bet arī izteikt brīdinājumu pārējiem mērenajiem. Kļuva skaidrs, ka aktīvistu bija gatavi nogalināt ne tikai augstas krievu amatpersonas, bet arī savus tautiešus, kas sadarbojās ar impērijas varu.¹⁶

Somijas tiesībsargu nogalināja jauns students Lennarts Hohentāls. Ģērbies krievu kareivja tērpā un uzrādot viltotus dokumentus, viņš apmuļķoja pie Soisalona-Soininena dzīvokļa dežurējošos policistus. Saņēmis atļauju iet tiesībsarga dzīvoklī, Hohentāls raidīja astoņus šāvienus. Soisalons-Soininens mira uz vietas, savukārt slepkava tika ievainots apšaudē ar policistiem.¹⁷ Somu advokāti uzstāja, ka Hohentāls bija rīkojies vainu mīkstināšanai, tomēr krievu tiesnesis piesprieda viņam mūža ieslodzījumu. Hohentālam tomēr izdevās izbēgt no cietuma (un Somijas), viņš pārcēlās uz Londonu, kur nodzīvoja līdz pat savai nāvei 1951. gadā.¹⁸

16 Lennart Hohenthal, sortokauden kiistely sankarihahmo [Lennarts Hohentāls – apspiestības perioda pretrunīgais varonis], URL: <https://www.hohenthal.org/lennart-hohenthal-sortokauden-kiistely-sankarihahmo> (01.10.2019).

17 Prokuraattori ammuttu [Nošauts prokurors], citēts: Helsingin Sanomat 07.02.1905; Prokuraattori E. Johnsson murhattu [Prokurors E. Džonsons noslepkavots], citēts: Uusi Suometar 07.02.1905.

18 Lennart Hohenthal, sortokauden kiistely sankarihahmo (kā zemsvītras piezīmē Nr. 18); Prokuraattori Soisalon-Soininens murha [Prokurora Soisalona-Soininena slepkavība], citēts: Helsingin Sanomat 05.05.1905; Lennart Hohenthalin valitus hovioikeuteen [Lennarta Hohentāla lieta apelācijas tiesā], citēts: Helsingin Sanomat 01.09.1905.

- 19 MIKKO LAHTINEN: Terrori ja poliittinen väkivalta Suomessa [Terroris un politiskā vardarbība Somijā], citēts: Hic Rhodus (2007), URL: <http://porthania.blogspot.com/2007/08/terrori-ja-ukivalta-suomessa.html> (22.09.2019).
- 20 MATTI KLINGE: Zilliacus, Konni, citēts: Kansallisbiografia-verkkojulkaisu [Nacionālā bibliogrāfija, publikācija internetā], URL: <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:kg-003698> (07.10.2019).

Nedaudz vēlāk tajā pašā gadā tika noslepkavots arī krievu pulkvedis, divi policisti, kā arī somu kolaboracionists – policijas ziņotājs. Laika posmā no 1904. līdz 1908. gadam pret augsta līmeņa krievu varas pārstāvjiem un viņu somu kolaboracionistiem tika plānoti un mēģināti vairāki atentāti, tomēr vairumā gadījumu tie bija neveiksmīgi, lai gan to rezultātā vairāki cilvēki gāja bojā un vairāk nekā desmit tika ievainoti. 1905. gadā pretošanās kustība sarīkoja vairākus sprādzienus policijas iecirkņos un Krievijas impērijas varas iestādēs. Tika nodarīti pamatīgi postījumi, tomēr bojā gājušo nebija; vien pāris cilvēku guva vieglus ievainojumus. Patiesībā šo sprādzienu nolūks bija demonstrēt pretošanās kustības spējas uzbrukt jebkurā laikā un vietā, par saviem mērķiem izvēloties varas iestādes, kas īstenoja Krievijas impērijas apspiešanas politiku. 1905. gada jūnijā četri studenti aktīvisti pat plānoja imperatora Nikolaja II slepkavību medību izbraukuma laikā Koivisto, Somijas dienvidaustrumos. Tomēr brīdī, kad studentu grupa ieradās Koivisto, Nikolajs II jau bija paspējis atgriezties Sanktpēterburgā. Lielāko daļu šo uzbrukumu plānoja žurnālists Konrāds (Konijš) Ciliakus.¹⁹

Sadarbība ar Japānu un tvaikoņa “Džons Graftons” avantūra

Konijš Ciliakus 19. gadsimta 90. gadu vidū pavadīja Japānā, savukārt 1898. gadā atgriezās Somijā. Nacionālistu darbībā viņš iesaistījās jau 1899. gadā, kad tika iesniegta Lielā petīcija. Ciliakus atskārta, ka, atrodoties ārpus Somijas, viņam būtu vairāk iespēju sekmīgi cīnīties par Somijas nacionālajām interesēm un pārcēlās uz Stokholmu Zviedrijā, kur izveidoja laikrakstu “*Fria Ord*” (Vārda brīvība). Izmantojot savu laikrakstu kā tribīni, Ciliakus atklāti puda atbalstu Somijas neatkarībai, kļūstot par pirmo šīs idejas publisku sludinātāju. Stingrās krievu cenzūras dēļ nekas tāds Somijā nebūtu bijis iespējams, vismaz ne likumīgi. Pagrīdes publikācijas, protams, ir jau pavisam cits stāsts. Tāpat Ciliakus nodarbojās ar revolucionāras literatūras un līdzīga satura publikāciju (arī sava laikraksta) kontrabandu no Zviedrijas uz Somiju. Turklāt viņš personīgi ievada Somijā nelielu daudzumu šaujamoču, kurus bija paredzēts piegādāt somu pretošanās kustības dalībniekiem.²⁰

Kad 1904. gada februārī sākās Krievijas–Japānas karš, Ciliakus sazinājās ar Japānas militāro atašeju Eiropā Akaši Motodziro. Pulkvedis Motodziro darbojās Japānas Slepējā izlūkošanas dienestā, un viens no viņa uzdevumiem bija izveidot spiegu tīklu lielākajās Eiropas pilsētās. Krievijas–Japānas kara laikā Motodziro izmantoja šo tīklu finansiāla un materiāla atbalsta sniegšanā, tostarp piegādājot ieročus, munīciju un sprāgstvielas revolucionārajiem spēkiem Krievijā. Ar pulkveža Motodziro palīdzību Konijs Ciliakus 1904. gada septembrī Parīzē sarīkoja Krievijas revolucionāro organizāciju konferenci. Šis revolucionāru grupas vienojās par likumīgiem un pretlikumīgiem līdzekļiem, kas izmantojami Romanovu dinastijas gāšanā un autokrātiskā režīma aizstāšanā ar demokrātisku pārvaldi.²¹

Ciliakus bija arī otras Krievijas revolucionāro organizāciju konferences galvenais rīkotājs 1905. gada aprīlī Ženēvā. Tā pulcēja vēl lielāku skaitu organizāciju. Arī konferences rīkošanai izraudzītais laiks bija visnotaļ piemērots. Sociālie nemieri Krievijas impērijā pieņēmas spēkā, īpaši pēc tā sauktās Asiņainās svētdienas 1905. gada janvārī Sanktpēterburgā, kad imperatora gvarde atklāja uguni uz demonstrācijas dalībniekiem, nogalinot vairāk nekā 200 cilvēku. Šie notikumi izprovocēja sabiedrības sašutumu un masveida streikus visā impērijas teritorijā. Arī Krievijas–Japānas karš Krievijas impērijas bruņotajiem spēkiem sagādāja daudz nepatikšanu. Tādēļ šis laiks šķita īpaši piemērots pret Krieviju vērstu kampaņu īstenošanai arī Somijā.²²

Otrās revolucionāro organizāciju konferences apmeklētāji vienojās par tvaikoņa “Džons Graftons” iegādi. Reālais 315 tonnu kuģa pircējs bija pulkvedis Motodziro, savukārt, lai saglabātu slepenību, kuģis tika pārdēvēts vārdā “Luna”. Japāņu finansētās operācijas gaitā Londonā kuģa tilpnes tika piepildītas ar 15 500 zviedru šauteņu, 2500 britu revolveru, 2,5 miljoniem patronu un 3 tonnām sprāgstvielu. Sākotnējais plāns paredzēja piegādāt ieročus un citus materiālus somu un krievu revolucionāriem netālu no Sanktpēterburgas 1905. gada septembra sākumā. Vispirms bija paredzēts nodot daļu kravas Krievijā un tad kuģot gar Somijas piekrasti, izkraujot pārējos ieročus un sprāgstvielas vairākās pieturvietās. Sanktpēterburgā revolucionāriem bija paredzēts kontrabandu nogādāt strādniekiem,

21 Ibidem; ARTO LUUKKANEN: Akashi, Motojirō, citēts: Kansallisbiografia–verkkojulkaisu (kā 20. atsauce).

22 Ibidem.

23 K-G. OLIN: Grafton affären [Graftona avantūra], Jakobstad 1994; LAHTINEN (kā 19. atsauce).

24 Ibidem; WUORINEN (kā 13. atsauce), pp. 207–208.

25 LAHTINEN (kā 19. atsauce).

lai Sociālistu revolucionāru partijas vadībā uzsāktu bruņotu sacelšanos. Tika plānots, ka vienlaikus sacelšanos īstenos arī Somijas pretošanās kustības dalībnieki, lai pasludinātu valsts neatkarību.²³

Tomēr plānus izjauca spēcīga vētra Somijas līcī, un kuģim neizdevās iecerētā tikšanās ar somu aktīvistiem norunātajā laikā un vietā. Tā vietā kuģis uzņēma jaunu kursu uz Botnijas līci ziemeļos, veiksmīgi izkraujot daļu kravas Kemi. Nākamā pieturas vieta bija netālā Pietarsārī, kur veiksmīgi izdevās izkraut iepriekš norunāto materiālu apjomu. Tomēr 1905. gada 8. septembrī Botnijas līča piekrastes sekļajos un grūti kuģojamos ūdeņos “Luna” uzskrēja uz sēkļa. Tobrīd Krievijas krasta apsardze jau bija pamanījusi aizdomīgos manevrus un kļuva skaidrs, ka atlikušo kravas daļu izglābt neizdosies. Somu aktīvisti nolēma slēpt pēdas, uzspridzinot kuģi, tādējādi arī novēršot kravas nonākšanu cara varas iestāžu rokās. 8. septembra pēcpusdienā īsi pirms impērijas spēku ierašanās kuģis tika uzspridzināts. Izglābto kravu aktīvisti noslēpa, tomēr 1905. gadā bruņotas sacelšanās rīkošanai piemērots brīdis tā arī nepienāca. Neskatoties uz to, tvaikoņa “Džons Graftons” (“Luna”) avantūra tiek uzskatīta par pirmo mērķtiecīgo operāciju cīņā par Somijas neatkarību.²⁴

Aktīvās pretošanās partija un Spēka apvienība

Tikmēr Konijam Ciliakus bija izcēlušās domstarpības ar *Kagaali* un Leo Mēšelina vadīto konstitucionālistu spārnu. Konstitucionālisti bija gatavi dažādām aktīvās pretošanās formām, vairums biedru neatbalstīja vardarbīgu metožu pielietošanu. Piemēram, *Kagaali* neratificēja 1904. gada septembra Parīzes konferences vienošanos. Ciliakus nodibināja jaunu organizāciju – *Aktii-vinen Vastustuspuolue* (Aktīvās pretošanās partiju). Dibināšanas sanāksme tika rīkota 1904. gada 17. novembrī. Par partijas vadītāju tika ievēlēts Johanness Gummerus. Partijā tika izveidota atsevišķa kaujas vienība, kas plānoja un īstenoja teroristiskus uzbrukumus. Aktīvās pretošanās partija izveidoja ciešu sadarbību ar kreisajiem strādnieku aktīvistiem.²⁵

Aktīvās pretošanās partija Zviedrijā izdeva savu žurnālu “*Vapaus/Frihet*” (Brīvība), kas tika publicēts somu un zviedru valodā un kontrabandas ceļā ievests Somijā. Pirmo izdevumu žurnāls piedzīvoja 1905. gada 15. maijā. No 1906. gada pēc novembra revolūcijas, Krievijas cenzūrai kļūstot pielaidīgākai, partija sāka izdot arī iknedēļas laikrakstu “*Framtid*” (Nākotne), kā arī ekvivalentu somu valodā – “*Vastaisuus*”. Tomēr pēc 1906. gada Aktīvās pretošanās partijas darbība pakāpeniski apsīka. Aktīvistu nolēma atteikties no vardarbīgām metodēm, jo parlamentārā reforma piedāvāja jaunas politiskās darbības iespējas. Turklāt kļuva skaidrs, ka atentātu mēģinājumi nedeva gaidītos rezultātus. Partija praktiski pārstāja pastāvēt jau pirms 1908. gada, lai gan iknedēļas izdevums “*Framtid*” tika publicēts vēl divus gadus.²⁶

Sākotnēji ietekmīgākā Somijas atklāti antikrieviskā izdevuma “*Framtid*” galvenais redaktors bija Hermans Gummerus. 1907.–1908. gadā kā otrais redaktors tika norādīts Filemons Tidermans. Savukārt 1909.–1910. gadā laikraksta redaktora pienākumus bija uzņēmis Hermana brālis Johanness Gummerus. Izdevumā regulāri tika publicēti arī Konija Ciliakus raksti. Izdevuma mērķi netika slēpti: Somijas politiskā neatkarība ar republikāniski demokrātisku pārvaldes formu. Izdevums vērīgi sekoja Krievijas iekšpolitikas notikumiem, regulāri pārpublicējot krievu revolucionāru rakstus, skaidri paužot nostāju, ka bruņota pretošanās būtu pamatota tādā gadījumā, ja Krievija atsāktu represijas pret Somiju.²⁷ Pēc tam, kad 1906. gadā tika atcelta cenzūra pirms materiālu publicēšanas, Krievijas varas iestādes pret publikāciju saturu varēja vērsties vienīgi tiesas ceļā. Tādēļ izdevums tika apsūdzēts valsts nodevībā un kūdīšanā uz sacelšanos. Filemons Tidermans 1908. gadā tika deportēts uz Sibīriju, savukārt brāļiem Gummerus vēlāk tika piespriests cietumsods.²⁸

Tāpat jāatceras, ka paralēli aktīvajai pretošanās kustībai arī pasīvās pretošanās atbalstītāji rusifikācijas periodā no 1899. līdz 1917. gadam sistemātiski izplatīja savu propagandu visā Somijas teritorijā. Tas ietvēra pagrīdes skrejlapu un aģitācijas materiālu izplatīšanu gan drukātā veidā, gan mutvārdos. Piemēram, Krievijas–Japānas kara laikā tika sarakstītas vairākas satīriskas dziesmas un dzejoļi, kas izsmēja Krievijas vājo mili-

26 PÄIVIÖ TOMMILA, ARI UINO: Suomen lehdistön historia: 8, Aikakauslehdistön Historia: Yleisaikakauslehdet, Kuopio 1991, pp. 432–434.

27 Perustuslaillista kehitystä [Konstitutionalää attistibaa], citēts: Vastaisuus 1 (1907); Kirjapainon takavarikkoon otto [Iespiedmašinas konfiskācija], citēts: Vastaisuus 1 (1907).

28 TOMMILA/UINO (kā 26. atsauce).

29 THEODOR HOMÉN: Passiivinen vastarintamme. Politillisia kirjoituksia 1899–1904 [Mūsu pasīvā pretošanās. Politiskie raksti], Helsinki 1906, p. 9.

30 Suomen itsenäisyystaistelusta: Voimaliiton 25-vuotismuisto [Par somu neatkarības cīņām: Spēka apvienības 25. gada-diena], citēts: Suomen Kuvalehti 20 (1931).

tāro sniegumu, vienlaikus slavējot japāņu lietpratību kara mākslā. Pasīvās pretošanās kustības galvenos principus un somiem veltītos vēstījumus raksturo trīs pamatidejas: “Nekāda sadarbība, nekāda pakļaušanās un nekāda (Krievijas varas) atzīšana.”²⁹

1906. gadā darbojās vēl viena nacionālistu organizācija, kaut tās mūžs bija visai īss. Spēka apvienība (somu valodā: *Voimaliitto*) tika dibināta kā somu Aktīvās pretošanās partijas kaujinieciskais atzars. Tā dibināta 1906. gada janvāra sākumā un bija iecerēta kā politiska organizācija sporta apvienības aizsegā. Praksē tas nozīmēja, ka tā patiesi pievērsās militāras nozīmes sporta veidiem – slēpošanai un šaušanai. Līdz pat 1906. gada rudenim Spēka apvienība izplatīja ieročus, ko Somijā iepriekšējā gadā ievada ar tvaikoni “Džons Graftons”. Aktīvistu Helsinkos bija iekārtojuši ieroču slēpņus, kā arī norīkojuši divus konsultantus, kas rotācijas kārtībā apceļoja Somiju, koordinējot kopīgi īstenotos pasākumus. 1906. gada februārī Johanna Gummerus vadīta aktīvistu grupa iepirka papildu 2500 šauteņu no Šveices, kā arī vairāk nekā 1,1 miljonu patronu. 1906. gada jūlijā ieroči ar motorkuģi “Peter” tika piegādāti no Lībekas uz Nerpesu Somijā. Pēc tam ieroči tika nosūtīti tālāk uz Ostrobotniju un Somijas dienvidiem. Tomēr daļa ieroču nonāca Krievijas varas iestāžu rokās, un pēc tiesas sprieduma Somijas Senāts 1906. gada 9. novembrī apturēja Spēka apvienības darbību.³⁰

Jēgeru kustība

1909.–1913. gadā nacionālistu pretošanās kustība bija salīdzinoši neizteiksmīga un publiski nepamanāma. Situācija krasi mainījās 1914. gadā, kad izcēlās Pirmais pasaules karš. Grupa buržuāzisku patriotu nekavējoties uzsāka īstenot daudz radikālākus pasākumus. Viņi slepeni sazinājās ar Zviedrijas valdību un lūdza tās palīdzību, lai atbrīvotu Somiju no Krievijas pārvaldes. Šī grupa bija iecerējusi ar Zviedrijas armijas palīdzību īstenot Somijā sacelšanos, pēc kuras abas valstis izveidotu apvienotu karalisti. Tāpat aktīvistu cerēja, ka zviedri varētu palīdzēt somu jauniešiem, nodrošinot militāro apmācību. Tomēr, neskatoties uz zviedru un somu draudzīgajām attiecībām, Zviedrijas valdība nevēlējās apdraudēt savu neit-

rālas valsts statusu. Tādēļ somu nacionālisti vērsās pie Krievijas galvenās ienaidnieces – Vācijas impērijas.³¹

Pirmā pasaules kara sākumā tika izveidota somu jēgeru kustība, kas īstenoja bruņotu pretošanos Krievijai. 1914. gada novembrī somu nacionālistu aktīvistu sazinājās ar vācu armijas ģenerālštābu; šoreiz viņi tika uzklauti. 1915. gada janvārī tika panākta vienošanās par to, ka Vācija slepeni uzsāks nodrošināt militāro apmācību somu brīvprātīgajiem. Apmācības apmaksātu Vācijas valdība. 1915. gada februārī uz Vāciju devās pirmie 200 brīvprātīgie; savukārt kopumā apmācības tika nodrošinātas aptuveni 1700 somu jauniešiem. 1916. gada maijā brīvprātīgie tika apvienoti 27. Karaliskajā prūšu jēgeru bataljonā. Bataljona sastāvā bija pārstāvētas visas somu sabiedrības grupas, tomēr pamatu veidoja augstskolu studenti un citi izglītoti jaunieši. Frontes pieredzi bataljons guva Latvijas teritorijā no 1916. gada jūnija līdz 1917. gada februārim, cīnoties pret krievu armiju. Šajā laikā somu bataljons cieta zaudējumus – aptuveni 30 nogalināti vai pazuduši bez vēsts un 50 ievainotie.³²

Paralēli militārās apmācības iespēju apzināšanai ārvalstīs somu nacionālistu pretošanās kustība rīkoja arī apmācības uz vietas – tematiskās literatūras lasīšana un fiziskā sagatavotība, tostarp slēpošanas treniņnodarbības. Grupas, kurām bija pieejami šaujamo ieroci un munīcija, rīkoja arī šaušanas treniņus. Tehnisko zinātņu studenti apmācīja pretošanās kustības biedrus sapieru un sabotāžas iemaņās. Tāpat tika īstenoti vairāki mēģinājumi spiegot vācu labā. Kad 1915. gada septembrī tika uzsākta masveida rekrutēšana, jēgeru kustība kļuva daudz pamanāmāka un tās atklāšana vairs bija vien laika jautājums. 1915. gada 28. septembra ziņojums ģenerālgubernatoram Zeinam liecina, ka krieviem jau tolaik bija apkopota informācija par kustības kodolu: “Somijā valda satraucošs entuziasms par somu jauniešu, īpaši vecāko kursu studentu nosūtīšanu uz vācu virsnieku skolām, kur viņi tiek gatavoti vadīt sacelšanos Somijā.”³³

Pirmie 200 brīvprātīgie tika nosūtīti uz Stokholmu un tālāk uz Berlīni, aizbildinoties ar dažādām atrunām, piemēram, ka studenti tiek sūtīti mācību braucienos. Savukārt lielāku grupu rekrutēšanai un pārvietošanai bija nepieciešams radīt citu

31 WUORINEN (kā 13. atsauce), pp. 208–209.

32 NYGÅRD (kā 4. atsauce), pp. 581–583; MATTI LAUERMA: Kuninkaallinen Preussin Jääkäripataljoona 27: Vaiheet ja vaikutus [27. Karaliskais prūšu jēgeru bataljons: posmi un ietekme], Helsinki 1966, p. 537.

33 LAUERMA (kā 32. atsauce), p. 243.

sistēmu. To veidoja iepriekš izplānotu maršrutu tīkls, kas aptvēra visu Somijas teritoriju. Katrā maršrutā bija zināmas īpašas mājas, kurās uz Vāciju ceļojošie brīvprātīgie tika nodrošināti ar naktsmītni un maltīti. Rekrutēšanas organizācija algoja simtiem cilvēku. Laikā no 1915. līdz 1917. gadam norisinājās vairākas vardarbīgas sadursmes starp Somijas varas iestādēm un jēgeru kustības atbalstītājiem. Ceļā uz Vāciju aizturētie tika apcietināti; tāpat varas iestādes centās apspiest rekrutēšanas organizācijas pagrīdes darbību. Sadursmju rezultātā bija gan bojāgājušie, gan ievainotie. Dažiem ieslodzītajiem tika izpildīts nāvessods par valsts nodevību, savukārt vairāk nekā 80 aktīvistu tika deportēti uz Sibīriju vai nonāca Sanktpēterburgas cietumos.³⁴

Sākotnējā iecere paredzēja apmācīt somus Vācijā, lai pēc tam Somijā sarīkotu sacelšanos pret Krieviju. Tomēr bataljonam atgriezties Somijā izdevās vien 1918. gada februārī; jēgeri tika izformēti un uzsāka savas gaitas jaunizveidotajā Somijas armijā kā instruktori, virsnieki un apakšvirsnieki. Jēgeriem bija nozīmīga loma Somijas pilsoņu kara iznākuma nodrošināšanā – Balto jeb demokrātisko spēku uzvarā.

Politiski motivēta sociālistu vardarbība un aģitācija

Paralēli nacionālistu un buržuāzijas aktivitātēm 20. gadsimta sākumā Somijā izveidojās kareivīgi noskaņota kreiso kustība, kuras dedzīgākie atbalstītāji nevairījās pielietot vardarbību. Abu politisko grupu ekstrēmisti dažus gadus spēja uzturēt sadarbību, jo viņus vienoja cīņa pret kopīgu ienaidnieku – carisko Krieviju.

Atklāti vardarbīgā kreiso kustība savu darbību Somijā uzsāka 1904. gada pavasarī, kad Helsinkos tika izveidota pagrīdes Strādnieku aktīvistu organizācija. Atšķirībā no vardarbīgām kustībām, kas tiecās sasniegt sociālus mērķus, Strādnieku aktīvistu organizācija izveidojās Somijas strādnieku kustības paspārnē; tās darbība tika vērsta pret Krievijas nacionālistu diktēto apspiestību Somijas lielhercogistē un līdzinājās nacionālo konstitucionālistu aktivitātēm. Līdzās pasīvās pretošanās pasākumiem Strādnieku aktīvistu organizācija nekautrējās lietot arī daudz tiešākas metodes – laupīšanu, terorismu un

citus pret Krievijas varas iestādēm, militārpersonām un somu kolaboracionistiem vērstus vardarbīgus paņēmienus.³⁵

Strādnieku aktīvistu organizācija sadarbojās ar buržuāziskajiem aktīvistiem līdz pat Somijas ģenerālstreikam 1905. gada rudenī, kas radīja plaisu starp strādnieku kustību un konstitucionālistiem. Teroristiskos uzbrukumus Krievijas amatpersonām veica strādnieku aktīvisti, savukārt finansējumu šīm darbībām gādāja viņu buržuāziskie sadarbības partneri. Strādnieku aktīvistu organizācija pamatā darbojās kā daļa no Sociālistiskās strādnieku savienības un Somijas Sociāldemokrātiskās partijas, vienlaikus distancējoties no partiju vadības, kas tolaik vēl neatbalstīja vardarbības pielietošanu. Tāpat Strādnieku aktīvistu organizācija iedvesmojās no anarhistiem. Tāpat kā Somijas radikālie nacionālisti, arī Strādnieku aktīvistu organizācija sadarbojās ar Krievijas liberāļiem un revolucionārajiem sociālistiem, kas pretojās cara valdībai.³⁶

1906. gada decembrī Sociāldemokrātiskā partija (SDP) aizliedza saviem biedriem iesaistīties pagrīdes darbībā un terorismā. Tā rezultātā Strādnieku aktīvistu organizācijas aktivitāte noplaka, un tā uzsāka sadarbību ar Aktīvās pretošanās partiju. Tomēr kreisie aktīvisti, kas atbalstīja visradikālākās metodes, vēl pāris gadus turpināja īstenot vardarbīgus pasākumus. Īpaši 1907.–1908. gadā, kad Aktīvās pretošanās partija jau praktiski bija pārtraukusi savu darbību, Strādnieku aktīvistu organizācijas biedri bija atbildīgi par teju visiem pret krievu varu vērstajiem bruņotajiem uzbrukumiem Somijā. Pēc 1908. gada somu kreisie savā cīņā pret cara varu un Somijas buržuāzisko politiski sociālo sistēmu izmantoja citas metodes.³⁷

1899. gadā dibinātā SDP līdz tās darbības izbeigšanai 1918. gadā, kad no tās atdalījās Komunistu partija, pulcēja visas kreisā spārna politiskās grupas. Tāpat kā citviet pasaulē, arī Somijā sociālistiskā strādnieku kustība aktīvi izplatīja savu ideoloģiju. Salīdzinājumā ar citām Somijas politiskajām partijām 20. gadsimta sākumā, SDP izcēlās ar īpaši izvērstu un sistemātisku politiskās propagandas izplatīšanu. Partijas galvenais rupors bija laikraksts *“Työmies”* (Strādnieks), kas no 1906. gada tika izmantots radikālā sociālisma un marksisma slavināšanai. Cariskā režīma laikā cenzūra zināmā mērā iero-

35 HANNU SOIKKANEN: *Socialismin tulo Suomeen – Ensimmäisiin yksikamarisen eduskunnan vaaleihin asti* [Sociālisma pirmsākumi Somijā – līdz pirmajām vienkameras parlamenta vēlēšanām], Helsinki 1961, pp. 236–256; LAHTINEN (kā 19. atsauce).

36 Ibidem.

37 Ibidem.

- 38 NYGÅRD (kā 4. atsauce), pp. 568–569.
- 39 ANNA RAJAVUORI: Sosialistiagitaattorit villitysmatkoilla [Sociālistu aģitatoru izbraukumu kampaņas], citēts: *Elore 2* (2012), pp. 181–193, šeit pp. 183–184; SOIKKANEN (kā 35. atsauce), p. 181.
- 40 Agitprop, citēts: *Encyclopedia Britannica*, URL: <https://www.britannica.com/topic/agitprop> (07.09.2019).
- 41 RAJAVUORI (kā 39. atsauce), pp. 181, 187–192; SOIKKANEN (kā 35. atsauce), p. 181.

bežoja politiskās publikācijas, tomēr šie ierobežojumi nebija pārlietu stingri. Somijā cenzūra noteikti nebija tik stingra kā citās Krievijas impērijas daļās, īpaši pēc 1905. gada.³⁸

SDP citu partiju starpā īpaši izcēlās ar demonstrāciju rīkošanu un publiskām runām. To mērķis bija tieši tāds pats kā rakstveida materiālu izplatīšanai, toties šādi tika uzrunāta pavisam cita mērķauditorija. Laikraksti tika izmantoti, lai sasniegtu pilsētniekus, izglītotāko un pārticīgāko sabiedrības daļu. Savukārt publisko runu mērķauditorija bija mazizglītota un trūcīgā iedzīvotāju daļa, kā arī mazas lauku kopienas. Tieši pēc šādiem parametriem sociālistu ideoloģija nošķīra propagandu un aģitāciju.³⁹

Aģitācija ir vienkāršota propagandas forma, un tika uzskatīts, ka zemākie sociālie slāņi jeb “vienkāršie cilvēki” runātu tekstu uztvers daudz labāk nekā rakstveida informāciju. Somijā praktiski visi mācēja rakstīt un lasīt, tomēr sociālisti rēķinājās ar to, ka nabadzīgākie iedzīvotāji, īpaši laukos, nemēdza pirkt un lasīt laikrakstus. Aģitācijai bija vēl viena priekšrocība – cenzūra nespēja to kontrolēt tik stingri kā drukātos materiālus. Prasmīgam aģitatoram tas deva iespēju izmantot savas oratora spējas un aktiermākslu, lai pārliecinātu klausītājus par stāstītā patiesumu.⁴⁰

20. gadsimta pirmajos gados publiskās runas pārsvarā tika teiktas pilsētās, tomēr līdz ar pārejas periodu Krievijas impērijā 1905.–1906. gadā, politiskā aktivitāte pieauga arī Somijā. 1906. gadā SDP savu darbību plānoja tā, lai aptvertu visu Somijas teritoriju. Partija sadalīja Somiju aģitācijas apgabalos, centralizēti plānoja un organizēja pasākumus, kā arī nolīga simtiem apmācītu runasvīru. 1907.–1917. gadā SDP ik gadu rīkoja vidēji 8000 aģitācijas pasākumu, kuros radikālā gaismā tika cildinātas sociālistu doktrīnas. Par citu politisko partiju īstenotajiem pasākumiem precīza informācija nav pieejama, tomēr var droši apgalvot, ka tie bija ievērojami pieticīgāki.⁴¹

Šķiru naida sludināšana un aicinājumi uz vardarbīgu pašpalīdzību nebūt nebija tukša retorika. 1905. gada sociālo nemieru laikā somu kreisie sāka veidot tā saukto Sarkano gvardi. Citas partijas uz šādu pavērsienu reaģēja ar savas Drošības gvardes izveidi. Pirmā vardarbīgā sadursme starp

šīm sarkanajām un baltajām paramilitārajām organizācijām notika 1906. gada augustā Sveaborgas nemieru laikā Helsinkos. Sveaborgas cietoksnī izcēlās krievu kareivju dumpis un dumpinieku pusē esošā somu Sarkanā gvarde atklāja uguni uz Drošības gvardi, kas rīkoja demonstrāciju Helsinku centrā. Īsās apšaudes un tai sekojošo grautiņu rezultātā deviņi cilvēki zaudēja dzīvību un vairāki desmiti tika ievainoti. Šo incidentu uzskata par Somijas pilsoņu kara priekšvēstnesi. Lai atjaunotu kārtību, somu un krievu varas iestādes 1907.–1908. gadā izformēja gan Sarkanos gvardi, gan Balto gvardi. Tomēr daļa politisko radikāļu turpināja darboties pagrīdē, cenšoties saglabāt militārās spējas.⁴²

Kad 1917. gada pavasarī Krievijas stingrais tvēriens Somijā atslāba, sociālisti un viņu oponenti uzsāka atjaunot paramilitāro organizāciju darbību. 1917. gada rudenī, kad pēdējās Krievijas administrācijas paliekas pārstāja funkcionēt, iekšējās cīņas par varu un bruņotā sāncensība atsākās ar jaunu sparū. Novembra sākumā īstenotais boļševiku apvērsums Krievijā bija Somijas pilsoņu kara katalizators. Krievijas piemēra iedvesmota un krievu domubiedru materiāli atbalstīta, Somijas SDP uzsāka bruņota apvērsuma plānošanu. 1917. gada novembrī SDP organizēja ģenerālstreiku, kura laikā vardarbīgās sadursmēs aptuveni 40 cilvēku gāja bojā un 200 guva ievainojumus. Vēl pēc diviem mēnešiem notika SDP rīkots apvērsuma mēģinājums, kas izraisīja pilsoņu karu, kurā gāja bojā vairāk nekā 35 000 somu.⁴³

Ir acīmredzams, ka Somijas pilsoņu karš 1918. gadā nebūtu izcēlies, ja vien tam nebūtu bijuši vairāki nopietni iemesli, kas veidojušies ilgākā laika posmā. Līdz 19. gadsimta beigām Somija, iespējams, bija vismierīgākā un stabilākā Krievijas impērijas daļa. Rusifikācija, tāpat kā pasīvā un aktīvā pretošanās Krievijas apspiešanas politikai, ko tā īstenoja kopš 1899. gada, bija galvenie faktori, kas arvien paplašināja naida un vardarbības izpausmes. Tāpat nozīmīgs faktors bija arī sociālisma ideju, šķiru cīņas un revolūcijas ideju agresīvā izplatīšana, kas ievērojami mainīja Somijas politisko skatuvi. Protams, pastāvēja arī citi ekonomiskie un sociālie faktori, tomēr par galvenajiem politiskajiem katalizatoriem ir uzskatāma rusifikācija un (pirmkārt un galvenokārt sociālistu īstenojot) politiskā aģitācija.

- 42 NYGÅRD (kā 4. atsauce), p. 564; PAASIVIRTA (kā 6. atsauce), pp. 196–197.
43 MEINANDER (kā 3. atsauce), pp. 126–129; JUSSILA/HENTILÄ/NEVAKIVI (kā 1. atsauce), pp. 107–112

Kopsavilkums

Laika posmā no 1899. līdz 1917. gadam politiski motivētai vardarbībai un aģitācijai Somijā bija daudz dažādu formu. Līdz ar 1899. gada tā saukto Februāra manifestu Somijā tika uzsākta rusifikācijas politika, kas izprovocēja plašu pretestību. Vairums pilngadīgo somu parakstīja visdažādākos protesta dokumentus, kas tika nogādāti Sanktpēterburgā. Protesti tika vērsti ne tikai pret Februāra manifestu, bet arī pret jauno karaklausības rīkojumu. Saistībā ar karaklausības rīkojumu pirmā vardarbīgā sadursme starp protestētājiem un Krievijas impērijas armiju notika 1902. gada aprīlī.

1904.–1908. gadā Somijā darbojās vairākas buržuāziskās un nacionālistu organizācijas, kas mēdza organizēt bruņotu pretošanos Krievijas impērijas varas iestādēm. Kā nozīmīgākās ir jāpiemin Aktīvās pretošanās partija un Spēka apvienība. Vienlaikus atentātu un teroristisku uzbrukumu rīkošanai šīs organizācijas izdeva pagrīdes laikrakstus un sistemātiski izplatīja pret Krievijas impēriju vērstu propagandu. Starptautiski vislielāko rezonansi izraisīja ziņas par ģenerālgubernatora Bobrikova slepkavību 1904. gadā.

Krievijas–Japānas kara laikā somu aktīvisti sadarbojās ar Japānu. Japānas puse finansēja somu pagrīdes pretošanās organizāciju darbību. Te kā redzamākais piemērs jāpiemin tvaikoņa “Džons Graftons” avantūru. Ar šo kuģi Somijā slepeni tika ievesti šaujamočļi, munīcija un sprāgstvielas, līdz 1905. gadā tvaikonis uzsēdās uz sēkļa. Lai slēptu operācijas pēdas, somu pretošanās kustības dalībnieki kuģi uzspridzināja. Pirmā pasaules kara laikā nacionālistu aktīvisti panāca vienošanos ar Vāciju par militārās apmācības nodrošināšanu somu brīvprātīgajiem. 1916.–1917. gadā šo brīvprātīgo bataljons Latvijas teritorijā cīnījās pret Krievijas armiju.

1904.–1906. gadā somu sociālisti sadarbojās ar nacionālistiem, piedaloties pret Krievijas impērijas varas iestādēm vērstos vardarbīgos uzbrukumos. Savukārt kopš 1906. gada Somijas Sociāldemokrātiskā partija visā Somijas teritorijā rīkoja plaša mēroga politiskās aģitācijas pasākumus. Aģitācija primāri tika vēsta pret nesociālistisko politisko sistēmu, vienlaikus gatavojot augsni 1917. un 1918. gada mijā rīkotajam sociālistu apvērsuma mēģinājumam.

Political Violence and Agitation in Finland during the Period of Russification, 1899–1917

Kari Alenius

At the end of the 19th century, many observers in Russia and abroad stated that the Grand Duchy of Finland was the least problematic area in the Russian Empire. The right to decide on her own domestic affairs had made autonomous Finland very loyal to Russia. Finland also lacked a tradition of social or ethnic violence. However, the situation began to change at the turn of the century. There were two main reasons for this. One was Russification, and the other, the spread of socialist ideas to Finland.

In February 1899, Nicholas II issued the so-called February Manifesto. In short, its key content was that the Finnish Constitution was to be subjugated to the Russian Constitution. In practice, Finland lost its autonomous decision-making power. Within a few days of the publication of the manifesto, a group of Finnish patriots took steps to produce a nationwide protest. Acting in secrecy, during February and March 1899, over 520,000 ordinary Finns signed the so-called Great Petition. The number amounted a clear majority of all adult men and women. A committee was chosen to present the protest to Nicholas II, but he did not accept this document.

The above-mentioned address can be seen as the first major manifestation of political agitation in Finland. As a result of these events, the Finnish political field was divided into two. On the one hand, there were the Moderates who tried to reconcile and find compromises with Russia. On the other side were the Constitutionalists, who strongly opposed Russification and exercised passive resistance wherever and whenever possible. Among the Constitutionalists, radical activists who were ready for armed resistance soon appeared.

The first case is from 1902. In the previous year, the tsar had abolished the Finnish law on military service, according to which the Finns served only in the Grand Duchy's own military units. The Finns participated in large-scale call-up strikes on the matter, and in April 1902, a demonstration escalated into a violent confrontation in Helsinki. On 17 April, 850 young men had been assigned to the conscript call, but only 57 of them arrived. Instead, thousands of people had come together to mock those who came to the call office.

Cossacks tried to break the demonstration using force, and the demonstrators retaliated. Although no one died, dozens of people were injured in the clash.

Resistance to the Conscription Act was led by an underground organisation called the Kagaali, created in the spring of 1899. The organisation had an extensive network of agents throughout Finland. The Russian authorities succeeded in discovering and expelling a majority of the lead characters of the Kagaali by 1903, after which the organisation continued to act mainly from Sweden. The Kagaali distributed forbidden political literature and continued supporting systematic albeit passive anti-Russian resistance even after 1903.

Governor-General Nikolay Bobrikov, who had come to Finland in 1898 to execute Russification, was the target of particular hatred. In the spring of 1903, he was appointed dictator and then had special powers granted by the tsar to suppress all resistance in Finland. Thus, the assassination of Bobrikov was a topical question within the Finnish resistance movement. On 16 June 1904, Eugen Schauman, who worked as a clerk in the Finnish Senate, first shot Bobrikov and then shot himself. Schauman became an icon for the resistance to Imperial Russia.

The murder of Bobrikov can be seen as the culmination of resistance in the first period of Russification that ended in November 1905. Before that, other assassinations and attempted political murders had taken place. On 6 February 1905, the Finnish Chancellor of Justice, Eliel Soisalon-Soininen, was assassinated. He was a supporter of the Moderate line and an important collaborator with the Russian authorities. Soisalon-Soininen's assassination also served as a warning to other Moderates. It was now evident that the activists were ready to kill not only high-ranking Russian officials but also Finns who cooperated with them.

A little later, in the same year, a Russian colonel, two police officers and a Finnish collaborator – a police informant – were also assassinated. A number of attacks against other high-ranking Russian authorities and their Finnish collaborators were planned and attempted in 1904–1908, but most of them failed even though several people died and more than ten people were wounded. During 1905, the resistance movement made several bomb attacks against police stations and Russian agencies. They caused material damage but no one died; only a few people received small injuries. In fact, the purpose of the bomb attacks was only to demonstrate the ability of the resistance movement to strike anytime and anywhere against the authorities that implemented the Russian policy of oppression.

When the war broke out between Russia and Japan in February 1904, the journalist Konni Zilliacus contacted the Japanese military attaché in Europe, Akashi Motojiro. Colonel Motojiro was a member of the Japanese Secret Intelligence Service, and part of his work was to set up espionage networks in major European cities. During the Russo-Japanese war, Motojiro used his network to provide monetary and material support, including weapons, to revolutionary forces in Russia. With the assistance of Motojiro, Zilliacus organised two conferences of Russian revolutionary organisations in Paris (1904) and Geneva (1905).

Attendees of the second conference agreed to purchase the steamer SS John Grafton. With Japanese financing in London, the ship was loaded with 15,500 Swiss rifles, 2500 British revolvers, 2.5 million cartridges and 3 tons of explosives. The original plan was to deliver the weapons and other material to Finnish and Russian revolutionaries near St. Petersburg at the beginning of September 1905. In St. Petersburg, the revolutionaries were to distribute the smuggled items to workers and start an armed rebellion. At the same time, the ardent anti-Russian circles in Finland would do the same and declare the country independent.

However, a heavy storm on the Gulf of Finland forced the plans to change, and the ship set course for the Gulf of Bothnia and succeeded in offloading part of the cargo. However, the coastal waters of the Gulf of Bothnia are very shallow, and the ship ran aground on 8 September 1905. The Finnish activists then made the decision to blow up the ship to hide the operation and to avoid the cargo ending up in the hands of tsarist authorities. Activists hid the material that was salvaged, but in 1905, there was no suitable opportunity to launch an armed uprising.

Meanwhile, Konni Zilliacus had ended up in disagreements with the Kagaali. In 1904 he founded a new organisation called the Active Resistance Party. After 1906, however, the Active Resistance Party's activity gradually began to fade. Activists eventually decided to abandon the use of violence as parliamentary reform opened new opportunities for political action. In addition, it had become evident that the attempted assassinations had not had the desired effect. In practice, the party ceased to exist by 1908.

Between 1909 and 1913, nationalist resistance was relatively minor and invisible to the public. The situation changed in the summer of 1914 when World War I broke out. A group of bourgeois patriots immediately embarked on a more radical policy. They secretly contacted the Swedish government and

asked for help in the liberation of Finland from Russian rule. However, the Swedish government was not willing to endanger its neutrality.

In November 1914, Finnish nationalist activists contacted the German General Staff and this time, the activists were successful. In January 1915, an agreement was reached that Germany would start to secretly provide military training to Finnish volunteers. The first 200 volunteers went to Germany in February 1915; the ultimate number of trainees was about 1,700. The volunteers were organised as the 27th Royal Prussian Jaeger Battalion. The battalion gained frontier experience specifically in the Latvian territory from June 1916 to February 1917.

During the years 1915–1917, there were several violent clashes between the authorities of Finland and the supporters of the Jaeger movement. Men who were seeking to go to Germany were imprisoned, and the authorities also tried to suppress the underground recruitment organisation. Several people were killed and injured in occasional encounters. A few prisoners were also executed on charges of treason, and more than 80 were imprisoned.

Alongside nationalist and bourgeois activism, a militant leftist movement emerged, with its staunchest supporters ready for violent action. For a few years, the extremists of both political groups were able to cooperate because they had a common enemy. The openly violent leftist movement began in the spring of 1904 with the establishment of the Worker Activists. Its activities closely resembled those of the national Constitutionals. In addition to passive resistance, the Worker Activists favoured direct action, such as robberies, acts of terrorism and other forms of violence against the Russian authorities, military personnel, and the Finns who cooperated with them.

In December 1906, the Social Democratic Party (SDP) denied its members access to underground activities and terrorist acts. This reduced the activities of the Worker Activists who cooperated with the Active Resistance Party. However, left-wing activists who supported the most radical line continued their violent activities for about two years. Particularly between 1907 and 1908, when the Active Resistance Party had almost ceased to exist, members of the Worker Activists carried out almost all the armed attacks in Finland against the Russian authorities.

The SDP was established in Finland in 1899. As elsewhere, the socialist labour movement was also very active in Finland to spreading its own ideology. Comparing the SDP with other Finnish parties at the beginning of the

20th century, the SDP's political propaganda work was the most extensive and systematic. The party's main organ, the *Työmies* ("Worker"), preached radical socialism and the Marxist class struggle from 1906 onwards.

The Social Democratic Party was particularly active in organizing rallies and speeches. Newspapers reached more urban populations and more educated and wealthier groups of people. Correspondingly, the most important target groups for speeches were the low-educated, poor population and those living in small rural communities. In 1906, the SDP organised its activities to cover the whole country. The party divided Finland into agitation districts, and hundreds of trained speakers were recruited. During the period from 1907 to 1917, the SDP held an average of about 8,000 agitation events each year, in which socialist doctrines were preached in a very radical manner.

The proclamation of class hatred and violent self-help did not remain merely at the level of rhetoric. During the social turmoil of autumn 1905, the Finnish left began to establish Red Guards. As a counteraction, the non-socialist parties created their own Security Guards. These red and white paramilitary organisations clashed violently for the first time during the Sveaborg rebellion in August 1906 in Helsinki. The Russian troops mutinied in the Sveaborg fortress and the Finnish Red Guards that supported them opened fire against the Security Guards in a demonstration in the centre of Helsinki. In the short gunfight and riot that followed, nine people died and dozens were wounded. The Finnish and Russian authorities took action to restore order, and both the Red and White Guards were disbanded during 1907–1908.

When the Russian grip on Finland loosened in the spring of 1917, both the socialists and the non-socialists began to rebuild their paramilitary organisations. Internal power struggles and armed rivalry accelerated in autumn 1917 when the last structures of Russian administration in Finland collapsed. The Bolshevik coup in Russia at the beginning of November was a decisive step towards civil war in Finland as well. The Finnish Social Democratic Party started to plan an armed coup d'état inspired by the example of their Russian co-ideologists and also by their material support. In November 1917, the SDP organised a general strike, during which about 40 people were killed and 200 were injured in various types of violent clashes. Two months later, the SDP launched a coup attempt that led to the civil war and the death of more than 35,000 Finns.

Poļu dilemmas Pirmā pasaules kara laikā.

Politiskie koncepti attiecībā uz poļu nācijas nākotni

Dariušs Ježornijs

Polija kā valsts pārstāja pastāvēt 18. gadsimta beigās. Pēc sadalīšanas Polijas kroņa zemēs un Lietuvas lielkņazistē (attiecīgi 1772. un 1793. gadā) 1794. gadā sākās Tadeuša Kosciuško neveiksmīgā sacelšanās. Tās rezultātā 1795. gadā notika Polijas–Lietuvas ūnijas trešā sadalīšana starp Krieviju, Prūsiju un Austriju, izdzēšot šo valsti no Eiropas kartes. Poļi dzīvoja triju imperatoru pakļautībā. Šie notikumi risinājās pirms etniskās nācijas jēdziena nostiprināšanās Austrumeiropā un Centrāleiropā. Poļu un lietuviešu elite (aristokrātija un sīkmuižniecība) apzinājās, ka ir zaudējuši valsti, bet arī jauno kārtību uztvēra kā savu. Zemāko šķiru viedokli tolaik neviens neņēma vērā. Tika veikti vairāki mēģinājumi atgūt neatkarību. Napoleona karu laikā tika izveidota Varšavas hercogiste, tomēr tā pastāvēja vien sešus gadus (1807–1813). Vēlāk, Romanovu dinastijas valdīšanas laikā, Polijas karaliste veidoja personālūniju ar Krievijas impēriju. Cars nepildīja poļiem piedāvātās konstitūcijas noteikumus, kā rezultātā notika tā sauktā Novembra sacelšanās (1830–1831). Pēc Krievijas–Polijas kara neveiksmes aptuveni 6000 sacelšanās dalībnieku emigrēja no Polijas karalistes un centās pārliecināt Rietumeiropas valstu varas par atbalsta sniegšanu “poļu jautājumā”. 1848.–1849. gada revolūciju laikā militārā darbībā iesaistījās vienīgi Prūsijas daļā dzīvojošie poļi, tomēr Prūsijas vara šo incidentu ātri apspieda. Visbeidzot 1863. gada janvārī Polijas karalistē un februārī Lietuvā sākās tā sauktā Janvāra sacelšanās. Principā tā izpaudās kā gada laikā apspiests partizānu karš pret Krievijas varu. Pēc sakāves tika uzsākta poļu apspiešana un rusifikācija. Muižnieku ģimenes, kas piedalījās vai jēlkādā veidā atbalstīja sacelšanos, zaudēja savus īpašumus un daudziem tika piespriesta izsūtīšana uz Sibīriju. Polijas karalisti tolaik dēvēja

- 1 Par Polijas vēsturi 19. gadsimtā pieejamas vairākas grāmatas – sk. ZDRADA: *Historia Polski* [Polijas vēsture], Warszawa 2005, pp. 1–4, 58–60, 89–92, 141–148, 159–167, 185–192, 196–202, 357–364, 454–460, 475–489, 493–497, 524–532; ANDRZEJ CHWALBA: *Historia Polski 1795–1918* [Polijas vēsture 1795–1918], Kraków 2000, pp. 180–184, 229–250, 271–279, 288–298, 308–310; STEFAN KIENIEWICZ: *Historia Polski 1795–1918* [Polijas vēsture 1795–1918], 9 ed., Warszawa 1997, pp. 21–28, 41–58, 100–114, 135–147, 175–179, 241–260; IDEM: *Powstanie styczniowe* [Janvāra sacelšanās], Warszawa 2009, passim.
- 2 JERZY ZDRADA: *Historia* (kā 1. atsauce), pp. 633–649; STEFAN KIENIEWICZ: *Historia* (kā 1. atsauce), zemsvītras pp. 298–303; ANDRZEJ CHWALBA: *Historia* (kā 1. atsauce), pp. 491–504.
- 3 ERNST GELLNER: *Narody i nacjonalizm* [Tautas un nacionālisms], Warszawa 1991, pp. 32–65.

par “Vislas [upes] zemi” (“*Kraj Przywiślański*”). Tika aizliegts poļu valodas lietojums skolās un sabiedriskajā dzīvē, savukārt katoļticīgie tika vajāti un apspiesti.¹ Pēc tik katastrofāliem notikumu pavērsieniem šķita, ka Polijas liktenis ir neatgriezeniski izlemts. Arī Berlīnē tika uzsākta kultūras apspiešanas politika *Kulturkampf*, kas skāra Prūsijā dzīvojošos katoļticīgos poļus; tika uzsākta šo iedzīvotāju agresīva ģermanizācija (poļu valodas aizliegums skolās un sabiedriskajā dzīvē). Turklāt Kolonizācijas komisija centās atsavināt poļiem piederošo zemi, tādējādi īstenojot arī ekonomisko apspiešanu. Tomēr Vācijā situācija bija labāka nekā Krievijā, jo ikviens pret poļiem vērtais pasākums vismaz tika likumīgi apstiprināts parlamentā, ļaujot poļu elitei sevi likumīgi aizstāvēt. Vislabākie dzīves apstākļi tolaik bija Galīcijā (Austroungārijā) dzīvojošajiem poļiem. Hābsburgi viņiem bija piešķīruši autonomiju – bija ļauts iecelt poļu gubernatoru un administrāciju, savukārt bērniem skolās bija ļauts mācīties poļu valodu. Skolotājiem bija ļauts mācīt poļu valodā. Šīs privilēģijas palīdzēja poļiem saglabāt nacionālo identitāti. Poļu bērnus no citām Polijas teritorijām varēja sūtīt uz Krakovu un Lvovu (*Lwów*), kur izglītība poļu valodā bija pieejama pat universitātes līmenī.²

19. un 20. gadsimta mijā situācija krasi atšķīrās no apstākļiem, kādi valdīja pirms 100 gadiem, kad Polijas valsts pārstāja pastāvēt. Pēc Janvāra sacelšanās īstenoto vajāšanas pasākumu, kā arī sociālekonomiskās transformācijas rezultātā kādreizējā elite zaudēja savu privilēģēto stāvokli. Turklāt jaunās politiskās vēsmas arvien intensīvāk pārņēma poliski runājošo iedzīvotāju prātus. Nacionālisma rezultātā iepriekšējo gadsimtu laikā līdzāspastāvējušās tautas sāka savstarpēji konkurēt³; savukārt Krievijas un Austroungārijas valdnieki jau kopš 19. gs. 80. gadiem šos konfliktus izmantoja, lai pārvaldītu savas multinacionālās impērijas. Piemēram, cara valdība atbalstīja lietuviešu nacionālistu kustību cīņā ar poļu kultūras dominējošo stāvokli šajās teritorijās. Līdzīgi tika fabricēts poļu–ebreju konflikts, izmantojot poļu bailes par viņu apdzīvotās zemes denacionalizāciju, kā arī pretošanos ebreju ekonomiskajam pārakumam tirdzniecībā un ražošanā. Arī Austrijas imperators vēlējās izveidot sadarbību ar poļiem Cisleitānijā, vienlaikus panākot spēku līdzsvaru ar ukraiņiem, kuri arī piedzīvoja nacionālās identi-

tātes atmodu.⁴ Šādos apstākļos poļu elitei nācās meklēt jaunu pieeju poļu jautājuma risināšanā. Tas bija vēl jo vairāk nepieciešams tādēļ, ka 20. gadsimta sākumā sadalīto zemju valdnieku intereses kļuva arvien sašķeltākas. Vairākas poļu paaudzes bija sapņojušas par konfliktu vai pat karu šo lielvaru starpā. Pazīstamais poļu dzejnieks un nacionālisma pareģotājs Ādams Mickēvičs pēc Novembra sacelšanās sakāves aizlūdza par “vispārēju karu, kas nestu tautām brīvību”, uzskatot to par vienīgo poļu tautas izredzi.⁵ Krievijas un Austroungārijas konfliktam īpašu nozīmi piešķīra arī tas, ka Krievija plānoja izplešanos Balkānu pussalas un Melnās jūras šauruma reģionā⁶.

Poļu politiskajiem līderiem bija jāsaprotavo rīcības plāni dažādiem situācijas pavērsieniem, un, kad 1914. gada augustā visbeidzot izcēlās karš, viņi bija gatavi savu plānu īstenošanai. Autora nolūks ir aplūkot svarīgākās koncepcijas, kas nodarbināja poļu politiskās elites prātus Pirmā pasaules kara laikā. Pamatproblēma ir konkrētu politiķu piedāvātais poļu nācijas nākotnes redzējums un šī redzējuma pamatojums. Tikpat svarīgs jautājums ir šo ideju evolūcija līdz ar pārmaiņām, ko Eiropa piedzīvoja četru karadarbības gadu gaitā. Visbeidzot, ir apskatāma arī šo poļu politisko līderu publicēto teorētisko plānu izpilde vai neizpilde.

Poļu relatīvā brīvība Galīcijā bija viens no iemesliem, kādēļ tika formulēta pirmā Polijas nākotnes koncepcija. Vladislava Javorska vadītā Augstākā nacionālā komiteja un Leona Bilinska⁷ vadītā Polijas atbalsta grupa Austrijas Reihsrātā bija galvenie triālisma atbalstītāji. Viņu redzējums bija izteikti vienkāršs. Krievija tika uztverta kā režīms, kas poļus apspiež tiktāl, ka ir apdraudēta viņu nacionālā identitāte. Tādēļ ir jāatbalsta Centrālās lielvalstis cīņā pret Krieviju. Pēc gaidāmās uzvaras būtu iespējams apvienot Polijas karalisti un Galīciju, izveidojot Hābsburgu impērijas trešo daļu. Tās statuss līdzinātos Cisleitānijas un Transleitānijas statusam. Militārs atbalsts Austroungārijai tika uzskatīts par vislabāko scenāriju sadarbības stiprināšanā ar Vīni. Līdz ar to Javorskis un Biļinskis netraucēti kļuva par Juzefa Pilsudska izveidotā Poļu leģiona politiskajiem uzraugiem. Pēc neveiksmīgā pretkrievu sacelšanās mēģinājuma Polijas karalistē 1914. gada augustā arī Pilsudskis bija ieinteresēts cīnīties pret Krieviju un darboties Austroungārijas vadības

- 4 PIOTR ŁOSSOWSKI: Po tej i tamtej stronie Niemna. Stosunki polsko–litewskie 1883–1939 [Nemunas abos krastos. Polijas–Lietuvas attiecības 1883–1939], Warszawa 1985, pp. 9–91; ANTONY POLONSKY: Dzieje Żydów w Polsce i Rosji, Warszawa 2014, pp. 148–153, 163–167, 171–176; JAN KOZIK: Ukraiņu nacionālā kustība Galīcijā: 1815–1849, Edmonton 1986, passim.
- 5 ADAM MICKIEWICZ: Litania pielgrzymyska [Svētceļnieka litānija], in: IDEM: Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego, Warszawa 1982, p. 261.
- 6 HENRYK WERESZYCKI: Koniec sojuszu trzech cesarzy [Trīs imperatoru alianses gals], 2 ed., Warszawa 2010, pp. 289–397.
- 7 Bilinskis līdz pat 1915. gada 7. februārim bija Austroungārijas finanšu ministrs, tātad ietekmīga persona duālas monarhijas varas sistēmā.

- 8 LEON BILIŃSKI: Wspomnienia i dokumenty [Atmiņas un dokumenti], Vol. 2, Warszawa 1925, p. 6, 17, 41–48, 54–63.
- 9 MIKLÓS KOMJÁTHY (ed.): Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch–Ungarischen Monarchie (1914–1918), Budapest 1966, pp. 298–302, 308–314, 443–444, István Burián von Rajecz memorial and István Tisza intervention, 6 Oct 1915; Tisza's intervention, 12 Jan 1917.

labā. Austrijas–Polijas risinājums tā arī netika precīzi formulēts. Tā autori un atbalstītāji zināja, ka šāda pieceja izslēgtu Vācijas atbalstu poļu apvienošanai. Tieši tādēļ viņi Galīciju dēvēja par “Poļu Sabaudiju”.⁸

Līdz ar Vācijas un Austroungārijas imperatoru 1916. gada 5. novembra deklarāciju triālisma atbalstītāji politiskajās aprindās zaudēja jēlcādas cerības realizēt savu redzējumu. Kļuva skaidrs, ka vācieši nepiekritīs atteikties no pašu okupētās Polijas karalistes daļas. Jau pirms šī zīmīgā datuma Austroungārijā bija vērojama pretošanās šai idejai. Ungāru līderi, īpaši toreizējais Ungārijas premjerministrs Ištvāns Tisa, nevēlējās atteikties no savas lomas Hābsburgu monarhijas pārvaldē. Trešā partnera iesaiste nozīmētu pakļaut sevi riskam, ka vāciešiem un poļiem kopā ir lielāks balsu skaits. Tādēļ ungāri nāca klajā ar priekšlikumu par subduālismu. Šī ideja paredzēja, ka vācieši un apvienotie poļi duālu sistēmu uzturētu vienīgi Cisleitānijā, vai arī poļiem tiktu piešķirta autonomija līdzīgi kā horvātiem Ungārijas karalistes sastāvā. Turklāt ungāri pieprasīja teritoriālu kompensāciju par monarhijas Austrijas daļas teritoriālo pieaugumu. Dalmācijai, visai Adrijas jūras piekrastei uz rietumiem no Rijekas (*Fiume*), Bosnijai un Hercegovinai kopā ar Horvātiju bija jāklūst par Ungārijas autonomajām provincēm, tādējādi kompensējot Cisleitānijas teritorijas paplašināšanos.⁹ Šī ungāru vadošo politiķu nostāja skaidri demonstrēja, ka viņi ne tikai nevēlējās īstenot Austrijas–Polijas risinājumu, bet arī centās no tā atrunāt vāciešus. Tiekoties ar Austrijas pārstāvjiem, Tisa spēja pretoties viņu izdarītajam spiedienam, nereti kā šantāžas rīku izmantojot Austrijas un Ungārijas savienības izbeigšanu. Duālisms nostādīja viņu visizdevīgākajā pozīcijā, īpaši 1917. gada sarunu laikā par duālās monarhijas līguma termiņa pagarināšanu turpmākajiem 10 gadiem.

Juzefs Pilsudskis neuzskatīja triālisma risinājumu par īpaši pievilcīgu, tomēr Pirmā pasaules kara sākumposmā nolēma sadarboties ar Augstāko nacionālo komiteju. Viņš pilnīgi noteikti bija noskaņots pret Krieviju, un Hābsburgu monarhija tolaik viņam šķīta Krievijai visnaidīgākā vara Eiropā. Pilsudskis apzinājās, ka viņam nāksies sadarboties ar kādu no varas atzariem, un viņš izvēlējās Vīni. Vēsturiskās pieredzes dēļ, īpaši pēc Janvāra sacelšanās, viņš Krieviju uzskatīja par poļu tautas

lielāko ienaidnieku. Tas mudināja viņu savā politiskajā un militārajā darbībā apvienot spēkus ar Vladislavu Javorski. Tomēr Pilsudska ambīcijas sniedzās daudz tālāk. Viņa pamatpostulāts bija Polijas neatkarība. Viņš iesaistījās Polijas sociālistiskajā partijā (*Polska Partia Socjalistyczna*, PPS) un kā paramilitāro vienību komandieris pārcēlās uz Ļovovu, kur 1908. gadā izveidoja Aktīvās cīņas savienību (*Związek Walki Czynne*, ZWC). Šī pagrīdes organizācija koordinēja Strēlnieku biedrību un Poļu strēlnieku nodaļas, kas darbojās likumīgi, un līdz ar to baudīja Austroungārijas vadības relatīvu labvēlību. Abas paramilitārās grupas tika gatavotas aktīvām kaujām pret Krieviju, tiklīdz tā izrādīs kaut mazākās vājuma pazīmes. Pēc četriem gadiem Pilsudskis ierosināja politiskas organizācijas izveidi, lai koordinētu turpmākās paramilitāro grupu darbības. Tās nosaukums bija Neatkarības partiju konfederācijas pagaidu koordinēšanas komisija (*Tymczasowa Komisja Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych*, TKSSN), savukārt 1913. gadā nosaukumā tika svītrots vārds “pagaidu”. Pilsudskis tika iecelts par organizācijas militārā atzara vadītāju, tomēr 1914. gada maijā–jūnijā organizācija sašķēlās.¹⁰

Vārdu sakot, Pirmā pasaules kara priekšvakarā Juzefs Pilsudskis bija gatavs aktīvi cīnīties pret Krieviju. Tieši tādēļ viņš gatavojās rīkot sacelšanos Polijas karalistē. Tuvojoties Pirmajam pasaules karam, Pilsudskis bija pārliecināts, ka kara pirmajos mēnešos krievi nespēs doties uzbrukumā. Poļu cīnītāji par neatkarību pieņēma, ka Pēterburgas militārās stratēģijas pamatā būs aizsardzība, tomēr frontes līniju izvietojums neļāva aizsargāt visu robežlīniju. Pilsudskis paredzēja, ka Krievijas armija koncentrēs savus spēkus Vislas labajā krastā. Līdz ar to kreisajā upes krastā nebija gaidāmi vērā ņemami krievu armijas spēki. Viņš nolēma izmantot šo iespēju un nosūtīja joprojām salīdzinoši vājos leģionus uz Polijas karalisti, lai sāktu sacelšanos. Sacelšanās veiksmes gadījumā tiktu radīti labvēlīgi apstākļi neatkarīgas Polijas valsts izveidei. Tas būtu piemērots laiks politiskās un sabiedriskās iekārtas izveidei, jo lielvaras tikmēr visus spēkus veltīja savstarpējām cīņām. Šādi viņš centās izmantot starptautisko situāciju.¹¹ Kā zināms, poļu leģiona vienību došanās uz Kelci un Lodzu neguva vietējo iedzīvotāju atbalstu, kā rezultātā 1914. gadā iecerētā sacelšanās tā arī nenotika. Šādi apstākļi

10 WACŁAW JEŃDRZEJEWICZ: Józef Piłsudski (1867–1935), Wrocław 1989, pp. 37–39, 42–43; WŁADYSŁAW POBÓG-MALINOWSKI: Najnowsza historia Polski [Polijas jaunākā vēsture], Vol. 1: 1863–1914, Opole 1990, pp. 600–601, 611–614, 618–624, 627–629; JAN LEWANDOWSKI: Rola struktur organizacyjnych w realizacji celów ruchu niepodległościowego w latach 1908–1918 [Organizāciju struktūras loma neatkarības kustības mērķu sasniegšanā 1908–1918], in: WALDEMAR PARUCH, KRYSZYNA TREMBICKA (eds): Studia nad realizacją polskiej myśli politycznej XX wieku [Pētījums par poļu politisko ideju īstenošanu 20. gadsimtā], Lublin 2002, pp. 114–115.

11 Par Pilsudska organizatoriskajiem sagatavošanās darbiem un leģionāru darbību Polijas karalistē sk. RYSZARD ŚWIĘTEK: Lodowa ściana. Sekrety polityki Józefa Piłsudskiego 1904–1918 [Ledus siena. Juzefa Pilsudska politikas noslēpumi 1904–1918], Kraków 1998, pp. 576–609, 684–720.

- 12 WŁODZIMIERZ SULEJA: Spór o kształt aktywizmu: Piłsudski a Sikorski w latach I wojny światowej [Strīdi par aktīvisma formām: Piłsudskis un Sikorskis Pirmā pasaules kara gados], in: HENRYK ZIELIŃSKI (ed.): W kręgu twórców myśli politycznej. Zbiór Studiów [Politisko ideju autoru lokā. Pētījumu apkopojums], Wrocław 1983, pp. 153–154.
- 13 Wywiad Józefa Hłaski [Intervija Juzefam Hlasko], 1913. gada sākums, in: JÓZEF PIŁSUDSKI: Pisma zbiorowe [Kopotie raksti], Vol. 3, Warszawa 1937 [atkārtots izdevums], piezīme Nr. 1, p. 174.
- 14 Tika nolemts par Polijas karalistes Ļubļinas vojevodistes Helmas zemes pievienošanu Ukrainas Tautas Republikas teritorijai.
- 15 JANUSZ PAJEWSKI: Odbudowa państwa polskiego 1914–1918 [Polijas valsts atjaunošana 1914–1918], Warszawa 1985, pp.168–169, 240–254.

nebūt nestiprināja Piłsudska pozīcijas Austroungārijas militārās un politiskās varas acīs. Tomēr pēc sākotnējiem Krievijas armijas panākumiem Galīcijā 1914. gadā gan Piłsudskis, gan Hābsburgu monarhija bija pārliecināti par savstarpējās sadarbības nepieciešamību. Piłsudskis nezaudēja savu vēlmi atjaunot Polijas valsti un piekrita leģionu nodošanai Augstākās nacionālās komitejas pakļautībā, tādējādi saglabājot poļu vienību neatkarību no Austroungārijas armijas virspavēlniecības¹². Poļu leģiona komandieris savā slavenajā intervijā teica “uzvara virzīsies no rietumiem uz austrumiem”. Viņš skaidroja, ka Vācijas militārās prasmes palīdzēs uzveikt Krievijas armiju, bet izšķirošais trieciens gaidāms no rietumu valstīm. Lielbritānija un Francija bija ekonomiski spēcīgākas par Centrālajām lielvalstīm un tieši šis apstāklis nodrošinās uzvaru pār Vāciju.¹³ Daudzi vēsturnieki un politiķi šo paziņojumu ir vērtējuši kā pareģojumu un Piłsudska ģenialitātes apliecinājumu, savukārt citu acīs tas nav bijis nekas vairāk kā vien fantāzija, kam nav nekā kopīga ar realitāti. Tomēr situācijā Eiropā veidojās precīzi tā, kā Piłsudskis bija paredzējis vēl pirms Pirmā pasaules kara.

Tādēļ viņš bez svārstīšanās sarāva saites ar Austroungāriju, tiklīdz kļuva skaidrs, ka pār to dominē Vācija un Vīne nav gatava atbalstīt neatkarīgas Polijas ideju. 1916. gadā Piłsudskis atteicās no poļu leģiona komandiera amata, tādējādi cenšoties šantažēt Austroungārijas varu, tomēr šoreiz tā nepiekāpās. Vēl pēc gada viņš izprovocēja tā saukto “zvērsta krīzi”, kad poļu rekrūši atteicās zvērēt uzticību Vilhelmam II. Tā rezultātā Juzefs Piłsudskis nonāca apcietinājumā Magdeburgā. Pēc Brestļitovskas miera līguma noslēgšanas starp Centrālajām lielvalstīm un Ukrainas Tautas Republiku (1918. gada 9. februāris) jebkāda turpmāka sadarbība ar Vāciju un Austroungāriju jebkuram saprātīgam poļu politiķim šķistu neiespējama.¹⁴ Deivida Loida Džordža 1918. gada 5. janvāra un Tomasa Vudrova Vilsona 1918. gada 8. janvāra deklarācijas pilnīgi noteikti iedrošināja poļus atbalstīt sadarbību ar rietumvalstīm. Piłsudskis iestājās par neatkarību no Centrālajām lielvalstīm un atbalstīja leģionu cīņu pret tām.¹⁵

Tomēr Piłsudska prātu joprojām nodarbināja Krievija. Viņš bija Polijas Sociālistiskās partijas atzara biedrs, kas augstāk par visu vērtēja Polijas neatkarību. Iecerētā Polijas valsts būtu demokrā-

tiska republika, t.i., tā būtu veidota uz pamatiem, kas ir absolūti atšķirīgi no Krievijas tradīcijas. Pilsudskis šo austrumu kaimiņu uzskatīja par galveno apdraudējumu Polijas neatkarībai. Tādēļ Pilsudskis vēlējās izveidot pret Krieviju barjeru, kas būtu gana stipra, lai atturētu austrumu lielvalsti no turpmākiem ekspansijas mēģinājumiem. Viņa plāns paredzēja federācijas izveidi, kas ietvertu Poliju, Lietuvu, Baltkrieviju un Ukrainu. Šādu federācijas ideju loloja arī citi. Līdz pat 1920. gadam federācijas koncepciju apsvēra ne tikai Polijas Sociālistiskā partija, bet arī radikāli noskaņotā intelīģence un Polijas Tautas partija “Atbrīvošanās” (*Polskie Stronnictwo Ludowe “Wyzwolenie”*). Šī ideja mēdza tikt pasniegta visai nekonkrēti. Tomēr Pilsudska pārstāvji Parīzes miera konferencē uzstāja, ka militārā, ārlietu un ekonomiskā politika nākotnē būtu nododama centrālās varas rokās.¹⁶ Kara iznākums pret boļševiku Krieviju neļāva viņam īstenot savas idejas. Polija bija pārlieku vāja, savukārt Lietuvas pretestība – nelokāma. Turklāt Polijas Seima spēcīgākā partija bija Nacionāldemokrātiskā partija, kas pretojās Pilsudska idejai.¹⁷

Ir tikusi uzsvērtā Juzefa Pilsudska piederība sociālistu kustībai, kuras virsmērķis bija neatkarīgas Polijas valsts atjaunošana, tomēr Polijā darbojās vēl kāds sociālistu kustības atzars – internacionālisti. Polijas un Lietuvas karalistē sociāldemokrātiskā partija (*Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy*, SDKPiL) tika dibināta 1900. gadā, Lietuvas Strādnieku savienībai apvienojoties ar Polijas karalistes Sociāldemokrātisko partiju,¹⁸ un 1906. gadā tā kļuva par Krievijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas autonomu nodaļu. Šis fakts apliecina, ka šajās aprindās partijas līderu un aktīvistu nacionālajai piederībai nebija lielas nozīmes. To apliecina arī ebreju izcelsmes ideoloģiskā līdere Roza Luksemburga. Šī kustība bija galēji radikāla un nekādas īpašas prasības valdībai neizvirzīja, jo cerēja uzsākt pasaules mēroga revolūciju, kā rezultātā tiktu nodibināta proletariāta diktatūra. Reformu iespēja netika izskatīta. Iecerētajā politiskajā sistēmā privātīpašumā esoši ražošanas līdzekļi nepastāvētu un tiktu novērstas visas pasaules netaisnības. Luksemburga bija ortodoksāla marksiste, kas uzskatīja, ka revolūcija ir nepieciešama, lai novērstu kapitāla uzkrāšanos. Savukārt kapitāla uzkrāšanās viņasprāt visā pasaulē nenovēršami izraisītu

16 KRZYSZTOF KAWALEC: Spadkobiercy niepokornych. Dzieje polskiej myśli politycznej 1918–1939 [Dumpinieku mantinieki. Polijas politisko ideju vēsture 1918–1939], Wrocław 2000, pp. 29–33.

17 Sīkāku informāciju par šīm sarunām un Polijas delegācijas dilemmām Rīgas sarunās sk. WOJCIECH MATERSKI: Tarcza Europy. Stosunki polsko-sowieckie 1918–1939 [Eiropas vairogs. Polijas un Padomju Savienības attiecības 1918–1939], Warszawa 1994, pp. 69–80.

18 Partija tika dibināta 1893. gadā, sk. ADAM CHOJNACKI: Myśl polityczna polskiej rewolucyjnej lewicy socjalistycznej do I wojny światowej [Polijas revolucionāro kreisā spārna sociālistu politiskās idejas līdz Pirmajam pasaules karam], in: ANDRZEJ F. GRABSKI (ed.): Dzieje polskiej myśli politycznej w czasach nowożytnych i najnowszych [Politisko ideju vēsture Polijas jaunajā un mūsdienu vēsturē], Łódź 1985, pp. 332–338.

- 19 LESZEK KOŁAKOWSKI:
Główne nurty marksizmu
[Marksisma galvenie virzieni],
Vol. 2, Warszawa 1989,
pp. 410–424; KRYSZYNA
TREMBICKA: Między utopią
a rzeczywistością. Myśl
polityczna Komunistycznej
Partii Polski (1918–1939)
[Starp utopiju un realitāti.
Polijas Komunistiskās partijas
politiskās idejas (1918–1939)],
Lublin 2007, p. 24.
- 20 LESZEK KOŁAKOWSKI:
Główne (kā 19. atsaucē),
pp. 429–432; KRYSZYNA
TREMBICKA: Między (kā
18. atsaucē), pp. 26–28.
- 21 KRYSZYNA TREMBICKA:
Między apologią a negacją.
Studium myśli politycznej
Komunistycznej Partii Polski
w latach 1918–1932 [Starp
atvainošanas un noliegumu.
Polijas Komunistiskās partijas
politisko ideju pētījums
1918–1932], Lublin 1995,
pp. 153–161.

sabiedrības polarizāciju divās šķirās: bagātie buržuji un nabadzīgie strādnieki. Šāda sabiedrības iedalījuma rezultātā tiktu izraisīta globāla ekonomiskā krīze, daudzskaitlīgajai proletāriešu šķirai nebūtu līdzekļu saražoto preču iegādei un ražošana apstātos. Un tieši tobrīd sāktos vispasaules revolūcija.¹⁹

Ir skaidri redzams, ka ne Rozas Luksemburgas, ne SDKPīL programmā Polijas neatkarība pat nav bijusi pieminēta. Viņi apgalvoja, ka līdz ar uzvaru šķiru cīņā izzudīs arī visas nacionālās problēmas. Nacionālās idejas tika uzskatītas par buržuāziskām vai reakcionārām idejām, kuru mērķis ir vājināt vispasaules proletariāta revolūciju. Viņi ar svinīgu nopietnību pieņēma Kārļa Marksa saukli “Visu zemju proletārieši, savienojaties!”. Līdz ar to Pirmā pasaules kara laikā Roza Luksemburga kritizēja visu valstu valdības, kas bija piespiedušas savus pilsoņus, galvenokārt strādniekus, cīnīties ar citu valstu strādnieku šķiras pārstāvjiem. Šajos postulātos viņas viedoklis pilnība sakrita ar Vladimira Ļeņina uzstādījumu. Tomēr Ļeņins atbalstīja valstu pašnoteikšanās ideju un iespēju atdalīties no Krievijas impērijas. Viņa mērķis bija sagraut Krievijas politisko varu. Otra atšķirība meklējama viņu izpratnē par proletariāta diktatūru. Luksemburga uzskatīja, ka tai ir jābūt vairākuma diktatūrai, t.i., sistēmai, ko pieņemts apzīmēt kā demokrātisku. Savukārt Ļeņins uzskatīja, ka diktatūra jāuzņemas strādnieku partijai, kas kā proletariāta avangards vada revolūciju.²⁰ Neskatoties uz šīm pretrunām, 1918.–1919. gadā vairums SDKPīL biedru pievienojās boļševikiem un komunistu kustībai, kas joprojām uzturēja vispasaules revolūcijas ambīcijas. Šādi komunistisko ideju sekotāji pamatoja, kādēļ Polijai būtu atņemama Austrumgalīcija (*Galicja Wschodnia*), Volīnija (*Woły*) vai Augšsilēzija (*Górny Śląsk*).²¹

Polijas strādnieku kustības internacionālistu atzars sāka atbalstīt Padomju Krieviju. Bet bija vēl viens politiskais spēks, kas Polijas valsts nākotni vēlējās saistīt ar Krieviju, tiesa, pirmsrevolūcijas Krieviju. Nacionāldemokrātiskās partijas dibinātāji un poļu nacionālisma ideoloģiskie līderi bija Romans Dmowski, Jans Ludviks Poplavskis un Zigmunds Balickis. Nacionāldemokrāti par Polijas un poļu tautas lielāko ienaidnieku uzskatīja Vāciju. Biologs Dmowski izpratni par nāciju balstīja bioloģijas kategorijās. Valsts dalīšanas laikā viņa galvenā vēlme bija saglabāt poļu

nācijas “bioloģisko materiālu”. Viņaprāt, šis aspekts bija vissvarīgākais. Dmovskis vāciešus uztvēra kā vislielāko apdraudējumu poļu identitātes saglabāšanai. Viņš uzskatīja, ka vāciešu kultūra ir augstāk attīstīta nekā poļu kultūra. Un šis apstāklis, viņaprāt, radīja Vācijā dzīvojošo poļu denacionalizācijas draudus. Vāciešu centieni ģermanizēt poļus nebija īpaši sekmīgi, tādēļ pastāvēja bažas, ka turpmākie mēģinājumi varētu būt daudz stingrāki un barbariskāki. Tieši tādēļ viņš juta pienākumu palīdzēt apspiestībā nonākušajiem poļiem. Dmovskis bija pārliecināts, ka vienīgais tautiešu nacionālās pašapziņas glābšanas paņēmiens ir viņu atbrīvošana un apvienošana ar pārējo poļu nāciju. Šis pretvācu noskaņojums poļu nacionālistu līderim pirms Pirmā pasaules kara lika secināt, ka poļiem noteikti jāatbalsta Krievija. Pēc uzvaras karā rastos iespēja visus poļu valodā runājošos apvienot vienā valstī. Tika cerēts, ka Krievijas valdība poļiem piešķirtu autonomiju. Dmovski iedvesmoja pārliecība par to, ka, ja reiz Krievijai 100 gadu ilgas politiskās un militārās dominances rezultātā neizdevās iznīcināt poļu identitāti, tad tas noteikti neizdosies arī pēc poļu apvienošanās. Dmovskis uzskatīja, ka poļu kultūra ir augstāk attīstīta nekā krievu. Tieši tādēļ viņš nebaidījās sadarboties ar carisko režīmu, īpaši pēc sakāves Krievijas–Japānas karā 1904.–1905. gadā, kas atklāja Krievijas vājumu.²²

Nacionāldemokrātiskās partijas pretvācu noskaņojums materializējās tās pretvāciskajā teritoriālajā programmā. Lai gan Romans Dmovskis bija ateists, poļu nacionālistus raksturoja visnotaļ konservatīva un katolicismu atbalstoša nostāja, kam līdzās pastāvēja vēlme modernizēt Polijas ekonomiku. Dmovskis un viņa atbalstītāji bija iecerējuši atjaunot Poliju kā industriālu valsti. Tieši tādēļ nacionāldemokrāti tik ļoti vēlējās inkorporēt Augšsilēziju ar tās attīstīto smago rūpniecību (ogļu raktuves un metalurģija). Šāds postulāts ir vērtējams kā pretvāciska nostāja. Tāpat poļu nacionālisti pretendēja uz Lielpoliju (*Wielkopolska*) ar tās augsti attīstīto lauksaimniecību un Gdaņsku kā poļu preču eksporta vārteju, kas tika uztverta kā turpmākas neatkarības garantija. Nacionālais princips arī leģitimizētu šo provinču inkorporēšanu atjaunotajā Polijas valstī. Gdaņskas inkorporēšana ietvertu arī Pomerāniju un pat Austrumprūsiju. Dmovskis apzinājās, ka, neskatoties uz poļu klātbūtni, Austrumprūsijā

22 ROMAN DMOWSKI: Niemcy, Rosja, sprawa polska, Wrocław 2013, pp. 140–143; ROMAN WAPIŃSKI: Roman Dmowski, Lublin 1988, pp. 166, 172, 175–179; BOGUMIŁ GROT: Zygmunt Balicki ideolog Narodowej Demokracji [Zigmunds Balickis – nacionāldemokrātu ideologs], Kraków 1995, pp. 62–64; JERZY JANUSZ TEREJ: Jan Ludwik Popławski, in HENRYK ZIELIŃSKI (ed.): W kręgu twórców myśli politycznej. Zbiór Studiów [Politisko ideju autoru lokā. Pētījumu apkopojums], Wrocław 1983, pp. 79–81.

23 Ibidem, pp. 206–207, 218–219; WOJCIECH WASIUTYŃSKI: *Żródła niepodległości*, Londyn 1988, pp. 30–40.

dominējošo vairākumu veidoja vācieši. Tomēr, ņemot vērā, ka tā ir daļa no Vācijas teritorijas, tiktu radīta neparasta situācija, proti, Vācijas teritorija tiktu sašķelta, lai nodrošinātu Polijai piekļuvi Baltijas jūrai. Tikpat svarīgs jaunajai Polijai bija arī Lodzas reģions, kas lepojās ar attīstītu tekstilrūpniecību. Acīmredzami nacionāldemokrātu ambīcijas paredzēja veidot jaunu Polijas valsti uz ass starp Gdaņsku un Katovici, tādējādi liekot stingrus ekonomiskos pamatus.²³

Dmovskis savos nākotnes plānos pienācīgu lomu atvēlēja arī kādreizējās Polijas–Lietuvas ūnijas austrumu pierobežas zemēm. Kā iepriekš minēts, viņa iecerētās poļu apvienošanas pamatā bija nacionālais princips. Viņš uzskatīja, ka 1772. gada robežu atjaunošana būtu bijusi taisnīga, bet neiespējama. Tādēļ Dmovskis bija iecerējis apvienot pēc iespējas plašākas teritorijas austrumu virzienā. Poļu nacionālisti atzina, ka austrumslāvu (ukraiņu un baltkrievu) nacionālā pašapziņa nebija pietiekami spēcīga. Līdz ar to viņi bija pārliecināti, ka šo iedzīvotāju polonizācija noritēs bez sarežģījumiem. Dmovskis apgalvoja, ka nacionālo minoritāšu asimilācija būs viegls uzdevums, īpaši ņemot vērā poļu kultūras attīstību un viņu rīcībā esošos pārvaldības mehānismus. Savukārt par neslāvu teritorijām viņš nebija tik drošs, proti, viņu māca šaubas par līdzīgu pasākumu izdošanos lietuviešu apdzīvotajā Žemaitijā (*Žmudz*). Dmovskis ierosināja lietuviešu populāciju pievienot Polijai, vienlaikus nodrošinot lietuviešiem nacionālās tiesības autonomijas formā. Savukārt austrumu virzienā nacionālistu teritoriālos plānus dēvēja par “inkorporēšanas programmu”, jo slāvu minoritātēm autonomijas tiesības netika paredzētas. Šajā koncepcijā aptuveni trim miljoniem lietuviešu tika paredzētas izņēmuma tiesības. Dmovskis savu uzmanību koncentrēja uz austrumu un rietumu robežām, tomēr neaizmirsta arī par prasību inkorporēt Hābsburgu dinastijai piederošo Galīciju un Silēziju–Tešenu.

Polijas karalistes poļu sabiedrībā pretvāciskais virziens nebija īpaši populārs. Tomēr Polijas Nacionālā komiteja (*Komitet Narodowy Polski*, KNP) centās pārliecināt sabiedrību par pretvāciskā virziena pareizību. Neraugoties uz šiem centieniem, kad nacionāldemokrāti Pirmā pasaules kara sākumā izsludināja pieteikšanos Pirmajā poļu leģionā, atsaucība bija minimāla. Iesaukšanas punktus ieradās vien aptuveni 900 jauniešu. Dmovskis

pret šādu iniciatīvu bija noskaņots skeptiski. Viņu māca bažas par to, ka šie kareivji var tikt nosūti uz Galīciju cīnīties pret Pilsudska mobilizētajiem poļu brīvprātīgajiem; diemžēl, tā arī notika.²⁴ Kad Polijas karalisti ieņēma vācieši, Dmovskis ar saviem politiskajiem līdzgaitniekiem meklēja patvērumu Krievijas galvaspilsētā. Vēlāk viņi nokļuva Londonā un 1917. gada augustā atjaunoja savu politisko pārstāvību. Polijas Nacionālā komiteja bija zaudējusi cerības atjaunot Polijas valsti ar Krievijas palīdzību un turpmāko sadarbību vēlējās saistīt ar Lielbritāniju un Franciju. Tolaik KNP cīnījās par Polijas neatkarību un dalību pretvācu aliansē, lai pretotos Centrālo lielvalstu ietekmei Eiropā pēc Krievijas impērijas sabrukuma.²⁵ Rietumu valstis jau grasījās atzīt Polijas pagaidu valdību, tomēr Francija izrādījās vienīgā valsts, kas bija gatava atbalstīt šo pretvācu politisko kustību. Tas nacionāldemokrātiem sniedza ievērojamas priekšrocības sava Centrālaustrumeiropas redzējuma īstenošanā pēc Centrālo lielvalstu sakāves. Vienlaikus nacionāldemokrāti bija zaudējuši savas pozīcijas Vācijas un Austroungārijas okupētajās Polijas teritorijās. Šī bija viņu nozīmīgākā problēma un politiskā neveiksme.

Šādos apstākļos provāciskās aprindas atradās izdevīgākā situācijā. Vācijas un Austroungārijas okupētajā Polijas karalistē darbojās vairākas politisko aktīvistu grupas.²⁶ Tās centās izmantot visas politiskās iespējas, lai popularizētu Polijas jautājumu ne tikai Polijas karalistē, bet arī starptautiski; tomēr jāatzīst, ka šie centieni pamatā bija vērsti uz praktisku jautājumu risināšanu. Tiesa, bija viens izņēmums – Karols Vladislavs Studņickis (*Karol Władysław Studnicki*). Autokrātiskā jeb *samo-derzhavie* impērijas režīma dēļ viņš bija noskaņots izteikti pretkrieviski. Viņš bija pārliecināts, ka Krievija nekādā gadījumā nepieļaus Polijas neatkarību. Pirms Pirmā pasaules kara Vladislavs Studņickis centās veidot kontaktus ar citām Krievijas impērijas sastāvā iekļautajām tautām: lietuviešiem, somiem, gruzīniem un citām etniskajām grupām, kas tika pakļautas rusifikācijai. Tomēr viņš saprata, ka šīs tautas nav pietiekami spēcīgas, lai gāztu cara valdību. Tieši tādēļ viņš gaidīja, līdz izcelsies karš, kurā tiks iesaistīta arī Krievija. Pretkrieviskā noskaņojuma dēļ viņš kļuva par Centrālo lielvalstu sabiedroto. Pirmkārt un galvenokārt viņš atbalstīja Hābsburgu monarhijas

24 KRZYSZTOF KAWALEC: Roman Dmowski, Warszawa 1996, pp. 165–167.

25 MARK CORNWALL: Austroungārijas sagrāve: Cīņa par prātiem un sirdīm, Basings-toke 2000, pp. 214–215; WAPIŃSKI: Roman Dmowski (kā 16. atsaucē), pp. 230–231.

26 Politiskās grupas, kas nolēma atbalstīt Vācijas un Austroungārijas militāro vadību Polijas karalistes okupācijas laikā, dēvēja par Aktīvistiem. Aktīvistu piekrita iestāties Centrālo lielvalstu izveidotajās struktūrās pēc tā sauktās Divu imperatoru deklarācijas pieņemšanas 1916. gada 5. novembrī.

27 JACEK GZELLA: Zaborcy i sąsiedzi Polscy w myśli społeczno-politycznej Władysława Studnickiego (do 1939 roku) [Polijas okupanti un kaimiņi Vladislava Studņicka sociāl-politiskajos apsvērumos (līdz 1939. gadam)], Toruń 1998, pp. 139–141.

28 Ibidem, pp. 163–164, 169–170, 187–188; IDEM: Władysław Studnicki – “ojciec duchowy” Aktu 5 listopada [Vladislavs Studņickis– 5. novembra deklarācijas garīgais tēvs], in: JAROSŁAW KŁACZKOW, KRZYSZTOF KANIA, ZBIGNIEW GIRZYŃSKI (eds): Akt 5 listopada 1916 roku i jego konsekwencje dla Polski i Europy [5. novembra deklarācija un tās sekas Polijā un Eiropā], Toruń 2016, pp. 29–32.

triālisma koncepciju. Kā iepriekš norādīts, šāds Polijas neatkarības panākšanas risinājums paredzēja Prūsijas atteikšanos no tās teritorijām, lai gan sākotnēji (1901. gadā) viņš arī tur gribēja aizsākt irredentistu kustību.²⁷ Pēc 1910. gada Studņickis palīdzību Polijas neatkarības jautājumā lūdza vienīgi Berlīnē.

Pirmā pasaules kara laikā Vladislavs Studņickis apzinājās, ka Vācija ir ievērojami spēcīgāks partneris nekā Austrungārija. Tādēļ viņš secināja, ka topošo Polijas valsti jāpārvalda Hābsburgu dinastijas karalim, savukārt muitas ūnija un politiskā sadarbība jāveido ar Vāciju. Pēc 1915. gada, kad Vācija bija ieņēmusi visu Polijas karalistes teritoriju, Studņickis sāka oficiāli izplatīt šīs idejas. Viņš samierinājās ar Vācijas uzkundzēšanos Polijai ar nosacījumu, ka to kompensēs Polijas teritorijas palielinājums. Studņicka fantāzijās Polijas karalistei tiktu pievienota Galīcija, kā arī ukraiņu, baltkrievu, lietuviešu un pat latviešu apdzīvotās teritorijas. Robežu starp Poliju un Krieviju iezīmētu Daugava (*Dźwina*), Berezina (*Berezyna*) un Dņepra (*Dniepr*). Liepāja (*Libawa*) kļūtu par Polijas ostu, kas nodrošinātu piekļuvi Baltijas jūrai. Šāds risinājums nodrošinātu spēcīgas starta pozīcijas, kas ļautu iegūt neatkarību no Vācijas. Viņš bija dzirdējis no Vācijas armijas virspavēlniecības preses dienesta vadītāja Georga Klainova (*Georg Cleinow*), ka šāds risinājums Berlīnei varētu būt pieņemams. Studņickis turpināja lolot cerību, ka Polijas karaliste Vāciju neinteresē. Piemēram, viņš uzstājīgi apgalvoja, ka vācu kolonizatori Polijā neatradīs lauksaimniecībai derīgu zemi.²⁸ Tomēr tās nebija nekas vairāk kā vien Vladislava Studņicka fantāzijas.

Pirmā pasaules kara laikā iezīmējās piecas teorētiskas koncepcijas attiecībā uz Polijas valsts nākotni. Tās bija zināmas jau pirms kara, tomēr tieši kara pārņemtās Eiropas kontekstā tika uzsāktas aktīvas darbības to īstenošanā. Pašsaprotami, ka 1914. gadā visizdevīgākajā situācijā bija Galīcijas konservatīvie, kas atbalstīja triālisma ideju. Viņiem bija ļauts darboties likumīgi, turklāt viņu piedāvājums šķita visnotaļ pievilcīgs arī duālajai monarhijai. Tomēr tās īstenošanai traucēja ungāru izrādītā pretestība, kā arī Augstākās nacionālās komitejas un Polijas atbalsta grupas Austrijas Reihsrātā kūrtrā darbība skaidru uzstādījumu definēšanā. Triālisma atbalstītāji baidījās atzīt, ka vairums poļu iedzīvotāju Prūsijas daļā tiktu pamests,

t.i., netiktu uzskatīts par piederīgiem topošajai Polijas valstij Austroungārijas sastāvā. Tas ļāva Vīnes varai izvairīties no skaidras atbildes sniegšanas par poļu piedāvāto Austrijas–Polijas apvienību. Turklāt laika gaitā triālistu pozīcijas kļuva arvien vājākas. Arī Vācijas īstenotā okupācija lielākajā daļā Polijas karalistes teritorijas nenāca par labu. Cerēt, ka vācieši atkāpsies no jau iegūtajām teritorijām, bija pārlieku optimistiski vai pat naivi. Politikiem, kas paredzēja šādu situāciju, izrādījās taisnība. Berlīne nebūt nebija gatava atteikties no Polijas teritorijām par labu Austroungārijai, un vājākajam partnerim tas bija jāsaprot. Vīne spēja vien palēnināt vai nedaudz traucēt Vācijas īstenoto Polijas karalistes pakļaušanu. Ir skaidrs, ka viņi pat neapsvēra Austrijas–Polijas variantu. Pēc 1916. gada 5. novembra Divu imperatoru deklarācijas triālistisma koncepcija vairs nepastāvēja.²⁹

Tāpat Pirmā pasaules kara gaitā izplēnēja arī Romana Dmovska idejas par Polijas kā autonomas zemes atjaunošanu Krievijas impērijas sastāvā. Sākotnējie Krievijas impērijas armijas panākumi Galīcijā tika apturēti, un Hābsburgu karaspēka pretuzbrukumam pavasarī sekoja visas Polijas karalistes teritorijas okupācija 1915. gadā. Lielāko daļu teritorijas pārņēma vācieši, tomēr Krievijas impērijas kādreizējās provinces iekarošanā piedalījās arī Austroungārijas karaspēks. Dmovskis pameta Varšavu, devās uz Petrogradu, no kurienes pārceļoja uz Londonu. Viņš uzturējās rietumos līdz pat Pirmā pasaules kara beigām. Tolaik viņš bija pārliecināts, ka Lielā kara iznākumu noteiks rietumvalstis. Tieši tādēļ viņš centās panākt KNP atzīšanu no tādām valstīm kā Francija, Lielbritānija, Itālija un ASV. Tas viņam izdevās vien daļēji. Polija kļuva par Antantes dalībvalsti, kas deva tai tiesības piedalīties Parīzes miera konferencē, kur Dmovska partija panāca vienošanos ar Varšavā varu pārņēmušo Juzefu Pilsudski.

Zaudētāju lomā atgīdās arī provāciskie aktīvisti, kuriem tika dota atļauja piedalīties Polijas valsts veidošanā. Vācijas un Austroungārijas okupācija Polijas karalistes un kādreizējās Polijas–Lietuvas ūnijas teritorijās turpinājās līdz pat kara beigām, tomēr Vācijas vara nebija gatava piešķirt īpašas pilnvaras Valsts padomei vai tās pakļautībā esošajām pašpārvaldēm. Turklāt vācieši īstenoja okupēto teritoriju ekonomisko ekspluatāciju, tādējādi iemantojot poļu naidu. Pēc Pirmā pasaules

29 DAMIAN SZYMCZAK: Między Habsburgami a Hohenzollernami. Rywalizacja niemiecko – austro-węgierska w okresie I wojny światowej a odbudowa państwa polskiego [Starp Hābsburgiem un Hoencollerniem. Vācijas un Austroungārijas sāncensība Pirmā pasaules kara laikā un Polijas valstiskuma atjaunošana], Kraków 2009, passim.

30 Sk. JAN JACEK BRUSKI: *Pełturowcy. Centrum Państwowe Ukrainiskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924)* [Pełturovieši. Rietumukrainas Tautas Republikas valsts centrs trimdā (1919–1924)], Kraków 2000, pp. 51–237

kara Polijas karalistes iedzīvotāji noraidīja jēlkādu sadarbību ar Berlīni. Vācijas kapitulācija bija skaidrs signāls tam, ka šādam attīstības modelim Polijas valstiskuma atjaunošanā nav nākotnes.

Varšavā vara bija nonākusi Juzefa Pilsudska rokās; viņš tika sagaidīts atgriežamies no Magdeburgas kā īstens varonis, kas stājies pretim gan krieviem, gan vāciešiem. Tomēr atgūt Polijas neatkarību ar bruņotu spēku viņam neizdevās. Viņš bija tuvu tam, lai zaudētu visu, tomēr visbeidzot viņam izdevās iemantot poļu atbalstu, kā arī kļūt par pagaidu gubernatoru. Šis amats viņam ļāva turpināt lolot ideju par federālas valsts izveidi, kas apvienotu poļus, ukraiņus, baltkrievus un lietuviešus. Tomēr lietuvieši nevēlējās nonākt šādā pakļautībā, īpaši pēc Polijas Kara organizācijas (*Polska Organizacja Wojskowa*, POW) neveiksmīgā apvērsuma mēģinājuma Kauņā (*Kowno*). Cīņas par Viļņu (*Wilno*) tikai pastiprināja lietuviešu noraidošo attieksmi pret poļiem. Attiecībā uz baltkrieviem Pilsudskim tā arī neizdevās izveidot pārvaldes struktūras, kas atbalstītu viņa iecerī. Savukārt ukraiņi bija iekšēji politiski sašķelti. Rietumukrainas Tautas Republikā Galīcijas austrumos valdīja izteikti pretpolisks noskaņojums, un tās iedzīvotāji daudz labprātāk sadarbotos ar austriešiem, čehiem vai pat “balto” krievu ģenerāļiem, lai iegūtu neatkarību no Varšavas. Vienlaikus Rietumukrainas Tautas Republika par visbīstamāko ienaidnieku uzskatīja Krieviju. Simons Peļtura bija gatavs atteikties no Austrumgalīcijas, lai veidotu aliansi ar poļiem un kopīgi cīnītos pret Sarkano armiju. Poļu iebrukums Ukrainā izrādījās neefektīvs, jo vairums ukraiņu nevēlējās pievienoties Peļturas karaspēkam.³⁰ Šo iemeslu dēļ poļu, ukraiņu, baltkrievu un lietuviešu federālas valsts izveide pēc poļu uzvaras karā pret Padomju Krieviju 1920. gadā nebija iespējama. Poļu–padomju miera sarunu laikā Rīgā Polijas puse atteicās no iecerēm veidot federāciju ar ukraiņiem.

Poļu–padomju karam 1920. gadā bija vēl viens iznākums. Tas pielika punktu strādnieku kustības internacionālistu atzara plāniem. Komunistu vispasaules revolūcijas idejas īstenošanu nācās atlikt, jo tobrīd tā nešķīta reālistiska. Paradoksāli, bet Pilsudska panākumi ļāva īstenot Romana Dmovska inkorporatīvo ideju attiecībā uz austrumu virzienu, panākot vienošanos miera sarunās ar boļševikiem Rīgā.

Polish Dilemmas during World War I.

Political Concepts regarding the Future of the Polish Nation

Dariusz Jeziorny

Poland ceased to exist at the end of the 18th century and during World War I the chance to regain the independent state appeared. However, there was no unified concept how to do this and the Polish political leaders were expected to be ready with any plan of action. The aim of the article is to discuss the most important concepts that appeared among the Polish political elites in the years of 1914-1918. It is crucial to notice what was proposed about the future of the Polish nation and what the justification of these concepts was. Secondly, it is necessary to notice the evolution of their ideas because of the changes that happened in Europe during the four years of military campaigns. Finally, it is worth seeing what the outcome of these theoretical plans published by the Polish leaders was.

Poland was divided into three parts. Russia belonged to the Entente. Germany and Austria-Hungary formed the block of the so called Central Powers. It gave a chance for the conflict in which one part would be defeated. The Poles living in it could be added to the ones living on the victorious one. Such a unification could be regarded as the first step to achieve more freedom or independence for the Polish nation. That is why the concepts of the Austria-Hungarian Trialists, of Józef Piłsudski, of the revolutionary internationalists, of Roman Dmowski and the Nationalists and finally of Władysław Studnicki will be analysed and compared.

Baltkrievu ceļš uz modernu valstiskumu

Aleksandrs Gužalovskis

Ievads

Baltkrievu nacionālisma fenomens ir izpētes vērts ne tikai tāpēc, ka tas bija pēdējais šāda veida nacionālisma izpausmes piemērs Eiropā, bet arī tāpēc, ka tas ir apliecinājis apbrīnojamo dzīvotspēju. Arī mūsdienās tas ir aktuāls sociālo un politisko norišu elements, kaut salīdzinoši ilgstošā laika posmā starp 1929. un 1985. gadu piedzīvojis “ziemas miegu”. Neskatoties uz to, ka nacionālisti vairs necer iegūt vairākumu Baltkrievijas parlamentā, reģionālajās vai pašvaldību domēs, tiem ir bijusi izšķiroša loma Gorbačova *perestroikas* laikā, kas kulminēja ar Baltkrievijas Republikas izsludināšanu 1991. gadā. Mūsdienās Baltkrievijas valstiskuma “svētums” caurvij oficiālo politisko retoriku, ¹ akadēmiskos diskursus, ² kā arī muzeju ekspozīcijas³.

Baltkrievijas modernā valstiskuma aktualizēšana ir izraisījusi vairāku pētnieku interesi. Par šo tematu ir pieejama kvalitatīva literatūra – gan jauna, gan veca. Izdotās grāmatas ir spēcīgi iedvesmojušas retoriku, turklāt katram atsevišķam paveidam piemīt sava specifika. Tiesa, šajā rakstā netiek veidots Baltkrievijas modernā valstiskuma pētījumu apkopojums, tomēr jānorāda, ka šādi apkopojumi pastāv, turklāt nereti tie sniedz saistošus komentārus, ar kuriem visus interesentus aicinu iepazīties.⁴ Tāpat par šo tematu ir publicēti vairāku nacionālās kustības līderu darbi.⁵

- 1 Deputat Igor' Marzalyuk predložil Lukashenko vvesti Den' belorusskoy gosudarstvennosti [Baltkrievu deputāts Igors Marzaļuks ierosina prezidentam ieviest Baltkrievijas valstiskuma dienu], citēts: Komso-mol'skaya pravda v Belorussii 19.04.2019.
- 2 Istoriya belorusskoy gosudarstvennosti. Natsional'naya akademiya nauk Belarusi. Institut istorii. V 5 tomakh. [“Baltkrievijas valstiskuma vēsture” piecos sējumos; publikāciju gatavo Baltkrievijas Nacionālās zinātnes akadēmijas Vēstures institūts], Minsk 2019 –.
- 3 Baltkrievijas modernā valstiskuma muzeja oficiālā tīmekļa vietne. URL: <http://msbd.histmuseum.by/> [2.09.2019].
- 4 Ina Kulevič: Bielaruski nacyjanalny ruch (1902–1925): historyjahrafija prablemy [Baltkrievu nacionālā kustība 1902.–1925.: problēmas historiogrāfija], Hrodna 2007, 139 pp.
- 5 ANTON ŁUCKIEWIČ: Da historyi bielaruskaha ruchu [Par baltkrievu kustības vēsturi]. Ed. by A. Sidarevič, Smalensk 2015, 332 pp.

Šajā rakstā tiek apskatīts valstiskums, kā arī nacionālisms. Visnozīmīgākais baltkrievu nacionālās kustības stūrakmens, līdzīgi kā citās Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīs, bija valoda. Protams, tas nenozīmē, ka tiek noraidīti citi svarīgi faktori, piemēram, reliģiskie un ekonomiskie apsvērumi, kā arī visa pamatā esošā masveida sociālā neapmierinātība. Baltkrievi, tāpat kā čehi, slovāki, rumāņi un ukraiņi piederēja apspiestajām tautām, kam nebija oficiāli atzītas vietas impērijas norisēs. Sociālās un kultūras attīstības rezultātā izveidojās intelektuālā elite, kas arvien vairāk identificējās ar neizglītojamiem un neprivileģētajiem vietējiem iedzīvotājiem. Viņi valodas lietotāju grupu uztvēra kā nāciju un šo valodā balstīto nacionālo pašapziņu izplatīja arī zemākos sabiedrības slāņos. Šo procesu akcelerēja starptautiskie notikumi – karš un diplomātiskie centieni –, kurus valsts iekšienē kontrolēt nebija iespējams, tomēr 1918. gadā tie tika izmantoti, lai censtos iegūt nācijā balstītas neatkarīgas valsts suverenitāti.

Kā vēl vienu iemeslu interesei par notikumiem, kas risinājušies pirms 100 gadiem, var minēt to ciešo saikni ar sociālpolitisko sistēmu, kas pastāv Baltkrievijas Republikā kopš tās neatkarības iegūšanas 1991. gadā. Tādēļ bez pārspilējumiem var apgalvot, ka politiskās dzīves pavērsieni un tuvināšanās demokrātijai Baltkrievijā joprojām ir cieši saistīti ar nacionālā valstiskuma attīstību; pat ja tas viss tiek pārvērst par vēstures muzeja eksponātu, kā to kopš 1996. gada aicinājuši darīt miglaini definētās “Krievijas un Baltkrievijas savienības” atbalstītāji.

Atmoda

Baltkrievija bija viena no daudzajām nācijām, kas savas valsts izveidi piedzīvoja salīdzinoši vēlu. 19. gadsimta sākumā baltkrievu tautai nebija ne vispārpieņemta nosaukuma, ne skaidri noteiktu apdzīvotās teritorijas robežu. Ar nosaukumu “Baltkrievija” tika apzīmēta Mahiļovas, Vitebskas un daļēji arī Smoļenskas guberņas teritorija, kurā vairums vietējo iedzīvotāju pašidentificējās kā “baltkrievi”. Minskas, Grodņas un Viļņas guberņas tika apzīmētas kā “Lietuva”, savukārt vietējie iedzīvotāji sevi dēvēja par “litviniem”. Etnisko baltkrievu sašķeltības pamatā bija ne tikai onomastiska neskaidrība, bet arī konfesionāla sadrumstalotība. Pareizticību pamatā uzskatīja par “krievu ticību”, savukārt katolicismu – par poļu. 1839. gadā tika likvidēta uniātu baznīca, kas potenciāli varēja kļūt par nacionālo reliģiju, tādējādi palēninot arī baltkrievu–litvinu etniskās identitātes attīstību. Krievijas valsts amatpersonas un akadēmiķi baltkrievu–litvinu teritoriju uzskatīja par “krievu dzimto zemi”, savukārt baltkrievus–litvinus par poļu samaitātiem krieviem. Vienlaikus daudzi

poļu inteliģences pārstāvji centās pierādīt, ka baltkrievu–lietuviešu zemes pieder Polijai un to iedzīvotāji ir poļu diaspora. Tā rezultātā 19. gadsimta pirmajā pusē baltkrievu etnisko un kulturālo attīstību noteica “litvinu” un “rietumkrievu” paradigma.

“Litvinu” paradigmas redzamākie pārstāvji bija Viļņas Universitātes profesori Ignats Danilovičs, Ivans Labojka, Mihails Babrovskis, kas pētīja Baltkrievijas un Lietuvas teritorijas iedzīvotāju lingvistiskās un kulturālās reālijas. Mihails Babrovskis cīnījās par senās baltkrievu literatūras atdzimšanu. Brāļi Tiškeviči, Teodors Narbutis, Ādams Kirkors un citi vēsturnieki arheologi, kas pārstāvēja nākamo “litvinu” paradigmas paaudzi, bija apceļojuši Eiropu, apguvuši ne tikai latīņu, bet arī franču, vācu, itāliešu valodas; viņi uzsāka ārvalstīs pieredzēto politisko un kultūras konceptu iedzīvināšanu savā teritorijā. Ādams Mickēvičs bija visredzamākais “litvinu” tradīcijas pārstāvis literatūrā. Tāpat kā Vladislavs Sirakomla, Jans Barščeuskis un Jans Čačots viņš pārstāvēja vietējos katoļticīgos sīkmuižniekus, bija apguvis baltkrievu valodu, gan ģimenē, gan skolā tika audzināts patriotiskā poļu manierē. Lielākā daļa šo domubiedru Lietuvu uzskatīja par savu “mazo dzimteni iekš dižās Žečpospolitas”. Viņu mīlestība pret Lietuvu kombinācijā ar romantismu iedvesmoja aizraušanos ar tautasdziesmām, teikām un pasakām. Viņi izmantoja folkloru, lai uzrunātu cilvēkus, uzjundītu vēsturiskās atmiņas un nodrošinātu savu literāro darbu vispārēju pieejamību. “Litvinu” paradigmas ietekmē 1835. gadā tika izdota pirmā baltkrievu ābece katoļu skolu audzēkņiem.

1846. gadā pirmais baltkrievu literatūras un drāmas klasiķis Vincents Dunins-Marcinkēvičs (1818.–1884.) sarakstīja libretu operetei “Zemniece” baltkrievu valodā, izmantojot latīņu alfabēta burtus. 50. gados viņš izdeva vairākas dzejas grāmatas baltkrievu valodā, tādējādi piesaistot varas uzmanību. 1859. gadā cenzūra aizliedza dzejniekam publicēt Ā. Mickēviča episkās poēmas “Pans Tadeušs” tulkojumu. Tajā pašā gadā galvenais cenzūras birojs pieņēma lēmumu par aizliegumu publicēt iespieddarbus baltkrievu valodā latīņu burtiem, jeb pašu cenzoru vārdiem – “poļu drukā”. Tas baltkrievu nacionālās attīstības “litvinu” modelim bija smags trieciens, kas arī turpmāk izraisīja vairākas krīzes.⁶

Baltkrievu pašapziņas “rietumkrievu” paradigma bija balstīta atšķirīgās kultūras un reliģijas reālijās. Tā attīstījās galvenokārt Gomeļas

6 ALEŠ SMALANČUK: Pamiž krajovaščiu i nacyjanalnaj idejaj [Starp reģionālismu un nacionālo ideju], Saint-Petersburg 2004, p. 47–60.

I. att.

Francišaka Bagušēviča portrets.
Mākslinieks Pjotrs Sergejevičs.
1944. gads. Eļļa, audekls. Jankas
Kupalas memoriālais muzejs.
KP 8747.

un Mogiļevas guberņā. Tās piekritēji Baltkrieviju identificēja kā Rietumkrieviju, atsaucās uz Polockas kņazistes vēsturiskajām tradīcijām, uzsvēra pareizticīgās baznīcas īpašo lomu Rietumkrievijas zemju vēsturē. Vairums “rietumkrievu” bija uniāti, savukārt pēc 1839. gada – pareizticīgie. Daudzi no viņiem pārstāvēja pareizticīgo garīdzniecību, valsts ierēdniecību, militāro virsniecību; savus literāros un zinātniskos darbus rakstīja krievu valodā, par savu dzimto valodu uzskatīja “rietumkrievu runu”, ko rakstveidā atveidoja kirilicā.

1793. gadā Mogiļevā, kas tiek uzskatīta par “rietumkrievu” paradigmas šūpuli, tika izdota grāmata “Rietumkrievija”. Tās autors Mogiļevas arhibīskaps Staņislavs Bogušs-Sestrancēvičs

centās pamatot Krievijas impērijas “vēsturiskās tiesības” uz baltkrievu etniskajām zemēm. Viens no arhibīskapa argumentiem bija krievu, ukraiņu un baltkrievu “vēsturiskā vienotība”. Tiek apgalvots, ka Staņislavs Bogušs-Sestrancēvičs ir pirmās baltkrievu gramatikas mācību grāmatas autors, tomēr tās manuskripts joprojām nav atrasts.

“Rietumkrievu” paradigmas kontekstā savus pētījumus veica arī baltkrievu arheogrāfijas pamatlicējs arhipriesteris Ivans Grigarovičs (1792.–1862.). Ar Gomeļas saimnieka krievu grāfa Mihaila Rumjanceva atbalstu viņš sagatavoja izdošanai deviņus vietējo vēsturisko dokumentu sējumus. Apkopoto dokumentu ideoloģiskā orientācija ir pašsaprotama. Ivans Grigarovičs baltkrievu etniskās zemes uztvēra kā “Rietumkrieviju”, savukārt vietējos dialektus dēvēja par “rietumkrievu runu” vai “lietuviešu–krievu valodu”. Tomēr viņa arhīvu apkopojums sekmēja baltkrievu pašapziņas turpmāku attīstību.

Krievu periodikā vairākus nozīmīgus rakstus par baltkrievu kultūras mantojumu publicēja etnogrāfs un rakstnieks Pāvels Špilevskis (1823.–1861.). Vairumā rakstu viņš atkārtoti uzsvēra oficiālās impērijas propagandas tēzi par “krievu dzimto zemi”. Vienlaikus Baltkrieviju viņš tomēr uzskatīja par atsevišķu etnogrāfisko reģionu. 1845. gadā viņš sastādīja baltkrievu valodas vārdnīcu. Vēl pēc gada Pāvela Špilevska kirilicā izdotā “Baltkrievu valodas gramatikas rokasgrāmata” tika aizliegta, jo cenzori uzskatīja, ka “tā ir pārlieku poliska”.⁷

Inteliģences pārstāvju aizsāktās baltkrievu nacionālisma reģionālās (“litvīnu” un “rietumkrievu”) izpausmes savā ziņā novilka civilizāciju robežu starp baltkrievu etniskajām zemēm. Ja “litvīni” atradās Eiropas katoļu–protestantu civilizācijas vērtību ietekmes sfērā, tad “rietumkrievi” pārstāvēja Bizantijas–Krievijas pareizticīgo kultūru. Tomēr abās robežlīnijās pusēs paveiktais sākotnēji sasniedz vien mazākumu, jo lielākā daļa iedzīvotāju neprata lasīt, pamatā dzīvoja lauku teritorijās un ikdienā raizējās par stipri atšķirīgiem sabiedriskās dzīves aspektiem.⁸

Iespējams, baltkrievu modernā nacionālisma vēstures apskats būtu jāsāk ar 1863.–1864. gada mijas Janvāra sacelšanos Polijā, Lietuvā un Baltkrievijā, kad pret Krievijas varu vērsto sacelšanos vadīja tā laika varonis Lietuvas un Baltkrievijas

7 Nicholas P. VAKAR: *Belorussia: the Making of a Nation: a Case Study* [Baltkrievija: valsts veidošanas piemērs], Cambridge 1956, p. 77.

8 ANDREW SAVCHENKO: *Belarus – a perpetual borderland* [Baltkrievija – mūžīgā pierobeža], Leiden 2009, p. 116–150.

2. att.

Janka Kupala (*stāv*) un Vaclavs Lastovskis laikraksta “Naša ņiva” redakcijas telpās. 1913. gads. Jankas Kupalas memoriālais muzejs. KP 17901.

9 JAN ZAPRUDNIK: Belarus: At a Crossroads in History [Baltkrievija: vēstures krustcelēs], Boulder 1993, p. 58.

10 DARIUS STALIŪNAS: Making Russians: Meaning and Practice of Russification in Lithuania and Belarus after 1863 [Kā radīt krievus: rusifikācijas nozīme un prakse Lietuvā un Baltkrievijā pēc 1863. gada], Amsterdam 2007, p. 134.

pagaidu valdības vadītājs Kastus Kaļinovskis (1838.–1864.). Viņš bija intelīģences pārstāvis un kareivis, kas pirmais publicēja periodisko izdevumu “Zemnieku patiesība” baltkrievu valodā. 1863.–1864. gada sacelšanās nostiprināja baltkrievu pašapziņu un iedibināja jauna veida sabiedriskās aktivitātes pamatus. Tas Krievijā izraisīja ievērojamu sabiedrības reakciju, vienlaikus arī piesaistot uzmanību Baltkrievijai un tās vēsturiskajām saknēm; sabiedriskajā diskursā tika aktualizēts “baltkrievu jautājums”, kas iemantoja arī preses vērību gan 19. gs. 60., gan 70. gados.⁹

Šis sacelšanās rezultātā Krievijas impērijā bija vērojama politiskās un intelektuālās dzīves radikalizācija. Cenšoties izvairsties no vēl viena dziļās Žečpospolitas atjaunošanas mēģinājuma, impērijas ideologi vērsās pret politiskās un kultūras elites vienotību, piesaucot etniskus argumentus. Pret “litvinu” sacelšanās dalībniekiem tika vērsti vēl stingrāki rusifikācijas pasākumi, un jau drīz viņiem tika uzspiesta poļu etniskā un reliģiskā identitāte. Ar valdības ideologu spēcīgu atbalstu “rietumkrievu” viedokļi tika apkopoti tā sauktajā “Rietumkrievijas doktrīnā”, kurā tika skaidrota poļu ietekmē radītā baltkrievu zemnieku etniskā citādība, kas paredzēta iznīcināšanai.¹⁰

Cena asobnaha numeru 5 kap.

Hod V. Wilna, 11 (24) Lutaha (Fiewrala) 1910 h. № 7.

Naša Niwa

PIERŠAJA BIELARUSKAJA HAZETA Z RYSUNKAMI
Wychodzié što tydzień ruskimi i polskimi literami.
Adres redakcii i administracii: Wilna, Wilenskaja wulca № 20.

Cena z pieresykaj i dastataškaj da chaty: na 1 h.—2 r. 50 k., na 6 mies.—1 r. 25 k., na 3 m.—65 k., na 1 mies.—25 k. Za hranicaj: na 1 h.—4 r., na 6 m.—2 r., na 3 m.—1 r. Pieramiena adresu—20 k.

C—czytać jak polskaje CZ. Ś—czytać jak polskaje SZ.

U zali Żelezna-darożnaha Kružka
(Nowo-Chiersońskaja, d. Prozorowa)
Upiatnicu 12 lutaha 1910 hoda, budzie
Bielaruskaja Wiečerynka

PRAHAMA WIEČERYNKI:

ADDZIEJ I: Kamedija Krapušnickaha „PA REWIZIJU” —pa bielarusku Refyser—PRANUK OLECHNOWIC.

ADDZIEJ II: Chor zapjeje bielaruskije narodnyje pieśni.

1) Čamuž maie nia pieč... 4) Daj Kudy-2 ty dub zielony...
2) Oeb, ty duj... 5) Padusiečka...
3) Husi... 6) Baha raki waryła.

Choram zapranlaje L. M. ROHOUSKI.

ADDZIEJ III: Bielaruskije nacionalnyje tancy (na scenie).
Pašla usiaho—tancy. Počta, konfeci i t. d.

Pačatak a 8 hadzinie wiečera.

CENY MIEJSC: u 1—3 radach—2 rb. 50 k., u 4—7 pa 1 rb. 80 kap., u 8—10 pa 1 rb. 20 k., u 11—13 pa 90 k., a rešta—pa 65 k. Za schod u zal —50 k. wučaklymsia—30 kap. Na chorsach numerowanije miejscy pa 60 kap. schod na chory—40 kap.

Bilety prodajucca: u Bibliotecy Danilowiča-Znanijer (Gieorgijewski pr. 4, kw. 19), u Kniharniach: Szyraha, Makoskaha i „Kultara”, a tak sama pry schodzi na wiečerynku. Uchodnyje—tolki 6 dzień wiečerynki pry schodzi u zal.

3. att.

Laikraksta “Naša niwa” 1910. gada 11. (24.) februāra numurs. Baltkrievijas Nacionālā bibliotēka. OFH 15H//20.

Baltkrievu *narodņiku* kustība, kas visaktīvāk darbojās 19. gs. 70. gados, daudz laika veltīja zemnieku paražu, tostarp apgērba un folkloras apgūšanai. Viņu izpratnē jēdziens *narod*, līdzīgi kā vācu *Volk*, bija mēģinājums izveidot jaunu identitāti, kas apvienotu nacionālās un liberālās idejas. *Narodņiki* centās pamatot baltkrievu kā “atsevišķa slāvu cilts atzara” pastāvēšanu, apvienojot nacionālo ideoloģiju un sociālisma ideju tās populistiskajā veidolā. Viņi izplatīja populistiskas brošūras, piemēram, “Vēstules par Baltkrieviju”, “Vēstījumi baltkrievu tautiešiem”, kurās uzsvēra specifiskas lingvistiskās, ģeogrāfiskās, vēsturiskās un etnogrāfiskās iezīmes, kas Baltkrieviju nodala no Krievijas, Polijas un Ukrainas. *Narodņiki* ticēja baltkrievu etnosa “organiskai vienotībai”, ar ko visai šaurā nozīmē tika domāti vienīgi zemnieki. Šāda uztvere laika gaitā radīja etniskus, lingvistiskus un sociālus ierobežojumus, apgrūtinot baltkrievu nacionālās kustības darbību.¹¹

- 11 MICHAŚ Bič: *Biełaruskaje adradžeńnie ũ XIX – pačatku XX st.* [Baltkrievu atdzimšana 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā], Minsk 1993, p. 12, 13.
- 12 IAANNA VASILUK: *Nacyjanalnaja ideja ũ biełaruskaj litaratury XIX stahodździa* [Nacionālā ideja baltkrievu 19. gadsimta literatūrā], Białystok 2017, p. 116–150.
- 13 Ryszard Radzik: *Białorusini: między Wschodem a Zachodem* [Baltkrievi: starp austrumiem un rietumiem], Lublin 2012, p. 91–111.

Līdzīgi kā Kastus Kaļinovskis, arī Francišaks Bagušēvičs (1840.–1900.) var tikt ierindots starp daudzajiem inteliģences pārstāvjiem, valodniekiem un rakstniekiem, kas aktīvi darbojās Baltkrievijas vēstures pirmsvalsts periodā. 1891. gadā Krakovā publicētā izdevuma “Baltkrievu stabule” priekšvārdā tika iekļauts vienkāršots viņa formulētais baltkrievu nacionālās idejas manifests. Bagušēvičs uzsvēra, ka šajā zemē nav iespējama ne kultūras, ne tautsaimniecības attīstība, iekams iedzīvotājos nav atmodināta nacionālā pašapziņa. Viņš bija pirmais, kas baltkrievu etnisko zemi nosauca par Baltkrieviju. Viņa dzeju, līdzīgi kā impērijas revolucionārās aģitācijas materiālus, caurvija politiskās programmas uzstādījumi, kas piešķīra baltkrievu kustībai virzienu un impulsu turpmākai darbībai.¹²

Gadsimtu mijā Baltkrievijas valsts kā politiska vienība vēl tikai sāka veidoties. Principā tā eksistēja vien vietējās inteliģences pārstāvju prātos un domās. Populistisks nacionālisms, kas izpaudās kā piederības sajūta vienai nācijai, bija visnotaļ nepārliciecināms. Pat jēdziens “Baltkrievija”, kam pietrūka etniskā saturs, pamatā tika lietots kā vietvārds. Sociālās un reliģiskās pašidentifikācijas formas visvairāk bija izplatītas starp vietējiem iedzīvotājiem, kas sevi dēvēja par *tutejšyja* [tutejšija].¹³

Baltkrievu nacionālistiem nācās saskarties ar opozīciju vietējās Pareizticīgo baznīcas veidolā, kuru pēc Grieķu katoļu baznīcas likvidēšanas Krievijas impērijā atbalstīja vairums vietējo iedzīvotāju. Romas katoļu baznīca, kas iesaistījās krievu–poļu konfliktā un bija spiesta cīnīties par izdzīvošanu, kļuva par poliskās pašidentifikācijas bastionu Baltkrievijā. Baltkrievu nacionālistiem grūtības sagādāja ne tikai baznīcas atbalsta trūkums, bet arī Krievijas varas īstenotā politika. Ierobežojumi, kas tika noteikti sociālajā un ekonomikas jomā, kavēja vidusšķiras veidošanos un modernizāciju pilsētās. Šādos apstākļos nacionālās idejas izplatība bija iespējama vien kombinācijā ar populistiskas politikas ideoloģiju. Gadsimtu mijā baltkrievu nacionālās kustības aktivizēšanai tika izmantotas sociālistu programmas vai vismaz sociālistu saukļi.

Nacionālā kustība

Vaclava Ivanovska (1880.–1943.), Ivana (1881.–1919.) un Antona (1884.–1942.) Luckeviču dibinātā Baltkrievijas revolucionārā partija bija pirmā nacionālā politiskā organizācija, kas tika izveidota 20. gadsimtā. Paralēli tika izveidota arī Poļu sociālistu partija un Ebreju strādnieku savienība, kas principā monopolizēja strādnieku kustības Baltkrievijas lauku teritorijās. Baltkrievijas revolucionārās partijas mūžs bija īss – 1903. gadā to aizstāja Baltkrievijas revolucionārā asambleja ar atzariem Minskā, Viļņā un Sanktpēterburgā. Par spīti nacionālās un sociālpolitiskās emancipācijas retorikai nolūkā izveidot autonomu Baltkrievijas republiku ar vēlētu parlamentu (*sojzm*) Viļņā, šīs organizācijas drīzāk raksturojamas kā intelektuāļu klubs, nevis politiska partija.¹⁴

Pēc 1905. gada situācija mainījās. Partijas aktīvistu, kas iepriekš koncentrējās uz valodas un kultūras aspektiem, tagad pilnībā ļāvās politiskai motivācijai un vēlmei izveidot autonomu un neatkarīgu Baltkrieviju. “Indivīdu ēru” nomainīja sabiedrībā arvien plašāk izplatīta nacionālā pašapziņa. Saskaņā ar Miroslava Hroha klasifikāciju, šis bija “B” fāzes (patriotiskās agitācijas posma) sākums.¹⁵

Vairākkārt tika mēģināts veidot pamatus kopīgai rīcībai. Krievu revolūcijas pirmā gada laikā ar tiešu partiju līderu atbalstu tika izveidotas zemnieku, skolotāju un studentu apvienības, kā arī citas nacionālās organizācijas. 1905. gadā Baltkrievijas revolucionārās asamblejas aktīvistu ne tikai piedalījās oktobra politiskajā ģenerālstreikā, bet arī iesaistīja vietējos lauku strādniekus, izplatīja pret cara varu vērstas skrejlapas, kā arī plānoja atentātu pret Minskas gubernatoru Pāvelu Kurlovu. Jau pēc gada Krievijas valsts domes vēlēšanās partija izvirzīja savu kandidātu no kreisā bloka. Tomēr katra impērijas administrācijas atbilde liecināja par to, ka tā nebija gatava pārskatīt savas attiecības ar jaunizveidoto nāciju.¹⁶

Baltkrievijas revolucionārās asamblejas ideoloģijas pamatā bija *Narodņiku* kustības filosofija. Nozīmīgākais jaunievedums bija dialoga atjaunošana ar marksisma piekritējiem un atsevišķu tā ideju iedzīvināšana praksē. Asamblejas programma principā bija sociālistiska, kas ļāva vairot baltkrievu lauku teritoriju

14 JERZY TURONEK: Waclaw Iwanowski i odrodzenie Białorusi [Vaclavs Ivanovskis un baltkrievu atmoda], Warszawa 1992, p. 42.

15 MIROSLAV HROCH: Małe narody Europy [Eiropas mazā nācija], Wrocław 2003, p. 9.

16 PER ANDERS RUDLING: The Rise and Fall of Belarusian Nationalism [Baltkrievu nacionālisma spožums un posts] 1906–1931, Pittsburgh 2015, p. 52.

4. att.

Baltkrievijas Demokrātiskās Republikas pirmais Sekretariāts un tā vadītājs Jāzeps Varonka (*priekšējā rindā otrais no labās puses*). Pastkarte, 1918. gads. Nacionālais vēstures muzejs. ND 019932/53

zemnieku, īpaši nabadzīgāko iedzīvotāju atbalstu. Baltkrievijas revolucionārā asambleja vairākkārt sastapās ar grūtībām panākt līdzsvaru starp pieprasījumu īstenot sociālās reformas un nacionālās atbrīvošanas ideāliem. Saglabājot programmā nacionālās un kultūras autonomijas principus, asambleja savā otrajā kongresā pasludināja sevi par Baltkrievijas strādnieku partiju, kas apvieno visus tās biedrus neatkarīgi no tautības. Tas atspoguļojās arī partijas vadības konceptuālajā evolūcijā – pārejā no kultūras vienības uz nacionālu valsti.

Pirmās krievu revolūcijas uzjundītās atbrīvošanas vēsmas ar laiku norima. Daudzi asamblejas aktīvisti tika izsūtīti, apcietināti vai pat pakārti. Baltkrievu literatūras topošajam klasiķim Jakubam Kolasam tika piespriests trīs gadu apcietinājums Minskas cietumā. 1907. gadā Baltkrievijas revolucionārā asambleja, kuras darbību kavēja ne tikai represijas, bet arī iekšējā brieduma trūkums un nepietiekama izpratne par kopīgas rīcības nepieciešamību, savu darbību apturēja.

Asambleju aizstāja “Naša ņiva” (1906.–1915.) – pirmais baltkrievu nedēļas ilustrētais laikraksts, kas tika izdots Viļņā daļēji latīņu un daļēji kirilicas rakstībā. Šis laikraksts oficiāli nebija partijas struktūrvienība, tomēr tas pārstāvēja baltkrievu sociālistus, kritizējot nacionālisma buržuāziskos aspektus. Cenšoties saglabāt ekumenisku pozīciju, tas veidoja polemiku ne tikai ar baltkrievu nacionālās kustības pretiniekiem – krieviem un poļiem –, bet arī ar baltkrievu labējā spārna politiķiem. Jau drīz “Naša ņiva” kļuva par Baltkrievijas kultūras dzīves kodolu visplašākajā nozīmē. Laikraksts Aleksandra Vlasova (1874.–1941.) redakcionālajā vadībā īstenoja nacionālās

kustības intereses, izplatot sabiedrībā idejas, kas iepriekš tikušas apspriestas vienīgi slepenās sanāksmēs. Gluži kā diriģents, kas vada baltkrievu tautas prātus, šis laikraksts piesaistīja jaunus biedrus, iedrošināja, instruēja, ziņoja un iedvesmoja.

“Naša ņiva” izdevēji deklarēja savu apņemšanos īstenot nacionālās idejas, uzsverot nacionālismā balstīto vienotības principu. Uzrunājot tos, kas akli un padevīgi ļāvās valdošajai pakļautībai, laikraksta izdevēji uzsvēra, ka tieši baltkrieviskums veido pamatus, uz kuriem būvējama pašapziņa un pašcieņa.¹⁷ Tika publicētas neskaitāmas ziņas par Baltkrievijas un tās iedzīvotāju diskrimināciju, ar nolūku izraisīt kaunu, dusmas un pretošanās garu. Lasītājiem tika skaidrots, ka viņu nožēlojamo apstākļu cēlonis meklējams svešās varas kundzībā, kā arī šķiru attiecībās turpat uz vietas.

Uzrunājot savus lasītājus un arī veidojot sabiedrisko domu, “Naša ņiva” bija izšķirošs virzītājspēks procesā, ko Benedikta Andersona izpratnē var apzīmēt kā baltkrievu sabiedrības “nacionālo mobilizāciju”.¹⁸ Laikraksts izveidoja plašu autoru tīklu – katru gadu 427 korespondenti iesūtīja vairāk nekā 700 reportāžu, poēmu un vēstuļu. Daudzi no piesaistītajiem jauniešiem autoriem vēlākos laika posmos iemantoja baltkrievu literatūras klasiķu titulu, tostarp Janka Kupala, kas 1914.–1915. gadā darbojās kā laikraksta redaktors. Īsi pirms vācu karaspēka ienākšanas Viļņā laikraksts tika slēgts, tomēr tā vārdā joprojām tiek dēvēts tā aktīvās darbības periods – našaņivstva (*nashaniustva*), kas atstājis paliekošas pēdas Baltkrievijas vēsturē.¹⁹

Baltkrievu kustības vadošos aktīvistus vienoja pārliecība, ka nacionālo identitāti veido ne tikai kopīga izcelsme, teritorija un valoda, bet arī kultūras tradīcijas. *Našaņivstva* periodam raksturīgs mērēns kultūrā balstīts nacionālisms, ko caurvij lepnums par savu kultūru. Laikposmā no 1903. līdz 1922. gadam trijos sējumos tika izdota Jefima Karska (1861.–1931.) fundamentāla enciklopēdija “Baltkrievi”, kurā tika definētas lingvistiskajos kritērijos balstītas “baltkrievu cilts” etnogrāfiskās robežas. 1910. gadā Vaclavs Lastovskis (1883.–1938.) nāca klajā ar pirmo vēsturē balstīto nacionālo naratīvu. Laikā no 1908. līdz 1914. gadam baltkrievu valodā tika izdotas 77 grāmatas 226 600 eksemplāros, kas galvenokārt tika iespiestas Viļņā un

17 Nelly Bekus: *Struggle over Identity: the Official and the Alternative 'Belarusianness'* [Cīņa par identitāti: oficiālais un alternatīvais “baltkrieviskums”], Budapest 2010, p. 59.

18 Benedict ANDERSON: *Voobrazhaemye soobshchestva: razmyshleniya ob istokakh i rasprostraneni natsionalizma* [Iedomu sabiedrības: Pārdomas par nacionālisma izcelsmi un izplatību], Moscow 2016, p. 103.

19 TURONEK (kā 14. atsauce), p. 35.

20 Leanid Łyč: Bielaruskaja nacyjanalnaja ideja: tearetyčny i praktyčny ašpiekty [Baltkrievu nacionālā ideja: teorētiskie un praktiskie aspekti], Minsk 2010, p. 119.

Sanktpēterburgā. Tika nodibināts nacionālais teātris un muzejs. Vienlaikus jāatzīst, ka vairumam baltkrievu tolaik netika nodrošināta piekļuve valsts izglītības sistēmai. Izglītība tika piedāvāta vienīgi krievu valodā, absolūti ignorējot baltkrievu dzimto valodu, baltkrievu tradīcijas un kultūru. Paralēli oficiālajai izglītības sistēmai daudzi baltkrievu katoļu bērni apmeklēja pagrīdes poļu skolas. Pirmā baltkrievu pamatskola ar vācu militārās pārvaldes atļauju tika atvērta 1915. gadā Viļņā.

Vienlaikus baltkrievu nacionālās kustības iesaiste politiskajos procesos joprojām bija visai niecīga. Baltkrieviem nebija pietiekami spēcīgu pilsētās bāzētu centru, kas spētu mobilizēt cīņai par valstiskumu. Patiesi, ja apskatām 1897. gada tautskaites datus Baltkrievijas guberņās, no nepilniem septiņiem miljoniem baltkrievu 1913. gadā strādnieku bija vien 59 000, jeb 0,9% no kopējā iedzīvotāju skaita. Rūpnieciskās ražošanas apjomi uz vienu iedzīvotāju Baltkrievijas guberņās bija piecas reizes zemāki nekā centrālajā Krievijā. Baltkrievija bija viena no nabadzīgākajām Krievijas impērijas daļām, savukārt pati Krievijas impērija bija viena no vismazāk attīstītajām valstīm Eiropā. Vairāk nekā 75% baltkrievu dzīvoja laukos, un lielākā daļa šo iedzīvotāju neprata ne rakstīt, ne lasīt. Zemais saziņas un sociālās mobilitātes līmenis norāda uz dzīves apstākļiem, kas pielīdzināmi viduslaikiem vai vismaz laika posmam pirms modernās ēras. Vairums baltkrievu ārpus mazpilsētām joprojām nespēja noteikt savu tautību. Baltkrievu zemnieka vidējais mūža ilgums bija 32 gadi, viņiem trūka pamatzināšanu par personīgo higiēnu un tīrību.

Sākoties Pirmajam pasaules karam, vien atsevišķi aktīvisti turpināja uzturēt neatkarīgas Baltkrievijas vīziju. Baltkrievijas teritorijā dominēja vairākas citas spēcīgākas un labāk organizētas nacionālās kustības no jaunizveidotajām vai topošajām kaimiņvalstīm. 1915. gadā frontes līnija turpināja šķērsot Baltkrievijas guberņas, kurās sīroja miljoniem naīda un vardarbības pārņemtu krievu un vāciešu kareivju. Tā rezultātā aizsākās pārsvarā nebrīvprātīga masveida migrācija austrumu virzienā. Aptuveni 2,3 miljoni baltkrievu bēgļu devās uz Centrālkrīevijas guberņām, savukārt dzimtenē atgriezās vien 700 000. Apmēram puse Baltkrievijas guberņu vīriešu tika iesaukti armijā.²⁰

1915. gadā nacionālo kustību sadalīja frontes līnija. Pēc Vācijas karaspēka ienākšanas Viļņā, Antona Luckeviča vadītā Baltkrievijas Tautas komiteja veidoja baltkrievu dzīves kodolu rietumos no frontes līnijas. Luckevičs atbalstīja Baltkrievijas–Lietuvas konfederācijas izveidi uz kādreizējās Lietuvas lielkņazistes pamatiem, uzsverot šo mērķi savā memorandā, ko 1917. gada martā iesniedza Vācijas kancleram. Ne Lietuvas nacionālās kustības vadība, ne Vācijas valdība nebija ieinteresēta Baltkrievijas valsts izveidē; tā vietā priekšroka tika dota *Ober Ost* aizsargjoslas izveidei kādreizējā Krievijas teritorijā. Vienlaikus tika sekmēta baltkrievu izglītības sistēmas un kultūras attīstība. Tika atvērtas vairāk nekā 1300 baltkrievu skolu. Tāpat tika veicināta teātra uzvedumu un mākslas izstāžu rīkošana.

Minskā tika izveidota neliela baltkrievu biedrība kara upuru atbalstam, kas bija vienīgā organizācija austrumos no frontes, kam bija atļauta nacionāla rakstura darbība. Krievijas revolūcijas sākums 1917. gadā izraisīja straujas pārmaiņas, kā rezultātā bijušās impērijas teritorijā radās liels skaits nacionālo kustību. Baltkrievu organizācijas 1917. gada marta kongresā Minskā tika izveidota vietējā zemes īpašnieka, uzņēmēja un politiķa Ramana Skirmunta (1868.–1939.) vadītā Baltkrievijas nacionālā komiteja. 1917. gada vasarā un rudenī vairākos zemnieku, skolotāju, kareivju un citu grupu saietos izskanēja ideja par Baltkrievijas guberņu apvienošanu vienā lielā administratīvā vienībā, kas būtu ekonomiski neatkarīga un īstenotu pašnoteikšanos. Arī Petrogradā tika izveidota ietekmīga Baltkrievijas reģionālā komiteja, kas izvirzīja līdzīgas prasības. Politisko aktualitāti atguva Baltkrievijas revolucionārā asambleja, kas laika posmā starp 1907. un 1917. gadu bija pazudusi no politiskās skatuves.²¹

Tiklīdz boļševiku partija nāca pie varas, 1917. gada oktobrī Baltkrievijas nacionālā komiteja, kas tolaik jau bija pārtapusi Baltkrievijas Augstākajā padomē, sadarbībā ar Petrogradas Baltkrievijas reģionālo komiteju sasauca vispārēju kongresu. 1917. gada 5. decembrī Minskā notika pirmais kongress, kurā piedalījās 1872 delegāti, pārstāvot visas Baltkrievijas guberņas, politiskos spēkus un sabiedrības slāņus. Pēc ilgām debatēm tika pieņemta rezolūcija par baltkrievu tautas pašnoteikšanās un demokrātiskas pārvaldes tiesībām. Tādējādi tika panākts kompromiss

21 Nikolay SHCHAVLINSKY: Belorusskoe natsional'noe dvizhenie v gody pervoy mirovoy vayny (1914–1918 gg.) [Baltkrievu nacionālā kustība Pirmā pasaules kara laikā (1914.–1918. g.), Minsk 2001, p. 32–60.

22 STANISŁAU RUDOWIČ: Čas vybaru: Problema samavyznačeńnia Bielarusi ū 1917 h. [Izvėles laiks: Par Baltkrievijas pašnoteikšanās problemātiku 1917. gadā], Minsk 2001, p. 166–189.

23 ANDREY CHERNYAKEVICH: Triumf pobezhdenykh [Zaudētāju triumfs], Minsk 2018, p. 51.

starp mērenajiem, kuri vēlējās ciešu sadarbību ar Padomju Krieviju, un radikāļiem, kuri pieprasīja neatkarību no Krievijas varas. Tomēr pat šāds diplomātisks uzstādījums radīja satraukumu boļševiku varas iestādēs un 1917. gada 18. decembrī tās kongresu slēdza.²²

Baltkrievijas Demokrātiskā (Tautas) Republika

Pirms vispārējā kongresa slēgšanas tika ievēlēta izpildkomiteja, kuru vadīja Jāzeps Varonka (1891.–1952.); izpildkomitejas sastāvā bija iekļauti Baltkrievijas revolucionārās asamblejas, Sociālistu revolucionāru partijas un Ebreju sociālistu organizācijas pārstāvji. Līdz ar to 1918. gada sākumā līdztekus pastāvēja divas vienlīdz rīcībspējā un pilnvarās ierobežotas valdības – boļševiku un baltkrievu. Februārī, pēc Trocka slavenā paziņojuma “ne mieru, ne karu”, Vācijas karaspēks ienāca vēl dziļāk Baltkrievijā. Boļševiku valdība pat necentās uzsākt “revolucionāro karu” pret vācu imperiālismu un metās bēgt. Vairāku dienu garumā Minskā oficiāli valdīja baltkrievu–poļu apvienotās armijas komandanta štābs. 21. februārī, kad Vācijas karaspēks ienāca Minskā, Baltkrievijas vispārējā kongresa izpildkomiteja apstiprināja pirmo konstitucionālo likumdošanas aktu, pasludinot sevi par augstāko civilo pārvaldes institūciju baltkrievu etniskajās zemēs. Vācijas karaspēka vadība sākotnēji atteicās atzīt izpildkomitejas pilnvaras, tomēr jau drīz piekrita tās ierobežotai darbībai politikas, izglītības un kultūras jomā. Pēc tam, kad 18. februārī Vācija bija atzinusi Lietuvas valsti ar Viļņu kā galvaspilsētu, Antona Luckeviča vadītā Baltkrievijas Tautas komiteja pārcēlās no Minskas uz Viļņu.²³

Pēc Brestļitovskas miera līguma noslēgšanas starp boļševikiem un vāciešiem Baltkrievijas vispārējā kongresa izpildkomiteja 9. martā pieņēma otro konstitucionālo likumdošanas aktu, kurā izsludināja Baltkrievijas Demokrātiskās Republikas nodibināšanu. Tajā pašā dienā Jankas Sieradas (1879.–1943.) vadītā un izpildkomitejas locekļu veidotā Rada tika izsludināta par jaunizveidotās republikas pagaidu augstāko likumdevēju

iestādi. Izpildvaras funkcijas tika uzticētas Republikas Sekretariātam. Otrais konstitucionālais likumdošanas akts visiem Baltkrievijas Demokrātiskās Republikas pilsoņiem noteica tādas demokrātiskās pamattiesības kā reliģijas brīvība, preses brīvība, pulcēšanās brīvība un tiesas spriešana piesēdētāju klātbūtnē. Tika aizliegts privātīpašumā turēt mežus, ezerus un zemi, izņemot nelielas ģimenes saimniecības. Tika noteikta astoņu stundu darbadiena. Tāpat tika nodrošinātas īpašas tiesības nacionālajām minoritātēm, piemēram, tiesības gan privāti, gan publiski brīvi lietot savu dzimto valodu rakstos un mutvārdos. Tā kā jautājums par Baltkrievijas Demokrātiskās Republikas statusu joprojām bija atklāts, lielākās kreisā spārna nacionālās partijas atbalstīja otrā konstitucionālā likumdošanas akta pieņemšanu.²⁴

1918. gada 25. martā pēc spraigām debatēm Rada pieņēma trešo konstitucionālo likumdošanas aktu, izsludinot Baltkrievijas Demokrātiskās Republikas neatkarību. Šis bija visdramatiskākais brīdis baltkrievu nacionālās kustības vēsturē. Ignorējot baltkrievu etnisko zemju sadalījumu starp Vāciju un Krieviju, ar trešo konstitucionālo likumdošanas aktu jaunizveidotās republikas teritorijā tika iekļautas Minskas, Grodņas, Mogiļevas, Vitebskas, Viļņas un Smoļenskas guberņas, kurās baltkrievi veidoja etnisko vairākumu.²⁵ Pēc tam, kad Radas sastāvā tika iekļauti Viļņas Tautas komitejas vadītāji brāļi Luckeviči un Vaclavs Lastovskis, kā arī plaši zināmais labējais nacionālists Ramans Skirmunts, Rada piedzīvoja radikalizēšanos. Pēc Ramana Skirmunta iniciatīvas Radas vārdā tika nosūtīta uzticības telegramma ķeizaram Vilhelmam II. Vilhelms šo telegrammu ignorēja, tomēr tā izraisīja asu protestu no kreiso puses, kā arī kalpoja kā iegants turpmākiem politiskajiem saspīlējumiem.²⁶

Baltkrievijas revolucionārā asambleja līdz 1918. gada vasarai bija sadalījusies trijās sociālistiski noskaņotās partijās, kas Radā ieņēma vairākumu vietu, tomēr kopumā Radā bija pārstāvēts plašs viedokļu un uzskatu spektrs, piemēram, Ebreju Bunds, *Poale Zion*, Cionisti, Krievijas meņševiki un Sociālrevolucionāri. Neatkarības deklarācijas pieņemšana radīja šķelšanos un pretrunas. Pret deklarāciju iebilda meņševiki un sociālrevolucionāri. Sociālrevolucionāri vēlējās saglabāt federālu Krievijas

24 Ibidem, p. 53.

25 DOROTA MICHALUK: Białoruska Republika Ludowa, 1918–1920: u podstaw białoruskiej państwowości [Baltkrievijas Demokrātiskā Republika 1918.–1920.: Baltkrievijas valstiskuma pirmsākumi], Toruń 2010, p. 229–239.

26 STARHIEJ ŠUPA: Padarožža ū BNR [Ceļojums uz Baltkrievijas Demokrātisko Republiku], Prague 2018, p. 67.

5. att.

Baltkrievijas Demokrātiskās Republikas militārās un diplomātiskās misijas izkārtne Rīgā. Nacionālais vēstures muzejs. ND 031708.

republiku un balsošanā atturējās; līdzīgi rīkojās Minskas pilsētas domes, lauku pašvaldību un ebreju organizāciju pārstāvji. Līdz ar to nepilna puse pārstāvju atbalstīja federālo programmu un balsoja pret neatkarību. Pašvaldību pārstāvji pat izrādīja protestu, pametot Radas telpas un atsaucot savus pārstāvjus no Sekretariāta. Vienīgā politiskā partija, kas nešaubīgi atbalstīja neatkarības deklarāciju, bija Baltkrievijas sociālistu partija.

Pirmajās divās līdz trijās nedēļās pēc neatkarības deklarācijas pieņemšanas Vācijas vara nesteidzās definēt savas attiecības ar jaunizveidoto Baltkrievijas valsti. Situācija mainījās brīdī, kad Berlīne oficiāli atteicās atzīt Baltkrievijas neatkarību, jo uzskatīja to par daļu no Padomju Krievijas. 1918. gada aprīlī Radas un Sekretariāta darbība tika apturēta. Pēc dažām dienām darbība tika atjaunota, tomēr Sekretariāta kompetence tika sašaurināta, saglabājot vien izglītības, kultūras un sociālās aprūpes jautājumus.

Pirmajās pastāvēšanas dienās Baltkrievijas Demokrātiskā Republika centās panākt starptautisko atzīšanu un izveidot tik ļoti nepieciešamās attiecības ar kaimiņvalstīm, neiesaistoties konfliktos. Par diplomātisko attiecību organizēšanu galvenā atbildīgā amatpersona bija ārlietu sekretārs. Tā kā šis tika uzskatīts par ārkārtīgi svarīgu un komplicētu uzdevumu, tas tika uzticēts valdības vadītājam Jāzepam Varonkam. Viņa stratēģijas vissvarīgākais vektors bija Vācija, kuras teritorijā formāli tika izveidota Baltkrievijas Demokrātiskā Republika.

Jaunizveidotās valsts pirmais diplomātiskais uzdevums bija dalība Brestļitovskas miera sarunās. Baltkrievu puse sarunās piedalījās kā Ukrainas Radas delegācijas locekļi novērotāja statusā, jo Padomju Krievija bija atteikusies atzīt Baltkrievijas pārstāvjus. Pēc miera sarunu dalībnieku aizkulišu apspriedēm memorands par Baltkrievijas neatkarību tika iesniegts oficiālajai Vācijas delegācijai. Līdzīgus memorandus ar pašpārvaldes atzīšanas lūgumu saņēma arī Vācijas kanclers un vēstnieks Kijevā. 1918. gada oktobrī Baltkrievijas pārstāvju grupa tika nosūtīta uz Berlīni, lai apspriestu Baltkrievijas valsts statusu mainīgajā politiskajā vidē.

1918. gadā bija vērojama stabila diplomātisko attiecību paplašināšana ar ārvalstīm. Baltkrievijas Demokrātiskās Republikas diplomātisko un konsulāro misiju tīkla uzdevumos ietilpa jaunizveidotās valsts interešu lobēšana, piemēram, teritoriālo strīdu risināšana ar jaunizveidotajām kaimiņvalstīm, atbalsta nodrošināšana Baltkrievijas karaspēkam vai bēgļiem, kas bija nonākuši dažādās bijušās Krievijas impērijas daļās. Ārlietu sekretariāts diplomātiskās misijas nosūtīja uz Poliju, Lietuvu, Latviju, Igauniju, Somiju, Čehijas Republiku, Bulgāriju, Gruziju, Azerbaidžānu, Donas Republiku un Padomju Krieviju. Īpaši ciešas saites tika izveidotas ar Ukrainas hetmaņa valdību Kijevā, kas kaimiņvalstij sniedza finansiālu atbalstu un nodrošināja pārtikas piegādes. Tomēr vienīgā valsts, kas atzina Baltkrievijas Demokrātiskās Republikas neatkarību, bija Somija.²⁷

Premjerministra Antona Luckeviča vadītā Baltkrievijas delegācija piedalījās 1919. gada Parīzes miera konferencē, kur arniecīgiem panākumiem centās panākt neatkarīgās Baltkrievijas starptautisku atzīšanu. Ceļā uz konferenci delegāciju Prāgā uzņēma Čehoslovākijas prezidents Tomāšs Masariks. Konferencē laikā Luckevičs tikās ar admirāļa Kolčaka Krievijas valdības trimdas ārlietu ministru Sergeju Sazonovu un Polijas premjerministru Ignaciju Paderevski.²⁸

Visbiežāk pieminētais Baltkrievijas Demokrātiskās Republikas panākums bija darbība izglītības un kultūras jomā. 1918. gada aprīlī ar Sekretariāta lēmumu baltkrievu valodai tika piešķirts īpašs juridiskais statuss. Lēmumā tika noteikts, ka valsts

27 MICHALUK (kā 25. atsauce), p. 477.

28 Ibidem, p. 435–451.

- 29 Aleh Łatyšonak: *Žaŭniery BNR [Baltkrievijas Demokrātiskās Republikas kareivji]*, Smalensk 2014, p. 208.
- 30 *Archivy Bielaruskaj Narodnaj Respubliki [Baltkrievijas Demokrātiskās Republikas arhīvi]*. Ed. by Siarhiej Šupa. Vol. 1, Book 1, Vilnia 1998, p. 254.

valoda obligāti lietojama valsts pārvaldē, sabiedriskajā sektorā un izglītības sistēmā. Saskaņā ar dažādu vēsturnieku aplēsēm, 1918. gadā tika atvērtas 150–350 nacionālās skolas, 13 ģimnāzijas, Skolotāju institūts un Mūzikas akadēmija. Tāpat tika izveidota Baltkrievijas Valsts universitātes dibināšanas komiteja. Skolas grāmatu iespiešanas un izplatīšanas pārvalde bija atbildīga par kvalitatīvas pamatizglītības nodrošināšanu skolas vecuma bērniem. Valsts valodā tika izdoti 14 laikraksti un citi periodiskie izdevumi. Ar pirmo izrādi Minskā uzstājās Nacionālais teātris.

Valsts izveides process Baltkrievijas gubernās bez starptautiskā atbalsta stratēģiskos mērķus 1918. gadā nenasiedza. Organizatoriskā kapacitāte efektīvai teritorijas pārvaldībai bija nepietiekama. Vācu militārā vadība neļāva Radai pārvaldīt policiju, tiesiskos, fiskālos un finansiāli monetāros jautājumus. Tomēr šajā laika posmā tika apstiprināts balti–sarkani–balti svītrots valsts karogs un ģerbonis, kas veidots kā atvasinājums no Lietuvas lielkņazistes heraldikas. Tāpat tika ieviesti valsts personu apliecinoši dokumenti un izveidota pasta sistēma. Tika veikti centieni izveidot Baltkrievijas Demokrātiskās Republikas regulāro armiju no izformēto Krievijas impērijas armijas vienību personālsastāva. Saskaņā ar Oļega Latišonaka aplēsēm, Baltkrievijas Demokrātiskās Republikas dažādās militārajās vienībās dienēja aptuveni 11 000 brīvprātīgo. Jaunizveidoto republiku atbalstīja arī ģenerālis Staņislavs Bulaks-Balahovičs (1883.–1940.), 1920. gadā pasludinot savu vienību par daļu no Baltkrievijas valsts armijas.²⁹

Arhīvu materiāli apliecina, ka tolaik daudzi vienkāršie iedzīvotāji devās uz Sekretariātu, lai saņemtu pasi, izziņu par dzīvesvietu, kā arī pieteiktos juridiskas vai tehniskas palīdzības saņemšanai.³⁰ Šis piemērs apliecina arvien augošo administratīvo slodzi, ar ko nācās sastapties jaunizveidotās valsts pārvaldei. Radas kvēlākie atbalstītāji bija nacionāli noskaņotie inteliģences pārstāvji, zemes īpašnieki un garīdznieki. Tomēr vairums baltkrievu zemnieku ārpus Minskas vai nu vispār nezināja par Radas pastāvēšanu, vai arī neatzina tās leģitimitāti. Pilsoņu iesaistes un piederības sajūtas radīšanas ziņā Baltkrievijas Demokrātiskā Republika joprojām pastāvēja vien kā koncepts.

Vienlaikus Baltkrievijas pilsētās un Krievijas rūpnieciskajos centros savas pozīcijas nostiprināja boļševiki. 1917. gada Konstitucionālās asamblejas vēlēšanās Baltkrievijas guberņās boļševiki saņēma 63,1% balsu, savukārt Baltkrievu nacionālā partija neieguva nevienu mandātu.³¹ Kad Minsku bija pametuši vācieši, viņu piemēram sekoja arī Baltkrievijas Demokrātiskās Republikas Rada un Sekretariāts, kā rezultātā Sarkanās armijas vienības pilsētā ienāca, nesastopot nekādu pretestību. 1919. gada 1. janvārī tika izsludināta Baltkrievijas Padomju Sociālistiskā Republika.

Noslēgums

Baltkrievija neatkarību no Krievijas impērijas izcīnīja 1918. gadā – pēc gadsimtu ilgas atmodas. 19. gadsimta pirmo pusi Baltkrievijas vēsturē pilnīgi noteikti nevar uzskatīt par laiku, kad norisinājās nacionālā cīņa par brīvību. Tomēr tieši “litvinu” un “rietumkrievu” pretnostatījums radīja pamatu nacionālisma attīstībai. Cīņa par valsti bija tautas kustība ar senu vēsturi, kas aizsākās ar 1863.–1864. gada sacelšanos. Ja poļi un krievi to dēvēja par attiecīgi Janvāra vai Poļu sacelšanos, tad baltkrieviem tas bija pirmais neatkarības karš. Kastus Kaļinovskis savu nacionālismu realizēja kā iedvesmu aģitācijai. Tomēr patiesā cīņa par sociālo un nacionālo brīvību aizsākās līdz ar Baltkrievijas revolucionārās asamblejas izveidi 1903. gadā. Laika posmā no 1903. līdz 1917. gadam daudzas ievērojamas personības uzņēmās vadošo lomu baltkrievu nacionālisma attīstīšanā un mērķu definēšanā, kā rezultātā strauji auga nacionālā pašapziņa un alkas pēc politiskās brīvības. Līdz ar Baltkrievijas revolucionārās asamblejas izveidi nacionālā kustība ieguva daudz strukturētāku apveidu, kas vēlāk ļāva izveidot modernu valsti.

Nepārvērtējama loma nacionālajā kustībā un cīņā par Baltkrievijas brīvību bija Baltkrievijas Demokrātiskajai Republikai. 1917.–1918. gada radikālo ģeopolitisko pārmaiņu laikā Baltkrievijas Demokrātiskā Republika iemiesoja jauno un nacionāli noskaņoto inteligences pārstāvju ambīcijas. Bet, no otras puses, skaidri noteiktu robežu, dzīvotspējīgas ekonomikas un nopietnas politiskās alternatīvas trūkums, kā arī ciešās kultūras

un vēsturiskās saites ar Krieviju lielai daļai vietējo iedzīvotāju lika šo projektu uztvert kā neparastu eksperimentu. Baltkrievijas valsts izveides process vēl pat netuvojās noslēgumam, kad vācieši izgāja no *Ober Ost* aizsargjoslas. Kad Baltkrievijas Demokrātiskās Republikas valdība meklēja patvērumu ārvalstīs tā vietā, lai piedzīvotu boļševiku nesto iznīcību, tās pārstāvji iemantoja mocekļu un baltkrievu nacionālisma simbolu statusu. Vairāki vēsturnieki ir norādījuši, ka Baltkrievijas Padomju Sociālistiskā Republika nemaz nepastāvētu, ja Baltkrievijas Demokrātiskās Republikas dibinātāji savu darbu būtu godam padarījuši. Tomēr trimdas valdības pastāvēšana pati par sevi piesaistīja Baltkrievijai vairāk starptautiskās uzmanības nekā jebkad agrāk.

The Belarusians' path to modern statehood

Alexander Huzhalouski

This article attempts to situate the transition to modern statehood of the Belarusians in the context of the 19th – beginning of the 20th centuries. It argues that the transition is profoundly shaped by the international conjuncture within which it unfolds, as well as by the social and political experiences of the national movement. The social-cultural and political aspects of the transition are highlighted with a view to illuminating their overall trajectory and complex dynamics. The formal establishment of national sovereignty, it is argued, does not entail some unproblematic process of national integration, but only creates a nationally defined public space through which the multifaceted issues of the Soviet Belarus will be contested. Modern statehood is therefore understood as a continuation of the nation making process which cannot be reified as a finished project.

An assumption common to many modern political theorists is that the nation-state is the natural goal of national movements. But for the submerged peoples of nineteenth-century Eastern Europe, the formulation of the goal of independent statehood required a leap in ideological development from essentially cultural and social to overtly political nationalism. The article explores the ideological leap taken by the Belarusians, particularly the role played by the young intelligentsia in the formulation of the goal of a nation-state. When the Russian Empire collapsed, many Belarusians were resolute to continue the state formation in a union with democratic Russian republic. This paper attempts to answer the following questions: Why did it take so much longer for the Belarusian population to follow the experience of other East European nations? How can one explain a staggering change in public opinion on questions of national self determination in 1917? And, finally, what are the dominant discourses of the Belarusian national movement? The author argues that the answers to these questions are to be found in the particularities of the nation historical development.

The Belarusian nationalism is a phenomenon worth studying not only because it is the latest of its kind in Europe but also because of the capacity it has shown to survive. It has now risen again to the social and political forefront following a relatively long period of recess between 1929 and 1985. Although the nationalists is no longer content with winning the majority of seats in the

Belarusian parliament, municipal and provincial councils, they have played the role of the locomotive of Gorbachev's perestrojka which ended up with proclamation of the Republic of Belarus in 1991. Today the 'sacredness' of the modern Belarusian statehood seems to be involved in official political rhetoric, academic discourse, and public museum presentation.

As such, the birth of Belarusian modern statehood has aroused the interest of many researchers. There are already many good books, both old and new, on the subject. They have inspired immense outputs of rhetoric, and each brand has its own peculiarities. The preparation of an anthology of the research on Belarusian modern statehood has not been part of the task which I have undertaken; but such anthologies exist, some with penetrating commentaries and readers whose main interest lies in that field would do well to study them. Moreover, several national movement leaders have published works on the subject.

The article is concerned with statehood as well as with nationalism. The most important factor in the determination of the Belarusian national movement as in other Central and Eastern European countries was language. This does not of course mean that religious and economic factors did not also play their part, and massive social discontent always underlay them all. Belarusians like Czechs, Slovaks, Romanians and Ukrainians were submerged group which had no officially recognized place in the life of the empire. Social and cultural developments created intellectual elite which increasingly identified itself with the uneducated and underprivileged local people. They came to think of the language group as a nation and spread this language-based national consciousness down into the lower strata of the community. The process was accelerated by international forces – war and diplomacy – which were beyond their control, but which were used in 1918 to make an attempt to obtain independent state sovereignty based on the nation.

Another reason justifying the interest in the events that occurred 100 years ago is their close connection with the social-political system that has been in place in the Republic of Belarus since the country's independence in 1991. It would be, therefore, no exaggeration to assert that the fate of the political life and the desired democratic transition in Belarus remain, to a great extent, linked to way the national statehood develops, including the possibility of putting it in the museum of history, something the advocates of vague 'Union State of Russia and Belarus' have been calling for since 1996.

Belarus won independence from Russian imperial power in 1918 which was certainly a hard won fruit of a century of self-awakening. The history of Belarus of the first half of the 19th century was not a history of national struggle for freedom. However there were 'Litwin' and 'West Russian' factors for the rise of nationalism. The struggle for statehood was the people's movement which had a long history beginning with the insurrection of 1863–1864. The uprising had been called the January or Polish insurrection, by the Polish or Russian people, for the Belarusians it was the first war of independence. Kastuś Kalinoŭski displayed his sense of nationalism in all his agitation. However, the actual struggle for social and national freedom began with the formation of Belarusian Revolutionary Assembly in 1903. The period between 1903 and 1917 due to the prominent persons who pioneered and shaped the goals of Belarusian nationalism was marked by a rapid growth of national consciousness for political freedom. With the formation of Belarusian Revolutionary Assembly the national movement acquired organized forms and eventually led to modern statehood.

On 21 February 1918, when German entered Minsk the All-Belarusian Congress Executive Committee passed the First Constituent Charter proclaiming itself the highest civil authority on the Belarusian ethnic lands. German military at first refusing to acknowledge the Executive Committee soon agreed on its limited political, educational and cultural activities. On 9 March, following the signing the Treaty of Brest-Litovsk between the Germans and Bolsheviks, All-Belarusian Congress Executive Committee issued the Second Constituent Charter where it declared the establishment of the Belarusian Democratic Republic. The same day Rada under the chairmanship of Janka Sierada as temporary supreme legislative body of the republic made up of the members of the Executive Committee was announced. Executive power was vested in the Sakratoryjat of the Republic.

The Second Constituent Charter guaranteed basic democratic rights such as religious freedom, freedom of press, right to assemble, and trial by jury to all citizens of the Belarusian Democratic Republic. Private ownership of forest, lakes and land with the exception of small family estates was abolishing. The eight-hour working day was introduced. The exercise of special rights and freedoms of national minority members including the right to freely use their language and script in private and public was ensured. Since the key question on the status of the Belarusian Democratic Republic territory was unanswered, the Second Charter was welcomed by representatives of major left-wing national political parties.

On 25 March 1918 after heated debate the Rada adopted the Third Constituent Charter which proclaimed the independence of the Belarusian Democratic Republic. It was the most dramatic moment in the history of the Belarusian national movement. Rejecting the split of the Belarusian ethnic lands between Germany and Russia, the Third Charter claimed the territories of Minsk, Hrodna, Mahiloŭ, Viciebsk, Vilnia and Smalensk provinces where the Belarusians were ethnic majority. The radicalization of the Rada was triggered after incorporation of the leaders of Vilnia People's Committee Łuckievič brothers and Vaclaŭ Łastoŭski, as well as renowned right-wing nationalist Raman Skirmunt.

The role played by Belarusian Democratic Republic in the national movement as well as in the fight for Belarus' freedom cannot be under-estimated. Belarusian Democratic Republic reflected the aspirations of young national-oriented intellectuals on the background of radical shift in geopolitics in 1917–1918. On the other hand, without clearly defined borders, questionable economic viability, lack of serious political alternatives and strong cultural and historical links to Russia it was an oddity to large section of local population. The process of the new Belarusian state building was far from being complete as the Germans withdrew from the Ober Ost territory. After the Belarusian Democratic Republic government sought refuge in foreign countries rather than faced destruction at the hands of the Bolsheviks, it became a martyr and symbol of Belarusian nationalism. Many historians argued that Belarusian Soviet Socialist Belarusian wouldn't exist at all if Belarusian Democratic Republic founding fathers had done their job. Even the fact of its existence in exile focused world attention on Belarus more than ever before.

Bulgāru un latviešu ceļš 1918. gada rudenī: salīdzinošā analīze

Ivelins Ivanovs

1918. gada vasaru un rudeni raksturo dramatiski notikumi, kuru rezultātā beidzās Pirmais pasaules karš. Eiropas mazās tautas – latvieši un bulgāri – tika ierautas šajos trausmajos notikumos un nereti tām bija izšķiroša loma lielās politiskās spēles iznākumā. Šajā salīdzinoši īsajā, toties dinamiskajā, kaut vien dažus mēnešus ilgajā laika posmā var izcelt divus īpaši nozīmīgus notikumus. Viens no tiem ir Antantes spēku izrāviens dienvidu frontē 1918. gada 14.–15. septembrī, kam drīz sekoja Saloniku¹ pamiers 29. septembrī, savukārt otrs notikums ir Latvijas neatkarības iegūšana 1918. gada 18. novembrī. Šo notikumu nozīmīgums vērtējams ne tikai saistībā ar Bulgārijas un Latvijas piedalīšanos Pirmajā pasaules karā, bet arī kopsakarībā ar modernās Eiropas vēsturi. Šajā rakstā tiek pētīts, vai starp šiem nepilnu divu mēnešu laika posma šķirtajiem notikumiem Bulgārijā un Latvijā ir velkamas paralēles.

Bulgāri un latvieši Pirmajā pasaules karā tika iesaistīti dažādā laikā, kā arī atšķirīgā politiskajā un militārajā kontekstā. Dienvidaustrumeiropas (tātad arī Bulgārijas) izpratnē Pirmais pasaules karš ir konflikts, kas aizsākās 1912. gadā un turpinājās līdz pat 1918. gadam.² Šajā vietēja un globāla mēroga militāro konfliktu virknē tika ierautas visas Balkānu valstis. Vispirms izcēlās Pirmais Balkānu karš (1912.–1913.), kura laikā saliedētā Bulgārijas, Grieķijas, Melnkalnes un Serbijas

1 Pilsēta Grieķijā.

2 SINIŠA MALEŠVIĆ: Wars that Make States and Wars that Make Nations: Organised Violence, Nationalism and State Formation in the Balkans, citēts: European Journal of Sociology, in: Archives Européennes de Sociologie / Europäisches Archiv für Soziologie, Vol. 53, No. 1 (2012), pp. 31–63.

3 ERNST HELMREICH: *The Diplomacy of the Balkan Wars 1912–1913*, New York 1966, pp. 53–56; RICHARD HALL: *The Balkan Wars 1912–1913, Prelude to the First World War*, London 2000, pp. 32–38; ELIZABETH CHADWICK: *Neutrality's Last Gasp? The Balkan Wars of 1912–1913*, citēts: *Journal of Armed Conflict Law*, Vol. 4, No. 2 (December 1999), pp. 169–194.

alianse guva uzvaru pār Osmaņu impēriju.³ Drīz pēc šī kara beigām 1913. gadā izcēlās Otrais Balkānu karš, kura laikā ar turku un rumāņu karaspēka palīdzību tās bijušie sabiedrotie iekaroja Bulgāriju. Jāatzīmē, ka neviena no Balkānu valstīm 1913. gada augustā un septembrī noslēgtos Bukarestes un Konstantinopoles miera līgumus neuztvēra kā ilgtspējīgus. Arī Bulgārijas sabiedrība, valdība un armija gatavojās pavisam drīzam revanšam. Konfliktiem pāraugot Pirmajā pasaules karā, Grieķija, Melnkalne, Rumānija un Serbija pievienojās Antantei. Bulgārija bija vienīgā no Balkānu valstīm, kas izvēlējās pievienoties Centrālajām lielvalstīm, tiesa, tas notika otrajā globālā konflikta gadā pēc ilgstoša spiediena no abām karojošajām pusēm.

1915. gadā Galipoli kauja padarīja Bulgāriju īpaši pievilcīgu Antantei, jo iespējamais Bulgārijas uzbrukums Konstantinopolei varētu nodrošināt Antantei uzvaru pār osmaņiem. Šāda militārā plāna sekmīga īstenošana nodrošinātu uzvaru pār Osmaņu impēriju, kā arī atvērtu visos gadalaikos izmantojamus kuģošanas ceļus uz Krievijas impēriju. 1915. gadā, kad Antante bija acīmredzami izgāzusies Galipoli kaujā un Vācija guva panākumus Austrumu frontē, Bulgārija izdarīja savu izvēli. 15. septembrī valdība izsludināja armijas mobilizāciju un jau nākamajā mēnesī ciešā sadarbībā ar Centrālajām lielvalstīm iesaistījās karadarbībā pret Serbiju. Bulgārijas karaspēka virspavēlniecība cerēja uz relatīvi viegliem panākumiem cīņā pret Serbiju, un šīs cerības arī piepildījās. Jau pavisam drīz Austroungārijas, Bulgārijas un Vācijas apvienotie spēki sakāva Serbiju. 1915. gada novembrī un decembrī izdzīvojušie Serbijas armijas kareivji atkāpās, lai dotos bīstamā gājienā pāri Albānijas kalnu grēdām uz Adrijas jūru. Visbeidzot serbu kareivji atrada patvērumu Grieķijas Korfu salā. Saņēmuši Francijas sniegto atbalstu un aprīkojumu, viņi tika nosūtīti uz Balkānu frontēm, kur turpināja cīnīties līdz pat kara beigām. Bulgārijas armija un valdība rūpīgi plānoja pirmās cīņas, tomēr viņi nebija paredzējuši Lielbritānijas un Francijas karaspēka iesaistīšanos šajā kara posmā. 1915. gada 7. oktobrī pēc Grieķijas premjerministra Eleterija Venizela uzaicinājuma Antantes vienības ieradās neitrālās Grieķijas Saloniku ostā. Antantes karaspēka vienību sākotnējais plāns paredzēja došanos uz ziemeļiem, lai palī-

dzētu sakautajai Serbijas armijai, tomēr viņu ceļu aizšķērsoja Bulgārijas 2. armija. 1915. gada decembrī bulgāri pēc vairākām spīvām cīņām abos Vardaras upes krastos apturēja britu un franču kustību un piespieda Antantes spēkus atkāpties, šķērsojot Grieķijas robežu.

Bulgārijai šis bija īpaši nozīmīgs brīdis, kas ietekmēja turpmākos pavērsienus Balkānu reģionā līdz pat Pirmā pasaules kara beigām. Lielu Antantes spēku klātbūtne Bulgārijas dienvidu robežas tuvumā radīja ievērojamu apdraudējumu. Ja šis Antantes radītais apdraudējums būtu ticis novērsts, bulgāriem ar to arī karš būtu beidzies, tomēr Vācija politisku un stratēģisku iemeslu dēļ atteicās atbalstīt Saloniku operāciju.⁴ Bulgārijas karaspēka virspavēlniecībai bija grūti vai pat praktiski neiespējami ignorēt Vācijas nostāju, jo Bulgārija bija atkarīga no Vācijas rūpniecisko preču un īpaši militāro materiālu piegādēm. Tā rezultātā Bulgārijai nācās piekāpties Vācijas prasībām un apturēt savu virzību pie Grieķijas robežas. Atteikšanās no ieceres šķērsot Grieķijas robežu un doties uzbrukumā Antantes spēkiem noteica turpmāko kara gaitu Bulgārijā. Bulgārijas armija gan turpināja sadursmes ar Antantes spēkiem Grieķijas pierobežā.⁵ Bulgārijas spēku apstāšanās pie robežas gan ļāva Antantes spēkiem 1916. gadā izveidot aizsardzības pozīcijas Grieķijas ziemeļos, un ierakumu karš turpinājās līdz pat 1918. gada rudenim. Līdz ar to Bulgārijai neizdevās īstenot ātra uzbrukuma taktiku (zibenskara paņēmieni), ko viņi bija veiksmīgi praktizējuši Balkānu kara laikā vēl pirms iesaistes Pirmajā pasaules karā.

1918. gadā materiālais nodrošinājums tāpat kā dzīves apstākļi un bulgāru cīņas spars valstī un Dienvidu (Saloniku) frontē arvien pasliktinājās. Pēc karošanas trīs gadu garumā Bulgārija bija bīstami pietuvojusies ekonomiskā sabrukuma robežai, kā arī politiskās un sociālās revolūcijas iespējamībai.⁶ Viens no šīs situācijas iemesliem bija Vācijas resursu koncentrēšana Rietumu frontē. Jau 1917. gada beigās vācieši, gatavojoties plaša mēroga ofensīvai Rietumu frontē, lielāko daļu sava karaspēka vienību un aprīkojuma izveda no Maķedonijas. Vienlaikus 1917. gada izskaņā Vācijas stratēģija paredzēja pievērsties Baltijas reģionam, tostarp Latvijas teritorijai.⁷ Tas nozīmēja, ka vēl vairāk resursu un personāla tika novirzīts prom no Dien-

4 Pirmkārt, sadursmes starp Bulgārijas un Antantes spēkiem Grieķijas teritorijā nostādītu neveiklā politiskajā situācijā Grieķijas karali Konstantīnu I – Vācijas imperatora Vilhelma II svaini. Līdztekus šiem notikumiem bija mainījies arī situācija Grieķijā, jo oktobra sākumā neitrālo valdību Atēnās bija nomainījis jauna valdība, kas atbalstīja Antanti. Turklāt vācieši skaidri apzinājās, ka frontes izveide ziemeļos no Salonikiem piesaistītu lielus Antantes spēkus, kas citādi varētu tikt izmantoti Rietumu frontē. Vācijas karaspēka ģenerālis Erihs fon Falkenhains vēlāk savos memuāros rakstīja, ka Antantes spēku atvirzīšana būtu pasargājusi bulgārus no tieša apdraudējuma, tomēr kopējā kara ainā šāds manevrs diez vai būtu devis priekšrocības. Sk.: ERICH VON LUDENDORFF: *Ludendorff's Own Story*, New York 1919, Vol. II, p. 368.

5 RICHARD HALL: *Bulgaria's Road to the First World War*, Boulder, Colorado 1996, pp. 266–268; ERICH VON FALKENHAYN: *The German General Staff and its Decisions 1914–1916*, New York 1920, p. 216.

6 SNEZANA DIMITROVA: *For Social Justice and Welfare: Hunger, Diseases, and Bulgarian 'Women's Revolts' (1916–1918)*, citēts: HÖPKEN, WOLFGANG/MEURS, WIM VAN (eds): *The First World War and the Balkans – Historic Event, Experience and Memory*, Munich 2015, pp. 13–16.

7 Ne tikai Rietumu frontē, bet arī Baltijas reģionā, cerot uz plašāku ietekmi Baltijas jūras dienvidu piekrastē, tostarp Latvijas zemēs, kā arī Krievijas ziemeļrietumos un Petrogradā.

- 8 PAUL VON HINDENBURG: *Out of my Life*, London 1920, p. 404.
- 9 DIMITŪR MINCHEV: *The Bulgarian Army at the Salonica Front*, citēts: *Institute for Balkan Studies* (ed.): *The Salonica Theatre of Operations and the Outcome of the Great War*, Thessaloniki 2005, p. 133; RICHARD HALL: *Balkan Breakthrough, the Battle of Dobro Pole 1918*, Bloomington 2010, pp. 92–93.
- 10 JOHN BELL: *Peasants in Power, Alexander Stamboliyski and the Bulgarian Agrarian Union, 1899–1923*, Princeton 1977, p. 120. Daudzi no šiem dumpiniecišķi noskaņotajiem kareivjiem nonāca zemnieku (Zemnieku partijas vadības) pakļautībā; viens no viņiem bija Aleksandrs Stambolijskis – Bulgārijas valdība viņu bija nesen atrīvojuši no ieslodzījuma, lai tādējādi mazinātu revolucionāro noskaņojumu sabiedrībā un mazinātu vispārējo spriedzi. Bulgāriji tolaik bija tuvu tam, lai atkārtotu Krievijas scenāriju, īstenojot sociālo un politisko revolūciju.
- 11 VICTOR MAMATEY: *The United States and Bulgaria in World War I*, citēts: *The American Slavic and East European Review*, Vol. 12, No. 2 (Apr., 1953), pp. 252–254; Petko Petkov: *Sašt i Būlgarija 1917–1918* [ASV un Bulgārija 1917–1918], in: *Godishnik na Sofiiskiia universtet, Istoricheski fakultet 73* (1970), p. 99; SNEŽANA DIMITROVA: *Vāzstanovjavane...reparacii...garancii... : Francija i balkanskite slavjanski dārzāvi septemvri 1918–januari 1920, Blagoevgrad 1998*, s. 57. Delegācijai pievienojās ASV ģenerālkonsuls Dominiks Mērfijs, jo bulgāri cerēja uz ASV atbalstu un lojalitāti.
- 12 *Bulgaria Armistice Convention*, September 29, 1918, citēts: *The American Journal of International Law*, Vol. 13, No. 4, (Oct., 1919), pp. 402–404. Saloniku pamiers bija tikai prelūdijs otrajai valsts mēroga katastrofai, ko bulgāri piedzīvoja 20. gadsimta pirmajās divās desmitgadēs. Kad Pirmais pasaules karš bija oficiāli beidzies, jaunieceltais Bulgārijas premjerministrs Aleksandrs Stambolijskis 1919. gada 27. novembrī parakstīja Neiji līgumu. Dobruža tika atgriezta Rumānijai, savukārt Maķedonija un citas Bulgārijas rietumu pierobežas teritorijas nonāca jaunizveidotās Serbu, horvātu un slovēņu karalistes īpašumā. Tāpat saskaņā ar Neiji līgumu Bulgārija bija spiesta atteikties no Egejas jūras piekrastes par labu Grieķijai. Bulgārijas armijas personālsastāvam tika noteikts ierobežojums 20 000 kareivju apmērā, turklāt valstij nācās izmaksāt milzīgas reparācijas gan skaidrā naudā, gan izejvielās.

vidu frontes, tādējādi vēl vairāk vājinot bulgāru pozīcijas. Vienlaikus cīnoties Dienvidu frontē un Dobružas frontē, Bulgārijas valsts un armija bija uz spēku un resursu izsīkuma robežas.

Bulgārijas karaspēka virspavēlniecība brīdināja feldmaršalu Paulu fon Hindenburgu, ka lauka armija nespēs noturēties pret spēcīgajiem un daudzskaitlīgajiem pretinieku uzbrukumiem, un lūdza pastiprināt Vācijas palīdzību, tomēr šis lūgums netika uzklaussīts.⁸ Bulgāri apzinājās, cik sarežģītā situācija bija nonākuši. Vienlaikus viņi arī apzinājās, ka Maķedonijas frontē karu uzvarēt nav iespējams, tomēr zaudējuma iespējamība bija visai augsta. 1918. gada 14. septembrī pēc ilgstošas un slepenas gatavošanās franču un serbu spēki uzsāka masveida uzbrukumu bulgāru aizsardzības pozīcijām Dobropolē, Dienvidu frontes vidū. Pēc divas dienas ilgušas intensīvas artilērijas apšaudes un gāzes uzbrukumiem, bulgāru pozīcijas tika sarautas un bulgāru kareivji haotiski metās atkāpties.⁹ Izklīdētie bulgāru kareivji neorganizētās grupās devās ziemeļu virzienā uz galvaspilsētu Sofiju, apņēmiņas pilni pārmācīt tos, kas viņuprāt bija atbildīgi par šo militāro katastrofu.¹⁰ Revolūcijas draudu apstākļos un bez Centrālo lielvalstu atbalsta Bulgārijas valdība bija spiesta domāt par to, kā izstāties no kara. Tā nosūtīja delegāciju uz Salonikiem, lai uzsāktu pamiera sarunas, iesaistot ASV ģenerālkonsulu Sofijā.¹¹ Pamiera līgums ar Antanti tika parakstīts 29. septembrī, un Bulgārija kļuva par pirmo Centrālo lielvalstu pusē karojošo valsti, kas no kara izstājās.¹² Diemžēl Bulgārijas pozīcijas šajās sarunās bija visnotaļ vājas. Nerautoties uz ASV diplomātisko klātbūtni, Bulgārijai nācās pieņemt visas Antantes izvīrītās prasības, tostarp ļaut Antantes kareivjiem brīvi šķērsot Bulgārijas teritoriju, kā arī nodot atsevišķas valsts teritorijas stratēģiskas nozīmes daļas britu un franču rīcībā. Tāpat Bulgārija piekrita saraut attie-

cības ar Centrālajām lielvalstīm un uzsākt karagūstekņu repatriāciju. Jāatzīmē, ka pēc Pirmā pasaules kara daži vācu ģenerāļi uzskatīja, ka tieši bulgāri ir vainojami Centrālo lielvalstu sabrukumā 1918. gada rudenī.¹³ Sākotnēji šādas apsūdzības var šķist loģiskas, tomēr jāatzīst, ka Dienvidu frontes neizbēgamā sabrukuma pazīmes bija ļoti labi zināmas gan bulgāru, gan vāciešu virspavēlniecībai jau 1918. gada vasarā.

Ņemot vērā tās nelielo platību un iedzīvotāju skaitu, Bulgārijai Pirmā pasaules kara gaitā bija milzīga nozīme. Nepilnu trīs gadu laika posmā bulgāru armija ar Austroungārijas, Vācijas un īslaicīgi arī osmaņu vienību atbalstu noturēja lielus Antantes spēkus ziemeļos no Salonikiem. Tāpat bulgāri 1916.–1918. gadā piedalījās Rumānijas sakaušanā un ieņemšanā. Šīs kaujas radīja milzīgu spiedienu uz jau tā noplicinātajiem Bulgārijas resursiem. Pirms Dobropoles kaujas Bulgārija sasniedza vispārējās mobilizācijas augstāko punktu – tās dienestā bija iesaukti 878 000 vīriešu, no kuriem 697 000 piedalījās karadarbībā. Tas nozīmē, ka praktiski visi dienesta vecuma vīrieši tolaik bija mobilizēti dienestā.¹⁴

Tomēr, pievēršoties ziemeļu dimensijai, konkrēti Latvijas teritorijai un latviešu tautai šo notikumu kontekstā, jāatzīmē, ka bulgāru sakāve 1918. gada septembrī un tai sekojošā Bulgārijas izstāšanās no kara, kam savukārt sekoja Austroungārijas, Osmaņu impērijas un visbeidzot arī Vācijas izstāšanās, tā paša gada nogalē gan tieši, gan netieši radīja labvēlīgus apstākļus Latvijas valsts neatkarības pasludināšanai un atzīšanai. Protams, notikumu attīstība Dienvidu frontē, Bulgārijas sakāve un 29. septembra Saloniku pamiers tiešā veidā neietekmēja neatkarīgas Latvijas izveidi, tomēr tie bija militāri un politiski nozīmīgi pavērsieni, kas ietekmēja situāciju Austrumu frontē 1918. gada septembrī–novembrī. Ja Bulgārijas liktenis tika izlemts Dienvidu frontē, tad Latvijas moderno vēsturi Pirmā pasaules kara laikā vistiešākajā veidā ietekmēja Austrumu fronte. Tādēļ, lai saprastu 1918. gada vasaras un rudens notikumus Latvijā, ir jāapskata situācija Austrumu frontē.

Pirmā pasaules kara gaitā Baltijas reģions pakāpeniski tika ierauts sadursmēs starp Krievijas un Vācijas spēkiem. 1915. gadā Vācijas armijas virspavēlniecības prioritārais uzdevums bija

13 Pēc kara ģenerālis Erihs Lūdendorfs izteica viedokli, ka Vācija nebija gana spēcīga, lai vienlaikus noturētu Rietumu fronti un dotos glābt Balkānu fronti, kuru bulgāri 1918. gada septembrī jau bija praktiski zaudējuši. Arī Pauls fon Hindenburgs savos memuāros pauž līdzīgu viedokli.

14 GEORGI MARKOV: Golyamata voina i Būlgarskata strana mezhdū Sredna Evropa i Orienta [Lielais karš un Bulgārija starp Centrāleiropu un austrumiem], Sofia 2006, p. 288. Autors ir pārliecināts, ka Bulgārijai bija milzīga loma kara gaitā. Pirmkārt, Bulgārijas armija bija guvusi vērtīgu pieredzi un rūdījumu Balkānu karos. Otrkārt, sekmīgā operācija pret Serbiju 1915. gadā ļāva izveidot tiešu savienojumu starp Centrālās alianses Austrijas–Vācijas un Bulgārijas–Osmaņu teritorijām. Tāpat bulgāri nepilnus trīs gadus noturēja 300 000 Antantes karēivju Saloniku (Dienvidu) frontē. Tādējādi šie Antantes spēki nevarēja tikt izmantoti Rietumu frontē. Ja bulgāri nebūtu tik ilgi noturējuši Saloniku fronti, Antantes spēki būtu caursītuši frontes līniju un sakāvuši Centrālās lielvalstis jau 1916. gadā.

15 ANDREW PARROT: The Baltic States from 1914 to 1923: The First World War and the Wars of Independence, citēts: Baltic Defence Review 8, Vol. 2 (2002), p. 132.

16 Ibidem, p. 134.

17 Ibidem, p. 131.

sniegt atbalstu Austroungārijas spēkiem, lai panāktu Krievijas neitralizēšanu, pirms Itālija ir uzsākusi karadarbību pret Austroungāriju, vienlaikus saglabājot kontroli rietumos. Lai novērstu pretinieka uzmanību no sagatavošanās darbiem plānotajai ofensīvai Galīcijā, 1915. gada 26. aprīlī Vācija ar 12 divīzijām uzsāka veiksmīgu operāciju Rīgas virzienā. Ņemot vērā, ka Rīga un satiksme caur Rīgas ostu Krievijai bija īpaši svarīga, Krievijas militārā virspavēlniecība (*Stavka*) cītīgi centās apturēt vāciešu uzbrukumu. Tā rezultātā 1915. gada maija sākumā vāciešu frontes līnija stiepās no jūras piekrastes starp Liepāju un Ventspili līdz pat Ventas upei.

Frontes līnija turpinājās dienvidaustrumu virzienā gar Ventu un Dubisu līdz pat Dubisas un Nemunas satekai.¹⁵ Pirmajos kara mēnešos Baltijas reģions galvenokārt atradās svarīgāko notikumu perifērijā, jo to aizēnoja spraiga situācijas attīstība dienvidu un rietumu virzienā.¹⁶ Kara gaitā Krievijas pozīcijas tika novājinātas un Vācijai izdevās okupēt visu Baltijas reģionu. Tomēr arī vāciešu ofensīva piedzīvoja sarežģījumus, un krievu pretuzbrukumi starp Viļņu un Daugavpili ļāva Krievijai atgūt zaudētās pozīcijas. 1915. gada 26. septembrī vāciešu frontes līnija Baltijā sniedzās no Rīgas gar Daugavu līdz pat Daugavpilij un zemāk uz dienvidiem līdz Pinskai. 1915. gada pavasarī vācieši bija okupējuši vien nelielu Latvijas dienvidrietumu teritorijas nostūri un atsevišķas Lietuvas teritorijas rietumu daļas, bet septembra beigās bija ieņemta jau visa Lietuva un aptuveni puse Latvijas.¹⁷ Frontes līnijas Baltijas reģionā palika praktiski nemainīgas līdz pat 1917. gada janvārim. Situācija Baltijas reģionā turpināja būt praktiski nemainīga līdzīgi kā Dienvidu (Saloniku) frontē 1916.–1918. gadā.

Austrumu frontes militārajā vēsturē nozīmīgs pavērsiens bija Latviešu strēlnieku pulku izveide. 1915. gada aprīlī, kad Vācijas armija ienāca Latvijas teritorijā, sabiedrībā zināmi latvieši Krievijas Domes deputāta Jāņa Goldmaņa vadībā vērsās pie Krievijas cara ar lūgumu izveidot latviešu bataljonus. Vāciešu ofensīvai turpinoties, *Stavka* atbalstīja šo priekšlikumu un 1915. gada 19. jūlijā ar cara rīkojumu tika atļauta Latviešu strēlnieku pulku izveide. Tajā pašā dienā Krievijas Domes latviešu deputāti Jānis Goldmanis un Jānis Zālītis Rīgā publicēja patriotisku uzsaukumu "Pulcējaties zem latvju karogiem". Dramatisko noti-

kumu, militārās propagandas un latviešu nacionālisma uzplaukuma apstākļos pirmie brīvprātīgie Rīgā sāka pieteikties 12. augustā.¹⁸ Kopā tika izveidoti astoņi kaujas un viens rezerves bataljons, un latviešu strēlnieki Krievijas armijas sastāvā no 1915. līdz 1917. gadam cīnījās pret vāciešu pozīcijām gar Daugavas krastiem. 1916. gada decembrī un 1917. gada janvārī latviešu strēlnieki cieta lielus zaudējumus mēnesi ilgajās Ziemassvētku kaujās, kas aizsākās ar Ziemassvētku laikā īstenoto pārsteiguma uzbrukumu vāciešu pozīcijām. 1917. gada 22. janvārī aizsākās vāciešu pretuzbrukumi, kas turpinājās līdz pat janvāra beigām, tomēr krievu armijai un latviešu strēlniekiem izdevās noturēt iegūtās pozīcijas.¹⁹ Latviešu strēlnieku zaudējumi mērāmi 9000 kritušajos un ievainotajos, kas ir aptuveni trešdaļa kopējā personālsastāva. Kaut arī šis izrāviens ļāva Krievijas armijai uzlabot savas pozīcijas Rīgas tuvumā, stratēģiskus mērķus vai iznākumus tas nesasniedza. Līdzīgi kā pēc bulgāru īstenotā frontes līnijas pārrāvuma 1918. gada septembrī, kam sekoja protesta vilnis pret Bulgārijas valdību un militāro vadību, arī latviešu strēlnieki pēc tik smagiem zaudējumiem jutās cara un 12. armijas vadības pievilti.²⁰ Savukārt Krievijā 1917. gada 22. janvāra aicinājums uz streiku izraisīja februāra revolūciju, kā rezultātā 1917. gada 15. martā Krievijas cars Nikolajs II bija spiests atteikties no troņa.²¹

Kā vēl viens nozīmīgs latviešu strēlnieku ieguldījums Austrumu frontē ir jāatzīmē Juglas kaujas (Rīgas kaujas).²² Juglas kaujas atkal radīja milzīgus zaudējumus; 5. Zemgales latviešu strēlnieku pulks un 6. Tukuma pulks kaujās zaudēja vairāk nekā pusi sava sastāva. Arī 7. Bauskas un 8. Valmieras pulkā bija daudz kritušo, un vāciešu uzbrukums noslēdzās ar Rīgas ieņemšanu. Tomēr Krievijas 12. armijai izdevās bez zaudējumiem evakuēties no Rīgas un atkāpties uz Vidzemi.²³

18 Sākotnējā iecere paredzēja izveidot divus bataljonus, tomēr brīvprātīgo atsauce bija tik liela, ka tika izveidoti trīs bataljoni. Latviešu brīvprātīgo strēlnieku pavadošana ceļā no Rīgas izvērtās par visaptverošu parādi, jo strēlnieku pulki bija pirmās latviešu militārās vienības, ko vadīja paši latvieši. Pirmo bataljonu sastāvu pamatā veidoja brīvprātīgie, it īpaši bēgļi no Kurzemes un no Rīgas uz Krieviju evakuēto fabriku strādnieki. Vēlāk daudz latviešu no citām Krievijas armijas vienībām pievienojās vai tika norikoti dienestam latviešu strēlnieku pulkos.

19 Ibidem (kā 17. atsauce).

20 Krievijas 12. armijas komandieris bija bulgāru izcelsmes ģenerālis Radko Dmitrijevs.

21 PARROTT (kā 15. atsauce), p. 138.

22 Rīgas kaujas bija pēdējās pilnāpmēra sadursmes starp Krievijas un Vācijas spēkiem Austrumu frontē. Vāciešu uzbrukums Krievu armijas vienībām rietumos no Rīgas sākās 1917. gada 1. septembrī; tas radīja iespaidu par vāciešu apņēmību turpināt virzību uz Petrogradu, tādējādi sagraujot Krievijas tā jau novājināto cīņas sparū. Vācieši nekavējoties jau pirmajā operācijas dienā izveidoja placdarmu pie Daugavas dienvidos no Rīgas, un jau 2. septembrī krievu spēki no Rīgas atkāpās. Vācieši bēgošo krievu karaspēku vajāja vien 30 (20 jūdžu) kilometru attālumā aiz pilsētas robežas. Tomēr Rīgas kaujas bija tikai prelūdijs vērienīgākam militārajam plānam. 1917. gada 11. oktobrī, Rīgas ieņemšanas iedvesmoti, vācieši uzsāka operāciju Albiona. Jūras desanta operācijā, kas paredzēja uzbrukumu Igaunijas salām Sāremā, Hījumā un Muhu, bija iesaistīti 20 000 kareivju. 1917. gada 20. oktobrī visas trīs salas atradās vāciešu kontrolē. Vienlaikus tika īstenota Vācijas tālējās flotes desmit karakuģu operācija, kuras mērķis bija forsēt Irbes šaurumu un ielenkt Krievijas floti Rīgas līcī.

23 PARROTT (kā 15. atsauce), p. 139. Juglas kaujas (1917. gada 1.–3. septembrī) bija Krievijas 12. armijas aizsardzības cīņas Pirmajā pasaules karā. Tā bija pretošanās vāciešu uzbrukumam, ko dēvē arī par Rīgas kaujām.

- 24 Ibidem, p. 140.
- 25 MAX LASERSON: The Recognition of Latvia, citēts: The American Journal of International Law, Vol. 37, No. 2 (Apr., 1943), pp. 233–247.
- 26 CHARLES SULLIVAN: German Freecorps in the Baltic, 1918–1919, citēts: Journal of Baltic Studies, Vol. 7, No. 2 (Summer 1976), pp. 124–133. Čārlzs Salivens, pētot vāciešu Brīvkorpusa (*Freikorps*) formējumu vēsturi un darbības, norāda, ka 1918.–1919. gadā tie nespēja pretoties Latvijas un Igaunijas skaitliski augošajai un angļu atbalstītajai armijai.
- 27 Ēriks Jēkabsons: Stāvoklis Latvijā 1919. gada jūlijā: Lielbritānijas pārstāvju viedoklis, in: Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture 5 (2018), 131.–145. lpp. Atsaucoties uz arhīvu materiāliem, autors analizē komplekso situāciju Latvijā 1918.–1919. gadā, kā arī vāciešu rīcību nolūkā saglabāt spēcīgas pozīcijas šajā teritorijā. Pat pēc vāciešu karaspēka iziešanas no lielākajām Latvijas pilsētām vācu politika un armijas virspavēlniecības centieni bija vērsti uz to, lai atstātu šīs teritorijas Krievijas kontrolē, tādējādi nepieļaujot krievu boļševīku, kā arī angļu un franču nostiprināšanos Latvijā. Tāpat atsevišķi arhīvu dokumenti liecina par latviešu nacionālistisko noskaņojumu un izteiktu pretošanos gan vāciešu, gan krievu varai.

Arī 1918. gads latviešiem izvērtās dramatiskiem notikumiem bagāts. 1918. gada 18. februārī, reaģējot uz Brestļitovskas miera sarunu apturēšanu, vācieši uzsāka liela mēroga operāciju *Faustschlag*. Sastopot vien minimālu krievu pretestību, vācieši īsā laikā okupēja ievērojamas teritorijas, atsevišķās frontēs pārvirzoties uz priekšu par veseliem 240 kilometriem. Līdz 1918. gada 3. martam, kad tika parakstīts Brestļitovskas līgums, vācieši jau kontrolēja visu Latvijas teritoriju.²⁴ Šādi apstākļi radīja priekšnosacījumus jauna nacionālisma vilņa attīstībai, kas vērsās gan pret Vācijas okupāciju, gan Krievijas varu Latvijas teritorijā.

Krievijas izstāšanās no Pirmā pasaules kara pēc Brestļitovskas līguma parakstīšanas nebūt neizbeidza militāras sadursmes Baltijā. Latvieši savā cīņā par pašnoteikšanos 1918.–1920. gadā piedzīvoja milzīgas grūtības.²⁵ Šajos notikumos liela nozīme bija Vācijas politikai un joprojām ievērojamai militārajai klātbūtnei.²⁶ Paralēli kaujām rietumos vācieši sastapās ar arvien pieaugošu baltiešu nacionālismu.²⁷ Visās Baltijas valstīs bija vērojams nacionālās identitātes un pašapziņas pacēlums, kas transformējās neatkarības kustībās. Antantes atteikšanās no Brestļitovskas līguma un 1918. gada 11. novembra pamiera līgums radīja izdevību latviešiem. Tāpēc Latvijas neatkarības izsludināšana 1918. gada 18. novembrī ir loģiska un saprotama. Tomēr, atgriežoties pie pētījuma galvenā temata, tā autors vēlas uzdot šādu jautājumu: vai pastāvēja tiešas vai netiešas kopsakarības starp Pirmā pasaules kara noslēguma notikumiem un Bulgārijas un Latvijas ceļu 1918. gada rudenī?

Lai atbildētu uz šo jautājumu, pirmkārt, vēlos pievērst uzmanību vāciešu darbībām un stratēģiskajiem mērķiem šajos mēnešos – gan Balkānos, gan Baltijā. 1918. gada vasarā Vācijas spēki bija sadrumstaloti, vienlaikus cīnoties vairākos virzienos, turklāt tie pietiekami nenovērtēja Dienvidu jeb Saloniku frontes nozīmīgumu. 1917. un vēl jo vairāk 1918. gadā Vācijas armijas virspavēlniecība to uzskatīja par sekundāras nozīmes frontes līniju un nesniedza pietiekamu atbalstu bulgāru vienībām, kas skaidrojams ar intensīvajām cīņām Rietumu un Austrumu frontē, tostarp Baltijas reģionā. 1918. gadā Vācijas armijas virspavēlniecība plānoja uzbrukumu Petrogradai un Murmanskai, lai novērstu Antantes spēku ilgtermiņa izvietošānu šajā reģionā.

Politiskā kontekstā Vācija deva priekšroku Somijas neatkarībai un Antantes spēku izešanai no Ziemeļkrievijas. Tāpat Vācija labprāt būtu pielikusi punktu boļševiku varai un atjaunojusi monarhiju Krievijā. Turklāt imperatoru Vilhelmu II motivēja apsvērumi, kas saistīti ar dinastijas ambīcijām Baltijā.²⁸ Vācu admirāļi atbalstīja militāras un materiālas palīdzības sniegšanu Somijai, cerot iegūt stratēģiskas nozīmes priekšrocības Barenca jūrā, kā arī nodrošināt izejvielu piegādes. Visu šo stratēģisko apsvērumu kopsumma veidoja Vācijas komplekso politiku attiecībā uz Baltijas reģionu 1918. gadā.²⁹ Tobrīd šī politika Vācijas impērijas interesēm bija svarīgāka nekā situācija Dienvidaustrumeiropā un Balkānos. Kāpēc?

Manuprāt tāpēc, ka Baltijas reģionā bija sagaidāmi daudz lielāki ieguvumi nekā Dienvidaustrumeiropā. Turklāt Balkānu reģions jau vēsturiski bija politiski un kulturāli sadrumstalots, savukārt Krievijas impērijas sabrukums un pilsoņu karš radīja labvēlīgus apstākļus Krievijas imperiālā mantojuma izplatībai. Vismaz tā tas varēja šķist 1918. gadā. 1918. gada jūlijā angļu vienības ieņēma Arhangeļsku, kā rezultātā vācieši savas prioritātes pārkārtoja ziemeļaustrumu virzienā. Savukārt 1918. gada augusta otrajā pusē vienības, kas bija izvietotas ziemeļos, lai dotos Petrogradas virzienā, bija nekavējoties jānovirza Dienvidu un Ziemeļu frontes atbalstam. 1918. gada 21. septembrī Vācijas flote saņēma ziņu par to, ka sakarā ar militāro situāciju rietumos plānotā Petrogradas un Murmanskas ieņemšanas operācija ir atcelta. Vēl pēc sešām dienām armijas virspavēlniecība izdeva rīkojumu nekavējoties pārtraukt visus sagatavošanās darbus.³⁰ Krievijas revolūcijas un Brestļitovskas līguma sekas netieši izraisīja katastrofu Bulgārijā – Antantes sašķelšanos pie Dobropoles 1918. gada 15. septembrī un 29. septembra Saloniku pamieru. Tāpat visi šie notikumi un procesi tieši vai netieši ietekmēja politiskos un militāros apstākļus, kuros tika izsludināta Latvijas neatkarība. Līdz ar to var apgalvot, ka 1918. gada septembra dramatiskie notikumi Bulgārijā norisinājās paralēli Latvijas Republikas nodibināšanai.

Neapšaubāmi, arī Francijai un Lielbritānijai bija būtiska nozīme un spēcīga ietekme uz 1918. gada rudens notikumiem Bulgārijā un Latvijā. Nenoliedzot to, ka Dienvidu frontes pārraušanas operācijas iniciatīva, plānošana un izpilde pie Dobropoles

28 Apvienotā Baltijas hercogiste bija Vācijas politiskais projekts, kas tika ierosināts 1918. gada aprīlī pēc tam, kad latvieši un igauņi bija formāli pasludinājuši neatkarību. Pirms tam, 1917. gadā un 1918. gada sākumā, norisinājās citi notikumi. Latviešu Pagaidu nacionālā padome tika izveidota, pamatojoties uz Krievijas Pagaidu valdības 1917. gada 5. jūlijā izdoto pašpārvaldes likumu. 1917. gada 30. novembrī Padome izsludināja autonomiju, savukārt 1918. gada 15. janvārī tika oficiāli izsludināta neatkarīga Latvijas Republika. Vācijas sakāve Pirmajā pasaules karā 1918. gada novembrī sekoja Baltijas landesvēra un Brīvkorpusa sakāve 1919. gadā Latvijā, līdz ar to Apvienotās Baltijas hercogistes projekts vairs nebija aktuāls.

29 WINFRIED BAUMGART: *Deutsche Ostpolitik, 1918: Von Brest-Litowsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges*, Vienna and Munich 1966, p. 98, 340.

30 Herwig (kā 29. atsauce), p. 351; WILLIAM FLETCHER: *The British Navy in the Baltic, 1918–1920: its contribution to the independence of the Baltic nations*, citēts: *Journal of Baltic Studies*, Vol. 7, No. 2 (Summer 1976), pp. 134–144.

31 DIMITROVA (kā 11. atsauce), s. 29.

32 WILLIAM FLETCHER: The British Navy in the Baltic, 1918–1920: its contribution to the independence of the Baltic nations, citēts: Journal of Baltic Studies, Vol. 7, No. 2 (Summer 1976), pp. 134–144.

1918. gada 14.–15. septembrī tika īstenota Francijas vadībā un izmantojot pamatā franču spēkus, kam palīdzēja serbi, ir jāuzsver arī angļu armijas, flotes un diplomātisko centienu nozīmīgums apskatītajā laika periodā. Pat ja angļu–grieķu uzbrukums bulgāru pozīcijām pie Dojranas ezera 18.–19. septembrī bija neveiksmīgs un angļi cieta smagus zaudējumus, tam bija svarīga loma Bulgārijas frontes sabrukumā, turklāt tas novērsa kaujas spējīgo vienību nosūtīšanu uz tikpat kritiskā stāvoklī esošo Dobropoli. Tieši franču un zināmā mērā arī britu militārā un politiskā vadība bija tā, kas definēja 1918. gada 29. septembra Saloniku pamiera galvenos nosacījumus.

Arī Francija centās īstenot savus stratēģiskos plānus Balkānos, un Bulgārijas pozīciju pēckara politiskajā sistēmā nebūt nenoteica vienīgi tās sakāve un sabrukums 1918. gada septembrī. Francijas militārie un politiskie stratēģi serbiem, horvātiem un slovēņiem piešķīra uzticamas aizsargjoslas funkciju pret Vācijas un Austroungārijas ekspansijas iecerēm Adrijas un Melnās jūras virzienā. Viņi bija pārliecināti, ka Rumānija veido pietiekami drošu barjeru, kas noturēs Vācijas imperiālisma izplešanos Tuvo Austrumu virzienā. Tikpat svarīgs apsvēruma pēc 1917. gada bija arī aizsargjoslas veidošana pret Krievijas boļševiku ietekmi. Tā visa rezultātā Ungārija, Bulgārija un Turcija nonāca politiskā izolācijā, kas pēc divām desmitgadēm izpaudās kā atbalsts Vācijas revanšismam un revizionismam.³¹

Vienlaikus Lielbritānijas ilgtermiņa politiskā stratēģija sakrita ar Latvijas centieniem panākt nacionālo pašnoteikšanos Pirmā pasaules kara beigās un tūlīt pēc tā.³² 1918. gada 23. oktobrī Londonā notika Latvijas pārstāvja Z. Meierovica un Lielbritānijas ārlietu ministra A. Balfūra vēsturiski nozīmīga tikšanās. Tās rezultātā tika panākta Latvijas valsts *de facto* atzīšana. Lielbritāniju šādam solim motivēja apņemšanās atjaunot Austrumu fronti pret Vāciju un, lai to īstenotu, bija nepieciešami sabiedrotie Eiropas austrumos. Britu diplomāta Krievijā Francisa Lindleja pirmā diplomātiskā tikšanās ar Igaunijas un Latvijas sūtņiem notika 1918. gada janvārī. Tāpat jānorāda, ka tolaik Lielbritānijas politika bija vērsta uz to, lai izvairītos no bijušās sabiedrotās Krievijas impērijas sašķelšanas. Tomēr pēc šīs tikšanās Lindlejs rakstīja Vaitholam, norādot, ka, ja reiz igauņi un latvieši ir spējuši panākt neatkarību, viņiem būtu jāveido

bloks ar Skandināvijas valstīm, Somiju vai pat Poliju. Lindleja oficiālais tēls bija atturīgs un konservatīvs, tomēr viņš sniedza atbalstu Baltijas tautām. 1918. gada laikā Lielbritānija izrādīja arvien lielāku interesi par Baltijas reģionu, veltījot tam gan politisku uzmanību, gan veicot militāras darbības.³³ 11. novembrī, kas bija pamiera noslēgšanas diena, Balfūrs informēja Latviešu Pagaidu nacionālo padomi par Lielbritānijas apņēmību atbalstīt Latvijas neatkarību.³⁴ Turklāt 17. decembrī viņš apsoliya Rīgā pastāvīgi izvietot Lielbritānijas flotes kuģus, vienlaikus piedāvājot arī ieroču un militāro materiālu piegādes Latvijas aizsardzības vajadzībām. Viens no šādas rīcības iemesliem bija Sarkanās armijas strauja tuvošanās Latvijai; franču militārais novērotājs ģenerālis Džons Filips Dikāns slepenā telefonsarunā ar Francijas premjerministru Žoržu Klemanso lūdza atļauju apbruņot Latvijā vēl palikušos vāciešu kareivjus, lai palīdzētu apturēt boļševiku uzbrukumu.

Sarkanajai armijai tuvojoties Rīgai, Loids Džordžs, izmisīgi cenzdamies panākt līdzsvaru starp militārajām, ekonomiskajām interesēm un sabiedrības viedokli, pavēlēja Lielbritānijas admirālītei no 1918. gada 31. decembra izvest britu floti no Baltijas. Šo politisko lēmumu daļēji pamato arī ASV prezidenta Vilsona lēmums izvest visas karaspēka vienības no Krievijas teritorijas. Impērijas kara ministrija šo pavēli izpildīja, neskatoties uz Frīmentla un feldmaršala Vilsona asiem iebildumiem, kas balstījās pārliecībā, ka Sarkanā Krievija apdraud britu intereses Baltijā. Tā visa rezultātā britu kuģi ar vāciešu, latviešu un krievu bēgļiem atstāja Rīgas ostu. Tuvojoties Sarkanajai armijai, Latvijas Ministru prezidents Kārlis Ulmanis ar valdības ministriem devās bēgļu gaitās uz Liepāju, lai turpinātu cīņu. 1919. gada 3. janvārī britu spēki pameta arī Tallinu, atstājot vien divus kreiserus Helsinkos. Paļaujoties uz savu iniciatīvu un britu flotes atbalstu, Igaunija, Latvija un Lietuva kļuva par pilntiesīgām republikām. Tāpat laika posmā no 1918. līdz 1920. gadam Latvijas neatkarības nostiprināšanā liela nozīme bija jaunizveidotajai Latvijas armijai.

Noslēgumā vēlos apkopot savus novērojumus un secinājumus. Ir labi zināms, ka vēsturiskos notikumus un to izraisītās sekas raksturo neprognozējamība. Spriežot pēc turpmākajiem notikumiem, vāciešu lolotais Baltijas hercogistes projekts

33 JOHN HIDDEN: From War to Peace: Britain, Germany, and the Baltic states, citēts: Journal of Baltic Studies, Vol.19, No. 4 (Winter 1988), pp. 373. Autors norāda, ka Lielbritānijas interese par Baltijas reģionu un konkrēti Latviju bija saistīta ar vēlmi nepieļaut boļševiku Krievijas nonākšanu Vācijā. Viņš secina, ka šajā periodā Vācija Baltijas reģionā bija nevis destruktīvs, bet drīzāk rekonstruktīvs faktors. Tāpat viņš norāda, ka Vācijas un Lielbritānijas sāncensības pamatā bija tiekšanās iegūt kontroli pār svarīgiem tirdzniecības ceļiem un tirgiem.

34 FLETCHER (kā 32. atsauce), p. 135. V. Fletčers norāda, ka Lielbritānija nebūt neignorēja politisko vakuumu, kas veidojās Baltijas reģiona austrumos pēc Vācijas impērijas un Krievijas impērijas sabrukuma 1918. gada beigās. Lielbritānija atbalstīja Baltijas valstu neatkarību, tomēr vienlaikus arī apzinājās, ka karā novājinātā Krievija vai Vācija pēc atgūšanās varētu censties atjaunot savu kontroli Baltijas reģiona austrumos. Vēl jo vairāk Lielbritānija rēķinājās ar Vācijas–Krievijas alianses izveidošanās iespēju pēckara pasaulē. Tādējādi tiktu izjaukts varas līdzsvars Baltijā un pastāvētu iespēja izcelties vēl vienam karam, kurā Lielbritānijai būtu jārēķinās ar iespēju zaudēt. Ņemot vērā šos apsvērumus, Lielbritānija bija gatava riskēt un atbalstīt Baltijas valstis, cerot, ka tās kopā ar britu atbalstīto Poliju veidos bufera zonu starp Krieviju un Vāciju.

deva spēcīgu impulsu latviešu un igauņu mobilizācijai, lai realizētu nacionālo pašnoteikšanos, vienlaikus šī mērķa sasniegšanai piesaistot arī vairākas Antantes valstis. Tāpat arī Vācijas stratēģiskais lēmums, ar kuru apzināti tika apturēts bulgāru uzbrukums dienvidu virzienā uz Salonikiem 1915.–1916. gadā, tika pieņemts ar ļoti specifisku un skaidri definētu politisku un militāru nolūku – panākt to, ka Bulgārija turpina karadarbību, un vienlaikus piesaistīt pēc iespējas vairāk Antantes spēku Dienvidu fronteī, tādējādi atvieglot Vācijas ieceru realizēšanu Rietumu frontē. Tomēr izrādījās, ka šis bija aplams lēmums, jo, kad 1918. gadā karā no jauna iesaistījās Rumānija, Bulgārijas spēki un rezerves bija tik noplicinātas, ka tā nespēja sekmīgi cīnīties divās frontēs. Visbeidzot tas bija viens no būtiskākajiem faktoriem, kā ietekmē tika noslēgts 29. septembra pamiers un viens no iemesliem, kāpēc Bulgārija izstājās no kara.

Līdzīgi arī Vācijas politika Baltijā, kuras mērķis bija saglabāt kontroli reģionā, gan īstermiņā, gan ilgtermiņā izraisīja spēcīgu pretvācisku noskaņojumu un iekvēlināja cīņu par Latvijas neatkarību. Notikumus Latvijā un Bulgārijā raksturo atšķirīgas īpatnības, tomēr to izcelsme meklējama vienos un tajos pašos notikumos un procesos. Abos gadījumos netika pienācīgi novērtēta latviešu un bulgāru nacionālā pašapziņa un ambīcijas. Vācijas politiskā un militārā vadība 1918. gada vasarā pieļāva kļūdas savā vērtējumā attiecībā uz skaidrajiem signāliem par Bulgārijas armijas kaujas spēju un sabiedrības atbalsta zaudēšanu. Tāpat Vācijas impērija pietiekami nenovērtēja latviešu un igauņu apņēmību un organizatoriskās spējas; tas pats sakāms par Lielbritānijas, Francijas un ASV lomu šajos procesos, nemaz nerunājot par Krievijas impērijas sabrukumu. Tas apliecina vēsturisko procesu neprognozējamību, kā arī mazo valstu nozīmīgo lomu vēstures veidošanā. Kara izskaņā reģionā bija vērojama dinamiska notikumu attīstība, kā arī nozīmīga Krievijas un Vācijas ietekme, tomēr latvieši atradās tādā situācijā un pozīcijā, kas ļāva viņiem iesaistīties sarunās un meklēt atbalstu neatkarīgas valsts atzīšanai. Šajos apstākļos latviešu centieniem atbalstu sniedza gan Lielbritānijas diplomātiskā darbība, gan kara flotes klātbūtne. Tikmēr Bulgārija pēc izstāšanās no kara nonāca pilnīgā izolācijā, kas neļāva tai cerēt uz stabilu diplomātisko atbalstu. Tā Pirmā pasaules kara beigas un pēckara pasaules kārtība ļāva sekmīgi izveidot neatkarīgu Latvijas valsti, vienlaikus izraisot otro nacionālo katastrofu modernās Bulgārijas vēsturē.

The Bulgarian Way and the Latvian Way in the Autumn of 1918: an Attempt at a Comparative Approach

Ivelin Ivanov

The article aims at analyzing some events which occurred at the same time – at the end of the First World War - the breakthrough of the Southern Front by the troops of the Entente of 14-15 September followed shortly after by the Salonica Armistice of 29 September 1918, and the proclamation of the Latvian independence on 18 November 1918. The author considers the Balkan and the Baltic regions in a comparative approach analyzing the Bulgarian and the Latvian position in the great military conflict and European politics in the autumn of 1918. The analysis is mainly focused on the final stage of World War I when both Bulgarians and Latvians were actively involved in great campaigns suffering heavy human and material losses. Like that of the Bulgarians, whose historical future was decided on the Southern Front, modern Latvian history was directly influenced by the Eastern Front during the years of the First World War. Therefore, according to the author, the analysis of the situation on the Eastern Front is of high importance for explaining and understanding the events in Latvia in the summer and the autumn of 1918.

Several important facts and events dominate the author's analysis. In the first place, he focuses on Bulgaria's involvement in this conflict and the factors that led to the Bulgarian defeat in September 1918. Among the reasons for the intensification of Bulgarian war-weariness was the German strategy that was focused on the Western Front in 1917-1918. As Germans prepared for their great Western Front offensive, they shifted most of their detachments and much of their equipment away from the Balkans in late 1917. Next, another important change in German strategy in 1917 is considered in the paper. According to the author, the German strategy at the Baltic region, including the Latvian lands, was strengthened after the end of 1917 which had a direct impact on the Bulgarian military capabilities of the Thessaloniki front in the last year of the war. As a result of this strategic regrouping, the Bulgarian economic, demographic, and military collapse, as well as the effective actions of the Entente, the Bulgarian cause was doomed to failure. After the breakthrough at the front, the armistice agreement was signed with

the Entente on 29 September and Bulgaria became the first of the Central Powers to exit the war. All this gives grounds for formulating the following question: Were there any direct and indirect links between the events at the end of the First World War and the Bulgarian and the Latvian way in the autumn of 1918?

In search of an answer, the author focuses on the role of German, French, British and Russian politics in the dramatic end of this European and global conflict. The paper proposes the thesis that in the summer of 1918, Germany practically tore their forces apart, acting in different directions, and thus underestimated the role of the Southern, Thessaloniki Front. Thus, in 1917 and especially in 1918, the German command considered it secondary and did not meet the demands of the Bulgarians for auxiliary troops, since it was too engaged in the Western and the Eastern Fronts, as well as in the Baltic region. According to the author, the German Baltic policy in 1918 outweighed the interests of the German empire in Southeastern Europe and the Balkans because the expected benefits for the North-East were much more significant than those in Southeast Europe. The main reason, from a German point of view, was that the Balkans were historically, politically and culturally fragmented, with relatively young, small and middle-sized, but historically shaped national states, while the break-up of the Russian Empire and the Russian civil war created favorable conditions for the occupation of former Russian imperial heritage. The occupation of Arkhangelsk by the English troops in July 1918 further directed the German priorities to the northeast.

Following the logical analysis, the author underlines that the consequences of the Russian Revolution and the Treaty of Brest-Litovsk led indirectly to the Bulgarian catastrophe – the break-up of the Entente at Dobro Pole from 15 September and the Salonica Armistice of 29 September 1918. Besides, all these events and processes had a direct and indirect impact on the political and military situation in which Latvian independence was proclaimed. Also, the article focuses on the important role of French and British policy on the eve of the declaration of Latvian independence in 1918. It is worth pointing out that, according to the author, the unequivocal efforts of German and Russian policy to control the Baltic region intensified French and British support at this crucial time.

In conclusion, the author emphasizes, that the Bulgarian drama of September 1918 played out in parallel with the rise of the Latvian Republic.

Both cases, Bulgarian and Latvian, differ in their specific characteristics, but ultimately result from the same general events and processes. In both examples, there was an obvious undermining and underestimation of the national expectations and the perspectives of Bulgarians and Latvians. Thus, the author underlines, at the end of the war the Latvians were in a position and condition to negotiate and seek support for recognition of an independent state, as the region was still dynamic, and still under strong Russian and German pressure. In this situation, the Latvians were backed by British diplomacy and the British Navy actions. At the same time, Bulgaria, already out of the war, was in absolute isolation and could not rely on solid diplomatic support. As a result, the end of the First World War and the postwar system brought to a successful end the emergence of independent Latvia and, at the same time, triggered a second national catastrophe in the history of modern Bulgaria.

Finally, the author emphasizes that the comparative analytical study of the events and processes at the end of the First World War in the Balkans and the Baltic region require further and deeper analytical research.

Lielrumānijas izveide Pirmā pasaules kara laikā un pēckara periodā

Silviu Miloiu

Kad pulkveža Dragutina Dmitrijeviča (“Apis”) vadītā organizācija “Melnā roka” no Bukarestes aptuveni 500 jūdžu (800 km) attāļajā Sarajevā nogalināja erhercogu Franci Ferdinandu un viņa sievu Sofiju Hoteku, Rumānijas karaliste joprojām bija Trejsavienības dalībvalsts, kā arī viena no nedaudzajām Dienvidaustrumeiropas valstīm, kas bija satriekta par Austroungārijas troņmantnieka zaudēšanu. Hābsburgu dinastijas sirmo imperatoru piemeklējusi traģēdija aizkustināja ne tikai Rumānijas monarhu Karlu I, bet visu karalistes valdību, kā arī sabiedrību, jo līdz ar troņmantnieka nāvi tika zaudētas arī cerības uzlabot tautiešu stāvokli Transilvānijā, kas cieta no Budapeštā bāzētās monarhijas puses pārvaldībā esošās Transleitānijas ungāru elites īstenotās diskriminācijas politikas un izglītības jomā.¹ Francis Ferdinands skaidri apzinājās, ka impērijas struktūra bija novecojusi un ka veidojās dziļa plaisa starp troni un slāvu un rumāņu pavalstniekiem; viņš plānoja nacionalitātes principā balstītu impērijas modernizāciju, tādējādi stiprinot pavalstnieku lojalitāti un veidojot jaunu kolektīvo vienošanos ar sabiedrību. Šajos centienos erhercoga tuvākais līdzgaitnieks bija viņa cieņu iemantojušais Aurels K. Popoviči, kurš savā traktātā *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich*² apspēlēja līdzīgas idejas, ko jau iepriekš bija izmantojuši tādi autori kā Francs Šuselka³ un Fran-

- 1 CRISTOPHER CLARK: The sleepwalkers: how Europe went to war in 1914, London 2013, p. 405.
- 2 AUREL C. POPOVICI: Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich–Ungarn ... Mit einer Karte des föderativen Gross-Österreich [Lielās Austrijas Savienotās Valstis. Politisks pētījums par Austroungārijas nacionālo problēmjautājumu un valstiski tiesiskās krīzes risinājumiem... Ar pievienotu federatīvas Lielās Austrijas karti], Leipzig 1906.
- 3 Francs Šuselka savā esenciālistiskajā valstiskuma interpretācijā pretojās ungāriskošanai jeb maģjarizācijai (savukārt germanizācija tika postulēta kā aizsardzības mehānisms pret maģjarizāciju), un viņš šo nacionālo kredo šajā izpratnē pieņēma jau pirms 1848. gada revolūcijas, ALEXANDER MAXWELL: Hungaro–German Dual Nationality: Germans, Slavs, and Magyars during the 1848 Revolution, in: German Studies Review 39 (2016), 1, pp. 17–39, šeit p. 22.

- 4 František Palackis iestājās par nacionālo principu kā monarhijas varu regulējošu mehānismu, sk. ROBERT J. W. EVANS: *Historians and the State in the Habsburg Lands*, in: WILLEM PIETER BLOCKMANS (ed.): *Visions sur le développement des États européens. Théories et historiographies de l'État moderne. Actes du colloque de Rome (18–31 mars 1990)*, École Française de Rome, Rome 1993, pp. 203–218, here p. 207.
- 5 IULIAN-NICUȘOR ISAC: *The United States of Greater Austria – a step towards European Union?*, in: SILVIU MILOIU, ION STANCIU (eds.): *Europe as viewed from the margins. An East-Central European perspective during the long 19th Century*, Cetatea de Scaun, Târgoviște 2006, pp. 153–162.
- 6 KEITH HITCHINS (ed.): *The Nationality Problem in Austria–Hungary. The Reports of Alexander Vaida to Archduke Franz Ferdinand's Chancellery*, Leiden 1974; GEORG FRANZ-WILLING: *Erzherzog Franz Ferdinand Und Die Plane Zur Reform Der Habsburger Monarchie* [Erchercoqs Francis Ferdinands un Hābsburgu monarhijas reformēšanas plāns], München 1943.
- 7 Asasināšana moštenitorului nostru la tron [Mūsu troņmantnieka noslepkavošana]: *Unirea* [Vienotība] 30.06.1914, p. 1; *România la moarte arhiducelui Franz Ferdinand* [Rumānija un erchercoqa Franča Ferdinanda nāve], in: *Gazeta Transilvaniei* [Transilvānijas vēstnesis] 2.07.1914.
- 8 Rumāņu rakstnieks, diplomāts, flotes virsnieks un viedokļa līderis Matila Fika savos memuāros norādīja, ka Francis Ferdinands ar savu reformu programmu tolaik tika uzskatīts par vienīgo cerību saglabāt esošo monarhiju, tomēr šī cerība gāja bojā vienlaikus ar erchercoqa nāvi, MATILA GHYKA: *Curcubeie* [Varavīksnes], Polirom, Iași 2014, p. 139.
- 9 Kad austroungāru pāris viesojās Pelešas pilī Rumānijas vasaras galvaspilsētā Sinajā, karalis Karls un karaliene Elizabete uz Franci Ferdinandu un Sofiju atstāja lielisku iespaidu; vizīte palīdzēja Sofijai iekļauties vīra aristokrātiskajā sabiedrībā, GARETH RUSSELL: *The Emperors: How Europe's Greatest Rulers Were Destroyed by World War I*, Stroud 2014, p. 47.

tišeks Palackis⁴. Popoviči plāns paredzēja impērijas sadalīšanu 15 vienībās, piemēram, vācu Austrija, vācu Bohēmija, vācu Morāvija (Silēzija), Bohēmija, Rietumgalīcija, Ungārija, Horvātija, no kurām divas tiktu izveidotas Transilvānijas teritorijā, tādējādi nošķirot īsteno Transilvāniju, kurā ietilpst visi Ungārijas un Rumānijas rumāņu apdzīvotie apgabali, un Sēkeju valsti, kuru apdzīvotu sēkeji un ungāri no provinces dienvidaustrumiem. Kopīgs monarhs un federācijas principos balstīts ASV 1787. gada konstitūcijas iedvesmots pamatlikums būtu impērijas vienojošie elementi. “Mūsu monarhija nekad nav bijusi, nav un nebūs nacionāla valsts. Tā ir bijusi un arī turpmāk būs tautu savienība” – šāds bija Popoviči iecerētās monarhijas reformas pamatuzstādījums, ko erchercoqs Ferdinands pilnībā atbalstīja.⁵ Popoviči nebija vienīgais no viņa tautiešiem Transilvānijā, kas vēlējās īstenot šādas refomētas un Franča Ferdinanda pārvaldītas impērijas redzējumu. Vienlīdz optimistisks attiecībā uz karalistes pārstrukturēšanu atbilstoši etniskajai realitātei bija arī topošais Lielrumānijas veidotājs un četrkārtējs Bukarestes Ministru padomes prezidents Aleksandru Vaida-Bojevods; viņš pievienojās erchercoqa domubiedru lokam un regulāri iesniedza ziņojumus erchercoqa kancelejā, tādējādi popularizējot savas idejas.⁶ Tāpēc atentāts Sarajevā bija milzīgs trieciens, ko īpaši sāpīgi izjuta Transilvānijā dzīvojošie rumāņi⁷ un kas atbalsojās visā impērijas teritorijā, tostarp otrpus Rumānijas karalistes kalniem.⁸ Kad iedzīvotāju cerību iemiesojums un nacionālās aktivitātes karognesējs, vēl pēdējiem spēkiem cenzdamies rūpēties par saviem bērniem un agonijā saļimušo sievu, šķīrās no šīs dzīves, arī daudzi iedzīvotāji šķīrās no ilūzijas par labākas dzīves iespējamību duālās monarhijas pakļautībā; tādēļ daudzi Hābsburgiem līdz šim uzticīgie rumāņi pievērsās Bukarestei un tajā valdošajam katoļticīgo Hoencollernu atzaram.

Tomēr karalis Karls I, kurš centās izveidot un uzturēt labas attiecības ar erchercogu Franci Ferdinandu,⁹ nepiekrita dažu Hābsburgiem lojālo Transilvānijas

rumāņu ierosinātajam vēl radikālākajam risinājumam, kas paredzētu rumāņu apvienošanu visā Lielajā Austrijā; viņš diskrēti atbalstīja reformas kaimiņu impērijā, kas ļautu panākt rumāņu pavalstnieku stāvokļa uzlabojumu, vienlaikus pasargājot no nacionālistiskiem nemieriem, ko Bukarestē regulāri izraisīja ungāru minoritāšu politika. Karls I nebija vienaldzīgs pret savu tautiešu nacionālajiem centieniem, un cara Nikolaja II ierašanās Konstancā uz jahtas "Standart" 1914. gada 1. jūnijā ļāva mazināt savstarpējo neuzticēšanos, kuras pirmsākumi meklējami 1878. gadā, kad pēckara laikā Sanktpēterburgas un Bukarestes aliansei punktu pielika Krievijas impērijas īstenotā Besarābijas pārņemšana pēc 22 gadu perioda. Abu valdnieku tikšanās mazāk kā mēnesi pirms traģiskajiem notikumiem Sarajevā sekmēja starpvalstu attiecību normalizēšanos.¹⁰

Nākamais mēnesis pēc cara Nikolaja vizītes bija mierīgs, un nekas neliecināja par kara, nemaz nerunājot par pasaules kara tūlītēju iespējamību, tāpēc Karls I vēl cerēja uz miera saglabāšanu vismaz līdz 1916. gadam. 1914. gada 28. jūnijā Karls I kopā ar ģimeni apmeklēja svētdienas zirgu skriešanas sacīkstes, kuras viņam kopā ar diplomātiem nācās steigšus pamest, jo pienāca telegramma ar vēsti pa Serbu radikāļu īstenoto troņmantnieka pāra noslepkavošanu Sarajevā. ASV sūtnis Bukarestē Čārlzs Dž. Vopička ziņas saņemšanas brīdī bija kopā ar karalisko ģimeni un savos memuāros norāda, ka, pametot hipodromu, Karls I jau paredzēja, ka drīzumā izcelsies pasaules karš.¹¹ Neskatoties uz drūmajām priekšnojautām, Karls I vēl vairākkārt centās novērst kara izcelšanos, tomēr šie centieni bija veltīgi.

10 ION G. DUCA: Amintiri politice [Politiskie memuāri], vol. 1, München 1981, pp. 31–34.

11 CHARLES J. VOPICKA: Secrets of the Balkans: Seven Years of a Diplomatist's Life in the Storm Centre of Europe, Rand; Chicago 1921, p. 28.

Pētījuma mērķi un izmantotās metodes

Lielā kara sākumā Rumānija atradās ārpolitisku transformāciju procesā, pakāpeniski attālinoties no Trejsavienības, kuras dalībvalsts tā slepus bija bijusi 31 gada garumā. Rumānija atjaunoja saites ar Antanti, tiesa, sākotnēji nepieslienoties nevienai no karojošajām pusēm. Pat ja šajā rakstā tā tiek apskatīta, Rumānijas ārpolitikas veidošana Pirmā pasaules kara sākumposmā nav galvenais izpētes temats. Tā vietā es koncentrējos uz kara laika notikumiem, kuru gaitā Rumānija īsā laikposmā piedzīvoja vairākas transformācijas, kas ļāvušas valstij atgūties pēc

smaga kritiena un atgūt labklājību pēc teritorijas zaudēšanas. Tāpat šajā rakstā tiks aplūkoti iekšējie un ārējie politiskie un militārie apstākļi, kuros Bukarestē, Kišiņevā [Chişinău], Čerņivcos [Cernăuți] un Alba Juliā tika pieņemti izšķiroši lēmumi. Šīs analīzes noslēgumā tiek piedāvāts pārskats par Rumānijas politisko nostāju Parīzes miera konferencē, Rumānijas pozīciju definēšanas procesu, kā arī sarunu rezultātiem. Plašākā kontekstā šis pētījums apskata pārmaiņas Centrālaustumeiropā, ko izraisīja virkne ārējo faktoru un iekšējo nesaskaņu. Kā dažādi valstiski un nevalstiski faktori ietekmēja reģiona kartes transformāciju un kā šie dažādie faktori un katalizatori ietekmēja tādas mazās un vidējās valstis kā Rumānija? Cik lielā mērā vēstures liecības apstiprina rumāņu konservatīvā līdera P. P. Karpa formulēto situatīvo teoriju, kas bieži tiek citēta Pirmā pasaules kara kontekstā un saskaņā ar kuru Rumānijai tik ļoti laimējās, ka tai pat nevajadzēja politiku palīdzību? Vai arī gluži otrādi – varbūt Lielrumānijas izveide ir saistāma ar tīru politiku, racionālu lēmumu pieņemšanu, izsvērtiem rezultātiem un plānotām darbībām?

Pētījuma pamatā ir analītisks vēstures literatūras izvērtējums, kas ļāvis sintētiski iegūt padziļinātu izpratni par galvenajiem historiogrāfijā izmantotajiem redzējumiem un konceptiem, to ietekmi uz temata akadēmisko izpēti. Pētījuma gaitā ir padziļināti apskatīta virkne dokumentu un krājumu, lai gūtu izpratni par lēmumiem, kuru pieņemšanas rezultātā kaimiņos esošo impēriju brukšanas laikā tika izveidota Lielrumānija, kā arī lai apstiprinātu nacionālā principa lomu šajā procesā. Tāpat pētījuma autors ir centies apkopot publicētos dokumentus un dienasgrāmatas, piemēram, Francijas sūtņa Rumānijā Sentolēras grāfa dienasgrāmata lielā ugunsgrēka laikā, viņa amerikāņu kolēģa Čārlza Dž. Vopička, I. G. Duka atmiņas un Matila Fikas piezīmes, kas kopumā apstiprina tēzi par to, ka Centrālaustumeiropas transformācija nebūt nebija teleoloģisks process.

Rumānijas iesaiste karā

Neraugoties uz Rumānijas vēlmi izvairīties no Eiropas mēroga kara izcelšanās jau gadu pēc Bukarestes miera līguma parakstīšanas, ar kuru tika izbeigti Balkānu kari, pretnostatīto alianšu militāristi nolieca līdzsvara kausus par labu kara dievam Marsam. Mirkli pirms bruņotu konfliktu uzsākšanas Austroungārija aicināja savus Trejsavienības sabiedrotos ievērot līguma nosacījumus un iesaistīties karā tās pusē. Rumānija nebija starp šīs alianses dibinātājvalstīm; tā slepeni pievienojās Trejsavienībai 1883. gada 30. oktobrī, lai parūpētos par Danubes grīvas drošību un novērstu kopš

1878. gada Berlīnes līguma parakstīšanas pastāvošos okupācijas draudus no Krievijas puses.¹² Austroungārijas–Rumānijas divpusējā līguma otrajā pantā (līgumam tajā pašā dienā pievienojās arī Vācija) bija noteikts, ka līgumslēdzējas valstis ievēro *casus foederis* principu, ja kādai no tām neprovocēti uzbrūk kāda no kaimiņvalstīm.¹³

Alianses līguma otrais pants izraisīja spraigas iekšējās un ārējās debates, kad 6. jūlijā Austroungārija paziņoja Bukarestei par lēmumu uzsākt represīvu politiku pret Serbiju un aicināja ievērot aliansei saistošo *casus foederis* principu. Austroungārijas politiķi kopumā nebija pārlieku optimistiski noskaņoti par Rumānijas varas atbildi. Feldmaršals Francs Konrāds fon Hecendorfs (ģenerālštāba priekšnieks kopš 1906. gada) pat apsvēra preventīvas karadarbības uzsākšanu pret neuzticību iemantojušajiem sabiedrotajiem Rumāniju un Itāliju. Jaunieceltais sūtnis Bukarestē grāfs Otokars Černins pat uzzināja, ka viņa pārstāvētā impērija tiek uzskatīta par “iznīcībai un sabrukumam nolemtu”.¹⁴

Vācijā dzimušais un izglītību ieguvušais karalis Karls I abām sabiedroto pusēm norādīja, ka Rumānijai nav pienākuma atbalstīt šāda veida pret Serbiju vērstu politiku, vienlaikus uzstājot, ka Berlīnei būtu jāuzņemas starpniecība Vīnē un Sanktpēterburgā, lai censtos novērst kara izcelšanos. Ja šāds risinājums nebūtu iespējams, Rumānijas karalis šķietami būtu devis priekšroku neitralitātes saglabāšanai. Savukārt 3. augusta Valsts padomes sanāksmē, kas tika rīkota kūrortpilsētas Sinajas brīnišķīgajā pilī Pelešas upes krastā, karalis norādīja, ka valstij tomēr būtu jāsiglabā uzticība Centrālajām lielvalstīm. Karaļa nelokāmie centieni izvairīties no vardarbības bija izgāzušies, un tagad viņš bija spiests rīkoties ilgtermiņa politikas interesēs, t.i., uzturēt ciešas attiecības ar Berlīni. Viņa premjerministrs Jons I. C. Bretjanu, valdība, partija un vairums politiskās elites, izņemot žunimistu¹⁵ Petre P. Karpu un dažus citus atturīgākos Konservatīvās partijas biedrus, atbalstīja neitralitātes taktiku. Vairums Valsts padomes locekļu pirms šīs sanāksmes nemaz nezināja par 1883. gada līguma noslēgšanu un saturu. Jebkurā gadījumā praktiski visi sanāksmes dalībnieki bija apmierināti ar premjerministra skaidrojumu, ka līguma otrais pants neuzliek Rumānijai pienākumu pievienoties Austroungārijai, ja vien

12 GHEORGHE N. CĂZAN, ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER: România și Tripla Alianță: 1878–1914 [Rumānija un Trejsavienība: 1878–1914], București 1979, p. 99.

13 Ibidem, p. 122.

14 G. A. TUNSTALL, JR: Austria–Hungary, in R. F. HAMILTON, H. HERWIG (eds): The Origins of World War I, Cambridge; New York; Melbourne; Madrid; Cape Town 2003, p. 128.

15 Konservatīva literārā kluba biedri. Klubs tika dibināts 1863. gadā Moldāvijas pilsētā Jasi. Kluba biedri kritizēja savu liberālo sāncensu tiekšanos atdarināt rietumu kultūru, ko viņi uzskatīja par tukšu veidojumu bez jēgpilna satura. *Junimea* biedrībā darbojās rumāņu tautas dzejnieks Mihajs Eminesku, literatūras kritiķis P. M. Titu Majoresku, bērnu literatūras autors Jons Krjange un virkne citu prominentu literatūras pārstāvju.

- 16 KEITH HITCHINS: Ion I.C. Brătianu, in: Romania, London 2011, pp. 66–67.
- 17 I. G. DUCA: Amintiri politice [Politiskie memuari], vol. I, München 1982, p. 76.
- 18 Pēc kara periodā publicētais Take Jonesku kara laika uzrunu apkopojums sniedz nepārprotamu priekšstatu par to, cik dedzīgi Jonesku un Filipesku aicināja iesaistīties karā, par pamatojumu izmantojot nacionālās vienotības ambīcijas un sāncensību ar ungāru nacionālismu. Piemēram, 1915. gada 15. februāra uzstāšanās Dākijas zālē Bukarestē, Take Ionescu: Pentru România Mare. Discursuri de războiu, 1915–1917 [Argumenti par Lielrumānijas izveidi. Kara diskursi, 1915–1917], București 1919, pp. 5–6.
- 19 ГИҢКА: Curcubeie (kā 8. atsauce), p. 346.

tā nav kļuvusi par neprovocēta uzbrukuma upuri.¹⁶ Sirmais karalis, kurš pēc 48 gadu valdīšanas bija nolēmis par spīti visam saglabāt savu konstitucionālā monarha statusu, piekrita vairākuma lēmumam. Visbeidzot viņš pat piekrita 1. oktobrī ar Krieviju parakstītajam līgumam, kas apmaiņā pret Rumānijas neitralitāti paredzēja Krievijas piekrišanu Austroungārijas rumāņu apvienošanai ar Veco karalisti.¹⁷

Dažas dienas vēlāk, kad karalis Karls 75 gadu vecumā mira un troni ieņēma viņa troņa mantinieks Ferdinands, Rumānijas un Trejsavienības ciešās saiknes, pret kurām jau ilgstoši tik dedzīgi bija cīnījušies nacionālistiski noskaņotie literāti, tostarp ietekmīgais Mihajs Eminesku, pēkšņi vairs nepastāvēja. Jaunais karaļnama pāris karalis Ferdinands un viņa enerģiskā, apbrīnojami skaistā sieva Marija (Karalienes Viktorijas brāļmeita) pilnībā atbalstīja Jona I. C. Bretjanu politiku, kas paredzēja Rumānijas ārlietas koncentrēt uz Transilvāniju. Liberālās partijas kreisais spārns izdarīja spiedienu, lai panāktu lēmumu par iesaistīšanos karā Antantes pusē. Tāpat iesaistīšanos karā atbalstīja Konservatīvās partijas Take Jonesku un Nikolaja Filipesku vadītais spārns, kas izveidoja atsevišķu politisko partiju, kas iestājās par reformām un atbalstu Antantei.¹⁸

Ministru padomes prezidents un neapstrīdamais Nacionālās liberālās partijas līderis Bretjanu bija galvenais lēmumu pieņēmējs Pirmā pasaules kara laikā. Viņš bija ne tikai ārkārtīgi inteligēnts un izsmalcināts Parīzē skolots inženieris, bet arī šarmants un harizmātisks džentlmenis, kas aizrāvās ar Bizantijas un Eiropas vēsturi. Matila Fika viņu atminas kā “staltu kungu ar melnu, īsu bārdu un ļoti skaistām acīm, kuru skatienā šarms mijās ar lepnumu un dūsmām”. Ideoloģiskajā skalā viņš bija nosliecies nedaudz pa kreisi no savas partijas uzstādījumiem, un “viņš reizēm varēja būt draisks, viņam piemita bizantiešiem raksturīga viltība, kas viņam palīdzēja gandrīz vienmēr gūt virsroku pār saviem iekšpolitiskajiem pretiniekiem, bet nepieciešamības gadījumā viņš varēja kļūt bargs kā asīriešu valdnieks.”¹⁹ Bretjanu ārpolitikas nostādnes, no vienas puses, balstījās pieredzē un mācībās, kas gūtas no viņa frankofila tēva, kurš 1866. gadā palīdzēja karalim ieņemt troni un vadīja valdību, kas 1877.–1878. gadā izcīnīja Rumānijas neatkarību. Savukārt, no otras puses, viņa neorumāņu stila

muižas ēkas augšstāvs Florikā un villa Bukarestē bija pārvērsta par īstenu bibliotēku, un viņš vienmēr izbrīvēja laiku grāmatu lasīšanai. Pārsvārā tās bija grāmatas par vēsturi, īpaši Bizantijas vēsturi, kas bija viņa iemīļotākā lasāmviela. Viņu fascinēja bizantiešu spēja izdzīvot un sekmīgi attīstīties nepilnas tūkstošgades periodā pēc Romas impērijas sabrukuma. Viņš apzinājās, ka šo panākumu pamatu veido spējas, nevis spēks, maigā vara, nevis stingrās rokas princips. Arī Pirmā pasaules kara laikā Bretjanu apzinājās, ka Bizantijas diženuma pamatā vienmēr ir bijusi prasmīga diplomātija un pārliecināšanas spējas, zināšanas un prāts, stratēģiska pielāgošanās mainīgiem apstākļiem, spēja veidot alianses un atturēt ienaidniekus.²⁰ Neviens negaidīja, ka Bretjanu nāks klajā ar revolucionārām pārmaiņām sabiedroto izvēlē; no viņa tika gaidīti veikli manevri Antantes virzienā, tiklīdz būs pabeigtas detalizētas sarunas ar visām politiskajām un militārajām alianses pusēm.

Premjerministram Bretjanu Antantes spiedienu karot tās pusē izdevās izturēt divu gadu garumā. No vienas puses, Bretjanu apzinājās savas armijas, komunikācijas līdzekļu, apgādes un apmācības trūkumus. Valsts nupat bija nosvinējusi Valahijas un Moldovas apvienošanas 50. gadskārtu, un dzelzceļu izbūve tika uzsākta tikai pēc Karla I nākšanas pie varas. Kopš Berlīnes līguma parakstīšanas, ar ko tika apstiprināta Rumānijas neatkarība, bija pagājušas vien trīs desmitgades, savukārt ierobežotas tirdzniecības tiesības tika iegūtas vien laika posmā no 1826. līdz 1829. gadam. Prominentā rumāņu ģimenē augušais Bretjanu bija paturējis atmiņā sava tēva slēgtos darījumus ar Krievijas impēriju, kuru rezultātā 1878. gadā Rumānija zaudēja Besarābijas jeb tā sauktās vēsturiskās Besarābijas dienvidu daļu. Tieši tādēļ viņu pārliecināt par Krievijas uzticamību nebija viegli, un viņš uzstāja, ka katrs ar lielo kaimiņzemi parakstītais līgums ir jāapstiprina arī Francijai un Lielbritānijai, gluži kā viņa tēvs, uzstājot, ka ar Austroungāriju noslēgtajam līgumam noteikti nepieciešams Vācijas apstiprinājums.²¹

Tikmēr lēmumu pieņemšanas procesā iezīmējās četras grupas. Katra no tām aplūkoja strukturālos faktorus, kas nosaka Rumānijas manevrēšanas iespējas. Pirmā bija Titu Majoresku un Aleksandru Margilomana vadītā neitrālistu grupa. Viņi iestājās par labu attiecību uzturēšanu ar Centrālajām lielvalstīm, tomēr

20 EDWARD N. LUTTWAK: *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*, Cambridge; Massachusetts; London 2009, pp. 5–6.

21 DUCA: *Amintiri* (kā 17. atsauce), p. 153.

- 22 CLAUDIU-LUCIAN TOPOR: Germany's policy and the diplomatic agenda of Romanian neutrality (1914–1916). The Prospect of a plan for an alliance with Sweden, in: The Romanian Journal for Baltic and Nordic Studies Revista Română de Studii Baltice și Nordice 3 (2011), 1, pp. 131–144.
- 23 CONSTANTIN STERE: Marele Răsboiu și politica României [Lielais karš un Rumānijas politika], București 1918, p. 5.
- 24 WALTER M. BACON: Nicolae Titulescu și politica externă a României: 1933–1934 [Nikolae Titulesku un Rumānijas ārpolitika 1933–1934], Iasi 1999, p. 23.
- 25 LUCIAN BOIA: "Germanofili" – elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial ["Ģermanofili": rumāņu intelektuālā elite Pirmā pasaules kara laikā], București 2014, p. 42–43.

uzskatīja, ka nav nepieciešams par katru cenu pievienoties tām militārās cīņās. Konservatīvo pārstāvis Petre P. Karpis joprojām deva priekšroku militārai aliansei ar Centrālajām lielvalstīm. Tāpat arī Rumānijas sūtnis Berlīnē Aleksandru Beldimans atbalstīja Zviedrijas–Rumānijas–Somijas bloka iesaistīšanos karā Vācijas pusē, tādējādi nosverot svāra kausus par labu Trejsavienībai.²² Kā īpašs gadījums ir jāizceļ Besarābijā dzimušais rumānis Konstantīns Stere – viņš pagātnē bija darbojies kopā ar Ļeņinu un Trocki, ticis izsūtīts uz Sibīriju kā politieslodzītais. Viņš iebilda pret jebkāda veida sadarbību ar Krieviju un vairāk par visu vēlējās piedzīvot Krievijas sakāvi un savas dzimtās zemes apvienošanu ar Rumāniju.²³ Bretjanu un viņa vadītā valdība solīja pēc iespējas ilgāk saudzēt savu karaspēku un sūtīt kaujā vienīgi izšķirīgā brīdī, kad šāda iesaiste varētu palīdzēt sasniegt galveno mērķi – apvienošanās ar Transilvāniju. Savukārt Antanti atbalstošie politiķi, piemēram, Take Jonesku, Nikolae Filipesku un Nikolae Titulesku aicināja valdību steigami panākt vienošanos ar Antanti.²⁴

Visi šie viedokļi piedzīvoja savstarpēju sadursmi nākamajā Valsts padomes sanāksmē 1916. gada augustā, kad Bretjanu un viņa vadītā valdība jau apzinājās, ka vairs nespēs ilgstoši izturēt tik lielu iekšējo un ārējo spiedienu. Pēc tam, kad Antantes valstis tika pārliecinātas atbalstīt Transilvānijas, Banatas un Bukovinas apvienošanu ar Rumāniju, uzsākt agresīvākas militārās kampaņas Dienvidu frontē Solonikos, kā arī Rumānijas dienvidos, caur Krieviju apgādāt Rumānijas armiju, kā arī sniegt palīdzību Krievijas armijai, vienlaikus garantējot valsts suverenitāti un nedalāmību, Bretjanu izdevās apmierināt savas partijas, valdības locekļu un Take Jonesku vadītās grupas vēlmi iesaistīties karā, tomēr uz tā rēķina tika pilnībā atsvešināti opozīcijā esošo konservatīvo un Vāciju atbalstošo spēku līderi.²⁵ 1916. gada 27. augustā rumāņu renesanses stilā būvētajā Kotročeņas pili karalis Ferdinands un premjers Bretjanu pieveica Karpa un Majoresku (1913. gada Bukarestes miera konferences priekšsēdētājs) vadīto opozīciju un pieņēma lēmumu iesaistīties karā.

Tomēr Valsts padomes sanāksmes sasaukšanas brīdī lēmums jau bija gan apspriests, gan pieņemts. Pēc tobrīd Rumānijā spēkā esošā Jūlija kalendāra 1916. gada 4. augusta (Rietumeiropā 17. augusta) tveicīgajā rītā pulksten 11.00 premjerministra brāļa

ekonomista Vintila Bretjanu mājā Bukarestē Jons I. C. Bretjanu, kā arī Francijas, Lielbritānijas, Krievijas un Itālijas sūtņi slepeni parakstīja politiskās un militārās vienošanās piecos oficiālos eksemplāros. Politiskās vienošanās 3., 4. un 5. panta septiņos punktos par lēģitīmu tika atzīta Rumānijas pretendēšana uz Austroungārijas rumāņu apdzīvotajām teritorijām. Vienošanās paredzēja atbalstīt Rumānijas tiesības uz Transilvāniju, Bukovinu un Banatu, un dokumentam tika pievienots pielikums ar detalizētu robežu aprakstu. Tāpat vienošanās pirmajā pantā Krievija, Francija, Lielbritānija un Itālija garantēja Rumānijas karalistes teritoriālo nedalāmību, tādējādi kļiedējot Bretjanu bažas par Krievijas uzticamību. No Rumānijas skatpunkta būtiskākais bija sestais pants, ar kuru Bukarestē tika piešķirtas tādas pašas tiesības kā pārējām Antantes dalībvalstīm attiecībā uz sākotnējo un galīgo nosacījumu izvirzīšanu pēckara miera sarunās. Tāpat Rumānija un tās sabiedrotie vienojās neslēgt atsevišķus miera līgumus ar Antantes ienaidniekiem (5. pants). Visbeidzot Rumānija apņēmas ne tikai pieteikt karu Austroungārijai un iesaistīties karadarbībā pret kaimiņu impēriju, bet arī pārtraukt tirdzniecības un ekonomiskās attiecības ar visiem Antantes ienaidniekiem (2. pants).²⁶

Saskaņā ar militāro vienošanos Rumānijai ne vēlāk kā 1916. gada 28. augustā bija jāuzsāk uzbrukums pret Austroungāriju ziemeļu virzienā. Kamēr Rumānijas armija dotos uzbrukumā Austroungārijas spēkiem, Krievijas flote apņēmas rūpēties par Konstancas ostas drošību, “novēršot ienaidnieka karaspēka izkāpšanu Rumānijas krastos un virzīšanos augšup pa Danubes grīvu”, savukārt divām krievu kājnieku divīzijām un vienai kavalērijas divīzijai bija paredzēts virzīties uz Dobrudžu, lai stiprinātu rumāņu aizsardzības pozīcijas pret Bulgārijas armiju. Tāpat Antantes valstis solīja “nodrošināt pastāvīgus Saloniku armiju uzbrukumus, lai sekmētu visu Rumānijas spēku mobilizāciju un koncentrāciju”. Vienošanās paredzēja arī tranzītā caur Krieviju nodrošināt Rumānijas armijas apgādi ar munīciju un militārajiem materiāliem, 300 tonnu apmērā dienā, kā arī piegādāt zirgus, gumiju, medikamentus, pārtiku un aprīkojumu. Tāpat starptautiskajā dokumentā, ko droši var dēvēt par “Bretjanu vienošanos”, tika paredzēta tehnoloģisko zināšanu pārnese, kas ļautu ražot munīciju un ieročus turpat uz vietas

27 DUMITRU PREDA: România și Antanta: avatururile unei mici puteri într-un război de coaliție, 1916–1917 [Rumānija un Antante: mazo valstu loma koalīcijas karā 1916–1917], Iași 1998, pp. 54–58.

Rumānijā. Vienošanās 9.–15. pantā tika atrunāti sabiedroto armiju sadarbības principi, kas pilnībā atbilda Rumānijas interesēm: savstarpēja suverenitāte, vienlīdzība, nošķirtas kaujas frontes un nošķirta kaujas vienību vadība.²⁷

Rumāņu armijas militārās kampaņas 1916–1917

1916. gada 14./27. augusta vakarā pēc divus gadus ilgušas apsvēršanas Rumānijas valdība sagatavoja kara pieteikumu, ko Rumānijas sūtnis Vīnē iesniedza savulaik sabiedrotajai Austroungārijai. Rumānijas armija ne mazāk kā 420 000 kareivju sastāvā nekavējoties šķērsoja robežu Transilvānijā un uzsāka cīņas. Sākotnēji uzbrukums strauji virzījās uz priekšu, ko nodrošināja pārsteiguma moments, un jau drīz Rumānijas armija bija pārņēmusi Karpatu kalnu pārejas. Centrālās lielvalstis uzskatīja, ka Centrāleiropā pastāv kara zaudēšanas risks, tēlaini izsakoties, maza sūce var nogremdēt lielu kuģi, tādēļ steidzīgi nosūtīja savus spēkus uz jauno fronti, lai apturētu uzbrukumu un sakautu jauno pretinieku. Rumāņu armijas militārie panākumi uzjundīja gan lielas cerības, gan bažas. Kamēr Antantes vadība apmierināti berzēja rokas, maršals Pauls fon Hindenburgs par kara attīstību nebūt nebija sajūsmā:

“iniciatīva ikvienā vietā bija mūsu ienaidnieku rokās. Bija jau gaidāms, ka viņi ar visiem spēkiem turpinās izdarīt spiedienu mūsu virzienā. Šķiet, mūsu pretiniekus visās frontēs ir iedvesmojusi cerība uz strauju uzvaru un kara noslēgšanu. Viņi cīnās, nežēlojot spēkus, un ir gatavi lieliem upuriem. Visi bija gatavi ziedot pēdējos spēkus, lai izdarītu izšķirošo triecienu pret Centrālajām lielvalstīm, bet Rumānija bija tā, kas to patiešām izdarīja”.

Baidoties no visļaunākā scenārija, Centrālās lielvalstis nekavējoties atvilka spēkus no Rietumu frontes un izveidoja elitāras vienības, kuru uzdevums bija apturēt rumāņu uzbrukumu. Tomēr pēc pāris dienām uzbrukums tika pārtraukts, kad Dobrudžā pie Tutrakanas paredzami tika ciesta kaunpilna sakāve, kas Rumānijas vēsturē ieies kā sabiedrību šķeļošs notikums. Tā rezultātā ne tikai valdība, bet arī tās vadītājs tiks

vainots korupcijā un neizdarībā.²⁸ Komandējošā personāla nomaiņa izgaismoja Pirmā pasaules kara spožākā rumāņu karavadoņa ģenerāļa Aleksandru Averesku militārās prasmes, tomēr pat viņam vairs neizdevās glābt situāciju. Tāpat tika apturēti arī sabiedroto uzbrukumi ziemeļos un dienvidos no Rumānijas. Dobrudžā karaspēku vadīja krievu ģenerālis Andrejs Zajončkovskis, kurš apliecināja tolaik izplatītās runas par to, ka viņš vēl ne reizi nebija vadījis uzbrukumu. Rumāņu spēki sastapās ar pretinieka skaitlisko pārspēku un manevru pārkumu, kā rezultātā tika zaudēta gan Rumānijas galvaspilsēta, gan valsts dienvidu teritorijas.²⁹

Atkāpšanās no Rumānijas dienvidiem (Valahijas) bija ārkārtīgi sarežģīta. Dzelzceļa sistēma nespēja apkalpot tik lielu skaitu sakautās armijas kareivju, tāpat milzīgām straumēm plūda civiliedzīvotāju masas, kamēr elites pārstāvji drošības meklējumos devās kariatēs (nereti līdzī, ņemot arī savas bagātības, tādējādi izceļot rumāņu sabiedrību arvien dziļāk šķeļošās plaisas). Troņmantnieka aprindām pietuvinātais jaunais un talantīgais virsnieks Grigore Romalo savā dienasgrāmatā apraksta ainas, ko tolaik piedzīvoja neskaitāmi viņa tautieši:

“Dienas gaismā vienmēr atklājās viena un tā pati aina: bezgalīgas kolonnas, kas veido sastrēgumus, dažādu modeļu artilērijas kolonnas..., ne visi bija ātršāvēji lielgabali; gausā solī virzās izdzīvojušie kājnieku vienību kareivji; reizēm pie apvāršņa pavīd kilometriem garās rindās sastinguši vilciena sastāvi. Grāvjos guļ zirgu liķi. Nabaga dzīvnieki tiek vienkārši pamesti grāvjos; bēgļi ar savām mantām un bērniem, pūļi... Tautas masveida bēgšana.”³⁰

Tā Romalo nācās noiet aptuveni 300 kilometru, lai izglābtos no nonākšanas ienaidnieka gūstā, bet atzītajam rumāņu gleznotājam Kostinam Petresku laimējās ieņemt vietu pēdējā vilcienā no Valahijas, kā arī izdzīvot vilcienu sadursmē. Tāpat kā desmitiem tūkstošu bēgļu viņš bija liecinieks naftas pārstrādes rūpnīcu uzspriecināšanai Ploješti apkārtnē; to paredzēja vienošanās ar Antantes sabiedrotajiem, kuri nevēlējās pieļaut naftas produktu nonākšanu ienaidnieka rokās. Fragments no viņa dienasgrāmatas: “Zeme ir pārvērtusies liesmojošā jūrā, vīrs

28 Ģenerāļa Aleksandru Averesku dienasgrāmatā, sākot ar 1916. gada 24. augustu, bija veikti vairāki ieraksti, kuros Tutrašanas sakāvē tiek vainota liberālā valdība. Vēlāk viņš pieprasīja vainīgajiem uzņemties atbildību un stāties tiesas priekšā. Ar šādu rīcību viņš pēc pamiera noslēgšanas iemantoja milzīgu sabiedrības atbalstu, ALEXANDRU AVERESCU: Notīte zilnice din Războiul [Ikdienu piezīmes no kara], București 1935, 17, 20–23.

29 GLENN TORREY: Indifference and Mistrust: Russian–Romanian Collaboration in the Campaign of 1916, in: The Journal of Military History 57 (Apr., 1993), 2, pp. 279–300, 282–290.

30 GRIGORE ROMALO: Carnete de război: 1916–1917 [Kara piezīmes: 1916–1917], București 2018, p. 102.

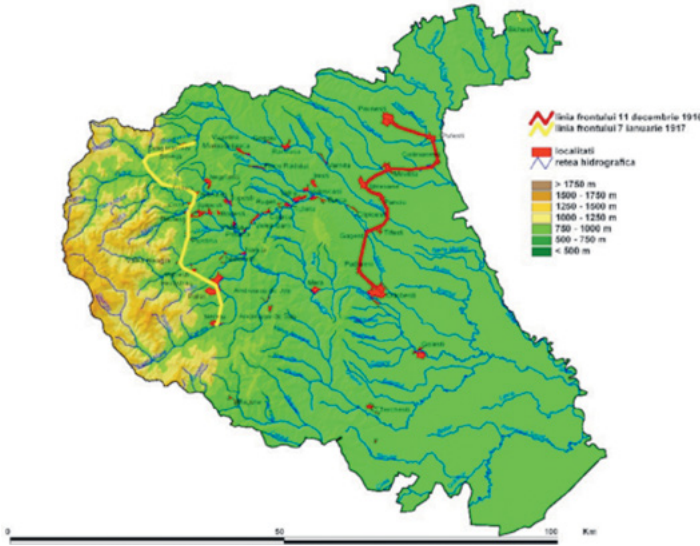
- 31 COSTIN PETRESCU: La Iași, în timpul războiului, 1916–1917. Însemnările unui pictor refugiat [Jasi pilsētā kara laikā 1916–1917. Gleznotāja bēgļa gaitu dienasgrāmata], București 2018, p. 73.
- 32 BARON CARL GUSTAF EMIL MANNERHEIM: Jurnal de pe frontul românesc (1916–1917), Târgoviște 2010; Kansallisarkisto [Somijas Valsts arhīvs], Folder Gustav Mannerheim, vol. 1.
- 33 CHARLES-AUGUSTE-PHILIPPE DE BEAUPOIL COUNT OF SAINT-AULAIRE: Însemnările unui diplomat de altădată: în România, 1916–1920, București 2016, pp. 110–125.

kuras augstu debesīs veidojas melnu, smagu dūmu sega, kas draudīgi pārsedz asarās mirkstošo un šausmu pārņemto zemi.”³¹

Pēc milzīgiem teritorijas un iedzīvotāju zaudējumiem armiju, karalisko ģimeni, valdību un daļu elites glāba prestižu graujošā atkāpšanās uz Moldovas pilsētu Jasi. Armijas pārgrupēšana un atjaunošana, kā arī uzticības atgūšana starp sabiedrotajiem, eliti un iedzīvotājiem bija laikietilpīgs process. Tikmēr 1916./1917. gada ziemā Rumānijas armijai ar ievērojamu krievu spēku atbalstu smagās un maz zināmās kaujās izdevās noturēt Moldovas robežas. Viens no krievu aizsardzības spēku redzamākajiem pārstāvjiem bija ģenerālis Karls Gustavs Mannerheims, kurš ne tikai ātri un viegli izveidoja labas attiecības ar rumāņu armijas augstāko virsniecību, bet arī praksē apliecināja savas lieliskās militārās spējas. Topošais Somijas maršals tika iecelts par Vransejas grupas komandieri; grupu veidoja divas rumāņu un krievu kavalērijas brigādes, divas rumāņu kājnieku divīzijas un viena rumāņu kājnieku brigāde. Šī grupa kontrolēja teritoriju starp Lepšas upi ziemeļos un Zebalas upi dienvidos; tā bija pakļauta Otrajai rumāņu armijai ģenerāļa un topošā maršala Averesku vadībā. 1916. gada 9. decembrī aizsākās Fokšani un Siretas kaujas, kuru gaitā Centrālo lielvalstu grupām *Krafft* un *Morgen* izdevās piespiest Antantes spēkus atkāpties aptuveni 20 kilometru attālumā, tomēr ar šo ofensīvu stratēģiskos mērķus sasniegt neizdevās. Līdz ar to Moldova turpināja nodrošināt patvērumu Rumānijas varas pārstāvjiem.³²

Šī sekmīgā aizsardzības pozīciju noturēšana ļāva īstenot rumāņu armijas reorganizāciju un kareivju apmācību sadarbībā ar ģenerāļa Anrī Matiasa Bertlo vadīto franču armijas vienību; turklāt šis ģenerālis jau pavisam drīz kļuva par vienu no galvenajiem lēmumu pieņēmējiem Rumānijas frontē.³³ Daļēji sekmīgais Merešti uzbrukums un absolūti sekmīgā aizsardzības cīņa pie Merešti un Oituzas kārtējo reizi nepieļāva Centrālo lielvalstu ieiešanu Moldovā. Kaujas sākās 1917. gada 22. jūlijā ar ģenerāļa Averesku uzbrukumu Austroungārijas karaspēkam Merešti apkārtnē; uzbrukums bija stratēģiski plānots un īstenots vienlaikus ar Antantes ofensīvām Rietumu un Austrumu frontē. Rumāņu armijai izdevās pārraut ienaidnieka aizsardzības līniju, tomēr uzbrukums tika apturēts, jo Moldovā tika saņemtas ziņas par ģenerāļa Lavra Korņilova sakāvēm Krievijas

Karte Nr. 1: Fokšani un Siretas kaujas, kurās piedalījās ģenerāļa Mannerheima vadītā Vransejas grupa. Frontes līnija 1916. gada 11. decembrī (dzeltenā līnija) un 1917. gada 7. janvārī (sarkanā līnija).

frontē un nepieciešamību uz Krievijas fronti nosūtīt papildspēkus no Rumānijas frontes. Dienvidrumānijas iekarošanas rezultātā slavu ieguvušais feldmaršals Augusts fon Makenzens bija okupācijas režīma spēku komandieris Bukarestē. Viņš pārņēma iniciatīvu un 6. augustā uzsāka uzbrukumu Merești apkārtnē, apņēmības pilns sakaut Antantes spēkus, iekarot Moldovu un uzspiest Rumānijai pamieru. Ieredzētā virsnieka vadītais uzbrukums sastapa spīvu pretestību, un pēc 13 dienu ilgām cīņām viņš bija spiests apturēt uzbrukumu.³⁴

Sekmīgo aizsardzību nodrošināja iepriekšējos mēnešos rīkotās mācības, kas palīdzēja atgūt arī iedzīvotāju uzticēšanos rumāņu armijai. Aizsardzības cīņu panākumi patīkami pārsteidza pat rumāņu spēku vadību, kas joprojām šaubījās par savām spējām turēties pretī labāk apmācītajam un apgādātajam pretiniekam. Tomēr baidoties, ka šādu pretošanos neizdosies īstenot ilgtermiņā, Rumānijas valsts kase 1916.–1917. gadā tika izvesta uz Krieviju, no kurienes lielāko daļu dārgumu tā arī neizdevās atgūt. Glabāšanai Maskavas Kremlī tika nosūtīti divi reisi. 1916. gada decembrī tika rīkota pirmā dārgumu izvešana – Rumānijas Valsts kases krājumi, kas bija iekrauti 17 vagonos. Kravu veidoja “1738 Nacionālās bankas krājumu kastes (1735 kastes monētu un 3 kastes zelta stieņu), kā arī divas kastes karalienes Marijas dārglietu. Nacionālās bankas krājumu zelta

34 AVERESCU: Notițe (kā 29. atsauce), pp. 226–232; CORNEL POPESCU, CORNEL ȚUCĂ: Divizia 3 Infanterie, in: “Divizia Sâncă”, 1916–1918, vol. 1, Târgoviște 2019, pp. 155–200; HITCHINS: Ion I.C. Brătianu (kā 16. atsauce), p. 94.

- 35 RUMĀNIJAS NACIONĀLĀ BANKA: Un secol din istoria neterminată a Tezaurului BNR de la Moscova [Rumānijas Nacionālās bankas Valsts kase Maskavā un tās gadsimtu garā joprojām nepabeigtā vēsture] <https://www.bnr.ro/Un-secol-din-istoria-neterminata-a-Tezaurului-BNR-de-la-Moscova-18292-Mobile.aspx> [skatīts 18.10.2019.].
- 36 MIHAIL GR. ROMAȘCANU: Tezaurul român de la Moscova [Rumāņu dārgumi Maskavā], București, 2000, pp. 19–45.
- 37 COUNT OF SAINT-AULAIRE: Însemnările (kā 34. atsauce), pp. 165–202.

vērtība bija 314,5 miljoni leju, savukārt karalienes Marijas dārglietas bija 7 miljonu vērtas”.³⁵ Otrajā vedumā ietilpa Rumānijas Akadēmijas monētu kolekcija, vērtīgi nacionālo arhīvu dokumenti, gleznas un citi vērtīgi mākslas darbi, trīs vagoni Nacionālās bankas krājumu un citi vērtīgi kultūrvēsturiskā mantojuma objekti. 1917. gada jūlijā izvesto dārgumu kopējā vērtība bija 7,5 miljardi leju. Kopumā 1916. gada decembrī un 1917. gada jūlijā glabāšanai Kremlī tika izvestas 91,48 tonnas tīra zelta un citu vērtslietu, pamatojoties uz 1916. gada 14. decembrī Rumānijas finanšu ministra Viktora Antonesku un Krievijas sūtņa A. Mosolova parakstīto protokolu, kurā citastarp bija noteikts: “Krievijas impērijas valdība garantē Rumānijas Nacionālās bankas krājumu, kā arī citu dārglietu drošu transportēšanu, uzglabāšanu un atgriešanu Rumānijai, no brīža, kad tās tikušas uzticētas impērijas valdības pārstāvim un iekrautas vagonos.”³⁶ 1918. gada janvārī Vladimira Iljiča Ļeņina jaunais komunistu režīms šos Rumānijas dārgumus konfiscēja un, kaut 1935. un 1956. gadā tika simboliski atdoti atsevišķi priekšmeti, neviens grams zelta netika atgriezts to likumīgajiem īpašniekiem.

Buftjas–Bukarestes separāti noslēgtais miera līgums

No 1916. līdz 1917. gadam Krievija bija svarīgs Rumānijas sabiedrotais. Krievijai vienīgajai no Antantes valstīm bija robeža ar Rumāniju, tās armija cīnījās plecu pie pleca ar rumāņiem, un Rumānijas armijas apgāde tika veikta caur Krievijas teritoriju. Tāpēc Rumāniju būtiski ietekmēja Krievijas 1917. gada Februāra (marta) revolūcija, kurai sekoja cara Nikolaja II, Rumānijas karalienes Marijas tuva radnieka, gāšana no troņa, tai sekojošie nemieri, kuri sasniedza arī Rumānijas fronti, kā arī boļševiku apvērsuma radītais haoss. Pēkšņi jaunā Padomju Krievija kļuva par Rumānijas ienaidnieku, lielāku ienaidnieku nekā jebkad iepriekš. Rumānijas armija kļuva par ieslodzīto savas valsts teritorijas daļā. Apgāde bija apgrūtināta vai pat neiespējama. Jasi tuvojošos revolūcijas nemierus un karaļpāra arestu izdevās novērst par mata tiesu. Moldovu mocīja bads un izsitumu tīfa epidēmija.³⁷

Kad Padomju Krievija sāka pamiera sarunas ar Centrālajām lielvalstīm, viss liecināja, ka Petrogradas liktenis drīz piemeklēs arī Rumāniju, kura bija kļuvusi par sava ģeogrāfiskā novietojuma upuri. Premjerministrs Bretjanu atkāpās no amata, un viņa vietā stājās ģenerālis Averesku. 1918. gada martā karaļienes protežē Barbu Štirbeja īpašumā netālu no Bukarestes tika parakstīts preliminārs miera līgums, ar kuru Rumānijas politika un ekonomika tika pakārtota Centrālo lielvalstu karadarbības mērķiem. Kotročeņas pilī, tajā pašā telpā, kurā tika pieņemts lēmums doties karā pret Centrālajām lielvalstīm, 7. maijā tika parakstīts Bukarestes miera līgums, kas paredzēja armijas demobilizāciju. Rumānija zaudēja Karpatu kalnus un Dobrudžas dienvidu daļu, atstājot pārējo Dobrudžas teritoriju ar neskaidru statusu. Valahija joprojām atradās Centrālo lielvalstu okupācijā, un vienīgi Moldova baudīja relatīvu brīvību. Jasi turpināja kalpot par karaļa rezidenci, savukārt valdība atradās Bukarestē. Rumānijas platība, kura kara sākumā bija 138 000 kvadrātkilometru (1913. gada Bukarestes līguma rezultātā platība palielinājās par 6960 kvadrātkilometriem, salīdzinot ar 1912. gadu), saruka par 12 560 kvadrātkilometriem – tie bija Austroungārijai atdotie Karpatu kalni (5600 kvadrātkilometru), teritorijas Moldovas ziemeļos un Bulgārijai atdotie Dobrudžas dienvidi.³⁸

Sakautā Rumānija ironiskā kārtā atguva zaudētās platības ar uzviju pēc Besarābijas pievienošanas 1918. gada 27. martā, kā rezultātā Ferdinanda I karaliste paplašinājās par 44 000 kvadrātkilometriem. Viduslaikos Besarābija bija daļa Moldovas, kura to zaudēja Krievijai pēc 1812. gada aneksijas, un tai piemita postimperiālai provincei raksturīgās iezīmes: pilsētās, it īpaši lielākajās, vienkopus dzīvoja dažādas tautas, savukārt lauku iedzīvotāju vidū valdīja rumāņu pārsvars, īpaši Krievijas impērijas kolonizācijas neskartajos reģionos. Krievijas revolūcija un pašnoteikšanās ideju izplatīšanās agrākajā Krievijas impērijas teritorijā noveda pie Besarābijas neatkarības tādā pašā ceļā, kā tas notika Somijā un Baltijas valstīs. Vispirms tika pasludināta tās autonomija, tad neatkarība, un pēc diviem mēnešiem Valsts padome (*Sfatul Ţării*), kuras priekšgalā bija daudzi jauni intelektuāļi, skoloti Tartu Universitātē un citās augstākās izglītības iestādēs Krievijas teritorijā, pasludināja par apvieno-

39 ALBERTO BASCIANI: *Dificila unire. Basarabia și România Mare, 1918–1940* [Unifikācijas grūtības. Besarābija un Lielrumānija, 1918–1940], Chișinău 2018, pp. 80–112; ION ȚURCANU: *Sfatul țării. Istoria zbuicumată a unei importante instituții politice basarabene din anii 1917–1918* [Valsts padome. Besarābijas politiskās institūcijas trausmainā vēsture 1917–1918], Chișinău 2018; ALEXANDRU MARGHILOMN: *Note politice 1897–1924*, vol. III, 1917–1918 [Politiskās piezīmes 1897–1924, III sējums, 1917–1918], București 1927, pp. 456–462.

šanos ar Rumāniju. Rumānijas premjerministram Aleksandru Margilomanam, kurš simpatizēja Vācijai un Bukarestē vadīja ļoti nepopulāru valdību, tas bija liels atvieglojums. Balsojumā 86 padomes locekļi nobalsoja par apvienošanos ar Rumāniju, trīs bija pret, bet 36 atturējās.³⁹

Rumānijai pēc apvienošanās bija jāizpilda vairāki noteikumi: Besarābijai pienācās autonomas provinces statuss, Rumānijas Ministru padomē bija jāiekļauj divi Besarābijas pārstāvji, un Besarābijas deputātiem Rumānijas parlamentā pienācās proporcionāls mandātu skaits. Valsts padomei bija jāturpina darbs un jāizstrādā Besarābijas agrārreforma. Tika ieviesta teritoriālajā principā balstīts militārais dienests. Bija jāievēro visa veida politiskās brīvības, ieskaitot brīvas tiesības piedalīties vēlēšanās, kā arī jāaizstāv mazākumtautību tiesības. Tā 1918. gada 16. aprīlī Konstantīns Stere tika ievēlēts par Valsts padomes prezidentu, savukārt Besarābijas pārstāvji Jons Inkulecs un Daniels Čugurjanu tika iecelti par ministriem Rumānijas valdībā. Tika izveidota arī jauna Ģenerāldirektoru padome Petru Kazaku vadībā. Šāds stāvoklis saglabājās neilgi. 10. decembrī pēc nobalsošanas par Agrāro likumu Valsts padome pieņēma deklarāciju, ar kuru tā atcēla 27. marta apvienošanās sākotnējos nosacījumus un pārtrauca savu darbību. Ģenerāldirektoru padomes locekļi atkāpās un netika aizstāti. Svetlana Suveika pamatoti uzskata, ka “Besarābijas autonomijas likvidēšanu 1918. gada decembrī sāpīgi uztvēra gan bijusī impērijas elite, gan Besarābijas pārstāvji Valsts padomē, kuri agrāk bija unionisma atbalstītāji”.

Tikmēr Antanti atbalstošie rumāņi pašnoteikšanās ideju iespaidā devās uz ASV un Franciju, lai aizstāvētu ideju par Rumānijas aliansi ar sabiedrotajiem; Transilvānijas rumāņu karagūstekņi pievienojās Krievijas bruņotajiem spēkiem ar mērķi atbalstīt apvienošanās ideālus, savukārt karaļnams, liberāļi un plaši pazīstamais vēsturnieks Nikolae Jorga pūlējās saglabāt Moldovas iedzīvotāju labvēlību.

Baznīcu zvani, daži no tiem vairākus gadsimtus seni, okupētajos Rumānijas reģionos tika apgānīti un izvesti no baznīcām; bulgāru armija nolaupija Bukarestes aizbildņa Svētā Dimitrija Basarabova mirstīgās atliekas, kuras vācieši vēlāk atdeva atpakaļ; vērtīgi mākslas priekšmeti tika ar varu savākti un

aizvesti. Tā rezultātā Centrālo lielvalstu tēls sabiedrības acīs noslidēja zemākajā punktā kopš 1916. gada okupācijas.⁴⁰

1918. gada apvienošanās

Gluzi kā sengrieķu traģēdijās, *Deus ex machina* parādījās visnegaidītākajā brīdī. Rietumu frontē Antante ar jaunu amerikāņu spēku papildinājumu guva virsroku pār Centrālajām lielvalstīm. Sakautā Turcija un Bulgārija izstājās no kara. Austrungārija sabruka, izjuka un lūdza pamieru. Vācija jau augusta sākumā meklēja iespēju izbeigt karu, un oktobra sākumā imperators Vilhelms II un Vācijas kanclers uzstāja, ka ģenerāļiem ir nekavējoties jāpanāk pamiera noslēgšana. Tas bija izdevīgs brīdis, lai Rumānija atkal iesaistītos konfliktā, un tā atsāka karadarbību Antantes pusē dienu pirms 11. novembra, kad tika noslēgts Kompjeņas pamiers.

Tajā pašā mēnesī, 1918. gada 28. novembrī, Bukovinas ģenerālkongress pulcējās Čerņivci, Bizantijas un mauru stilā ieturētās Metropolītu pils krāšņajā sinodes zālē, un proklamēja apvienošanos ar Rumāniju. Lielākā daļa klātesošo bija rumāņi, taču piedalījās arī mazākumtautību pārstāvji. Starp 74 delegātiem bija 13 ukraiņi, septiņi vācieši un seši poļi. Kongresa prezidents Janku Flondors nolasīja lēmumu par apvienošanos, kurā tika uzsvērtā Bukovinas saikne ar Rumāniju par spīti tam, ka tā 144 gadus bijusi svešas varas rokās. Visbeidzot ģenerālkongress lēma par labu “Bukovinas beznosacījumu un beztermiņa apvienošanai ar Rumānijas karalisti tās vēsturiskajās robežās līdz Čeremošai, Kolacinai un Dņestrai”.⁴¹

Tā kā province ilgstoši bija bijusi multinacionālās Hābsburgu impērijas daļa, tās etniskais sastāvs bija visnotaļ daudzveidīgs, un vairākās pilsētās rumāņi bija minoritāte. Piemēram, provinces galvaspilsētā Čerņivci lielākā daļa iedzīvotāju bija ebreji (47,4% no kopējā iedzīvotāju skaita), tiem sekoja vācieši, savukārt rumāņi bija tikai trešā lielākā kopiena. Dažviet, piemēram, Bukovinas ziemeļos, mazākumtautības veidoja lielu iedzīvotāju īpatsvaru. Tāpēc nebija nekāds brīnums, ka dažādu tautu pārstāvjiem bija atšķirīgas vīzijas par Bukovinas nākotni. Tā 1917. gada novembrī uzsāktajās Brestļitovskas miera līguma

⁴⁰ Dienasgrāmatas un memuāri ir ļoti vērtīgi avoti, kas palīdz izprast ikdienas dzīvi okupētajā Rumānijā. Ievērojamais arheologs, vēlāk arī Rumānijas Akadēmijas loceklis Virdžils Dragičanu bija atbildīgs par okupētās Rumānijas mantojuma saglabāšanu un spilgti aprakstīja, kā okupanti sabojāja kultūras pieminekļus: VIRGILIU N. DRĂGHICEANU: 707 zile sub cultura pumnului german [707 dienas zem vācu dūres kultūras], București 1920. Kanādiete Etela Grīninga Pantaci, kāda rumāņu virsnieka sieva, salīdzina sākotnējo situāciju, kas viņu piespieda meklēt patvērumu Moldovā, ar Rumānijā piedzīvoto pēc atgriešanās no odisejas Moldovā un Krievijas impērijā. ETHEL GREENING PANTAZZI: România în lumini și umbre [Rumānijas gaismas un ēnas puse], București 2015, pp. 295–300.

⁴¹ MURGESCU: Istoria (kā 26. atsaucē), pp. 281–282.

- 42 CONSTANTIN UNGUREANU: Unirea Bucovinei cu România în 1918 [Bukovinas un Rumâniei 1918. gada apvienošanās], in: Revista de Istorie a Moldovei 1 (2013), pp. 26–48; ȘTEFAN PURICI: Aspecte ale problemei minorităților naționale în Bucovina istorică între anii 1918 și 1940 (I), in: Analele Bucovinei IV (1997), 1, pp. 131–144, here pp. 131–134; DANIEL HRENCIUC: Integrarea minorităților naționale din Bucovina în Regatul României Mari (1918–1928). Unele considerații [Bukovinas naționalo minorităšu integracija Lielrumâniei karalistē (1918–1928). Daži apsvērumi], in: Codrul Cosminului 12 (2016), pp. 159–177, šeit pp. 159–160.
- 43 În ziua cea de judecată [Izšķirošā diena] un Programul Adunării Naționale [Nacionālās asamblejas programma], in: Unirea 1.12.1918.

sarunās Ukrainas Radas pārstāvji pieprasīja, lai Galīcija, Bukovina un Krievijai piederošie Aizkarpati tiktu pievienoti Ukrainas rietumiem, garantējot pilnīgu nacionālu autonomiju. Centrālo lielvalstu un to satelītvalsts Ukrainas slepenā vienošanās nodrošināja Ukrainai būtiskas priekšrocības apmaiņā pret lielu daudzumu kviešu un citu produktu, ar ko tā apgādāja Centrālo lielvalstu armijas. Turklāt pēc iznīcinošā Bukarestes miera līguma, kurš tika noslēgts 1918. gada 7. maijā, Hābsburgu pārvaldītā Bukovina anektēja Rumānijas teritorijas, tostarp daļu Dorohojas un Feltičeni apgabala līdz pat Brošteni. Vēlāk, 1918. gada 19. oktobrī, Ukrainas Nacionālā padome Ņovovā pasludināja ukraiņu teritorijas neatkarību no Austrungārijas; šajā teritorijā ietilpa Austrumgalīcija, Bukovinas ziemeļrietumi, kā arī Krievijai piederošā Aizkarpatu teritorija Ungārijas ziemeļos. Visbeidzot ASV prezidenta Vilsona pašnoteikšanās idejas, kuras bija labvēlīgas rumāņiem – Bukovinas lielākajai etniskajai grupai –, kā arī ģenerāļa Jakoba Zadika vadītās 8. divīzijas tuvošanās izšķīra strīdu par labu Bukovinas iekļaušanai Rumānijā.⁴²

1918. gada 1. decembris bija atdzimšanas brīdis. Senajā Alba Julijā, agrākajā Transilvānijas galvaspilsētā, 1228 delegāti provinces etniskā vairākuma vārdā nobalsoja par pievienošanos Rumānijai, sajūsminot desmitiem tūkstošus rumāņu, kuri bija ieradušies no visas provinces.⁴³ Tas notika Transilvānijas rumāņu pakāpeniskas lojalitātes maiņas rezultātā, un kara iznākums šo procesu tikai paātrināja. 1918. gada 12. oktobrī Oradja notika Rumānijas Nacionālās partijas izpildkomitejas sanāksme, kurā piedalījās tādi ietekmīgi līderi kā Vasile Goldišs, Štefans Čičo-Pops un Aleksandru Vaida-Vojevods un tika pieņemta deklarācija, ar kuru rumāņi pieprasīja pašnoteikšanos. Tāpat deklarācijā tika uzsvērts, ka Ungārijas parlaments un valdība vairs nav tiesīga pārstāvēt rumāņu nāciju gaidāmajā miera kongresā. Tika pausts arī aicinājums sasaukt nacionālo asambleju, lai izlemtu provinces likteni. Konferencē tika ievēlēta rīcības komiteja ar biroju Aradā, un tās locekļu vidū bija Goldišs, Čičo-Pops, Julju Maniu, kurš tobrīd atradās Vīnē, Vaida-Vojevods un citi. Vaida-Vojevods iepazīstināja Budapeštas parlamentu ar deklarāciju tā 1918. gada 18. oktobra sēdē, divas dienas pēc jaunā imperatora Karla I manifesta “Manai uztica-

majai tautai” publicēšanas. Savā runā Vaida-Vojevodš apsūdzēja impērijas īstenoto nacionālās apspiešanas politiku un Ungārijas valdības atbalstīto maģjarizācijas stratēģiju. Viņš pieprasīja pašnoteikšanās tiesības savai nācijai, un Alba Julijā šo vēlmi beidzot izdevās piepildīt.

Transilvānijā sarežģījumus radīja ne tikai tās etniskais sastāvs un tautu vēsturiskās pretenzijas uz provinces teritoriju, bet arī tās iedzīvotāju un apkārtnējo atšķirīgais redzējums.

Transilvānija atradās starp divām tautām, kuras uzstāja uz tiesībām izlemt tās likteni, proti, rumāņiem un ungāriem. Rumāņiem Transilvānija atgādīnāja par viņu dāku—romiešu izcelsmi, un to varēja uzskatīt par viņu nacionālās etnoģenēzes laboratoriju, savukārt ungāru acīs province bija patvērums, kurā viņiem bija izdevies saglabāt kultūras un politisko ietekmi, kad smagi sakautā Ungārija zaudēja valstiskumu pēc Mohāčas kaujas pret osmaņiem 1526. gadā. Konkurējošie skatījumi uzskurīnāja abu etnisko grupu nesaņķaņas jau kopš 19. gadsimta, kad bija vērojama nacionālā gara veidošanās, un zināmās nacionālistu aprindās tie joprojām rada spriedzi.

Tāpat kā Besarābijas gadījumā rezolūcija par Transilvānijas pievienošanos Rumānijai ietvēra noteikumu par provinces pagaidu autonomijas, politisko un vēlēšanu tiesību un sociālo tiesību saglabāšanu, kā arī absolūtu nacionālo brīvību visām tautām, kuras bija gatavas sadarboties. Jebkuras tautas pārstāvim bija tiesības “iegūt izglītību, saņemt valsts pārvaldes pakalpojumus un tikt tiesātam savā dzimtajā valodā un no savas tautas pārstāvjiem; likumdošanas institūcijās un valdībā vietas pienācās visu tautu pārstāvjiem proporcionāli to īpatsvaram”. Tāpat rezolūcijā tika pausts aicinājums sasaukt leģitīmu miera konferenci, kurā piedalītos visas nācijas, gan mazās, gan lielās, un atteikties no kara izmantošanas starptautisko attiecību risināšanā. Visbeidzot Nacionālā asambleja nolēma izveidot Rumānijas Nacionālo padomi, tādējādi nodrošinot Transilvānijas rumāņu pārstāvību. Nākamajā dienā Nacionālās padomes sanāksmē tika ievēlēts prezidents, sirmais, tautā cīnītais Gjorge Pops de Basešti, kā arī apstiprināts pagaidu valdības jeb Pārvaldes padomes sastāvs Julju Maniu vadībā. Tika plānots, ka Transilvānijas delegācija karalim Ferdinandam par apvienošanos paziņos svinīgā ceremonijā Bukarestē. Šis teritorijas ar 11. decembra dekrētu—likumu tika pievienotas Rumānijai.

Apstākļi, kas sākotnēji radīja iespaidu par līdz šim nepieredzēta politiska un militāra fiasko neizbēgamību, nepilnu septiņu mēnešu laikā izvērtās par īstenu triumfu, pārspējot pat visoptimistiskākās cerības. Rumānija pirmo reizi tās pastāvēšanas vēsturē panāca apvienošanos. Tās platība sasniedza

44 DUMITRU PREDA, VASILE
ALEXANDRESCU, COSTICĂ
PRODAN: În apărarea Româ-
niei Mari: campania armatei
române din 1918–1919
[Lielrumānijas aizsardzība:
rumāņu armijas cīņas
1918–1919], București 1994,
pp. 207–239.

295 000 kvadrātkilometru, savukārt iedzīvotāju skaits pieauga līdz 16,5 miljoniem, no kuriem 70% bija etniskie rumāņi. Karaļa galms caur improvizētu triumfa arku atgriezās Bukarestē, un pirmskara liberālais režīms kļuva demokrātiskāks – balsstiesības tika piešķirtas visiem pilngadīgajiem vīriešiem.

Epilogs

Kad apvienošana tika panākta tādā apmērā, kas pārsniedza pat 1916. gada slepenajā līgumā paredzētos un Vudro Vilsona diplomātiski noliegtos teritoriālos ieguvumus, Rumānija sastapās ar cita veida grūtībām, proti, Rumānijai vēl bija jāpārlicina sabiedrotie par Rumānijas un citu mazo valstu vienlīdzīgu pārstāvību miera sarunās, kā arī par kara noslēgumā iegūto teritoriju oficiālu atzīšanu. Neskatoties uz sākotnēji atturīgo sabiedroto attieksmi, Bukovinas pievienošana un Dobrudžas dienvidu daļas inkorporācija noritēja relatīvi mierīgi. Savukārt Transilvānijas pievienošana Rumānijai bija daudz grūtāk panākama, īpaši attiecībā uz tās rietumu daļas pilsētām ar ungāru vairākumu – Satu Mari, Oradju un Aradu. Kad Šandora Garbai (1878–1947) formālā vadībā komunistiskais režīms izveidoja Ungārijas Padomju republiku ar reālo varu tautas ārlietu komisāra Bēla Kuna (1896–1938) rokās, 1919. gada aprīļa vidū strīdi pārauga karadarbībā.⁴⁴ Lielbritānijas diplomāta Harolda Nikolsona pirmā vizīte pie Kuna (5. aprīlī Bukarestē, pārstāvot Smuta misiju) atstāja neizdzēšamu iespaidu:

“Maza auguma, aptuveni 30 gadus vecs vīrs ar bālu, pietūkušu seju un slapjām lūpām. Galva gludi skūta, bet nojaušams, ka viņš ir rudmatis. Šaudīgas, aizdomīgas ačteles. Viņš atgādina sapīkušu un apjukušu blēdi. Viņa garderobi veido ebreju manierē šūdināts kažokādas mētelītis, kožu saēsta un izirusi zaļa kaklasaite, kuras mezglu ieskauj netīra krekla apkaklīte. Viņš ir ārlietu sekretārs. Bēla Kunam tiek ierādīta sēdvietā līdzās Smutam, bet es ārlietu komisāru cenšos bidīt blakus sev. Viņš sarunu iesāk par augstām sfērām. Piemin Hjūmu, Millu, Spenseru. Mētājas ar neiederīgiem citātiem, iepinot Bairona “Es stāvēju uz Nopūtu tilta Venēcijā”... Tad viņš pievērsās izklāstam par boļševisma nozīmi Centrāleiropā. Darbs un

laime visiem, bezmaksas izglītība un ārsti, Bernards Šovs, piepilsētas dārzi, mūzikas pārpilnība un mašīnas triumfs. Es viņam pārjautāju, par kādu mašīnu viņš runā? Viņš vien ar plašu žestu liek saprast, ka ar to domājis mehānikas nozari kopumā.⁴⁵

Lēmums par Rumānijas–Ungārijas robežu tika pieņemts vien 1919. gada 12. maijā, un arī tad sabiedrotie vēl veselu mēnesi kavējās ar abu valstu informēšanu. Jauns spriedzes uzliespojums pārauga pilnāpmēra karadarbībā. 20. jūlijā komunistiskās Ungārijas armija sāka uzbrukumu pie Tisas upes, savukārt Rumānijas karaliskā armija izrādīja spītīgu pretestību, kas pēc četrām dienām pārauga pretuzbrukumā. 4. augustā Rumānijas armija bija ieņēmusi Budapeštu, tādējādi vēl vairāk sarežģījot attiecības ar sabiedrotajiem.⁴⁶ Jau 5. augustā tika sasaukta Sabiedroto militārās uzraudzības komisija, lai no Budapeštas novērotu rumāņu karaspēka rīcību. Papildu spriedzi radīja ASV pārstāvja ģenerālmajora Harija Hila Bandholca kritiskā nostāja. Bandholcs tāpat kā Augstākā padome vēlējās panākt rumāņu spēku iziešanu no Ungārijas un pārtraukt kustamā īpašuma rekvizēšanu.⁴⁷ Savukārt rumāņi vēlējās panākt jaunas pret Rumānijas karalisti draudzīgi noskaņotas valdības izveidi, kā arī atrieties par Centrālo lielvalstu okupācijas laikā Rumānijas dienvidos nodarīto postu. Lielbritānijas pilnvarotais lietvedis Rumānijā Frenks Ratigans 1919. gada 8. oktobrī Lielbritānijas ārlietu ministram Kerzonam iesniedza Rumānijai labvēlīgu slepenu memorandu, savukārt Bandholcs 13. novembrī atbildēja ar to pašu, iesniedzot dokumentu, kurā situāciju aprakstīja šādi:

“Rumāņu īstenotā Ungārijas okupācija liek domāt, ka mūsu mazajiem romāņu valodā runājošajiem sabiedrotajiem piemīt tik liela sirošanas apetīte, ka viņi negausībā var sacensties ar Misisipi samu, viņiem piemītošais bruņnieciskums salīdzināms ar dzeguzes putnēna manierēm, savukārt no patiesības viņi vairās kā jūras slimību saķēris kuģa pasažieris no cūkgaļas ar pupiņām.”⁴⁸

Nelokāmais Bretjanu turpināja atgādināt par 1916. gadā dotajiem Sabiedroto solījumiem un līguma 14 punktos nostiprināto vienlīdzības principu, tādējādi nonākot konfliktā ar Lielo četri-

45 HAROLD NICOLSON: *Peacemaking 1919*, London 1933, pp. 298–299.

46 PREDĂ/ ALEXANDRESCU / PRODAN: *În apărarea* (kā 44. atsauce), pp. 271–291; MIKLOS LOJKO: *Missions impossible: General Smuts, Sir George Clerk and British Diplomacy in Central Europe in 1919: The Paris Peace Conference, 1919*. *Studies in Military and Strategic History*, London 2001, pp. 115–139.

47 HARRY H. BANDHOLTZ: *An Undiplomatic Diary, Safety Harbor 2000*, pp. 23–269.

48 *Ibidem*, p. 271.

49 HITCHINS: Ion I.C. Brătianu (kā 16. atsauce), p. 126.

50 EMILIAN BOLD, ILIE SEFTIUȚ: România sub lupa diplomației sovietice (1917–1918), Iași 1998, pp. 7–25.

nieku. Lai atsāktu Rumānijas un Augstākās padomes sarunas, nācās likt lietā karalienes Marijas šarmu, kā arī Take Jonesku un Vaida-Vojevoda palīdzību. Bretjanu nespēja samierināties ar to, ka pret Rumāniju un citām mazajām valstīm izturējās kā pret otršķirīgiem partneriem, nosakot tām mazākumtautību aizsardzības pienākumu, ko lielvalstīm atļauts ignorēt.⁴⁹

1920. gada 4. jūnijā noslēgtais Trianonas līgums atrisināja strīdu par Transilvāniju, tomēr nesaskaņas ar Dienvidslāviju par Banatas teritoriju turpinājās vēl vairākus gadus. Visbeidzot šī province pirmo reizi pastāvēšanas vēsturē tika sadalīta starp Rumāniju un Serbu, horvātu un slovēņu karalisti. Savukārt Besarābijas jautājums bija vēl sarežģītāks. Pēc Besarābijas pievienošanas Rumānijas–Krievijas attiecības kļuva vēl saspringtākas. Šis strupceļš raksturojams kā aukstais karš. Rumānijas sūtnis Konstantīns Diamandi tika arestēts, un viņa atbrīvošana tika panākta vien pēc diplomātiskā korpusa iejaukšanās Pertogradā. Padomju režīms bija piesavinājies Rumānijas Valsts kases krājumus, turklāt Krievijas vara neatzina Besarābijas pievienošanu. Visbeidzot 1920. gada 28. oktobrī Rumānija, Francija, Lielbritānija, Itālija un Japāna Parīzē parakstīja līgumu, ar kuru tika atzīta Besarābijas pievienošana Rumānijai, ievērojot pašnoteikšanās principu. Tomēr padomju vara turpināja noliegt Besarābijas pievienošanas leģitimitāti, un valstu nesaskaņas ieilga.⁵⁰

Ieguldot milzīgas pūles un karā zaudējot vairāk nekā 300 000 dzīvību, Rumānija beidzot tika atzīta kā vienota valsts, un Transilvānijas rumāņu sapnis par apvienošanos Hābsburgu vadībā tika aizstāts ar katoļticīgo Hoencollernu atzara pārvaldītu vienotu valsti. Tomēr Rumānijai otrpus robežas bija pietiekami daudz potenciālu ienaidnieku, tostarp totalitārā Padomju Savienība, kas radīja satraukumu, tāpat kā citās pierobežas valstīs no Baltijas līdz pat Melnajai jūrai.

Secinājumi

Šajā rakstā ir apskatīta Centrālaustriemeiropas transformācija Pirmā pasaules kara laikā un kāda ietekme šajā procesā bija tādu mazām un vidējām valstīm kā Rumānija. Reģiona dinamika apskatīta gan Karpa formulētās situatīvās teorijas kontekstā, gan analizējot dažādu iesaistīto pušu lomu notikumu attīstībā. Raksta nosaukums ļauj apjaust, ka notikumu kartes centrā šoreiz ir novietota Rumānija. Ir tikusi apskatīta un izvērtēta dažādu valstisku un nevalstisku faktoru ietekme.

Pētījums ir uzskatāmi apliecinājis, ka Pirmā pasaules kara izraisītā haosa apstākļos reģionā liela loma ir bijusi politiķu centieniem. Iznākumu nevar skaidrot vien ar Karpa piesaukto "tīro veiksmi", lai gan 1918. gada pavasarī Rumānija bija sakauta un Antantes bloks bija pārliecināts, ka karš turpināsies vēl vismaz gadu. Ir dokumentāli pierādīts, ka pat šķietami bezcerīgā situācijā kvalitatīvi stratēģiskie lēmumi, politiskie un diplomātiskie centieni un 1917. gada vasarā gūtās militārās uzvaras spēj radīt gaismu tuneļa galā, kaut tuneļa tumšajā posmā dominē virkne militāru neveiksmju (ar visām sociālajām un pat medicīniskajām sekām) un Austrumu frontes sabrukums pēc boļševiku apvērsuma 1917. gada oktobrī. Nozīmīgu lēmumu pieņemšanā piedalījās tādas personības kā Bretjanu, karalis Ferdinands un karaliene Marija, Aversku, Vaida-Vojevods, ģenerālis Bertlo, Sentolēras grāfs un citi, tādējādi apliecinot, ka notikumu attīstībā liela nozīme ir politiķa spējam. Kara laikā nereti bija jāpieņem sarežģīti, drosmīgi un riskanti lēmumi: 1914. gada vasarā par spīti Centrālo lielvaru spiedienam tika nolemts saglabāt neitralitāti, bija pieņemts drosmīgs lēmums pagarināt neitralitātes periodu, kaut arī izskanēja iekšēji un ārēji aicinājumi pieslēgties vienai no karojošajām pusēm, kā arī lēmums par pievienošanos Antantei, neskatoties uz vēsturisko neuzticēšanos Krievijas impērijai. Pat pēc graujošām sakāvēm, kas tika piedzīvotas 1916. gadā, Rumānijas vadība saglabāja apņēmību turpināt karadarbību, un Rumānijai ar sabiedroto palīdzību divreiz izdevās izglābt Moldovas provinci – 1916.–1917. gada ziemā un 1917. gada vasarā. Valsts kases krājumi tika nogādāti Kremli. Sakāve tika atzīta vien 1918. gada maijā, divus mēnešus pēc Brestļitovskas līguma parakstīšanas, un, tiklīdz militārie spēki uzsāka tuvoties valsts robežām, Rumānijas armija atjaunoja karadarbību. Rumāņu lēmumu par atriebību ungāru ienaidniekiem nosodīja pat visuzticamākie sabiedrotie, tomēr arī šis rumāņu rīcības pamatā bija izsvērti lēmumi un proaktīva politiskā vadība. Rumānijas pārstāvji aktīvi piedalījās Parīzes miera konferencē, dedzīgi aizstāvot savas valsts intereses neatkarīgi no tā, vai šīs pūles vainagojās ar panākumiem. Baidoties no Krievijas sociālistiskās revolūcijas scenārija savā valstī, karalis Ferdinands un politiskā

elite centās mazināt spriedzi sabiedrībā, proti, apsolīja piešķirt visiem vīriešiem balsstiesības, kā arī īstenot bezzemniekiem labvēlīgu agrāro reformu.

Vienlaikus jāatzīst, ka Transilvānijas pievienošana Rumānijai tika panākta vairāku paralēlu procesu rezultātā – inteliģences pārstāvju un vienkāršās tautas ciešā sadarbība, Grieķu katoļu baznīcas rietumnieciskās ietekmes un latīniskā mantojuma idejas, kā arī iedzīvotāju mobilizācija cīņai pret Budapeštas uzspiesto otrās šķiras statusu, ko ungāru elite nevēlējās mainīt. Daudznacionālās un daudzkonfesionālās Hābsburgu impērijas provinces Bukovinas iedzīvotāji sākotnēji nespēja izšķirties starp pievienošanos Rumānijai vai Rutēnijai, tomēr beigās Bukovinas rumāņiem izdevās īstenot savu redzējumu un panākt apvienošanos ar Bukaresti. Provinces ziemeļos, ņemot vērā tās daudzveidīgo etnisko sastāvu un dažādās intereses, šī jautājuma risināšana izrādījās īpaši sarežģīta. Arī Besarābijā sākotnēji bija vērojama nacionālo un sociālo interešu sadursme, tomēr pret Rumāniju labvēlīgajai elitei izdevās pārliecināt sabiedrību par to, ka apvienošanās ar Rumāniju palīdzēs atrisināt arī sasāpējušos sociālos jautājumus. Pēc Francijas parauga centralizētā Rumānijas valsts nespēja transformēt savu varas koncentrācijas un hierarhiskās politikas mantojumu, tādēļ Besarābijas un Transilvānijas autonomijai jau drīz tika pielikts punkts.

Pirmā pasaules kara laikā Rumānijas rīcību noteica reālismā balstīta ārpolitika un konstruktīvismā sakņoti apsvērumi, veidojot metodisku kursu, kas ir atsevišķa pētījuma vērts. Bailes no Krievijas nebalstījās apstākļi, ka tā ir liela un draudīga kaimiņvalsts; tās drīzāk skaidrojamas ar atmiņā palikušajiem 1812. un 1878. gada notikumiem, kas būtiski ietekmēja Bretjanu attieksmi. Neskatoties uz domstarpībām ar Nikola Pašiču Banatas jautājumā, rumāņi Belgradu (atšķirībā no Ungārijas un Bulgārijas) neuzskatīja par potenciālu agresoru. No otras puses, miera konferences laikā Bretjanu atbalstīja Francijas ierosinājumu veidot Tautu Savienības armiju, iespējams, tas skaidrojams ar to, ka viņš bija paturējis prātā Makjavelli frāzi par to, ka bruņotie pravieši vienmēr uzvar, kamēr neapbruņotie tiek iznīcināti. Bretjanu bija padziļināti pētījis bizantiešu stratēģiju, tādēļ centās atrast sabiedrotos gan kara, gan miera laikā. Kad tas neizdevās, Bretjanu izvēlējās nogaidīšanas taktiku, ļaujot citām iesaistītajām pusēm ar daudz pārliecinošākām metodēm panākt viņa interesēm atbilstošu iznākumu.

Noslēgumā atliek vien secināt, ka līdzīgi kā 1989.–1991. gadā, arī šajā rakstā apskatītajā laika posmā Centrālaustumeiropas reformēšana nebūtu bijusi iespējama bez meistarīgas vadības, drosmes, stratēģiski pārdomātām izvēlēm, neatlaidības un izturības. Lielrumānijas izveides pamatā vienlīdz noteicošs bija gan pašnoteikšanās princips, gan prasmīga diplomātija, mērķtiecīga līderība un ticība mērķa sasniegšanai.

The assembling of Greater Romania during the First World War and its aftermath

Silviu Miloiu

This chapter focuses on the wartime developments when Romania crossed in a short span of time through a range of transformations which in the end led to resurrection after downfall and aggrandizement after loss of territory. What were the political and military internal and international milieus in which crucial decisions were adopted in Bucharest, Kishinev [Chişinău], Czernowitz [Cernăuți], Alba Iulia will also be tackled. Besides, this analysis ends with a survey of Romanian policy at the Paris Peace Conference and accounts for the way the Romanian position was defined and promoted at the negotiating table and with what results. Put in a larger context, the research explores the reshaping of East-Central Europe under the impact of an array of external influences and internal discords and schisms. How various state and non-state actors contributed to the reshaping of the regional map and in what way this multiplicity of actors and driving forces affected the course of a small and mid-sized nations such as Romania? To what extent the contingency theory formulated by conservative Romania leader P.P. Carp and often quoted in the context of the end of World War I that

Romania was so lucky that it didn't need politicians is backed by historical evidence? Or, on the contrary, it was untainted politics based on rational decisions, reasonably well assessed outcomes and planned pathways that accounted for the creation of Greater Romania? This research is based on an analytical assessment of historical literature in order to synthetically scrutinize the main perspectives and concepts used in historiography and how they continue to influence the scholarly approach of the subject. A series of documents and collections are scrutinized in order to be a witness to decisions which led to the creation of Greater Romania in the general context of the dissolution of great neighbourly empires and affirmation of the principle of nationalities. Published documents and diaries, such as Count of Saint-Aulaire's, the French envoy to Romania during the conflagration, and his American colleague Charles J. Vopicka's, I.G. Duca's recollections and Matyla Ghika's notes generally converge on the idea that the reshaping of East-Central Europe was not a teleological process, as this chapters seeks to account for.

Pielikums

Par autoriem

KARI ALENIUSS (*Kari Alenius*), *Dr. phil.*, ir Oulu universitātes (Somija) vēstures profesors un Vēstures, kultūras un komunikācijas nodaļas vadītājs. Viņas pētījumu tēmas saistās ar Baltijas valstu un Somijas vēsturi, etnisko grupu attiecību vēsturi, psiholoģiskā kara dažādiem aspektiem.

ILGVARS BUTULIS, *Dr. hist.*, ir Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Vēstures nodaļas profesors. Viņa zinātnisko interešu lokā ir starpkaru perioda iekšpolitiskās norises un kultūra Latvijā, Austrumu un Centrālās Eiropas vēsture jaunajos un jaunākajos laikos u.c.

RAIMONDS CERŪZIS, *Dr. hist.*, ir Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Vēstures nodaļas asociētais profesors, vadošais pētnieks. Viņa zinātniskās intereses: vācu ietekme Latvijas teritorijas vēsturē 19.–20. gs., nacionālo minoritāšu vēsture, Baltijas vēsture, ideoloģiju vēsture.

ALEKSANDRS GUŽALOVSKIS (*Aliaksandr Huzhalouski*), *Dr. habil.*, ir profesors Baltkrievijas Valsts universitātes Vēstures fakultātē Etnoloģijas, muzeoloģijas un mākslas vēstures nodaļā. Viņa zinātniskā darbība saistās ar Baltkrievijas jaunāko laiku vēstures izpēti.

IVELINS IVANOVS (*Ivelin Ivanov*), *Dr.*, ir viduslaiku vēstures profesors Veliko Tarnovas Sv. Kīrila un Sv. Metodija Universitātē (Bulgārija), kur vada arī Antīkās un viduslaiku vēstures katedru. Viņa zinātniskās intereses: kara un miera jautājumi viduslaiku, jauno un jaunāko laiku Eiropā u.c.; kara un karošanas attēlojums viduslaiku manuskriptos.

DARIUŠS JEŽIORNIJS (*Dariusz Jeziorny*), *Dr. habil. hist.*, ir Lodzas Universitātes (Polija) vēstures profesors. Viņa zinātniskās intereses saistās ar Eiropas 20. gs. pirmās puses vēsturi, īpaši diplomātijas vēsturi un starptautiskajām attiecībām, kā arī politiskās domas attīstības vēsturi.

ĒRIKS JĒKABSONS, *Dr. hist.*, ir Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Vēstures nodaļas profesors, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta vadošais pētnieks, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis. Viņa zinātniskās intereses: Latvijas, Centrālās un Austrumu Eiropas reģiona militārā un politiskā vēsture 19. gs. beigās – 1945. gadā; nacionālo minoritāšu vēsture Latvijā.

TOMS ĶIKUTS, *Dr. hist.*, ir Latvijas Nacionālā vēstures muzeja direktora vietnieks zinātniskajā darbā. Zinātniskās intereses galvenokārt saistās ar latviešu migrācijas un diasporas vēsturi, modernizāciju Baltijā 19. gs. 2. pusē un 20. gs. sākumā, 19. gs. agrāro vēsturi.

LĪGA LAPA, *Dr. hist.*, ir Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta pētniece. Viņas zinātniskās intereses saistītas ar Latvijas jauno laiku, galvenokārt 19. gs. otrās puses un 20. gs. sākuma sociālo, politisko vēsturi. Īpaši nozīmīga loma pētnieces zinātniskajā darbībā ir tieši 1905. gada revolūcijas norišu un dažādo to jautājumu izpētei.

SILVIU MILOIU (*Silviu Miloiu*), *Dr. habil. hist.*, ir profesors Valahijas Universitātē Tirgovištē (Rumānija), kur pilda arī prorektora pienākumus institucionālās attīstības un starptautisko attiecību jomā. Viņa izpētes tēmas ir Rumānijas ārpolitika 20. gs., Baltijas un Skandināvijas vēsture, 20. gs. starptautisko attiecību vēsture.

AIVARS STRANGA, *Dr. habil. hist.*, ir Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Vēstures nodaļas profesors, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstētais loceklis. Viņa zinātnisko interešu lokā galvenokārt ir Latvijas 20. gs. pirmās puses vēsture, ebreju vēsture Baltijā.

ARTŪRS SVARAUSKS (*Artūras Svarauskas*), *Dr. hum.*, vēsturnieks, ir zinātniskais asistents Lietuvas Vēstures institūtā. Viņa izpētes tēmas saistās ar Lietuvas, kā arī plašākā mērogā – Centrālās un Austrumu Eiropas – politisko un sociālo vēsturi 20. gs.

JĀNIS ŠLIŅŠ, *Dr. hist.*, ir Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva vadošais pētnieks, Vidzemes Augstskolas Sociālo, ekonomisko un humanitāro pētījumu institūta pētnieks. Pētījumu tēmas galvenokārt saistās ar Latvijas valsts veidošanos 19. gs. beigās–20. gs. sākumā un 1918.–1920. gada norisēm Latvijā.

Latvijas Nacionālā bibliotēka
Mūkusalas iela 3, Rīga

Iespiests SIA "Jelgavas Tipogrāfija"
Papīrs Serixo 120 g/m², Fedrigoni Materica Verdigris 250 g/m²

